

APRILIS

Történelmi - és
társadalomtudományi
tanulmányok
Székelyudvarhely

a

2013

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XIII.

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XIII.

Areopolisz Egyesület
Székelyudvarhely
2014

Jelen kötet kiadási költségeit támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

Szerkesztők:
Kolumbán Zsuzsánna
Róth András Lajos

Borítóterv: Biró Gábor

© Areopolisz Egyesület

ISSN 2248-0226
ISSN-L 2248-0226

*Különleges gyűjtemények,
források, kutatások*

Jelen kötetünk által erdélyi levéltárak és könyvtárak olyan iratállományaira összpontosítunk, melyek kutatása nagy fontossággal bír, akár elengedhetetlen az erdélyi magyarság történelmének feltárása folyamán.

Egyfajta segédkönyvnek szántuk kiadványunkat, így a tanulmányok egyes gyűjtemények kialakulását és felépítését, könyvtári tékák és levéltári fondok tartalmát, bizonyos kutatásokhoz használható források, irattípusok feldolgozási módszertanát, kutatók előtt nemrég megnyitott iratállományok részletes ismertetését, ritka darabok bemutatását stb. célozzák.

Az írások a források kínálta és azokhoz igazodó módszertani, analitikus, de egyben elemző megközelítési módjuk révén tudományos tanulmányok erejével bírnak. A forrásfeltárás során felhívják a figyelmet olyan részterületekre, amelyek eddig esetleg kimaradtak a kutatás célkeresztjéből, vagy további kutatásokra ösztönöznek.

A szerzők többsége speciális gyűjteményeknek helyet adó könyvtárak és levéltárak munkatársai, elismert szakemberek, a feldolgozott témák kiváló erdélyi kutatói: Bányai Réka (Teleki Téka, Marosvásárhely), Bernád Rita (Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár), Bicsok Zoltán (Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala), Csikós Júlia (Székely Mikó Kollégium Dokumentációs könyvtára, Sepsiszentgyörgy), Kovács Mária (Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár), László Márton (Román Nemzeti Levéltár Maros megyei Hivatala), Nyárádi Zsolt (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely), Róth András Lajos (Haáz Rezső Múzeum Tudományos könyvtára, Székelyudvarhely), Tóth Levente (Pokoly Társaság, Kolozsvár).

Szerzőink munkái többféle történeti anyagot tárgyalnak, hiszen többféle érdeklődési kör kutató- vagy éppen mindennapi feltáró munkájának az eredményei, de összességükben történelmünk gazdagságára világítanak rá!

A tanulmányokat figyelmesen olvasók rádöbbenhetnek, hogy gyűjteményeink mennyire gazdagok, újabb és újabb kutatási témákat kínálva, hogy milyen óvandó ritkaságokkal büszkélkedhetnek... Ugyanakkor azt is kiolvashatják a sorok közül, hogy mennyire sérülékenyek is a bemutatott állományok, s leginkább azt, hogy mennyivel nagyobb odafigyelést igényelnének, mind a fenntartóik, mind az érdeklődők részéről.

Egyesületünk 13. évkönyvét elsősorban az Erdély történelmét, művelődéstörténetét, társadalomtörténetét kutatóknak ajánljuk.

a szerkesztők

KÜLÖNLEGES KÖNYVTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

Könyvgyűjtők, hagyatékok, tékák

KOVÁCS MÁRIA

**Egy erdélyi magánkönyvtár története:
Cserei Mihály könyvgyűjtési és olvasási szokásai**

Tanulmányunkban egy nagyobb lélegzetű kutatás részeredményeinek a bemutatására vállalkozunk. A kutatás fő célkitűzése Cserei Mihály könyvtárának a rekonstruálása, a könyvtár katalógusának az elkészítése, amelyben a könyvjegyzékekben szereplő címek feloldása mellett megkíséreljük az erdélyi és magyarországi könyvtárak régi állományaiiban autopszia¹ alapján azonosítani a Cserei Mihály által olvasott köteteket.² Eddigi kutatásaink során a kolozsvári és budapesti könyvtárakban 100 nyomtatványt és 6 kéziratot sikerült autopszia alapján azonosítanunk. E köznemesi könyvtár jelentette az elsősorban emlékiróként ismert Cserei Mihály *História* című és más kiadatlan vagy csak részlegesen publikált munkái megírásához a legfontosabb segédeszközt. Fogyatékoságai ellenére, úgy véljük, könyvtár-rekonstrukciónk kiindulópontja lehet a Cserei Mihály személyisége és munkássága újraértékelésére irányuló kutatásoknak, Cserei könyveinek tulajdonosjelzései, valamint más típusú bejegyzései értékes adatokkal járulnak hozzá a könyvtár-, művelődés-, illetve mentalitástörténethez.³ Jelen tanulmányunkban a könyvtár történe-

- 1 Autopszia = Cserei Mihály possessorjelzését és/vagy más bejegyzéseit tartalmazó kötet kézbevételeivel.
- 2 A katalógus hamarosan megjelenik *A Kárpát medence kora újkori könyvtárai* sorozatban.
- 3 Cserei Mihály személyiségének és munkásságának az újraértékelése az elmúlt években több fiatal kutató érdeklődését főkeltette. Széles Ágnes Cserei Mihály *Compendium politicum* című kéziratát készíti elő kiadásra, Tóth Zsombor történeti antropológiai és írástantropológiai vizsgálatokat végzett, amelyeknek fókuszában Cserei fiatalságának történeti antropológiai értelmezése, illetve Cserei íráshasználati habitusának mikroszintű vizsgálata állt. Kutatásai megkönnyítése érdekében 2006-ban rendelkezésükre bocsátottuk a Cserei

tét, az állomány tematikai összetételét és Cserei Mihály olvasási szokásait mutatjuk be.

Bevezetésképpen a kutatás forrásait és módszertanát ismertetjük. A Cserei-könyvtár esetében igen sok olyan forrás maradt fenn, amelyek lehetővé teszik a könyvtár történetének a rekonstruálását, valamint Cserei Mihály olvasmányműveltségének a jellemzését. Ezek a források Monok István olvasmánytörténeti forrástipológiája alapján két részre oszthatók: az olvasmánytörténet jegyzékszerű forrásai (katalógusok, hivatalos szervek összeírásai stb.), valamint a nem jegyzékszerű források (possessorbejegyzések, margináliák, sorközi jegyzetek stb.) csoportjába.⁴ A jegyzékszerű források csoportjába Cserei Mihály könyvtárának könyvjegyzékei, a második kategóriába az autopszia során azonosított kötetek a bennük található margináliákkal, possessorjelzésekkel, valamint a Cserei Mihály kézírataiban azonosított könyves utalások tartoznak. A Cserei-könyvtár rekonstruálásában a kiindulópontot a könyvtárról készült négy könyvjegyzék jelentette. A könyvjegyzékek közül három a szegedi művelődéstörténészek csoportja már feltárt és közölt az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* sorozat 16/3. kötetében, de az egyes tételek feloldásával máig nem foglalkozott a szakirodalom.⁵ Cserei Mihály könyvjegyzékei az általa olvasott és birtokában lévő könyveket, valamint saját kézíratait is jelölik. A könyvjegyzékek rendkívül felszínesek, a szerző nevét és a címet sokszor csak rövidítve, vagy csak az egyiket adják, a könyvek formátuma, a nyomdász neve, a kiadás helye és éve egyáltalán nem szerepel. Találtunk olyan tételeket is, ahol a szerzők névalakja, a címek leírása a felismerhetetlenségig eltorzult, az azonosítást lehetetlenné téve. Például a *Dictionarium*

Mihály könyvtárának részleges rekonstrukcióját tartalmazó 2005-ben megvédett magiszteri dolgozatunkat, amely a könyvjegyzékek tételeinek a feloldását, valamint az autopszia során azonosított 75 kötet leírását tartalmazta.

- 4 Monok István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Szeged, 1993. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok V.); Madas Edit, Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 2003. 96–111.
- 5 *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757*. Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3.) 293–302. (A továbbiakban Adattár 16/3.)

verborum et Historiarum, Sententionalis, Csengettyü Bernald Latasaval stb. címek azonosítását nem tartjuk lehetségesnek. A következőkben a Cserei-könyvtár könyvjegyzékeit mutatjuk be, néhány új adalékkal egészítve ki az eddig ismert adatokat.

A Cserei-könyvtár első könyvjegyzéke Cserei Mihály 1709-ben összeállított olvasmányjegyzéke. Az olvasmányjegyzéket őrző kézirat Cserei első fontos alkotása, amelyet *História* című munkájával azonos időben írt. Címe: *Compendium theologicum et politicum, azaz oly együgyű írás, melyből mind lelked idvességit, mind világi életednek rendes folytatását rövideden megtanulhatod.*⁶ A kézirat keletkezéstörténete roppant érdekes: Cserei Mihály többször újraolvasta a könyvtárában található, Josephus Flavius műveit tartalmazó kötetet, az olvasás során a lapszélekre lejegyezte gondolatait: *Ezen Josefus Historicus Könyvinek margojara en irtam magyarul mindenüt azokat a Notatiokot, tudom, aki olvasni fogia, ha Emberséges Ember leszín nem szid megh erette, mert ha nem mindenütt is talan vagi egi helyen talál olliant a kiből tanulhat valamit.*⁷ Majd később visszatér a kötethez és nem elégszik meg a lapszélejegyzetekkel, hanem újrahasznosítja azokat: *Ebben az 1709. esztendőben, midőn ugyancsak itt kellene hevernünk s nyomorganunk a kuruczok irruptioja miatt Brassó városában, pro lustrando tempore Josephus*

-
- 6 Mai lelőhelye: a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára (a továbbiakban KvAkadKvt.), az Unitárius Kollégium Könyvtárának kéziratgyűjteménye. Jelzete: Ms. U 1119. A kézitról Balázs Mihály írt egy figyelemfelhívó tanulmányt: Cserei Mihály sárgabőrű könyvéről. In: *Irodalomtörténet*, 37. (2006) 4. sz. 601–609.; majd ezt követte: Széles Ágnes: *Exemplumhasználat és történetiség Cserei Mihály Compendium theologicum et politicum című művében*. Magiszteri dolgozat. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsész tudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Tanszék, 2008.; és végül a kézirat genéziséről: Tóth Zsombor: Pecchius Crasalpinus csodálatos szabadulásának története. Írásantropológiai megjegyzések Cserei Mihály íráshasználatához. In: *A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok: a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékének házikonferenciája, Kolozsvár, 2010. január 8–9.* II. Kolozsvár, 2010. 29–50.
- 7 KvAkadKvt. U 62523. Flavius, Josephus: *Opera Iosephi viri inter iudaeos doctissimi ac disertissimi, quae ad nostram aetatem pervenerunt omnia...* Francoforti, 1580. (A továbbiakban KvAkadKvt. U 62523.)

Flavius sidó historicust olvastam által *De antiquitate judaica et de bello judaico*, mely könyv nálam in folio és nagy szélyes tiszta margójú levelei voltak... holmiket kezdek magamtól notálni a margojára a leveleknek, míg végig olvastam a könyvet. Azután kezdém gondolkodni róla jobb volna talám onnan, kiírni s egymásután egy könyvben írni, úgy kezdék hozza s leírom, sok helyeken meg is többítém és sok Históriákból kiszedegetett példákkal meg bővítém. Ekképpen született meg egy könyv margójára írt jegyzetekből kiindulva Cserei Mihály első fontos alkotása. A kézirat elején, *Az Authorok nevei* cím alatt Cserei Mihály felsorolta azokat a szerzőket (néha könyvcímekkel kiegészítve), akiknek a könyveit elolvasva létrehozta a kéziratot. A könyvjegyzéket és a kézirat magyar történelemre vonatkozó részeit Szádeczky Lajos közölte a *Történelmi Tár* 1906-os számában.⁸ A könyvjegyzék jelentősége kettős: a kézirat kialakulásába enged bepillantást, másrészt rögzíti az 1709-ig olvasott könyvek jegyzékét. Itt kell megjegyeznünk az eddig azonosított példányok tulajdonosjegyzései alapján, hogy az 1709-es könyvjegyzék elkészítésekor a könyvjegyzékben felsoroltaknál jóval több könyv lehetett Csereinek, a *Compendium* elején csak könyvtárának egy részét tünteti fel, valószínű csak azokat a szerzőket, amelyeknek a műveit felhasználta a kézirat megírásánál. Például nem szerepel az 1709-es könyvjegyzéken Zsámboky emblémáskönyve, amelyet 1680-ban vásárolt,⁹ az 1684-ben beszerezett Kálvin *Institució*,¹⁰ vagy a Szent Ágoston műveit tartalmazó kötet, amelyet 1701-ben ajándékba kapott M. Vásárhelyi Istvántól.¹¹

Cserei Mihály 1726 körül állította össze könyveinek második jegyzékét: *Könyveim Regestruma mind a melljek a Brassai Ládámba vad-*

8 Szádeczky Lajos: Cserei történetbölcseleti műve. In: *Történelmi Tár*, új folyam, 7. (1906). 445–552. Újra közölték az Adattár 16/3-ban: A jegyzék. 293.

9 KvAkadKvt. BMV U 491. Zsámboky János: *Emblemata et aliquot antiqui operis Joan. Sambuci...* Tertia editio... Antverpiae, 1569. Címleap: *Est Michaelis Cserey Emptus in Anno 1680 die 9 Augusti*.

10 KvAkadKvt. U 62283. Calvin, Jean: *Institutio Christianae religionis...* Genevae, 1569. Címleap: *Chara supellex Michaelis Cserei comparantis...* A. 1684 die... 50 (leragasztva, olvashatatlan).

11 KvAkadKvt. U 63303. Augustinus Hipponensis, Aurelius: *Operum contra Pelagianos. Tomus Secundus*. Lovanii, 1555. (A továbbiakban KvAkadKvt. U 63303.)

nak, *mind penigh a melljek ide haza Ajtán velem vadnak* címmel.¹² Kiadatlan könyvjegyzék, az *Erdélyi könyvesházak* 16/3. kötetében hivatkoznak rá „Könyveinek 219 tételből álló, az 1741-es könyvjegyzék előményének tekinthető lajstroma”-ként, de közlésétől eltekintettek. A második könyvjegyzék fontossága abban rejlik, hogy – noha a tételek nagy része valóban megtalálható a későbbi könyvjegyzékekben – néhány szerző és cím csak ebben a könyvjegyzékben szerepel. Ilyen például Illyés Andrásnak a *Brevis norma* című műve, *Edmundus Campanus* jezsuita valamelyik műve vagy Hevenesi Gábor *Flores Indici* című alkotása, illetve Geleji Katona István *Váltság titka* munkájának valamelyik kiadása. Hogy mi lett ezeknek a köteteknek a sorsa, miért nem szerepelnek a későbbi könyvjegyzékekben, nem tudjuk, de feltételezzük, hogy Cserei megvált a katolikus szerzőjű művektől.

Könyvtárának harmadik könyvjegyzékét Cserei Mihály 1741-ben állította össze: *Eddig az 1741. esztendeig szüntelenül rajtam forgott szörnyű változások, hallatlan sok rendbeli kárvallások után a mi kevés bonumaim megmaradtanak, azoknak specificatioja mind Brassóban, mind itt az ajtai házamnál ... Könyveim regestruma, mind a kik brassai ládámban vadnak, mind a melyek ide haza vadnak.*¹³ A könyvjegyzéket tartalmazó kézirat lelőhelyeként az *Adattár* 16/3. szerzői az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtárát tüntették fel, innen kerülhetett át a kézirat eddig nem tisztázott körülmények közt mai lelőhelyére, az Országos Széchényi Könyvtárba.¹⁴ Ez a Cserei-könyvtár legteljesebb listája: 231 tételt (közel 300 művet) sorol fel.

Az eddig ismert könyvjegyzékek közül a negyedik jegyzék a fiának, Cserei Györgynek 1740–1751 között adott 86 tétel leírását tartalmaz-

12 Lelőhelye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának a Kézirattára (a továbbiakban MTAKvt. Kézirattár). Jelzete: K 103: *Cserei Mihály jegyzőkönyve. 1716–1728. Néhány utólagos kiegészítéssel az 1733-as évig.* 342–343. (A továbbiakban MTAKvt. Kézirattár K 103.) A kéziratot ismertette Káli Nagy Elek: *Cserei Mihály eddig ismeretlen jegyzőkönyvéről.* In: *Új Magyar Múzeum*, 3. (1853). 46–55.

13 Kiadta Szádeczky Lajos a *Történelmi Tár* 1903-as (új folyam. 4. évf.) számában. 569–572.; valamint *Adattár*. 16/3. C. jegyzék. 296–301.

14 *Cserei Mihály jegyzőkönyve családi és vagyoni viszonyairól (1733–1748).* Jelzete: OSzK Quart. Hung. 2244. 203r–v.

za.¹⁵ A negyedik könyvjegyzékre vonatkozó adatokat egészíthetjük ki a következőkkel: Cserei Mihály 1723–1752 között vezetett jegyzőkönyvében kétszer sorolja fel a fiának adományozott könyveket. Először kronologikus sorrendben, minden évnél egyéb kiadások, gazdasági vonatkozású jegyzetek között megemlíti a fia nagyjaita látogatásait és felsorolja a neki adományozott javakat, köztük könyveket is. Majd a jegyzőkönyv 42. levelén újra megadja az ajándékozott kötetek listáját, ezúttal viszont évszám nélkül, csak az 1740-es évet tüntetve fel.¹⁶ Az Adattár 16/3-ban az utóbbit, a 42. levélen található listát közölték, a jegyzék keltezésénél 1740 után szerepel. A jegyzőkönyv alapos tanulmányozása lehetővé teszi a könyvjegyzék keltezésének pontosítását: az első könyveket 1740-ben, az utolsó kötetet, Seneca művét, pedig 1751-ben adományozta Cserei Mihály a fiának.¹⁷ Az 1747-ig Cserei Györgynek adott könyvek lajstroma megtalálható Cserei Mihály 1733–1748 között családi és vagyoni viszonyairól vezetett jegyzőkönyvében is, amelyben a harmadik könyvjegyzék is található.¹⁸ E három forrás sok esetben kiegészíti egymást, összehasonlításuk során egy újabb, eddig nem azonosított kéziratot sikerült a Cserei-könyvtár tételei közé beilleszteni: *In Anni 1745 mikor a Fiam Januariusban elment tölem adtam neki Aranyat nro. 21 Foljo penzt Flor. 45 Oreg Tallert nro. 10. A Parducz Börömöt ezüst Lanczal 3 nagi oreg Aranyas gombal neki adtam. Könyvet Kereszturi Pál Felserdült kereszteny nevü könyvit. Breviarium Politicorum Mazarin, Bethlen Gabor Fejedelem Historiaját, Jesuiták magyar orszagbol valo exterminatioját Rakoczi Ferencz munkajat.*¹⁹

15 Közölve: Adattár. 16/3. B. jegyzék. 294–296. Mai lelőhelye: MTAKvt. Kézirattár K 104. *Cserei Mihály Anno 1723 jedző könyve* [1723–1755.] 378 (+10 f.) Autográf. Magyar nyelvű kézirat, helyenként néhány latin nyelvű jegyzettel. (A továbbiakban MTAKvt. Kézirattár K 104) 42r–v: *Ab Anno 1740 A Fiamnak adtam illjen könyveket...*

16 MTAKvt. Kézirattár K 104.

17 KvAkadKvt. U 63005. Seneca, Lucius Annaeus: *Opera omnia ex. Ult. J. Lipsii emendatione. M. Annaei Senecae rhetoris quae extant ex Andr. Schotti recens.* Amsterodami, 1628. (A továbbiakban KvAkadKvt. U 63005.)

18 OSzK Quart. Hung. 2244. 195r–196r.

19 OSzK Quart. Hung. 2244. 196r: Rákóczi Ferenc munkáját a jezsuiták expulziójáról másolatban azonosítottuk. *Cserei Mihály törvényes dolgok-*

A rekonstrukciós munka során a könyvjegyzékek által nyújtott adatokat egészíthetjük ki az olvasmánytörténet nem jegyzékszerű forrásaival: a Cserei-könyvtár esetében ide tartoznak a magyarországi és erdélyi könyvtárak régi könyvállományában autopszia során azonosított kötetek, a kéziratokban, irodalmi forrásokban és a levelezésben azonosított könyves adatok. Sajnos közkönyvtáraink régi állományai a possessorbejegyzések tekintetében szinte feldolgozatlanok, így a Cserei-könyvtárból származó kötetek azonosítása hosszas kutatómunkát igényel, jelenlegi adatainkhoz kiegészítést a Cserei-kötetek mai őrzési helyeire vonatkozóan a távolabbi jövőben még remélhetünk. Sok esetben az autopszia során azonosított kötetekben található kéziratos lapszéljegyzetekben találunk újabb címeket. Most csak egy példát emelünk ki: Cserei Mihály könyvtárában megtalálható Justus Lipsius államelméleti művének (*Monita et exempla politica libri duo*) az 1700-as nagyszombati kiadása. A kötet hátvédlapjain található bejegyzés a francia Coligny admirálisról, a Szent Bertalan-éji mészárlásról szól. Ennek a bejegyzésnek fontossága abban rejlik, hogy a végén Cserei megjelöli forrását: *Haec scribit Jacob Aug. Thuanus Historicus quamvis Pontificius Historia Lib. 52 pag. 1052*. Ugyancsak Thuanusra (Jacques Auguste de Thou) vonatkozik egy másik lapszéljegyzet is, ezúttal Plutarchus *Moralia*-jának az 1572-es bázeli kiadásában: *Ama kegyetlen Persecutor Carolus Nonus Franciai Kirali csalarcsaggal harmincz ezer reformatus urakat, nemeseket Paris varosban hivatot hoga mar Testver huganak lakadalmara, azinap mind meg ölette szegenyeket. Franciscus Kasa nevu Reformatus minden jóságaitol, sok kincsitől meg foszta a kirali exiliumban küldene, meg nemeli Papista Urak is szanakodvan rajta, azt mongia nekik: Desine migrantem lugere viator es hospes non careo Patria, me caret illa magis. Igi írja Papista Historicus Augustanus Thuanus*. (Cserei öregkori kézírár-

---

ról írott jegyzőkönyve. 1712–1724. Néhány utólagos bejegyzéssel, még 1748-ból is vannak jegyzetek. Autográf, magyar és latin nyelvű kézirat. Jelzete MTAKvt. Kézirattár K 105. (A továbbiakban MTAKvt. Kézirattár K 105.) 83r–94r: ... 23. *A magyar országi Jesuiták expulsiojarol valo munkaja Rakoczi Ferencz Fejedelemnek...*

sa).²⁰ Thuanus neve nem szerepel Cserei könyvjegyzékeiben, de az azonosított kötetekben található bejegyzések bizonyítják a kötet jelenlétét a Cserei-könyvtárban.

Az olvasmánytörténet nem jegyzékszerű forrásai közé tartoznak az irodalmi források. Ezek alatt naplók, önéletrajzok, irodalmi művek olyan szöveghelyeit értjük, ahol könyvek olvasásáról, vételéről, eladásáról van szó. Cserei Mihály *Erdély históriájának* az elején felsorolja az olvasott köteteket: Bonfini, Istvánffy Miklós, Thuróczi János, Zsámboky János, Piasecki Pawel Piasecius lengyel historicus, Bethlen Farkas, Bethlen Elek, Mikó Ferenc,²¹ Bethlen János, Haner Georg, Valentin Frank.²² A históriában Cserei olyan neveket is megemlített, amelyek nem szerepelnek a könyvjegyzékeiben. Például az 1686-os év eseményeinél Tofeus Mihály református püspök prédikációs kötetének a kiadástörténetét írja le, majd idézeteket is közöl a prédikációs kötetből: *Ennek is sok szép munkái vadnak, kivált a zsoltárok resolútiói, melyeket mikor praedicállott, a fejedelemasszony gyors egynehány írókot állítván a templomban titkon úgy íratta le, azután revideálván, kinyomtatatták. Ez jövendőlte vala meg a magyarországi rebelliónak tragoediáját, mert azt írja a zsoltárok resolútiójában egy helyen: A magyar nemzet ....*²³

Az olvasmánytörténet nem jegyzékszerű forrásai közé tartozó magánlevelezés egyes darabjaiban is találhatunk adatokat könyvek küldé-

---

20 KvAkadKvt. U 89285. Plutarchus: [*Moralia*... Tom. I. Basileae, 1572]. Hiányzik a címlap és a végéről. 409–410.

21 Mikó Ferenc munkája kéziratos másolatban volt meg Cserei könyvtárban. Lásd Cserei: *Erdély históriája*..., 49: *Irt néhai Mikó Ferenc úr is maga kezivel egy darab históriát Báthori Sigmond, Bocskai István, Székely Moyses, Basta, Mihály vajda és Báthori Gábor erdélyi fejedelmek viselt dolgairól, mely hstóriát leírván, nálam is megvagyon.* A másolat lelőhelye a kolozsvári „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények osztálya (A továbbiakban KvKEKvt.) Ms. 957: *Cserei Mihály jegyzőkönyve a 18 század elejéről.* 171r–217v: *Néhai Ur Miko Ferencz maga életiben történt erdely dolgokrol maga irot Historia, tőlem iram le a Brassai exiliumba.*

22 Cserei Mihály: *Erdély históriája [1661–1711]*. Sajtó alá rendezte, bev. és jegyz. Bánkúti Imre. Bp., 1983. 48–49. (A továbbiakban Cserei: *Erdély históriája*...)

23 Uo. 192.

séről, olvasásáról, a magánkönyvtárak keletkezéstörténetét ilyen dokumentumok segítségével is rekonstruálhatjuk. Cserei Mihály levelezésében egy ilyen könyvtártörténeti adatot sikerült azonosítanunk: Teleki Pálnak címzett, keltezés nélküli levelében négy könyv beszerzését kéri a gróftól: *Kérem azon is az urat alázatosan, méltóztassék én számomra négy könyvet vásároltatni, sub parola honesta azokat is, amint az úr megveszi, bizony megadom. A könyvek ezek: Liber Hugonis Grotii: »De Jure Belli et Pacis«.* Liber Samuelis Puffendorfi: »De Jure Naturae et Gentium«. Joannis Barclaeii Argenis. Joannis Adami Veberi: »Discursus Curiosus et Fructuosus.²⁴

Cserei Mihály könyvtárának története

Tanulmányunk következő részében a könyvjegyzékek nyújtotta adatok, valamint az eddig azonosított 100 nyomtatvány possessorbejegyzései és a Cserei Mihály kézírataiban található adatok alapján mutatjuk be a Cserei-könyvtár történetét. A tanulmány keretei nem engedik meg az egyes példányok vándorútjának leírását, a possessorbejegyzések közül főként Cserei Mihály tulajdonjelzéseit és csak néhány más fontosabb személyiség possessorbejegyzését emeljük ki, az olvasmánytörténeti vonatkozású bejegyzéseket alább, a Cserei Mihály olvasási szokásait bemutató részben tárgyaljuk. A könyvtár kialakulását kronologikus sorrendben vizsgáljuk, adatainkat nem tekintjük abszolút értékűnek, a további kutatások kiegészíthetik, módosíthatják ezeket, de reményeink szerint arányaiban tükrözik a valóságot.

Cserei Mihály 1667. október 21-én Csíkrákoson született nagyajtai Cserei János és Cserei Judit első gyerkeként. Életének szinte minden mozzanata ismert, hiszen kalendáriumai, *Históriájában*, valamint későbbi feljegyzéseiben többször is részletesen beszámol élettörténete fontosabb eseményeiről.²⁵ A Cserei család a privilegizált nemesi rend közé

---

24 Földváry László: Adatok Cserei Mihály működéséhez. In: *Történelmi Tár*, 19. (1896). 746.

25 Banczik Samu: *Nagyajtai és miklósvárszéki Cserei Mihály*. Kolozsvár, 1905.; Cserei: *Erdély históriája...*; Tóth Zsombor: Cserei Mihály és élettörténete:

tartozott, amit lófő státusuk és a székelyföldi viszonylatban relatív anyagi jólétük biztosított számukra. A Csereiek elsősorban militáris erényeikre és familiáris szolgálatvállalásukra hagyatkozva igyekeztek társadalmi felemelkedésüket biztosítani. A család régebbi társadalmi rangjának az elvesztése a Béli-féle összeesküvésbe belekeveredett Cserei Jánosnak tulajdonítható.²⁶ A lecsúszott köznemesi státus Cserei Mihály egész életét megbélyegzi, ez az oka, hogy korán meg kellett szakítania tanulmányait és élete egyik legnagyobb szerencsétlenségének tartotta, hogy nem mehetett külföldi tanulmányútra.²⁷

A Cserei család könyvgyűjtési és íráshasználati szokása egészen a nagyapáig vezethető vissza. Apja, Cserei János könyveiről csak szórványadatok tudósítanak, katalógus vagy másfajta könyvjegyzék nem maradt ránk, de feltételezzük, hogy könyvtára egy olvasott köznemes gyűjteménye volt. Cserei Mihály feltehetően örökölte apja könyveit, az azonosított kötetek közül öt kötetben megtalálható Cserei János kézírá-

---

esettanulmány. In: *Könyvek által a világ: tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*. Marosvásárhely, 2009. 403–426.

- 26 KvAkadKvt. U 62523. 611: *Idvezült edes Atyámat in Ao. 1679 fogatta meg Idősbik Apaffi Mihály Fejedelem Csikban az maga Házánál udvari katonakot küldvén oda, onnan hozták Fogarasban, ot ártatlanul meg sententiazták Fogarasföldön valo butsumi szép jóságát s másut valokotis el vették, ugj szintén mindenfele, mobile Bonumait az akkori Director Barabás Péter ide jöven Nagj Ajtai házunkhoz el foglalta s el vitette, sok szép meneseit, szarvas marhait el hajtatta. Sok helyeken valo feles adosságát confiscalta s fel szedte, a szegeny Atyámat varban vertek, egi darabig Fogarasban tartották fogva, onnan szegényt vitték Fejervarra s ot raboskodtatták, Fejervarrol vitték Görgényi várban s ot raboskodot sokaig, hanem in Anno 1685 ugi szabadult megh, sok keserves szenvedesei és szörnyű kárvallasai után s ugi jöt vissza Nagi Ajtai hazához s it holt megh in Anno 1712 5 Januar eletinek hetven ketedik esztendejiben. Nyugosza meg az Isten szegénynek testit koporsojaban, lelkit az menyeknek orszagaban s agion velem egiut boldog fel támadást az itiletnek napján s örökké valo boldogságot minyajunknak. Amen. Cserej Mihály mpria.*

- 27 Cserei: *Erdély históriája...*, 185: *Ebben az esztendőben szabadula ki az atyám a rabságból, én is ebben az esztendőben hagyám el a tanulást, noha még elég időm lesz vala a tanulásra. S bár ne engedte volna az atyám, hogy a schólából kijöjek, talám én is jobb ember volnék.*

sa. Arisztotelész *Organon*-ját a család több generációja birtokolta: 1648-ban az apai nagyapa, Cserei Miklós tulajdonában volt, ennek halála után, az 1671-es osztozkodáskor Cserei Jánoshoz került, majd valamikor az 1670–80-as években fia, az ifjú Mihály öröklí a kötetet.²⁸ Szenci Molnár Albertnek a legfőbb jóról írt könyve 1681-ben került az ifjú Cserei Mihály tulajdonába családi örökségként. A kiadvány jelentőségét a benne található tulajdonosjelzések, lapszéljegyzetek adják, amelyek rávilágítanak a Cserei család olvasási, íráshasználati szokásaira. A Cserei Jánostól örökölt kötetben az édesapa és az édesanya jegyzetei is megtalálhatóak, a kötet olvasása lelki vigaszt nyújtott az egész családnak Cserei János pere és fogsága alatt, a családtagok a lapszélékre jegyzik fel keserű soraikat. Az azonosított kötetekben található bejegyzések bizonyítják, hogy noha Cserei Mihály nem származott elit írástudó családból, az íráshasználati szokása kialakulásában meghatározó volt a családi előzmény, a szülei példáját követte olvasási és íráshasználati szokásaiban.²⁹ Szilágyi Tarpai András műveit (*Libellus Repudii et divortii Christiani*, valamint *Szegények prokatora avagy az adás, vevés, kölcsönzés és usora felől való igazgatás*) tartalmazó kolligátumot az ifjú Cserei Mihály 1685-ben

---

28 KvAkadKvt. U 62383. Aristoteles; Ursinus, Zacharias: *Organi Aristotelei libri quinque priores... Eiusdem Ursini, de Petri Rami Dialectica et Rhetorica iudicium...* Neustadii in Palatinatu, 1586. Címlapon: *Johannis Cserej secundum divisionem 1671 5 May.* (utána vörös ceruzával, 20. századi bejegyzés) *szülő apja Mihálynak N. Ajta; [2]r: Ex libris Nicolaj Cserej 1648.* (utána vörös ceruzával, 20. századi bejegyzés:) *nagyapja.*; Hátvédlap 1v: *Michael Cserej.*

29 KvAkadKvt. BMV U 74. Szenci Molnár Albert: *Discursus de summo bono, az legfőbb iorol melyre ez világ midenkoron serényen és válóban vágyódik...* Löcsen, 1630. Első táblán, belül: *Ezt az idvezült edes Anyám írta a maga kezével, mikor a szegény Atyam sok esztendőkhig fogságban tartatot. Alatta: Ezt az summa bonot bizony sokszor keserves könyv hulatásal olvastam már által eszen az en nagy boldogtalanságomban, mert raytunk eset az megh az mi az tizedik részben meghvan írva Cserey Judit 1681 14 Agusti. Utána: Successi Generoso meo Patri et multis fortunae lucracionibus miserimitis invidiae densibus lacerato Joanni Cserey quaem superba multarum invidia in tristem Captivitatío arcem injectum Michael Cserey Anno 1681 Die 7 Novembris.*

kapta tulajdonába.³⁰ Cserei Mihály örökölte *Nagi Atyam Cserei Mihali irasai*-t: ez a kézirat az anyai nagyapa, Cserei Mihály és ennek veje, Cserei János által vezetett gazdasági és más jellegű bejegyzéseket tartalmazó jegyzőkönyvet fedi, ez lehetett a mintája az emlékiró Cserei Mihály által vezetett gazdasági jegyzőkönyveknek.³¹ Az utolsó azonosított kötet a Josephus Flavius műveit tartalmazó föliáns, amelynek igen fontos szerepe van a Cserei-könyvtár történetében. A könyvben szereplő possessorjelzések tanúsága szerint a kötet 1676-ban Szilágyi Tarpai Mózes tulajdonában volt, 1683-ban már Cserei János könyvtárát gazdagította, végül pedig 1691. február 15-én Cserei Mihály birtokába került.³²

Cserei már fiatal éveiben nagy érdeklődést mutatott a könyvek és az olvasás iránt, könyvtárának létrehozása saját könyvszeretetének az eredménye. Az ifjúkorában beszerzett könyvek többnyire fennmaradtak, az ezekben található bejegyzések segítenek a Cserei-könyvtár történetének rekonstruálásában. Tanulmányait a fogarasi partikuláris iskolában kezdte, majd 1678-tól a székelyudvarhelyi református gimnáziumban folytatta. Székelyudvarhelyi gimnáziumi tanulmányai befejezéséig, 1685-ig 14 kötet beszerzéséről van adatunk. A legelső könyvet, a terentiusi fabulák Schonaeus Cornelius által erőteljesen krisztianizált

---

30 KvAkadKvt. BMV U 138/a-b. Címlapon: *Joannis Cserei de Nagiajta Capitaneus Arcis Fogaras Ao 1676 die 25 Mart. Bara György Apaczaei ember.* Címlapverzón: *Michaelis Cserei de Nagi Ajta Cui Deus Providebit Ao 1685.*

31 A kézirat az 1730 körüli könyvjegyzék 137. tétele, ma a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban található. Jelzete: Ms. 20 Tf. 1075b: *Cserei Mihály és veje, Cserei János gazdasági diáriuma.* 1643–1709. Lat. Hun. Több kéz írása, nagyrészt csíki Cserei Mihály és Cserei János jegyzetei. Első táblán, belül: ex libris: *Ex Bibliotheca Sam. S. R. I. Com. Teleki de Szék.* Felül: *Anno 1689 die 27 Augusti ajandekoztak nekem eszt a könyvet.* (Cserei János kézírása.)

32 KvAkadKvt. U 62523. Első táblán, belül: *Dono dabat Dnus Moyses Tarpai alias Szilagy et Relicta vidua Reverendi Dni Andreas Tarpai A. 1676 7 Febr.;* Címlapon: *Andreae Szilagy de Tarpai valet floren 3 (áthúzva);* *Johanes Cserei de Nagi Ajta Anno 1685 (áthúzva);* *Michaelis Cserei de Nagy Ajta Ao 1691 15 Februar (áthúzva).*

változatát, 1678-ban vásárolta meg Fogarason.³³ Időrendben a következő kötet Zsámboky János már említett emblémáskönyvének harmadik antwerpeni kiadása, amelyet Cserei 1680-ban vásárolt meg. Cserei egyre tudatosabban, tanulmányainak megfelelően gyűjtötte könyveit, retorika kézikönyvei mellett kiemelt jelentőség jutott a logikának: a kor két fontos szerzőjének (Bartholomaeus Keckermann és Buzinkai Mihály) logika könyveit Cserei 1682-ben vásárolta meg.³⁴ 1683 decemberében Ugron Tamástól Melanchton epigrammáit kapta ajándékba,³⁵ majd 1684-ben Aldus Manutius *Purae elegantes et copiosae Latinae Linguae Phrases, Germanicae et Gallicae factae* 1609-es frankfurti kiadása került be könyvtárába.³⁶ Az otthonról kapott nevelés, a fogarasi majd udvarhelyi tanulmányai a teológia irányába fordítják érdeklődését. A keresztyén vallás rendszerét összefoglaló Kálvin *Institutio* 1684-ben került Cserei könyvespolcára. 1684. április 12-én középpajtai Dónáth Pál Pápai Páriz Imre *Keskeny út* című művét adományozta Csereinek. A kötetet a szerző Cserei Miklósnak, a fejedelem gyulafehérvári fő udvarbírájának ajánlotta.³⁷ Ugyancsak az 1684-es év vásárlásai közé sorolhatjuk Ke-

33 KvAkadKvt. BMV U 398. Schonaeus, Cornelius: *Terentius Christianus, seu Comoediae Sacrae, Terentiano...* Varadini, 1656. Hátvédlap 2r: *Est Michaelis Cserey Comparantis Fogaras Anno 1678 Die 2 Januarii.*

34 KvAkadKvt. BMV U 396. Buzinkai Mihály: *Compendii logici libri duo...* Ex officina S[áros] Patach, 1668. Hátsó táblán, belül: *Chara supellex Michaelis Cserey Emptus den 22 Anno 1682 Die 12 Januariis.*; KvAkadKvt. U 64257. Keckermann, Bartholomaeus: *Systema logicae tribus libris...* Editio tertia... Hanoviae, 1606. Címlapverzón: *Est Michaelis Cserei Emptus den. 66 Anno 1682 die 3 februarii.*

35 KvAkadKvt. U 62505. Melanchton, Philipp: *Epigrammatum libri tres collecti ab Hilbrando Grathusio Uffleniensi.* Vitebergae, 1560. Címlapon: *Possidet hunc librum Michael Cserei ex donatione Dni Thomae Ugron Udvarhelyini Anno 1683 diebus Xbris.*

36 KvAkadKvt. U 63691. Aldus, Manutius: [*Purae elegantes et copiosae Latinae Linguae Phrases, Germanicae et Gallicae factae...* Francofurti, 1609]. p. 1: *Michaelis Cserei de Nagi Ajta Anno 1684.*

37 KvAkadKvt. BMV U 140. Pápai Páriz Imre: *Keskeny út, melyet az embernek elméjébe ütköző tsuda gondolatoknak akadékiabol... most másodszor bővebben ki irtott...* Nyomtatattott Gyula Fejervarat, 1657. Címelőzéklap verzóján: *Est Michaelis Cserei ex donatione generosi Pauli Donath fratris*

resztúri Bíró Pál *Fel sördült keresztyén* című művét, amely révén Cserei a puritán irányultságú amesiánus teológiával ismerkedett meg, valamint a német Heidfeld Johann terjedelmes találós-meséskönyvét, a *Sphinx theologico philosophica*-t.³⁸ Az 1684-es év során Petrus Ramus dialektikáját és retorikáját tartalmazó kolligátummal is gazdagodott könyvtára.³⁹ Az eddig azonosított kötetek bejegyzései alapján Ramus dialektikája az első kötet, amelynek lapjain a könyvgyűjtő Cserei a tulajdonosi bejegyzés mellett először alkalmazza jelmondatát a *Cui Deus providebit* szintagmát. Ugyanezt a Teremtés könyvéből (22:8) származó jelmondatot használta Apafi Mihály fejedelem is. 1685 januárjában, Brassóban került Cserei Mihály tulajdonába a Theodor Beze által összeállított helyvét hitvallás.⁴⁰ 1684 decembere és 1685 áprilisa között Székelyudvarhelyen

---

charissimi ac Contreranei K. Ajta anno 1684 die 12 Apr: mpr: f. [2]r: Cserei Miklósnak ajánlva a kötet: Ez volt az Én Nagy Attyam igen hires nagy Gazda (Cserei Mihály bejegyzése).

- 38 KvAkadKvt. BMV U 105. Keresztúri Bíró Pál: *Fel sördült Keresztyen ki tsetsemő korátul fogván, az Isten beszédénec ama tiszta tején, a mennyi titkoknac tanulásában ditsiretessen nevedekék...* Varadon, 1641. Első táblán, belül: *Ezt a könyvet ez előtt hatvan Esztendővel Udvarhelyi Collegiumban laktomban vettem volt, eletemnek akkori tizenhetedik esztendőjében, igen gyönyörűséges könyv a pápisták ellen, sokszor olvastam, sokatis tanultam belőle, az édes Fiamnak is azt hagjom gjakran olvassa s kívánom lelkinék idvessegire tanulljon belőle. Michael Cserei senior de Nagy Ajta Cui Deus providebit Aetatis Sua Anno 77. Nagi Ajta Anno Christiano 1744 24 Mensis Junyi. Ebben a könyvben en tettem eginéhany heljen notatiokot az édes Fiam tanusagara. Címlapon: Est Michaelis Cserej comparantis Udvarhely Anno 1684 Flor. 1 den. 38.; KvAkadKvt. U 61728. Heidfeld, Johann: *Septimum renata, renovata... Sphinx theologico-philosophica; pronens ac proponens pia...* In illustri Herbornae, 1616. Címlapon: (kivakarva Cserei Mihály tulajdonosjelzése) ... *Comparantis... flo. 1 den 54 Anno 1684 mpria.**
- 39 KvAkadKvt. U 63994. Ramus Petrus: *Dialecticae lib. duo.* Nunc primum hac manuali forma edita. Spirae, 1595. Címlapon: *Michaelis Cserei de Najta Cui Deus providebit Ao. 1684.* Összekötve: KvAkadKvt. U 63995. Ramus, Petrus: *Rhetorica.* Nunc primum hac manuali forma edita. Spirae, 1593.
- 40 KvAkadKvt. U 61922. *Confessio Christianae fidei, et eiusdem collatio cum papisticis haeresibus per Theodorum Bezam Vezelium. Adiecta est altera brevis eiusdem Bezae Fidei Confessio.* Excudebat Eustathius Vignon, 1583.

keletkezett Cserei első összefüggő, hosszú szövege Szatmári Pap János szónoklattani jegyzetének másolásából és saját olvasmányainak kijegyzeteléséből *Notationes in logicam* címmel.⁴¹ Könyvtártörődékének megmaradt példányait áttekintve, az udvarhelyi tanulmányai befejezéséig beszerzett könyvei egy szorgalmasan tanuló ifjú olvasmányait tárják elénk.

1685 áprilisa után Cserei elhagyta a székelyudvarhelyi gimnáziumot, majd a börtönből kiszabadult apja döntését követve familiáris szolgálatot kezdett Teleki Mihály udvarában. 1687–1691 januárja között katonaként próbált érvényesülni: 1690. augusztus 21-én részt vett a zernyesti csatában, augusztus 24-én Thökölyhez csatlakozott, majd ezt követte a kurucodás és a havasalföldi bujdosás időszaka. Ebből a periódusból csak két kötet vásárlására van adatunk: 1685 októberében vásárolja meg Gyulafehérváron az erdélyi református kollégiumokban tankönyvként használt *Virgilii evangelizanti Christiados libri XIII* debreceni kiadású művet,⁴² majd 1688-ban egy párizsi kiadású gazdagon illusztrált Bibliát.⁴³

Cserei két különböző possessorbejegyzében utal a beszerzésre: címlapon: *Est Michaelis Cserei ex donatione P. Ac Do. Juvenis Georgii Serföző Coronae Anno 1685 die 17 Januarii mpria*, valamint az f. 7r: *Est Michaelis comparantis ex Donatione Dni Andreae Serföző de Brasso Ao. 1685 die 25 Januar.*

- 41 KvAkadKvt. Ms. U 9. Szatmári Pap János: *Logica et Oratoria Contracta. Rhetorica*. Szatmári könyvének Cserei Mihály által 1684–1685-ben készített másolata, valamint Cserei későbbi latin nyelvű jegyzetei e művekhez. A kézirat elemzését lásd: Tóth Zsombor: *Istorie și antropologie: analiza manuscriselor reformate din secolul al XVII-lea*. Teză de doctorat. Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere. Cluj-Napoca, 2011. 130–137. (A továbbiakban: Tóth Zsombor: *Istorie și antropologie*.) Uő: Egy kora újkori székely fiatalember műveltsége: Cserei Mihály kiadatlan dialektika jegyzete 1684-ből (esettanulmány). In: *Acta Siculica*, 2011. Sepsiszentgyörgy, 2011. 483–491.
- 42 KvAkadKvt. BMV U 429. Rosaeus, Alexander; Vergilius, Maro Publius: *Virgilii evangelizantis Christiados libri XIII...* Debrecini, 1684. Címlapon: *Est Michaelis Cserei Comparantis Albae A. 1685 die ultima octobr. emptus flor. 1 den 12.*
- 43 KvAkadKvt. U 61611. *Biblia, insignium historiarum simulachris, cum venustati, tum veritati accomodis illustrata*. [Paris], 1561. Címlapon:

Cserei Mihály 1693–1704 között Apor István mellett teljesített familiárisi szolgálatot. A családi kötelek és adottságai révén a főúr bizalmi emberévé vált és 1696-tól a kincstartó Apor István titkáráként dolgozott. Apor szolgálatában Cserei sokat utazott, sokat írt magyarul és latinul, hisz Apor levelezését, üzleti ügyeinek intézését ő vezette.⁴⁴ Ebből az időszakból maradt ránk 8 darab kalendáriuma, amelyeket az 1690–1695, 1697–1698-as évekre adtak ki, és amelyekbe Cserei napló-szerű, vegyes tartalmú magyar és latin nyelvű feljegyzéseket írt be, ezáltal dokumentálta mindennapjai fontosnak tartott eseményeit.⁴⁵ A kalendáriumokban leírt utazások során Cserei a könyvek beszerzésére is figyelt, az 1693-as évre szóló kalendáriumban több erre vonatkozó adatot találtunk: Cserei a következőket jegyezte le az 1693. április 21-e és 22-e közötti eseményekhez: *Városfalvi pap igirt nekem egy Quintus Curtiust, valamint egy későbbi bejegyzésben önmagát emlékeztette: Száraz ajtai Papnál vagyon egy Gerhardus ha Isten haza viszen nem kel el felejtetni.*⁴⁶ Mindkét szerző neve szerepel az 1709-es könyvjegyzéken, de mivel a köteteket nem sikerült azonosítani, nem tudhatjuk, hogy valóban az említett papoktól szerezte-e meg a könyveket. Tanulmányai megszakítása után a hiányzó történelmi, földrajzi, politikai és jogi ismereteket könyvek beszerzésével és olvasásával próbálta pótolni. Utazásai során erre sok lehetősége adódott, több kötet possessorbejegyzése tanúskodik

---

Michael Cserej A. 1688 17 Ju ...(?). Későbbi kézírással: Michaelis Cserei de Nagy Ajta. Cui Deus providebit A. 1688.

- 44 Tóth Zsombor: Egy koraiújkori familiárisi kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete Gróf Altorjai Apor Istvánnal (1692–1703): esettanulmány. In: *Acta Siculica*, 2008. Sepsiszentgyörgy, 2008. 309–318.
- 45 KvKEKvt. BMV 8185, 8345, 8472, 8607, 8963, 9086, 9285, 9286. A kalendáriumi feljegyzések közlését és elemzését lásd: Ferenczi Zoltán: Cserei Mihály följegyzései. In: *Történelmi Tár*, 16. (1893). 146–160, 232–249.; Uő: Cserei Mihály néhány ismeretlen verse 1690–1698-ból. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1. (1891) 4. sz. 437–455.; Tóth Zsombor: *Istorie și antropologie*.
- 46 KvKEK BMV 8607. *Uj és O Kalendarium, mellyet Christus Urunk születése után való 1693. esztendőre irt Neubarth János, es Magyar országra, Erdélyre, s egyéb Tartományokra alkalmaztatott.* Kolosvaratt, [1692]. A két idézet az A5–A6 közé bekötött levél verzóján olvasható.

a gyulafehérvári,⁴⁷ a kolozsvári⁴⁸ vagy a nagyenyedi tartózkodások alkal-

- 47 1. KvAkadKvt. U 63136. Lamormain, Guillaume Germé de: *Sodalis Augustus seu Ferdinandus secundus, Romanorum imperator...* [Gracii,] 1687. Első táblán, belül: *Michaelis Cserei de N. Ajta Cui Deus Providebit Ao. 1695 Alba Juliae.*; 2. KvAkadKvt. U 65649. Barclay, John: *Euphormionis Lusini, sive Jo. Barclaii Satyricon...* Lugduni Batavorum, 1674. Címlapon: (Cserei possessorjelzése kihúзва) ... A. 1695 (ráírva 9) *Cui Deus Providebit Albae Juliae.*; 3. KvAkadKvt. BMV U 408. Otrokocsi Fóris Ferenc: *Apologeticum bonae constientiae testimonium, de pacifico suo studio...* Tyrnaviae, 1694. Első táblán, belül: *Ex libris Michaelis Cserei de N. Ajta Cui Deus Providebit Alba Juliae Ao. 1696.*; 4. KvAkadKvt. U 64185. Thülden Christian Adolf: *Historiarum europicam, Enneadis secundae Liber I. II. et III. Pars IV Annis 1659 et 1660 gesta explicans...* Coloniae Agrippinae, 1663. Első táblán, belül: *Ex libris Michaelis Cserei de N. Ajta Albae Juliae A. 1701 Cui Deus Providebit.*; 5. KvAkadKvt. U 61685. Brachelius Adolphus; Thülden, Christian Adolf; Brever, Henricus: *Historia universalis rerum notabilium...* Coloniae, [s. a.] Első táblán, belül: *Ex libris...* (Cserei neve kihúзва) *Albae Juliae Ao 1701 Cui Deus Providebit.*; 6. KvAkadKvt. U 61685. U 64446. Thaddaeus, Johannes: *S. S. Scriptura a se nec diversa, sibi nec adversa. Hoc est conciliatorium biblicum in quo paria mille et supra...* Editio quarta. Francofurti, 1696. Első táblán, belül: *Ex libris Michaelis Cserei de N. Ajta ex donatione Dni S. ac Generosi Michaelis Vaji Albae Juliae 10 Martii A. 1701. Ferendum et sperandum Deus providebit.*; 7. KvAkadKvt. U 62452-62453. Giovio, Paolo: *Elogia virorum bellica virtute illustrium, veris imaginibus supposita, quae apud Musaeum spectantur in libros septem digesta.* Basileae, 1571. Címlapon: *Michaelis Cserei de Nagy Ajta Ao 1703 Cui Deus providebit Alba Julia emptus flor 12.*; 8. KvAkadKvt. BMV U 528. Otrokocsi Fóris Ferenc: *Origines Hungaricae seu Liber, quo vera Nationis Hungaricae Origo et antiquitas, e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur...* Franequerae, 1693. Első táblán, belül: *Ex libris [Michaelis Cserei de Nagy Ajta – Cserei Mihály neve kivakarva] Cui Deus providebit Albae Juliae die 25 Junij A. 1703.*
- 48 1. KvAkadKvt. U 63465. Coustau, Pierre: *Pegma.* Lugdunum, 1555. Címlapverzón.: *Ex Libris Michaelis Cserei de N. Ajta A 1695 Cui Deus Providebit Claudiopoli.*; 2. KvAkadKvt. U 62986. Crüger, Joachim Ernst: *Manuale Politicum...* Jenae, 1687. Első táblán, belül: ... *donatione Perillustis, ac Generosi Domini Adami Trincseni Tricesimatoris Varadiensis Claudiopoli*

mával való könyvbeszerzésről.⁴⁹ A Cserei-könyvtárba 1693-ban került be Cellarius Balthasar *Politicae succintae ex Aristotele potissimum erutae ad praesentem Imperii Romani statum... accomodatae libri II.* című művének 1647-es jénai kiadása.⁵⁰ A rekonstrukció során azonosított kötetek közt szerepel a korban igen elterjedt politikai szatíra, a *Breviarium politicorum secundum rubricas Mazarinicas multis locis auctius...* 1606-os frankfurti kiadása, amely a címelőzéklapon található tulajdonosjelzés szerint 1700-ban került Cserei tulajdonába Tatrosi Mihály adománya révén.⁵¹

1703 őszén, a kuruc felkelés kitörésével Cserei életének zaklatott, hányattatásokban bővelkedő korszaka kezdődött el. 1703–1712 között Görgényben, majd Brassóban keres menedéket, ahol nyolc évet tölt el exiliumban. A Brassóban töltött nehézségekkel teli időszakban az olvasás és írás jelentett számára menedéket, a rendkívül termékeny erdélyi történetíró ekkor írta meg a *Compendium Theologicum et politicum* című kéziratát, *Erdély históriáját*, illetve kezdte el egyik jegyzőkönyve vezetését. Könyvtára fejlődése szempontjából sem jelentett stagnálást a bras-

---

A. 1695. *Fac bene, neminem time. Deus Providebit.* (Cserei Mihály neve kivakarva).

- 49 1. KvAkadKvt. U 63899. Eutropi V. C.: *Historiae Romanae libb. X. His additi Paulli Diaconi Libb. IIX accesserunt Doctiss. Viroru[m] in Eutropium annotationes.* [Geneve], 1594. Címlapon: *Ex donatione Dni Georgii B. Vizaknai in Enyed 1693* (Cserei kézírása). Címlapverzón: *Michaelis Cserei de Nagy Ajta 1693.* (Későbbi kézírás:) *Cui Deus Providebit.*; 2. KvAkadKvt. U 63803. Amesius, Guilielmus: *Anti-synodalia scripta vel animadversions in Dogmatica illa, quae Remonstrantes in Synodo Dordracena, exhibuerunt et postea divulgarent.* Amstelodami, 1633. (A továbbiakban KvAkadKvt. U 63803.) Címlapon: *Michaelis Cserei de Nagy Ajta ex donatione Dni Petri Visolyi In Nagy Enyed Anno 1693.*
- 50 KvAkadKvt. U 62507. Cellarius Balthasar: *Politicae succintae ex Aristotele potissimum eruta Ad praesentem Imperii Romani statum multis in locis accomodatae Libri I...* Jenae, 1674. Címlapon: *Michaelis* (Cserei, kiszakítva a név) *Cui Deus providebit A. 1693.*
- 51 KvAkadKvt. U 63317. *Breviarium politicorum secundum Mazarinicas multis locis auctius.* Francofurti, 1606. Címelőzéklap rektón: ... (levágva Cserei Mihály neve) *ex donatione eiusdem D. Michaelis Tatrosi Albae Juliae die 20 Maji 1700 Cui Deus providebit.*

sói száműzetés, a possessorbejegyzések több kötet vásárlását igazolják.⁵² Nagyságát tekintve, Cserei Mihály könyvtára ebben a periódusban, az 1709-ben összeállított könyvjegyzék és az 1709-ig beszerzett és azonosított kötetek adatait elemezve, közel 100 kötetet tartalmazott. Tematikailag az iskolai kiadványok, történeti tárgyú munkák és a vallásos kiadványok domináltak.

Cserei Mihály 1712 után nem vállalt tisztségeket, elpusztult birtokai újjászervezésével foglalkozott, túlélte több családtagja halálát (több gyereke meghalt, 1712-ben meghalt az apja, 1718-ban az anyja, 1719-ben a felesége), pestist, tűzvészt, anyagi károkat kellett elviselnie. 1720-ban feleségül vette Petki Széki Zsuzsannát, de második házassága boldogtalan volt. Élete hátralevő éveit gyerekeinek és birtokai ügyintézésének szentelte, bámulatos pontossággal vezetett jegyzéket mindenről, fennmaradt jegyzőkönyvei rendkívüli alaposságról tanúskodnak. A könyvek, az olvasás ebben a periódusban is jelen volt életében: Medgyesi Pál kegyesség-gyakorlásról szóló könyve 1712-ben,⁵³ Andreas Maximilian Fredro lengyel államférfi legelterjedtebb műve pedig, a *Monita politico-moralia*,

52 1. KvKEKvt. Patrimoniu 31751. Tacitus, Cornelius: *C. Corn. Tacitus. Ex recensione I. Lipsius. – Amsterodami, 1631. Cím lapverzón: Chara suppellex Michaelis Cserei de Nagy Ajta Cui Deus providebit A. 1706 21 Maji.*; 2. KvAkadKvt. U 64100. *Mars Germaniae perpetuus exhibens modum perpetui militis ducenta ultra millia in Germania alendi, bellicam ejus status rationem ac spem et metrum ex variis cum exteris bellis.* Germanopolis, 1675. Cím lapon: *Michaelis Cserei de N. Ajta Cui Deus providebit Corona 1709.*; 3. KvAkadKvt. BMV U 231. Comenius, Jan Amos: *Janua linguae latinae reserata aurea sive, seminarius linguae latinae et scientiarum omnium...* Claudiopoli, 1673. Cím lapverzón: *Ex libris Michaelis Cserei de Nagy Ajta Coronae die 22 october A. 1709 Cui Deus providebit.*; 4. KvAkadKvt. BMV U 156. Martonfalviv Tóth György: *Szent Historiaja ... Debreczenben, 1681. Cím előzéklap 1 rektón: Ex libris Michaelis Cserei de Nagy Ajta Cui Deus providebit in exilio Coronensi A. 1710 die 12 Maji.*; 5. KvAkadKvt. BMV U 420. Köleséri Sámuel: *Theologia Pacifica sive comparativa Religionis Christianae...* Cibinii, 1709. Első táblán, belül: *Ex libris Michaelis Cserei de Nagy Ajta Cui Deus Providebit In Exilio Coronensi die 25 Maji A. 1710. Ex dono D. Domini Authoris S. Köleséri.*

53 KvAkadKvt. BMV U 127. Medgyesi Pál: *Praxis pietatis, az az kegyesség-gyakorlás, melyben bé-fogláltatik, mint kellyen az keresztyén embernek Is-*

1713-ban került Cserei tulajdonába.⁵⁴ A kötet jelenléte kelet-európai, erdélyi sajátosságként tűntethető fel, a mű magyarországi jelenlétét még nem tárta fel a szakirodalom, a könyvjegyzékek alapján tudjuk, hogy néhány 18. századi könyvtárban megvolt a kötet. Fredro műve szerepelt Gombos Antal könyvtárában és Somogyi János könyvei közt,⁵⁵ valamint a Ráday-könyvtár rekonstrukciója révén tudjuk, hogy Ráday Pál könyvtárában is forgatták Fredro könyvét.⁵⁶ Cserei kedvelt könyvének is nevezhetnénk e politikai és morális intéseket tartalmazó kötetet, Cserei a lapszéleken minden oldalon kiegészíti Fredro sententiáit, margináliái, etikai bölcsmondásai az eredeti folytatásának tekinthetők. Cserei Mihály könyvtárában megvolt Justus Lipsius államelméleti művének (*Monita et exempla politica libri duo*) az 1700-as nagyszombati kiadása. A kormányzás, az uralkodás Lipsius által írt műve 1720-ban kerül be Cserei könyvtárába.⁵⁷

Könyvek kölcsönzéséről is vannak adataink: Baranyai Decsi János *Syntagma institutionum juris...* című művét Cserei Mihály 1725-ben a vejétől, Száva Sándortól kapta kölcsön.⁵⁸ A kölcsönzés tényét az első tábla belső felén található bejegyzések igazolják: *Ex libris Alexandri Száva de Gogány Várallya A. 1725. Alatta: Ezt a könyvet a vejem Száva Sándor Uram csak ad tempus adta nékem, hogj ismét vissza agjam Ő kegelmének.*

---

ten és a maga igaz isméretiben nevedetni... Lőcsén, 1641. Címlapverzón: Michaelis Cserej de N. Ajta Cui Deus providebit Anno 1712 25 Martyi.

54 KvAkadKvt. U 63203. Fredro, Andreas Maximilian: *Monita politico-moralia et icon ingeniorum...* Francofurti ad Moen., 1703. Címelőzéklap rektón: *Successit Michaelis Cserei* (kivakarva Cserei neve) *de Nagy Ajta et Kál Ao 1713 Deus Providebit Chara supellex possessoris hic liber.*

55 Szelestei Nagy László: Egy esztergomi köznemes, Somogyi János (†1782) könyvtára. In: *Magyar Könyvszemle*, 119. (2003) 1. sz. 105–116.

56 Borvölgyi Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. Bp., 2004. 130.

57 KvAkadKvt. BMV U 406. Lipsius, Justus: *Monita et exempla politica libri duo...* Tyrnaviae, 1700. Címelőzéklap 2 verzón.: *Michaelis Cserej de Nagy Ajta Cui Deus providebit Anno 1720.*

58 OSzK Quart. Hung. 3507. Baranyai Decsi János: *Syntagma institutionum juris imperialis ac Ungarici quatuor perspicuis questionum ac responsum libris comprehensum*. Claudiopoli, 1593.

Cserei könyvtárának igen értékes darabja Samuel von Pufendorf *De iure nature et gentium libri octo* 1688-as amszterdami kiadása, amely a címlapon található bejegyzés tanúsága szerint 1738-ban került Cserei tulajdonába.⁵⁹ Az első tábla belső felén található bejegyzésében Cserei így vall a könyv értékéről: *Sokszor olvastam egészen által ezt az szép könyvet, most utolszor olvastam által in Anno 1746 vilagi boldogtalan életemnek hetven kilenczedik esztendejében*, majd a címlapon folytatja: *Az én Fiamot ha Isten élteni ezt a könyvet szorgalmatosan olvassa, mert ebből igen sokat tanulhat*. E könyv értékét emelik a kötetben található bejegyzések, Cserei Mihály olvasási szokásának megfelelően ebben a kötetben is jelentős mennyiségű lapszéljegyzetet találunk. E kötet nemcsak könyvtártörténeti szempontból releváns, hanem a nyugat-európai szellemi áramlatok magyarországi recepciójához újabb értékes információkat szolgáltat a hátvédlapokon található bejegyzés révén. A bejegyzés címe: *Observationes meritaes et regula ex libro Hugonis Grotii De iure belli et pacis excerpta...*, amelyben négy oldalon keresztül 152 pontba foglalva kivonatokat tartalmaz Hugo Grotius: *De iure belli ac pacis* című könyvéből. A jogtörténeti fontosságú jegyzeteket Cserei ekképpen fejezte be: *In Anno 1746 Hugo Grotius könyvit De Jure belli et pacis két kerek heten három izben szorgalmatosan által olvasvan onnan irtam ki ezeket a ... megjedzés(ek)et, regulakot az edes Fiam(na)k tanusagara életemnek 79dik esztendejében Najta Ha...* (kiszakadva) *Cserei Mihály*. Grotius könyve nem szerepel Cserei könyvjegyzékeiben, hogy a kötet megvolt-e könyvtárában vagy csak kölcsön kapta egy időre, nem tisztázott tény, további kutatásokat kíván.

A Cserei-könyvtár gyarapodása Cserei Mihály időskorában is folytatódott: Czeglédi István *Az Úr frigyszekréténye előtt Dagon le-dülése* című kötetét 1743-ban, 76 éves korában kapta ajándékba.⁶⁰ Cserei két

59 KvAkadKvt. U 62219. Pufendorf, Samuel: *De iure nature et gentium libri octo*. Editio ultima, auctior multo et emendatior. Amstelodami, 1688. Címlapon: *Michaelis Cserej de Nagy Ajta cui Deus providebit Anno 1738*.

60 KvAkadKvt. BMV U 219. Czeglédi István: *Az Úr frigyszekréténye előtt Dagon le-dülése...* Colosvarat, 1670. Címlapon: *Michaelis Cserei de Nagy Ajta (a név kihúzza) Ex dono Reverendi Parochi Ecclesiae Unitaria Nagi Ajtaiensis Anno 1743 die 4 martii. Deus providebit*.

utolsó könyvjegyzékében több 18. századi nyomtatvány szerepel: köztük Fasching Franciscus *Vetus Dacia*, valamint *Nova Dacia* című művei, a *Syntagma juris Ungarici, peculiares una Transylvaniae leges complectens* 1742-es kolozsvári kiadása, valamint Nádudvari Péter nyolcvannégy prédikációja, amelyet 1741-ben Szathmári Pap Sándor nyomtatott Kolozsváron. Fia a naplójában így ír apjáról és annak haláláról: 1756 22 Apr. Holt meg az Edes Atyám b. c. Cserei Mihály ur N. Ajtán életinek 90-dik esztendeiben sok hosszas erőtlenségi után, 8 esztendőktől fogva a lábán nem járt, sem a házból ki nem jött. Nyugossa meg az Ur Isten ő Sz. Felseje az ő Sz. Országába és sok hosszas és unalmas élete után örvendeztesse meg a maga szent színeinek látásával és örökké való boldogsággal maradjon fel világ szerintis az Ő nagy hire, jó emlékezte... minthogy igen apertus és simulalni nem tudo ember volt, nem mehe az irigység miatt semmi promotiora, de hogy in Privato statu se heverjen bölcs elméje, örökre irt, olvasott és holta után szép munkait hadta posteritásnak.⁶¹

Feltételezzük, hogy Cserei a könyveinek külsejére is tekintettel volt. Az azonosított kötetek többségének kötése eredeti pergamen vagy bőrkötés. Ha valamilyen okból egyes könyveit fokozott becsben tartotta, akkor azokat újrakötötte. Bethlen Farkas *História* című munkáját 1742-ben köttette újra az angyalosi könyvkötővel: *Ebben a könyvben sok helyeken a margojara sok szép notatiokat irtam volt mert akkor nem volt jól be kötve, az után in Anno 1742 ujjolag bekötettem az Angialosi Compactorral, mind el vasottak a Notatiok.*⁶²

Néhány mű két példányban is megvolt Cserei könyvtárában: *Meditationes Gerhardi* 2., *Medgyesi Praxis pietatis* 2., *Balassa* 2., *Thomas Kempis* 2., *Institutio Justiniani* 2., *Livius Historicus* 2. *Refutatio* 15. *Dilemmatum* Kettő.

A legteljesebb, az 1741-es könyvjegyzék 231 tételt sorol fel. Ha ehhez hozzáadjuk a könyvtárrekonstrukció során feloldott címeket, akkor

61 KvKEKvt. Ms. 660: *Diarium vitae aerum nostrae Georgii Cserei Senioris de Nagy Ajta 1756 consignari ceptum.*: 1756–1773 Autográf. f. 18v–19r. (A továbbiakban KvKEKvt. Ms. 660.)

62 KvAkadKvt. BMV U 317. Bethlen Farkas: [*Historiarum Pannonico – Dacicarum Libri X...* Keresd, 17. század]. Első táblán, belül.

a Cserei-könyvtár állományának a nagysága 320 tétel körüli lehetett. A könyvtár gyarapodása vásárlás és adományok révén történt. A vásárlások igazolására a possessorbejegyzéseken kívül sajnos nincsenek közvetlen dokumentumaink, de ezek alapján megállapítható, hogy a könyvtár gyarapításában jelentős szerepet játszottak a Csereivel baráti viszonyban álló világi és egyházi személyek, amelyek nagyrészt külföldi peregrinációból hazatérő diákok voltak, akik külföldi tanulmányaik végeztével, hazautazáskor könyveket hoztak Erdélybe. Ezúton került Cserei tulajdonába a külföldi nyomtatványok egy része. A korabeli könyvpiac sajátossága volt, hogy nem állt a magyar olvasó rendelkezésére a teljes európai könyvtermés, többnyire igen korlátozott körülmények között és csak esetlegesen történt a beszerzés, a könyvtárak állománya nem feltétlenül mindenben a tulajdonos igényei szerint állt össze.⁶³ Az egykor Cserei tulajdonát képező, ma is meglévő kötetek bejegyzéseiben sok korábbi tulajdonossal találkozunk, köztük jó néhány mindenki számára ismerős név a korabeli erdélyi társadalom tagjai köréből. Ezek a tulajdonosjelzések kellőképpen érzékeltetik, hogy az előkelő erdélyiek a politikai és hadi élet eseményei mellett arra is szakítottak időt, hogy egymás könyvei iránt érdeklődjenek, s azok egész együttesét, vagy egy-egy értékesebbnek ítélt darabját a maguk számára végleg, vagy kölcsön megszerezzék. Kiemelkedő nevek: Apor Péter, aki 1697-ben Szilágyi Tönkö Márton filozófia tankönyvét adományozta Cserei Mihálynak;⁶⁴ Mikó Ferenc⁶⁵ és Köleséri Sámuel,⁶⁶ akik saját műveiket adják Csereinek; Vizaknai Bereczk György;⁶⁷ a költő

---

63 Kókay György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest, 1997. 63–82.

64 KvAkadKvt. U 64414. Szilágyi Tönkö Márton: *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae Applicata ...* Heidelbergae, 1678. Címelőzéklap 2r: ... *Successit Michaeli Cserei ex donatione Per illustris Dni Petri Apor de Al Torja Fratrís Charissimí A. 1696 17 Xbr. in Vízce*.

65 KvAkadKvt. BMV U 339. Mikó Ferenc: *Dissertatio theologica, de vocatione Abrahami ac Foedere Dei cum ipso inito et speciali promissione ipsi facta...* Claudiopoli, 1697. Címlepon: *Generoso Dno Michaelis Cserei fratri suo dilectiss[im]o et multum honorando mittit Author mpr.*

66 Lásd az 52. jegyzetet.

67 Lásd az 49. jegyzetet.

Szentpáli Nagy Ferenc;⁶⁸ Vásárhelyi Molnár István református püspök,⁶⁹ és még tovább sorolhatnánk a neveket.

Cserei, akárcsak szülei, könyveket adományozott gyerekeinek. Fia, Cserei György 1726-ban kezdte meg tanulmányait a székelyudvarhelyi református gimnáziumban.⁷⁰ Iskolai tanulmányai elvégzését apja anyagi támogatás mellett könyvek adományozásával is támogatta. 1728–1730 között a következő köteteket adta fiának: *Sulpitius Severus Historiáját*, *Ugrian Petri Rami Dialecticam*, *Riissenius Theologiaját*, *Metaphysicat*, *Theologia Vendelini*, *Physicat*, *Kegiesség titkát*, *Scotodolus Diaphanes colloquiumat*, *Deak és Görög Uj Testamentumot*, *Kekherman Physicáját*, *Egi ezüst Kalauz tokostol*.⁷¹ Fia 1740 júliusában kötött házassága, majd a nagyajtai szülői házból való távozása után Cserei György különböző alkalmakkor tett nagyajtai látogatásai alkalmával Cserei újabb könyveket ajándékozott neki.⁷² A könyvtár gyarapítása Cserei Mihály 1756-ban bekövetkezett halálával lezárult. A könyvek egy részét Cserei György öröklötte, aki nem törődik a bibliotéka gyarapításával, apjától öröklött könyvei-

---

68 KvAkadKvt. U 63005. Címlapverzőn: *Ex Libris Michaelis Cserei de Nagy Ajta Cui Deus Providebit Segesvár 1 Mart 1699* (későbbi kézírás:) *Ex dono Dni Francisci Szentpáli*.

69 KvAkadKvt. U 63303. Címlapon: *Michaelis Cserei de Nagi Ajta ex donatione Reverendi ac Doctissimi Domini Stephani M. Vasarhelyi in Kecze A. 1701 die 20 Novemb. Cui Deus Providebit*.

70 KvKEKvt. Ms. 660. f. 4v: ... 1726 Mentem tanulni Udvarhelyre, akkor Rhetoricát tanultam mikor oda mentem, időmbe voltak Professorok Udvarhelyen T. Dési Sigmond Uram igen magnanimus Tudos derék ember, e meg halván, mig más Professort hoztak tanított az ott valo Pap T. Zágoni János Uram az alatt resolvablet Professornak T. Szombati Samuel Uram ennek keze alatt voltam publicus harmadfél esztendeig. 1730. Mense junio hadtam el az Scholat és azon esztendőbe karácsonig oda haza vartam Ajtán az Atyám Uram Házánál.

71 MTAKvt. Kézirat K 104. A jegyzőkönyvből helyszűke miatt most csak a könyvekre vonatkozó szövegrészek lelőhelyeit közöljük: f. 86v, 92r–v, 94v, 95r, 98r, 100r, 106v.

72 Uo. A Cserei Györgynek adományozott könyvek listájának a közlésétől helyszűke miatt most eltekintünk. A kéziratban található adatok lényegében azonosak az Adattár 16/3-ban közölt B. jegyzék adataival, a többletet az évek szerinti felsorolás nyújtja.

nek használatáról nem tanúskodnak sem maguk a könyvek lapszéljegyzetei (Cserei György kézírása alig szerepel egy-két kötetben), sem Cserei György naplója nem jelzi használatukat. Cserei György 1774-ben bekövetkezett halála után a Cserei-könyvtár nagy része Suki László tulajdonába került. Az eddig azonosított kötetek közül 79 kötetben megtalálható Suki László manupropria bejegyzése: *Ladislai Suki mpr. Ao. 1776*. Az azonosított kötetekben található Suki possessorjelzés alapján a tulajdonosváltásra 1776-ban került sor. Források hiányában azonban csak feltelezhetjük, hogy a fiú utód nélkül 1774-ben meghalt Cserei György özvegyétől vásárolta meg Suki az egykori Cserei-könyvtár egy részét. A kolozsvári unitárius főiskola első gondnoka, Suki László, 1791-ben végrendeletében a főiskolai könyvtárnak hagyta minden vagyonát, beleértve az igen értékes kéziratokat és nyomtatványokat tartalmazó könyvtárat is.⁷³ A továbbiakban a Cserei-könyvtár története egybeolvad az Unitárius Kollégium Könyvtárának történetével. A főiskolának adományozott Suki-könyvtárat a 19. század közepéig külön kezelték. A Suki-könyvtár korabeli katalógusa elveszett, fennmaradt azonban két 1829 és 1841 között összeállított katalógus, amely méret szerint és betűrendben három oszlopban sorolja fel az unitárius kollégium, az egyházközség és a Suki-könyvtár állományát.⁷⁴ Ezekben a katalógusokban szerepelnek a Cserei-könyvtárból Suki Lászlóhoz került kötetek is, de sajnos a jegyzék összeállítója nem jelölte meg, hogy melyik tétel hogyan került be Suki könyvtárába. Ennek ellenére a Suki-katalógus nagy hasznunkra volt az azono-

73 Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. Kolozsvár, 1935. II. kötet. 187–198.; Simén Domokos: Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára. In: *Keresztény Magvető*, 12. (1877). 195–208.; Nagy Lajos: Suki László élete és alapítványa. In: *Keresztény Magvető*, 3. (1867). 115–132.

74 KvAkadKvt. Ms. U 1686. *A Suki-könyvtár betűsoros lajstroma*, valamint Ms. U 1699. *Catalogus librorum...* 1829–1841. Az unitárius egyházközség és kollégium 16–18. századi könyvtáraival Biró Gyöngyi foglalkozik: Az unitárius egyházi értelmiség könyvtárai a 16–17. századi Kolozsvárott. In: *Magyar Könyvszemle*, 116. (2000) 2. sz. 131–136.; Uő: A kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára a XVI–XVII. században. In: *Kolozsvár 1000 éve: a 2000 október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2001. 140–149.

sítási munkánk során, mivel ebben a katalógusban a tételek leírása részletes: méret szerint betűrendben sorolja fel a szerző, cím és kiadási adatokat. Ezenkívül sokszor a példány hiányos voltát is feltűntetik, így sok cím esetében alaposan megkönnyítette az azonosítási munkát. Például Cserei könyvjegyzékében Augustinus így szerepel: *Augustini opera*, a Suki-katalógusban pedig a következő leírás található: *Aurelii Augustini Hypponensis opera contra Pelagianos Tomus Secundus Lovanii 1555*. Az azonosított Cserei-kötet pedig valóban az 1555-ös kiadás, így nem kellett Augustinus összes művét kikérnünk az unitárius kollégium gyűjteményéből, hanem mindig a Suki-katalógusban jelölt kötettel kezdtük az azonosítási munkánkat.⁷⁵ A főiskolai korszakból nem találtunk bejegyzéseket a kötetekben. 1889-től Kanyaró Ferenc került könyvtárosi tisztségbe és elvégezte Szabó Károly bibliográfiája alapján az RMK-anyag azonosítását.⁷⁶ Az 1948-as, az iskolák államosítását maga után vonó rendelet értelmében a kollégium tanári nagykönyvtárából a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárába kerültek a könyvek, ahol ma a kutatók rendelkezésére állnak. A kolozsvári unitárius kollégium a 18. század végén számos kötetet adományozott a székelykeresztúri unitárius kollégium könyvtárának. Ezeket ma a Teleki-Bolyai Könyvtár őrzi, kutatásunk folytatásaként ezek átnézésére is hamarosan sor kerül.

A Cserei-könyvtár néhány kötete leányágon öröklődött Cserei György lányának, Teréznek, gróf Mikó Istvánnal kötött házassága ré-

⁷⁵ KvAkadKvt. U 63303.

⁷⁶ A kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtárának RMK-könyvei. In: *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa*. Szerk. és a bevezető tanulmányokat írta Sipos Gábor. A katalógust összeállította Kovács Mária, Kuszálík Eszter et al. Kolozsvár, 2004. 363–528. Sajnos az RMK-kötetek leválasztása ma sem teljes, kutatásaink során több kötetet találtunk a törzsgyűjteményben, amelyeknek a helye az RMK-gyűjteményben lenne, például: U 64414.; Szilágyi Tönkö Márton: *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae Applicata...* Heidelbergae, 1678. RMK III. 2899.; U 53310: Bethlen János: *Rerum Transylvanicarum libri quatuor*. Amstelaedami, 1664. RMK III/1. 2238.; vagy U 74401: Bonfini Antonio: *Rerum Ungaricarum decades quatuor...* Basileae, 1568. RMK III/1. 570.; U 61098: Pápai Páriz Ferenc: *Pax crucis, az az Szent Dávid Királynak száz-ötven soltári*. Kolozsvár, 1710. RMK I. 1775.

vén.⁷⁷ Mikó István leszármazottja, gróf Mikó Imre tulajdonába került Cserei Mihály nyolc kalendáriumra és két kéziratára.⁷⁸ Ezek a kötetek gróf Mikó Imre könyvtárával az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtárába, majd jelenlegi őrzőhelyükre, a kolozsvári „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtárba kerültek.⁷⁹

1744-ben Cserei Mihály öt kötetet adományozott Zejk Mózesnek, legkisebb lánya Cserei Krisztina férjének: *A vejemnek Zejk Moyses Urnak ugian akkor adtam Magyar Vendelinust. Ars Heraldicat Rissenus Theologiajat. Tizenkét elmelkedeseket. Groff Pekri Lörinczné munkaja. Papai Ferencz Imacsagos könyvet.*⁸⁰ Ezeket a köteteket még nem sikerült azonosítanunk.

A könyvtár állományának elemzése Cserei Mihály olvasási szokásai

Cserei Mihály könyvtára nem egy átlagos köznemes könyvtára, ránk maradt könyvei, bejegyzései a kor átlagszínvonala fölé emelkedő, iskolázott, latinos műveltségű kálvinista értelmiségit mutatnak be. Erről tanúskodik a könyvtárban levő kötetek magas száma, valamint az állomány tematikai összetétele. Sajnos egyik könyvjegyzék sem sorolja a köteteket tudományszakok szerint, de az állomány elemzése után megállapítható Cserei széleskörű érdeklődése a teológiai, a történeti, politikai és jogtudományi művek iránt. Nyelvileg a Cserei-könyvtár szegény

---

77 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. III. kötet. Pest, 1858. 135–141.

78 KvKEKvt. Ms. 957: *Cserei Mihály jegyzőkönyve*. [17. század vége – 1747]. Latin és magyar nyelvű autográf kézirat.; KvKEKvt. Ms. 840: *Cserei Mihály Apológiája*. 1747. Autográf.

79 Sipos Gábor: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története. In: *Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerkesztette Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 11–68.

80 OSzK Quart. Hung. 2244. f. 196r. Ugyanez az adomány megjelenik MTAKvt. Kézirattár K 104. f. 251r: [1744-es év] *A vejemnek Zejk Moses uramnak adtam magyar Vendelinust. Rissenius Theologiajat Ars Heraldicat Imacsagos könyvet*.

könyvtár volt, csak magyar és latin nyelvű művek szerepelnek könyvjegyzékeiben.

A tematikusan sokszínű anyag bemutatását a színvonalas iskolai könyvekkel kezdjük. Az iskolai könyvek a grammatikától kezdődően a szótárak, a retorikai segédkönyvek, dialektikai és logikai tankönyvek, matematika, a nyelvtanulásra használt iskolai auktorokig egyaránt szép számban és több kiadásban képviseltetnek Cserei könyvtárában. A logika mellett a filozófia főként antik szerzők szövegeiben, illetve erkölcs- és történetfilozófiai vetületében található meg Cserei könyvtárában.

Könyvjegyzékei és fennmaradt könyvei bizonyítják, hogy a vallásosság egész életében érdeklődésének egyik központját képezte. A könyvanyag erősen protestáns jellegű, főleg kálvinista szerzők teológiai munkáit, több protestáns bibliamagyarázatot, imádságos könyveket, kegyességi irodalmat és vitairatokat tartalmazott. A könyvtárában megtalálható Bibliák, latin és görög Újtestamentumok tanúsítják, hogy Cserei rendszeres bibliaolvasó.⁸¹ A Biblia mellett katekizmusok, imádságos könyvek, énekeskönyvek és kegyességi olvasmányok segítették a napi vallásgyakorlatot. Cserei puritanizmus iránt érzett rokonszenvét mutatják a könyvtárban nagy számban meglevő Amesius-művek (*Theologia Amesii*, *Amesii Synodalia Decreta* és a *Bellarminne Enervatus*) és Medgyesi Pál *Praxis pietatis* írása. William Ames puritán teológiája meghatározta Cserei vallásos szemléletét, az angol puritán szerző könyvét a remonstránsok ellen, amelyben a predestinációt védelmezi, Cserei a Biblia után a legfontosabb könyvének nyilvánította. A puritán kegyesség magyarországi meghonosítása volt a célja Mikolai Hegedűs János *Az mennyei igasságnak tüzes oszlopa* című művének, amelyben az puritánok számára legfontosabb közös teológiai helyekről találunk dogmatikai tanítást. A személyes vallásosság gyakorlását a következő magyar nyelvű művek segítették elő: Pápai Páriz Ferenc *Pax animae*, *Pax crucis* és *Pax sepulchri*, Szenci Molnár Albert *Summum bonum*, Keresztúri Bíró Pál *Fel sördült Keresztyen*, Tolnai F. István *Kalauz*, Rádai Pál *Lelki hódolás* című imádságoskönyve. A prédikációs irodalmat Geleji Katona István *Valtság-titka*, Tofeus Mi-

---

81 KvAkadKvt. U 61611. *Magyar Biblia 2.*, *Ezüst kapcsos Deák Biblia*, *Fejér Tablaju Deák Biblia*, *Vulgata Biblia*, *Novum Testamentum Graecum*, *Novum Testamentum Latinum*.

hály *A szent soltarok resolutioja*, valamint a Bethlen Kata költségén kiadott Nádudvari Péter prédikációk képviselik. Cserei könyvtárában megjelenik a protestáns mártírológia is Comenius *Historia persecutionum ecclesiae Bohemica* műve révén, amelyet Cserei erkölcsi példatárként olvasott. Egyházát, hitvallását nyilvánvalóan mindig előtérbe helyezte, s szinte atyai gonddal viselte annak gondját, hogy a környezetében levő református gyülekezetek minden szempontból el legyenek látva: a nagyjaitai református gyülekezetnek egyéb javak mellett egy váradi Bibliát adományozott, valamint hosszú évekig ő intézte az egyházközség pénzügyi és peres ügyeit.⁸² Cserei élete haladtával nemcsak kitartott kálvinizmus mellett, hanem egyre intoleránsabbá és elfogultabbá vált. Könyvtárában megtalálható a katolikus, az evangélikus, az unitárius felekezet néhány kiadványa és a hitvitázó irodalom több kötete: Benjamin Woodroffe *Examinis, et examinantis examen, sive Reformationis et reformationum defensio adversus calumnias Francisci Foris Otrókoci*, a tridenti zsinat cikkelyeit bemutató kiadvány, egy unitárius katekizmus, Petrityevith Horváth Ferenc *Apologia fratrum unitariorum*. A katolikus ellenrefor-

82 MTAKvt. Kézirattár K 103. f. 21r: ... NB. Mikor elsőben meghzasodtam Kalban az ot valo Reformata Ecclesia számára csináltattam volt Ur vacsorájához valo ezüst tangyert, melyre az magam nevem fel vagon jegyezve, ugian akkor adtam egi szép uj scarlat szőnyeget az Praedicallo székre, de minek utanna onnan el kellett jönnöm ide Ajtára és az én távul létemben az Pápasták erőszakoson el vették az ot valo Templomot Parochialis házat jóságot, azon ezüst tangiert és scarlat szőnyeget onnan el hoztam és ide az Nagj Ajtai reformata Ecclesia számára conferaltam. Adtam ugian az Ur vacsorájához valo on kannát és egi szép ezüst aranyas pohart. Egi veres seliimmel arany fonallal varrot patyolat keszkenyöt. Egi öreg Váradi magyar Bibliat, mikor ezt az templomot építették adtam kész pénzt tizenöt forintot. Az Bölöni Reformatusok templomaban az Praedicallo székre adtam egi uj Portai Kelmet, az oda valo templom be padoltatasara 3 forintot etc. Legien az én Istenem Szent neve örökké áldásban erette, hagi Szent Lelke által ezekre vezérlet engemet, az mit adtam nem az magamebol adtam hanem abbol az mit az én Istenem ingien valo kegielmiből minden érdemem nélkül méltoztatot nékem ajandekozni, ha Ezer annyit adtam volnais köteles voltam s vagiok adni. Köszönöm Tóth Leventének, hogy a nagyjaitai református egyházközség levéltárának Cserei Mihály által vezetett levéltári anyagát a rendelkezésemre bocsátotta.

máció irodalma Bársony György váradi, majd egri püspök *Veritas toti mundi declarata*, valamint a Csíksomlyón 1726-ban kiadott *Calvinus János Istene, az az demonstratio, mely által meg-mutattatik, hogy mind ő maga s mind követői bálványimádók* művek révén jelenik meg. Az egyháztörténet is jelen van Cserei könyvtárában Horn Georg *Historia ecclesiastica et politica*, Sulpitius Severus *Historia sacra* művének Johannes Sleidanus által szerkesztett kiadása, valamint Georg Haner erdélyi egyháztörténete révén.

Cserei Mihály könyvtárában csak néhány természettudományi tárgyú könyvet találtunk. Cserei a birtokain folytatott gazdálkodási tevékenységek során gyakran találkozott kertészeti, mezőgazdasági, állattenyésztési problémákkal. Nem véletlenül kerültek be könyvtárába a következő kötetek: Nadányi Kerti dolgoknak le-írása, Lippay János *Posoni kert* című műve, a lovakról szóló *Annotatio de Hippica* címet viselő, eddig nem azonosított kötet. Az orvostudományi munkák közül Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis*, valamint Köleséri Sámuel *Pestis Dacicae Anni MDCCIX scrutinium et cura* műveket említjük meg. A földrajzi munkákat Abraham Göllnitz és Philipp Clüver munkái, valamint az első magyar nyelvű útleírás, Sepsi Csombor Márton *Europica varietas* című műve képviselik. A matematikát az ifjabb Heltai Gáspár *Magyar Arithmetica, az az, Számvetesnek tudománya*, valamint *Practica arithmetica, azaz számvető tabla* 1647-es lőcsei kiadása illusztrálják.

A *Hármaskönyv* tekintélyén felnőtt Cserei Mihályt életében mindvégig foglalkoztatták a jogi kérdések, igyekezett a római jogi klasszikusoktól a 17. századi traktátusokon át a háborús jogig terjedően megfelelő olvasmányanyagot beszerezni és elsajátítani a jogi ismereteket. Cserei könyvtárában a jogi könyvanyag nagyon erős: Werbőczy *Decretum Tripartitum*, *Approbatæ Constitutiones*, *Compilatæ Constitutiones*. Kitionich kötetei mellett olvasta Hugo Grotius *De jure belli ac pacis* és Samuel Pufendorf *De iure nature et gentium libri octo* értekezéseit is. Jogi könyvei felhasználásával Cserei kisebb jogi értekezéseket, sőt országos vonatkozású projectumokat írt.⁸³ Csereinek szokása volt könyvei

---

83 MTAKvt. Kézirattár K 105. f. 4r: Cserei Mihály vallomása a kézirat összeállításáról: *Ezt a könyvet mind nagi tudos Juristak Justinianus, Decius, Kitionics s mások írásiból, mind Erdélyi érdemes Emberekkel valo giakor*

olvasásakor, „magam conceptusa” vagy más címmel az előzéklapokra különböző, általában a kötet tartalmával kapcsolatos értekezéseket írni. A Száva Sándortól kölcsönkapott kötet előzéklapjaira is rövid jogi értekezést ír *Quaestio Cserei Mihaly conceptusa: A gyilkosnak adhate gratiat a fejedelem...* kezdettel.⁸⁴

Olvasmányai jelentős részét a történeti művek képezték. Könyvei közt szerepeltek a *História* című munkájában emlegetett, a magyar történelemmel, s természetesen Erdély történetével kapcsolatos legfontosabb források. Egyes magyar historikusok kéziratos másolatban voltak meg könyvtárában. Ezek megléte a kor könyvtáraiban szokványosnak mondható, emiatt nem szentelünk külön figyelmet tárgyalásukra. Történeti olvasmányai közé tartozott az ugyancsak szokványosnak tartható antik olvasmányanyag: Suetonius, Hérodotosz, Tacitus, Josephus Flavius, Titus Livius, Plinius stb. műveinek különböző kiadásai. A külföldön nyom-

---

discursusokból, mind sok helieken valo törvénytételekből, a hol én is jelen lehettem, mind penigh magam inventiojabol igi szedegettem s irtam egiüvé ab Anno 1712, minekutanna a Brassai hoszasas exiliumbol a hol nyolczadfél esztendeig laktam házamhoz jöttem, mind magam hasznára, mind gyermekeim tanuságokra, mert sok ezer casusok vadnak s naponként intervenialnak, a melly esetek egienes decisijoara, a mi magyar törvényeinkben sohul semmi lument nem tanálunk, ha csak az Imperiale just meg nem nézzük ugi az eleitől fogva giakorlot consuetudot is nem consulalyuk, nem is tartom az Perfectus Juristanak a kicsak a Decretumot, Approbatat, Compilatat tanulta, sok kívántatik megh azokhoz, sőt a mint igazan szokták mondani Jó Pap holtig tanul, bizony akár meli jo Juristais, ámbár száz esztendeig élne is a világon, még is vagion szüksége hogi a naponként valo experienciakból többet többet tanuljon. Az igaz nemességnek penig egik requisituma az hogi a törvényeket tugia. De a mi Erdelii Urfiaink szegienlik a Just tanulni, hanem Agar, Kopo, Paripa, tancz, Szep Aszszony a mulacsagok, s mikor osztán a jóságokat perlik Groff, Baro Uram István Deak, Gergeli Deak ajtaján nem szégienli kuczorgatni s Aranyat bővön osztani hogi valami tanácsával élhesen.

Ezeket penig egiczer mászszor imide, amoda notalt irasimbol in Hoc Anno 1724 in Nagi Ajtai házamnál ugi vettem rendben s irtam ebben a könyvben. Atkozot legien a ki holtom utan el dugia s gyermekeimnek kezihez nem agia, ha maganak ki írja azt nem bánom sőt igen akarom.

84 OSzK Quart. Hung. 3507.

tatott történeti művek másik csoportját a kortörténetek alkotják. Néhány példát említünk: Sylvius Lampertus *Florus Anglicusa*-t, Pufendorf *Commentarii de rebus svecicis*, Adolphus Brachelius írása a 30 éves háború időszakáról, a lengyel történétíró Pawel Piasecki *Chronicon gestarum in Europa* című műve stb. Cserei érdeklődött a Török Birodalom története iránt is, a *Pacis Tractatus Turcae, Caesaris, Moschovitarum*, valamint a *Török birodalomról énekes Historia* ezirányú kíváncsiságát elégíthették ki. Cserei politikai olvasmányainak egyik kategóriáját az államelméleti művek képezik. A könyvjegyzékek alapján tudjuk, hogy Cserei tulajdonában volt Guevara *Horologium Principum* című írásának valamelyik kiadása, valamint Bethlen Gábor végrendelete is megvolt apja jegyzőkönyvében másolatban. A rekonstrukció során azonosított kötetek közt szerepel a korban igen elterjedt politikai szatíra, a *Breviarium politicorum secundum rubricas Mazarinicas*, amely a hatalom megszerzéséhez szükséges intrikákat, az erkölcstelen tettek leírását, az egyház szerepét bírálja. Az államelméleti művek közé tartozik újsztoicizmus megteremtőjeként Justus Lipsiusnak a *Monita et exempla politica libri duo* műve. Ugyancsak itt említhető meg a csaknem valamennyi európai nyelvre lefordított népszerű könyv, John Barclay *Argenis* című munkája, amelyben a szerző politikai nézeteit is olvashatjuk a politikai novella/regény műfajába burkolva. Az emblémás-könyvek közül a sokak könyvtárában megtalálható szerzők (Sambucus, Alciati, Coustau Pierre, Diego de Saavedra Fajardo műve a keresztény fejedelemlről) műveit azonosítottuk a Cserei-könyvtárban.

A tulajdonosi bejegyzések elemzése után szót kell ejtenünk a nem possessorjellegű bejegyzésekről is. Az eddig azonosított kötetekben az autográf bejegyzések sokasága található, amelyek révén megismerhetjük az olvasó, az íráshasználó, az imádkozó, a felbolydult lelkiállapotában kesergő, a verset, fohászt író, az olvasmányainak bölcs mondásait magyarul és latinul lejegyző, bejegyzéseit nevelő szándékkal bejegyző Cserei Mihályt. Cserei nemcsak gondos könyvgyűjtő, hanem figyelmes olvasó is volt, a könyvtárába bekerült köteteket többször újraolvasva, az általa érdekesnek talált szövegrészeket jellegzetes figyelemfelhívó jeleivel emelte ki: egy-egy lapszélre vetett szóval, aláhúzással, vagy a NB szíglával. Cserei nemcsak intenzíven olvasott, hanem sokat is írt,

jegyzetelt könyvei lapszéleire, előzéklapjaira, nála az íráshasználat két fő aktusa, az írás és olvasás gyakran egybeesett. Olvasmányélményeiből is megoszt részleteket, a bölcs mondásokon kívül az exemplumokat preferálta. Szívesen jegyzett a könyvek belső tábláira, előzékleveleire vagy kötéseire rövid, sententia jellegű mondatokat, néhányat ezek közül több könyvébe is bemásolt. Ugyancsak az előzéklapokon foglalta össze az olvasás közben támadt impresszióit is, amelyeket megelőzőleg a lapszéleken rögzített. Sok kötet esetében tartalmi mutatót is készít az előzéklapon vagy a hátvédlapokon. Cserei olvasmányain belül több helyen is megjelöl olyan szövegeket, amelyeket gyerekeinek mindenképpen el kell olvasniuk. Nemcsak azok az öregkori jelentős olvasmányai vannak tele ilyen marginálisokkal, amelyeket Cserei elsősorban a könyvtárát öröklő családtagoknak szánt, hanem már fiatalkorában is élt ezzel az írásszokással. A könyvek és az olvasó Cserei eleven kapcsolatára jellemző az is, hogy lapszéljegyzetei nem egymástól elszigeteltek, a szerzőkkel vitakozó Cserei sokszor nem fejtette ki részletesen újra álláspontját, hanem csak utalt a néhány oldallal korábban lejegyzett fejtegetéseire.

Csereit olvasmányai közben sokszor elragadta az indulat; bosszankodott, kommentálta az olvasott történetet, kiigazította a szerzőt vagy vitakozott állításaival. Sok esetben, főleg hitviták olvasása közben, a margó nem volt elégséges a könyv tételeinek a megcáfolására: Petrityevith Horváth Ferenc *Apologia Fratrum unitariorum* című művének a lapszélein az unitáriusokkal vitakozik Cserei. A vitát már a kötet címlapján elkezdí, a könyv címét Cserei ekképpen módosította (a kihúzások és a dőlt részek származnak Csereitől): *Apologia Fratrum Unitariorum, Mahumetanorum* az az olly írás, mellyet egy, Isten dütsösége mellet buzgólkodo ellen dühösödő Ember irt, és maga disponált költségével ki-botsátattot, olly véggel. Hogy abban mindenekkel azt meg-értesse, hogy azok a' dolgok, mellyekkel ezen Társaságot tartó Atyafiaknak értelmek és vallások terhelhetetik, és e világ elöt gyűlöletessé tétetik, méltanul méltán hirdettetnek. *Széplaki Horvath Ferencz volt ennek az koros munkának auctora.* Majd a zsúfolásig teleírt kötet egyik lapszéljegyzetére a következőket jegyezte le: *Sokat tudnék ide írni, de nints tiszta papiros, bizony az nyakadba tudnám rázni magad is el hülnél bele ha nem illének vagi nem fér-*

nek az ollyan állapoton csupa emberhez, bizony emberből csinált Istenhez sem illenek.⁸⁵

Cserei Mihály *Erdély históriája* című munkájának az elején nemcsak felsorolta az olvasott köteteket, hanem sok esetben ezeket értékelt is, például Bonfini művéről ezeket írta: *A magyar nemzet Isten csudálatos vezérlésiből miképpen jött ki Scytiából két ízben... megírta deák nyelven Antonius Bonfinius orosz nemzetből álló historicus. Kinek históriája méltó olvasásra, noha pápista ember; sok fabulákkal elegzíti írását de miraculis sanctorum, de azokat az igaz református ember, aminthogy el nem hiszi, úgy könnyen praetereálhatja.*⁸⁶

A könyvek újraolvasására példaként Kálvin *Institutio* című munkáját említjük, amelyet többször elolvasott: először 1709-ben, brassói száműzetése alatt, másodszor 1731-ben, nagyajtai magányában figyelmesen végigolvasta, erről tanúskodnak a 980. oldalon található lapszéljegyzetek: *Legi perlegi diligenter examinavi et omnia Sacra Dei Scriptura in omnibus punctis conformia inveni itaque in hac sola salvifica fide vivere et mori per Dei gratiam decreti. In exilio Coronensi 23 Aug. A. 1709. Michael Cserei de Nagi Ajta mpr. Alatta: Iterum totum perlegi et quidem sex diebus totam lectionem Deo auxiliante perfeci, dum in magnis angustiiis essem in mea Domo Nagy Ajtaiense A. 1731 mense Xbr.*

A bejegyzések külön csoportját alkotják Cserei egyéniségének egyik fő vonását tükröző, kálvinista szellemben írt, vallásos jellegű lapszéljegyzetei. Teológiai olvasottsága lépten-nyomon szembetűnő, állításait pontos utalásokkal, szentírási helyek idézésével támasztja alá. Szemléltetésként Kocsi János *Mallaeus XV. Dilemmatum* kötetének címelőzéklapjain található, 7 oldalas, magyar nyelvű teológiai eszmefuttatást ismertetjük. *Idvezülhete-e valaki az Papista Religioiban* kérdésre válaszolva, Cserei különbséget tesz a christianizmus és pápizmus között,

---

85 KvAkadKvt. BMV U 282. Petrityevith Horváth Ferenc: *Apologia Fratrum Unitariorum, az az olly írás, melyet egy, Isten dütsősége mellet buzgolkodo Ember irt, és maga disponált költségével ki-botsátattot, olly véggel. Hogy abban mindenekkel azt meg-értesse, hogy azok a' dolgok, melyekkel ezen Társaságot tartó Atyafiaknak értelmek és vallások terhelhetik, és e világ előtt gyűlöletessé tétetik, méltatlanul hirdettetnek...* Kolosvaratt, 1701. 106.

86 *Erdély históriája...*, 48.

mely utóbbiban nem üdvözülhet senki. Előkelő példákat hoz fel pápistákra, akik haláluk óráján felismerték az igaz vallást. Ezek közé sorolja be Ernest magdeburgi püspököt, V. Károlyt, I. Ferdinándot és *amaz híres római Cardinalis Bellarminust is*. A kardinálishoz szólva ekképpen kiált fel: *Bezzeg jó Bellarmine, látom te is most hofi eszedre terti s hát mikor az Isten Itilő szeki eleiben mentél, valljon mit nyertél az magad jó cselekedetivel s annak erdemivel, az szentszék esedezésivel, az Papa indulgentiajával, bizony elfelejtetted akkor „Ave Maria”, hanem ha idvezülni kívantal azt kiáltottad „Uram Jezus könyörülj rajtam, az te drágalatos erdemmeddel mosd el bűneim undokságát, az te tökéletes egiczeri áldozatoddal engesztelljed az Istennek ellenem valo haragiat*.

Cserei könyveiben található versei, epigrammái, anagrammái költő mivoltára utalnak. A szívesen verselgető Cserei Balassit, Rimayt olvasott. Ovidius költészetét annyira közel érezte, hogy életének kríziseiben gyakran hagyatkozott rá: 1740 után, nagyajtai magányában Ovidius kötetét olvasta megnyugvás céljából, a lapszéleken Ovidiushoz hasonlóan verselgetett. Sztoikus hangvételű versei, fohásza az elhagyatott, sorsába belenyugvó, a halált váró Cserei lelkiállapotára utalnak, aki az olvasásba, írásba menekül a magány elől. Az első tábla belső részén így kesereg: *Szomorusagomban vigasztalasom nintsen, Hanem csak egiedül az menybeli Isten*, majd a 195. oldalon így folytatja: *Ha használnék velle egész könyveket írhatnék én is az en sok féle nyomorusagimról, sok keserűsegeimről, sok szenvedeseimről s méltán nevezhetnék azokotis szomoruságh könyveinek, kivalt miolta az én kegies engedelmes Lelkem jo Fiamot az én szemeimnek világosságot az én giamoltalan öregsegemnek istapját meszsze földre tavoztata el az en Istenem mellölem*.⁸⁷ Cserei neosztoikus irányultságát az is jelzi, hogy Senecán kívül Justus Lipsius

---

87 KvAkadKvt. U 63504. Ovidius Naso, Publius: *Fastorum Lib. VI. Tristium libri V. De Ponto libr. III. : Item, Claudii Ptolemaei inerrantium Stellarum significationes, per Nicolaum Leonicum e Graeco translate. XII Romanorum menses, in veteribus monimentis Romae reperti. Sex. Priorum mensium digest, ex sex Ovidii Fastorum libris excerpta. Adiecimus quoque in Fastorum libros Scholia Philippi Melanchtonis*. Basileae, 1561(?). Ovidius könyvében található versek egy részét kiadta Kanyaró Ferenc: Cserei Mihály kesergő panaza és busongó elégiái. In: *Erdélyi Múzeum*, új folyam, 5. (1910) 2. sz. 85–96.

műveit és Rimay János verseit is gyakran olvasta vagy ezekből idézete-
ket jegyzett le kalendáriumai, könyvei lapszéleire.

Tanulmányunkat Cserei két reprezentatív bejegyzésével szeretnénk
befejezni. Az első a gyerekei számára hátrahagyott Regulák 16. pont-
ja: *A fiaim erősen és szorgalmason tanuljanak ne csak míg scholákban
lesznek, hanem azután is olvassanak szüntelen mikor ráérkeznek, de
olyan könyveket, melyekből Isten félelmét, hazájok szokását törvényét,
és egyéb magok becsülettel való alkalmaztatására hasznos dolgokat ta-
nulhatnak, ha megmaradnak elég sok szép könyveim, magam számtalan
írásaim maradnak, ha csak azokat olvassák is eleget érthetnek belőle. Én
scholákban keveset lakhattam, az után olvasásból tanultam a mit tudtam,
annak is vettem hasznát, mert ha én pennával nem kerestem volna azt a
mim volt s még vagyom, a mi én reám az atyámról maradt annál inkább
a feleségem atyjától a sok semmi bizony meg vált volna mit csináltam
volna, a magam deákságával Isten áldásából való keresményemből ed-
dig az ideig mind ifju legény koromban (mivel mikor Udvarhoz mentem
az atyám házától 3 forintot adott, annál többet soha nem) mind már hu-
szonégyszáz éves házasságomban magamot, feleségemet, gyermekimet,
cselédimet asztalomt tisztességesen tartottam, azért jó fiaim ti is tanul-
jatok, mert a tudomáynak minden ember hasznát veszi mind Erdélyben
mind más országokban. Ha pedig nem tanultok, a paraszt ember gyerme-
keinél is aláb valók lesztek, és minden ember csuffjai kitől Isten kegyelme-
sen oltalmazzon.*⁸⁸ A második bejegyzést Cserei Amesius *Anti-synodalia*
című munkája címlapjának a verzőjára jegyezte le: *Az én édes fiam ezt a
könyvet gyakran s ugian csendes elmével s attentioval megh olvassa, mert
az Idvességnek igaz okat s fundamentomat innen ki tanolhatja. Ha lehet-
séges volna hofi a holt ember a föld giomraban olvashatna sok könyveim
közül ~~harmat~~ ezeket (ráírva) haginam megh hofi a testemmel egiüt elte-
messenek: 1. A Deak Bibliamot 2. Ezt a könyvet 3. Pax Anima nevű köny-
vet 4. Nadudvari Peter Praedicatio könyvit (más tintával írva) 5. Doctor
Augustinus masodik tomussat mely nalam vagion.*⁸⁹

---

88 MTAKvt. Kézirattár K 103. 311–319. Innen közölte Aigner Lajos: Cserei
Mihály végrendelete. In: *Történelmi Tár*, 4. (1881). 150–151.

89 KvAkadKvt. U 63803.

CSIKÓS JÚLIA

**Szigethi Gyula Mihály könyvgyűjteményének
a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium
Gróf Teleki Domokos Könyvtárába került kötetei**

Az 1876. szeptember 1-jén tartott komunitási¹ gyűlésen hangzott el Gyárfás Imre gondnok javaslata, hogy köszönetképpen gróf Mikó Imre (1805–1876) főpatrónusi adományáért² az 1859-ben alapított sepsiszentgyörgyi Református Tanoda nevét változtassák Református Székely Mikó Tanodára. Indítványát a gyűlésen egyhangúan elfogadták. A *tanodát* később a *kollégium* megnevezés váltotta fel, így Református Székely Mikó Kollégium néven működött az iskola 1948-ig. Az államosítás után különböző átlagos neveket viselt, mint 1-es számú Fiúközépiskola, 1-es számú Líceum vagy Matematika-Fizika Líceum.

Az intézmény 1990 januárjában vette vissza a Székely Mikó Kollégium nevet, kimaradt azonban a megnevezésből a *Református*, amely a mai fiatalabb nemzedék tudatában „jelző”-vé silányodott. Ezzel a tény-

- 1 A Rikánbelőli Komunitás (communitas = közönség) alatt az 1614., 1647. és 1654. évi privilegialis levelek tanúsága szerint a sepsi, kézdi, orbai, illetve a sepsi egyházmegyéből 1654-ben kivált erdővidéki református és ugyanezen egyházmegyék területén létező unitárius egyházközségek lelkeszeinek közgyűlését, köztörvényszékét kell értenünk. Lásd Péter Mózes: *A Rikánbelőli Komunitás ismertetése és rövid története. A Református Székely Mikó-Kollégium félévszázados működésének emlékére*. Sepsiszentgyörgy, 1909. 4. (A továbbiakban Péter: *A Rikánbelőli...*)
- 2 Március 19-én Kolozsvárt kelt végrendeletében élete alkonyán viselt politikai terhes munkájának, 3 évi miniszteri hivatalának és képviselőségének összes anyagi hasznát, összesen 120 000 koronát a vezetésére és gondjaira bízott, szegénységgel küszködő tanodának hagyományozta. Lásd Csutak Vilmos: *Hídvégi gróf Mikó Imre és a Református Székely Mikó-Kollégium*. In: *Emlékkönyv a reformáció négy százados évfordulójára*. Szerk. Tőkés József. Sepsiszentgyörgy, 1918. 15–16.

nyel a Rikánbelőli Kommunitásnak, az Erdélyi Református Egyházkerület Egyházi Főtanácsának, valamint a 19. század közepén Háromszéken szolgáló lelkészeknek alapító munkáját mellőzzük. Az alapító lelkészek különösen nagy gondot fordítottak arra, hogy saját könyvtáruk egy részét vagy egészét az iskolának adományozzák, ezzel is segítve a tanulási folyamatot.

Ezen lelkészek között tartjuk számon a marosvásárhelyi születésű, Székelyudvarhelyen tevékenykedő Szigethi Gyula Mihály tanár vezetését, Nagy Ferenc hídvégi, később gidófalvi lelkészt, valamint unokáját, Nagy Sándor gidófalvi, majd hídvégi lelkészt.

Id. Nagy Ferenc 1787-ben született Sepsiszentgyörgyön, apja Nagy Ferencz, anyja nagybölöni Sikó Mária. Első felesége Szigeti Gyula Marianna, akivel 1814. június 1-jén kötött házasságot. Hét gyermekük született: Lajos, I. Ferenc, II. Ferenc, Sándor, Marianna, Karolina és Károly. Szigeti Gyula Marianna 32 éves korában halt meg Gidófalván. Nagy Ferencz második felesége, gidófalvi Kiss Ferenc étfalvi lelkész lánya, Kis Borbára, aki hat gyermeket szült: Juliannát, Gergelyt, Lászlót, Gáborbort, Tamást és III. Ferencet. A fiúk közül Lajos a dési egyházmegye esperese, László Szilágysomlyó lelkésze, Sándor hídvégi lelkész, III. Ferenc a kecskeméti Református Főgimnázium tanára lett.³

Id. Nagy Ferencz a székelyudvarhelyi református kollégiumban tanult. Nyolcadikos volt, amikor a helybeli református egyházközség 1812. május 28-án a gyengélkedő Kassay Sámuel esperes mellé meghívta segédpapnak. Felettesét annak 1812. október 18-án bekövetkezett haláláig helyettesítette, majd mint ideiglenes pap szolgált mindaddig, amíg a hídvégi református egyház meg nem hívta papjának, ahová ünnepélyesen 1814. április 24-én köszöntött be. Új állását ugyanez év június 2-án foglalta el. 1819. április 24-én Gidófalva lelkésze lett. Idős kora miatt 1848–49-ben nem vehetett részt az önvédelmi harcokban, de a székbi-

---

3 Pálmay József szerk.: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgyön, 1901. 333. (A továbbiakban Pálmay: *Háromszék...*); Demeter Lajos: *Sepsiszentgyörgy személyiségei. Életrajzok, életutak*. I. kötet A–J. Sepsiszentgyörgy, 2013. A II. kötet (K–Zs) kéziratban, megjelenés előtt. (A továbbiakban Demeter: *Sepsiszentgyörgy...*)

zottság tagjaként 1848-ban a székelyek felfegyverzése terén tevékenykedett. A sepsiszentgyörgyi népgyűléseken a fegyveres önvédelem mellett kardoskodott, mikor a behódolás szóba került, lelkes beszédével harcra buzdította a székelyeket.⁴

A szabadságharc bukása után több paptársával együtt elfogták. Előbb Sepsiszentgyörgyön bebörtönözték, majd a börtönné alakított csíksomlyói zárdába hurcolták, azután Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Brassóban raboskodott. Előbb halálra, később kegyelem útján négy év várfogságra, hivatal- és vagyonvesztésre ítélték. Büntetését Gyulafehérváron töltötte le, 1853 szeptemberében szabadult.⁵ Távolléte alatt hívei fiát, Nagy Sándort választották meg gidófalvi lelkésznek. Nagy Ferencz szabadulása után – minden hivatalos fenyegetés ellenére – hívei visszahelyezték lelkészi állásába, „mi egyetlen eset volt a maga nemében” – írja Orbán Balázs.⁶

A Nagy család irattárát korábban a Székely Nemzeti Múzeumban, napjainkban a Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Hivatalában, Sepsiszentgyörgyön őrzik. Fennmaradt id. Nagy Ferencz és Szigeti Gyula Marianna vagyonának jegyzéke,⁷ melyben könyvek nem szerepelnek, viszont 1823. augusztus 15-i keltezéssel megmaradt a *Könyvek listája Librorum Francisci Nagy de S. Szt. György. A Libri Theologici* 123 tételt, a *Libri Philologici, Historici ac Phylosophici* 79 tételt, a *Libri Juridici* 47 tételt tartalmaz.⁸

A Nagy Ferencz és második felesége, Kis Borbála – a Mikó Kollégiumnak tett – 100 forintos alapítványáról szóló adománylevél 1862. január 1-jén kelt, melynek kamatait a 3. és 4. algimnáziumi osztály tehet-

---

4 Demeter: *Sepsiszentgyörgy...*

5 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harcza*. Kolozsvárt, 1896. 129–130. (A továbbiakban Nagy: *Háromszék...*)

6 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. III. kötet. Háromszék. Pest, 1869. 188.

7 „Én S. Sz. Györgyi Nagy Ferencz öszve párosodván Szigethi Gyula Máriánával junius 1-ső napján 1814-ben.” Lásd Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy. (A továbbiakban RNLKMH) Fond 65/11, 62. iratcsomó. 5.

8 RNLKMH Fond 65/11, 63. iratcsomó. 1-4.

séges szavalói kaphatták jutalmul.⁹ A családi irattárban megmaradt az az elismervény is, melyet a Református Székely Mikó Kollégium Elöljárósága nevében dr. Bodor Tivadar gondnok és Bodor Domokos jegyző állított ki 1888-ban arról, hogy a néhai Nagy Ferenc által tett alapítványi tőkét fia, Nagy Sándor hiánytalanul befizette. Ugyanakkor az előljáróság ígéri, hogy az alapítvány kamatait az alapító által kitűzött célra fogja fordítani.¹⁰

Id. Nagy Ferencz 1865. szeptember 15-én halt meg Gidófalván. Fiai közül Sándor vett részt a háromszéki önvédelmi harcokban, tüzér főhadnagyként szolgált. Nagy Sándor 1824. július 31-én született Gidófalván. A nagyenyedi kollégiumban végezte középiskoláit és akadémiai tanulmányait. A szabadságharc Nagyenyeden érte, ekkor már végzett papnövendék volt. 1848 októberétől Berde Mózes háromszéki kormánybiztos titkára lett, részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849. január 20-tól önkéntes a háromszéki székely tüzérségnél. 1849. február 4-én Szászhermánynál megsebesült. Június 16-tól hadnagy, Gábor Áron segédtsíztje, majd Gábor Áron halála után, 1849. július 2-től Müller István József őrnagy, tüzérparancsnok hadsegéde. Az orosz csapatokkal vívott harcokban újból megsebesült, de követte Gál Sándor székely seregét. Összesen 12 ütközetben vett részt, ott volt a segesvári, medgyesi, vöröstoronyi csatákban is. 1849. augusztus 18-án Dévánál tette le a fegyvert.¹¹

Néhány hónap vizsgálati fogság után hazaengedték. 1851-től Gidófalván apja helyébe választották lelkésznek. 1858 őszétől Hídvégre ment, ahol haláláig szolgált. Kiváló egyházi szónok volt. Mint tanügyi előadó, aljegyző és főjegyző részt vállalt Seps-i egyházmegye kormányzásában.¹² Ezen minőségében tevékenyen részt vett a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium alapításában és fejlesztésében. „*A másik külö-*

---

9 RNLKMH Fond 65/11, 63. iratcsomó. 44.

10 RNLKMH Fond 65/11, 63. iratcsomó. 99.

11 Demeter: *Sepsiszentgyörgy...*

12 Benke István: Nagy Sándor 1824–1900. In: *Székely-Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1901-ik közönséges évre*. Szerk. Benedek Elek. 20. évf. Budapest, 1900. 136–137.

nös kedvezése volt velem szemben a gondviselésnek,¹³ hogy a <Székely Mikó-kollégium> kezdeményezése és fejlesztésében részt vehettem kitűnő barátaim: Erődsi Mihály, Demeter Samu, Szász Károly, Bodola Sámuel, Csulak Zsigmond, Gáspár Albert, Csiszér Gábor s több barátaimmal együtt.”¹⁴

Péter Mózes a Rikánbelői Kommunitásról szóló munkájában, *A Rikánbelői Kommunitás vezérferfi a Kollégium alapítása idejében* című fejezetben a Kommunitás elnöke és főgondnokai után Nagy Sándor hídvégi lelkésszel kezdi a közharcosok felsorolását. „Nagy Sándor, mint hidvégi lelkész ott volt a Kollégium bölcsőjénél s azóta az eszmének megvalósításáért szóval és tollal lelkesen harcolt. Ott volt, mint hídvégi lelkész, az algimnázium megnyitásánál s azóta, mint a gimnázium ügyeit intéző igazgató-választmányának tagja, később mint az építettő bizottság jegyzője a gimnázium fejlesztéséért is sokat írt, fáradozott és küzdött.”¹⁵ A Nagy Sándor által említett „kitűnő barátaim” sepsi-, kézdi- és orbaiszéki lelkészek, akik ugyancsak az iskolaalapítás körül tevékenykedtek és alapítványokat tettek az intézmény javára.¹⁶

Nagy Sándor a Mikó Kollégium közalapjára 105 forintot adományozott, iskolaépítésre Hídvég községben 15 forintot gyűjtött híveitől. A kollégium egyik telekvásárlásakor 1000 forint kölcsönt ajánlott fel a hídvégi református egyház pénztárából, ugyanakkor váltót írt alá a vételár kifizetésére.¹⁷ Mivel az iskolaépület építése nagyon lassan haladt, az 1873. április 16-i kommunális gyűlésen Császár Bálint, aki akkor Sepsiszentgyörgy országos képviselője, később polgármestere volt, ajánlatot tett, hogy alapítsanak egy bizottságot, melynek munkája lendítse ki a holtpontról az építkezést. Ennek a *nyolcas bizottságnak* a feladatköre, hogy

13 Az előbbi kedvezés az volt, hogy Gábor Áron hadsegéde lehetett.

14 Nagy: *Háromszék...*, 130–131.

15 Péter: *A Rikánbelői...*, 23.

16 Bodor Domokos összeáll.: A „Székely Mikó-Kollégium” alapítóinak névsora. In: *A sepsi-szentgyörgyi evang. reform. Székely-Mikó-Kollégium Értesítője az 1882-83. iskolai évről*. Szerk. Benke István. Sepsiszentgyörgy, 1883. 1–36.

17 Domján István: *A sepsi-szentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. Székely Mikó-Kollégium története 1859-1985*. Sepsiszentgyörgyön, 1898. 31. (A továbbiakban Domján: *A sepsi-szentgyörgyi...*)

készítsen jelentést az iskola aktuális vagyonáról, szükségleteiről és kinnlevőségeiről. Tagja volt Nagy Sándor is.¹⁸ Vajna Sándor kollégiumi igazgató felmentése után, az 1877. április 9-i kommunális gyűlésen Nagy Sándor 5 kérdést fogalmazott meg a gondnoki karnak a tanszékek betöltésére, valamint a Mikó-alapból esedékes évi 1500 forint felhasználására vonatkozóan, mivel nem találta kielégítőnek a gondnoki kar előterjesztéseit.¹⁹

E tevékenység mellett megírta a Székely Mikó Kollégium monográfiáját, mely kéziratban maradt. Ezt Péter Mózes 1918-ban²⁰ még a kollégium levéltárában tudta. Az iskola levéltári anyaga jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Hivatalában található. Az említett monográfia elveszett vagy lappang, de a *Székely Nép* című lap 1906-ban négy részletet közölt belőle.²¹

Nyomatásban megjelent munkájában Nagy Sándor saját és édesapja visszaemlékezéseit használta fel, de széles körű gyűjtőmunkát végzett és levelezést folytatott a felhasznált anyag felkutatására.²² Egyed Ákos a háromszéki harcokról szóló átfogó munkájában úgy értékeli: „ez volt eddig az egyetlen összefoglalója a kérdésnek”.²³

Nagy Sándor 1900. augusztus 10-én halt meg Hídvégen. Halála előtt úgy döntött, könyvtárának egy részét átengedi az akkor már virágkorát élő Református Székely Mikó Kollégiumnak. Az 1899–1900-as értesítőben 100 tételből áll az a jegyzék, mely „*Nagy Sándor hídvégi ev. ref. lelkész adománya a nagyapai (Szigethi G. Mihály székelyudvarhelyi ref. tanár), apai (Nagy Ferencz gidófalvi ref. lelkész) és saját könyveiből*” valókat tartalmazza.²⁴ A jegyzék feltűnően egyszerű, csak a minimális in-

18 Domján: *A sepsi-szentgyörgyi...*, 86–87.

19 Domján: *A sepsi-szentgyörgyi...*, 111.

20 Péter Mózes: *A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó-Kollégium történetének vázlata és jelenlegi állapotrajza*. Sepsiszentgyörgyön, 1918. 3–4.

21 Nagy Sándor: Adalékok a Mikó-Kollégium történetéhez. In: *Székely Nép*, 1. (1906) 5., 6., 21., 44. szám.

22 Nagy: *Háromszék...*

23 Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Bukarest, 1979. 7.

24 Pap Lajos szerk.: *A sepsiszentgyörgyi államilag segélyezett evang. reform. Székely Mikó-Kollegium Értesítője az 1899–1900. iskolai évről*. Sepsi-Szent-György, 1900. 65–70. (A továbbiakban: *Értesítő 1899–1900.*)

formációkat tartalmazza: a könyv szerzőjét, címét, kiadási helyét és idejét. Azt, hogy többkötetes munkáról lenne szó, egyetlen esetben sem jelölük. 52 latin, 45 francia, 1 görög és 1 német nyelvű tétel szerepel benne, a 100. tétel hat kötet székelyudvarhelyi református kollégiumi jegyzetet foglal magában az 1830-as évekből, de ezek közül egy sem maradt meg. Ebben az időben Péter Mózes latin és görög szakos tanár volt a Nagykönyvtár és az Ifjúsági könyvtár felügyelője, 1895–1896-ban, illetve 1897–1902 között kezelte a könyvtárakat. A Nagykönyvtár őreként elődje volt Benke István tanár, aki a latin nyelv mellett 1881–1883 között franciát is tanított.²⁵ Benke István az 1899–1900-as tanévben még a Mikóban dolgozott. Azért meglepő a feltűnően egyszerű könyvjegyzék, mert hozzáértőkként pontosabbat készíthettek volna, de bizonyára nem tartották fontosnak az értesítőben további adatokat közölni a kötetekről.

A sepsiszentgyörgyi levéltárban fennmaradt egy *Könyvjegyzék*, melyhez Nagy Sándor a következőket fűzte: „*Jegyzés: Az előbbi s ezen lapon levő művek, melyek két ironnal alá vannak húzva a S. Szentgyörgyi Kollegium könyvtára számára be vannak egy ládába pakkolva. Hidvég, 1898. aug. Nagy Sándor.*” További megjegyzés: „*A veres ironnal aláhúzottakat megtartottam*”, illetve „*Az ősi könyvekből a következőket megtartottam*”.²⁶ A megtartottakról szóló felsorolás 54 tételt tartalmaz, zömmel 17–18. századi munkákat, francia és latin szótárakat.

Az 1899–1900-as kollégiumi értesítőben²⁷ tehát 100 tételben sorolták fel a köteteket, melyeket három nemzedék gyűjtött. Az adományozó, Nagy Sándor könyvtulajdonosi bejegyzésével 6 tétel, 13 kötet azonosítható ma a Székely Mikó Kollégium régi állományában, ezekből egy bizonyíthatóan a nagyapjáé, Szigethi Gyula Mihályé volt:

---

25 A tanított tantárgyakra vonatkozóan lásd a megfelelő évi értesítőket. A könyvtári munkára vonatkozóan: Csikósné Péter Júlia: A Székely Mikó Kollégium Könyvgyűjteményei. In: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*. Szerk. Árvay Katalin és Dobra Judit. Sepsiszentgyörgy, 2009. 32–57.

26 RNLKmH Fond 65/11, 63. iratsomó. 109–111.

27 *Értesítő 1899–1900*.

(1). **95.** tétel: WOLFF, Christian: Compendium Elementorum Matheseos Universae, in usum Studiosae Juventutis. Claudiopoli, Typis Coll. Ref., 1773. Editio Prima in Transilvania. 8-r; jelzet: 8108.; Poss.: *Nagy S. ref. lelkész könyvtárából.*

(2). **9.** tétel: BETHLEN, Wolfgang: Historia de Rebus Transilvanicis IV–VI. Cibini, Buchhandlung Hochmeisteri Martini, 1782. 8-r; jelzet: 7757, 7759, 7762, 7772.; Poss.: *Nagy Sándor ev. ref. lelkész.*

(3). **20.** tétel: DAILLÉ, Iean: Exposition de la premiere epitre de l'apotre Sainte Paul a Thimothee II. A Geneve, Chez Tournes Samuel, 1661. 8-r; jelzet: 7221.; Poss.: *Nagy Sándor ev. ref. lelkész, Hídvég.*

(4). **21.** tétel: DEYLING, Salomon: Institutiones prudentiae pastoralis. Lipsiae, 1734. 8-r; jelzet: 7063.; Poss.: *Nagy Sándor ref. lelk. könyvtárából 1898.*

(5). **14.** tétel: CELLARIUS, Christophor: Latinitatis probatae et exercitatae liber memorialis, sub quolibet primitiuo deriuata singula memoriae iuuandae caussa exponens: Cum interpretatione Hungarica. Posenii et Pestini, Michaelis Landerer, 1800. 8-r; jelzet: 2324.; Poss.: *Szigethi Gy. Mihály, Poss.: Nagy Sándor ev. ref. lelkész.; Poss.: Lud. [ovicus] Séra.*

(6). **83.** tétel: STAPFER, Johannis Friedrich: Institutiones theologiae polemicae I–V. Tiguri, Officina Heideggeriana, 1743. 8-r; jelzet: 7154, 7155, 7156, 7215, 22723.; Poss.: *Nagy Sándor ref. lelkész, Hídvég 1898.*

Az édesapa, id. Nagy Ferencz possessori bejegyzésével 9 tétel, 15 kötet azonosítható az 1899–1900-as kollégiumi értesítő 100 tételéből, közülük kettő volt korábban apósáé, Szigethi Gyula Mihályé.

(1). **3.** tétel: BASNAGE: Nouveaux Sermons avec des Prieres. A La Haye, Chez Charles le Vier, 1720. 8-r; jelzet: 7308.; Poss.: *S[epsi]. Sz[zent]. Gy[örgyi]. Nagy Ferencz 1814.*

(2). **7.** tétel: BIDERMAN, Jacob: Utopia Didaci Bemardini seu Jacobi Bidermani SJ. Bencard, 1762. 8-r; jelzet: 7030.; Poss.: *Szigethi Mihály.; Poss. Nagy Ferencz.*

(3). **23.** tétel: LA DOÜESPE, Samuel: Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte. A la Haye, Chez Pierre Gosse, jr., 1752. 8-r; jelzet: 7321.; Poss.: *S[epsi] Sz[ent] Gy[örgyi] Nagy Ferencz*.

(4). **34.** tétel: GROTIUS, Hugo: De Jure Belli ac Pacis libri tres. Cum commentariis Gulielmi vander Muelen, accedunt et Authoris Annotata Joann. Frid. Gronovii. Ultrajecti, Prostant apud Gulielmum vande Water, 1696. 4-r; jelzet: 7842.; Poss.: *Szigethi Gy. Mihály;* Poss. *Nagy Ferencz*.

(5). **35.** tétel: HEIDEGGER, Johann Henricus: Concilii Tridentini anatome historico-theologica, Tiguri, Gessner David, 1672. 8-r. Hozzákötvé: THUANUS, Jacob-Augustus: Historia Concilii Tridentini Pio IV. Pontifice Romano, inde a sessione XVII. ad finem usque celebrati. Tiguri, Gessner David, 1672. 8-r; jelzet: 7198, 7199.; Poss.: *Nagy Ferencz pap 1847*.

(6). **46.** tétel: JAQUELOT, Isaac: Sermons sur divers texts de l'Ecriture Sainte I. A Geneve, Chez Emanuel du Villard, 1767. 8-r; jelzet: 2046.; Poss.: *S[epsi]. Sz[ent]. Gy[örgyi]. Nagy Ferencz 1814*.

(7). **65.** tétel: NARDIN, Jean Frederic: Le prédicateur évangélique, ou Sermons pour tous les dimanches et les principales fêtes de l'année. Tome I–V. Troisième edition. A Lausanne : Chez J. Pierre Heubach, libraire, 1766. 8-r; jelzet: 7309, 7310, 7311, 7313, 7314.; Poss.: *S[epsi]. Sz[ent]. Gy[örgyi]. Nagy Ferencz 1814* (mindenik kötet címlapján).

(8). **2.** tétel: TILLOTSON, BARBEYRAC, Jean: Sermons sur diverses matieres importantes I–II, III–IV, V–VI. kötet. A Amsterdam, Aux dépens de Jean Louis Brandmüller, 1738. 8-r; jelzet: 7241, 8097, 22733.; Poss.: *S[epsi]. Sz[ent]. Gy[örgyi]. Nagy Ferencz 1814* (mindenik kötet címlapján).

(9). **61.** tétel: MOSHEMIUS, Iohann Laurentius: Institutiones Historiae Christianae in Compendium. Redactae a Iohanne Petro Millero. Editio altera. Helmstadii, Apud Christ. Frid. Weygand, 1761. 8-r; jelzet: 7127.; Poss.: *Franciscus Nagy*.

Az iskola könyvtárának három további kötetében ugyancsak benne van idősebb Nagy Ferencz possessorori bejegyzése, melyet megelőző apósa, Szigethi Gyula Mihály kézjegye. De a kötetek nem a Nagy Sándor adománya révén kerültek a Székely Mikó Kollégium Könyvtárába. Id. Nagy Ferencznek a legkisebb fia,²⁸ Ferenc 1842. január 28-án született Gidófalván. Elemi iskoláit szülőfalujában, a gimnáziumot a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban végezte. Ingyenes tanuló volt, ugyanakkor magántanítást is vállalt, mert idős szüleinek nem volt lehetősége őt anyagiilag támogatni. 1862-ben érettségizett. 1862–1865 között Kolozsváron jogot hallgatott, közben, hogy pénzhez jusson, az 1864–65-ös tanévben a református kollégiumban osztálytanítónak dolgozott. 1865–1869 között a budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatója volt, ahol tanítványa lehetett Molnár Aladárnak, Ballagi Mórnak és Kovács Albertnek. 1869 őszén két évre az edinburghi egyetemre ment tanulmányai folytatására. Edinburghból gyakran küldött haza egyházpolitikai, vallásbölcseleti, tanügyi és társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkeket, melyek a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* jelentek meg. Edinburghban írta *A bölcsészet története* című munkáját is, mely 1877-ben jelent meg Kecskeméten, második, bővített kiadása 1895-ben látott napvilágot ugyanott. Azért volt szükség a második kiadásra is, mert az első teljesen elfogyott, ugyanis különösen a kolozsvári egyetem bölcsészhallgatói, a tanárjelöltek körében nagyon keresett volt.

Nagy Ferenc 1871 őszén tért haza Edinburghból. Az 1871–72-es tanévben a budapesti Református Felsőbb Leányiskolában, 1872–73-ban a budapesti Református Főgimnáziumban tanított. 1873. június 11-én az egyházkerületi közgyűlés a kecskeméti Református Főiskola tanárává választotta Tatay András helyére. Ettől kezdve egészen haláláig Kecskeméten dolgozott a *nagy tudományú és nagy erélyű kis ember*, ahogyan a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* megjelent nekrológban jellemzik.²⁹ Tanította a vallástant és a bölcsészetet a Főgimnázium VII–VIII. osztályában és a jogbölcészetet a Jogakadémián. Ebben a munkakörben működött 1875-ig. 1875-ben átszervezték a Jogakadémiát, Nagy Ferenc ek-

---

28 Pálmai: *Háromszék...*, 333.; Demeter: *Sepsiszentgyörgyi...*

29 F: Nagy Ferencz (Gyászrovat). In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 42. (1899) 2. sz. 32. (A továbbiakban F: Nagy...)

kor a főgimnázium rendes tanára lett, ahol vallástant és bölcészetet tanított, majd 1876-tól a VII–VIII. osztályban magyar irodalmat is. Pályája első felében különböző tisztségeket töltött be; volt tápintézeti felügyelő, az iskolai istentisztelet vezetője, az Önképzőkör tanárelnöke és könyvtárőr.³⁰

A főgimnázium értesítőiben rendszeresen közölt tanulmányokat: az 1878–79-es tanévben *Bölcészlet a középtanodában* címmel,³¹ majd az 1881–82-es, illetve 1882–83-as értesítőkben a régi magyar könyvekről jelent meg két közleménye: *Régi magyar könyvek intézetünk könyvtárában* (74 tétel) és *Idegen nyelvű, Magyarországon nyomtatott régi könyvek intézetünk könyvtárában* (38 tétel).³² Az 1884–85-ös tanévben *Darwin és a darwinizmus*,³³ 1889–90-ben *Ilosvai-Arany Toldija. Népszerű ismertetés*³⁴ címmel közölt tanulmányt.

Nagy Ferenc 25 és fél évig tanított Kecskeméten, mint azt Katona Mihály igazgató a halálakor írt nekrológban megjegyzi: „*e több mint egy negyed századra terjedő idő alatt sokoldalú széles ismeretével, lelkes és lelkesítő tanári működésével az intézetnek egyik legjelesebb tanárává s az ifjúság kedvencévé vált.*”

Nemcsak az iskola, hanem az egyházkerület és város életében is fontos szerepet játszott; jegyzője volt a helybeli iskolaszéknek, a főgimnáziumi igazgatótanácsnak, pénztárnoka a dunamelléki tanári gyámegyletnek és zsinati képviselője a dunamelléki református tanároknak. Ugyanakkor választmányi tagja a kecskeméti *Casino-egyesület*nek és az 1870-es 80-as években működött *Felolvasó Társaságnak*. A *Felolvasó Társa-*

---

30 Katona Mihály szerk.: *A kecskeméti áll. segélyezett Evang. Reform. Főgymnasium Értesítője az 1898–99-ik iskolai évről*. Kecskeméten, 1899. 7–10. (A továbbiakban Katona: *A kecskeméti...*)

31 Csabai Imre szerk.: *Értesítő a kecskeméti Reform. Lyceumról 1878–9*. Kecskeméten, 1879. 3–18.

32 Csabai Imre szerk.: *Értesítő a kecskeméti Reform. Lyceumról 1881–82*. Kecskeméten, 1882. 3–25.; Csabai Imre szerk.: *Értesítő a kecskeméti Reform. Lyceumról 1882–83*. Kecskeméten, 1883. 3–14.

33 Csabai Imre szerk.: *A kecskeméti Reform. Főgymnasium Értesítője 1884–85*. Kecskeméten, 1885. 3–13.

34 Csabai Imre szerk.: *A kecskeméti Reform. Főgymnasium Értesítője 1889–90*. Kecskeméten, 1890. 3–13.

ság minden évben a böjt és az advent időszakában tartotta üléseit, Nagy Ferenc szinte minden ciklusban tartott előadást. Egy előadása nyomtatásban is megjelent 1875-ben Kecskeméten *A vallásosság befolyása a társadalmi életre Skóciában* címmel. Egyike volt azoknak, akik felvetették, hogy a *Felolvasó Társaság Katona József Körre* alakuljon, a körnek választmányi tagja volt.³⁵

Nagy Ferenc főgimnáziumi tanár 1899. január 2-án hunyt el Kecskeméten.³⁶ Végrendelete értelmében könyvtárával „a megboldogult szülőföldje iskoláját akarta megtisztelni”.³⁷

Január 4-én elkészült a hagyatékáról szóló jegyzék, melyben szerepelnek ingatlanok, részvények, berendezési tárgyak és a könyvtár. A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium Elöljárósága kapott egy másolatot a jegyzékről 1903. február 10-ei keltezéssel. 1903. február 27-én dr. László Ferenc előjárósági jegyzőként levélben köszönetét fejezi ki a kecskeméti református gimnázium igazgatóságának, személyesen az igazgatónak [Katona Mihálynak], hogy eddig gondozták a könyvtárat és felkéri az igazgatóságot, hogy a könyvek becsomagolására és elszállítására vonatkozóan intézkedjék.³⁸ Ugyanakkor értesíti az igazgató-

---

35 Katona: *A kecskeméti...*

36 F: Nagy...

37 Nagy Ferencz, kecskeméti tanár könyvtárára vonatkozó iratok. Kézirat. A Székely Mikó Kollégium Gróf Teleki Domokos Könyvtára, jelzet: Ms 341. (A továbbiakban Nagy Ferencz könyvtárára...)

38 Nagy Ferencz könyvtárára...

Tisztelt Igazgatóság!

Múlt évi 285. sz. átírata alapján teljes tisztelettel értesítjük a Tek. Igazgatóságot, hogy a Nagy Ferencz-féle könyvtárt a végrendelet értelmében, éppen mert a megboldogult szülőföldje iskoláját akarta megtisztelni ezen végintézkedésével, minthogy nem akarjuk megboldogult akarát megsérteni, előjárásunkunk birtokába veszi. Tekintetes Igazgató úrnak a könyvtár eddigi gondozásáért köszönetünket nyilvánítva, kérjük a Tek. Igazgatóságot, hogy a könyvek becsomagolása és elszállítása ügyében intézkedni kegyeskedjék. Lásd Nagy Ferencz könyvtárára...

ságot arról, hogy felkérték Szakács Ödönt,³⁹ hogy ebben a munkában segítsen.⁴⁰

A hagyatékban 74 tételben 742 kötet könyv és füzet szerepel egy gyors, hozzá nem értők által készített összeírásban. Gyakori az olyan tétel, mint *2 darab angol könyv, 14 darab Különféle művek barnakötés, 15 darab Különféle művek piros kötés*. A könyvtár becsértéke 276 forint 70 krajcár.⁴¹

A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium 1903–1904. iskolai évről szóló értesítőjében, a *Könyvtárak és szertárak gyarapodása* című fejezet bevezetőjében Bodor Domokos, a könyvtár akkori öre beszámol arról, hogy nyilvántartásba vette Nagy Ferenc hagyatékát: „s e hagyományból könyvtárunk 220 műben 311 darabbal szaporodott”.⁴² A hagyatékról tételes felsorolást kapunk, mely szerint a kötetek többsége magyar és angol nyelvű, kevés latin és német nyelvű van közöttük. Nagyrészt Nagy Ferenc saját gyűjtésű könyvtáráról van szó, 19. szá-

---

39 Szakács Ödön 1871-ben Mezökölpényben született. Édesapja Szakács Antal, gr. Teleki Sámuel uradalmi tisztje volt. Elemi tanulmányait Szászrégenben, középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen természetrajz, vegytan, földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. Tanári tevékenységét a brasói Állami Főreáliskolánál kezdte (1897–1899) helyettes tanárként, ugyanabban a minőségben dolgozott a kolozsvári református kollégiumban is (1899–1901). Az 1901–1902-es tanévben megkezdte rendes tanári pályáját a petrozsényi Községi Gimnáziumban. 1902-ben nevezték ki ideiglenes, majd 1904-ben végleges rendes tanárnak a kecskeméti Államilag Segélyezett Református Főgimnáziumba. 1935-ben vonult nyugdíjba, 1940. szeptember 30-án hunyt el. Lásd Páthy János szerk.: *A kecskeméti Református gróf Tisza István Gimnázium Évkönyve az 1940–41. iskolai évről*. Kecskemét, 1941. 41.

40 „Hogy Tek. Igazgató Úrnak amúgy is nagymértékben igénybe vett fáradozásán könnyítsünk, Szakács Ödön főgymn. tanár urat felkértük, hogy ebben a munkában Tek. Igazgató Úrnak segítségére legyen. Kérjük a felmerülő költségekről előljáráságunkat értesíteni kegyeskedjék, hogy azok megtérítéséről gondoskodhassunk.” Lásd *Nagy Ferencz könyvtárára...*

41 *Nagy Ferencz könyvtárára...*

42 Péter Mózes szerk.: *A sepsiszentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. Székely Mikó-Kollégium Értesítője az 1903–1904. iskolai évről*. Sepsiszentgyörgy, 1904. 85, 87–96.

zadi munkákról, a magyar nyelvűeket kecskeméti tanárkodása, az angol nyelvűeket edinburghi tanulmányútja alatt vásárolta. Ifj. Nagy Ferenc birtokában volt három olyan kötet, melyek korábban nagyapja, Szigethi Gyula Mihály és édesapja, id. Nagy Ferencz tulajdonában voltak, azokat ő a szülői házból Kecskemétre vitte, majd döntése alapján, könyvtára részeként bekerültek a Református Székely Mikó Kollégium állományába. Ifj. Nagy Ferenc nem kézzel írt könyvtulajdonosi bejegyzést a kötetekre, mint nagyapja és édesapja, hanem bélyegzőt használt *NAGY FERENCZ ref. tanár* körirattal. A három említett kötet a következő:

(1). STOCKIUS, Christian: *Clavis Linguae Sanctae Veteris Testamenti* I–II. Jenae, Apud Ioh. Felicem Bielckium, 1735. 4-r; jelzet: 7141, 7142.; Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.; Poss.: *Nagy Ferencz* (a címlapokon).; Poss.: *Nagy Ferencz ref. tanár*.; Poss.: *Samuelis Tsávási / Franequerae 1741* (az előzéklapon).

(2). GATTERER, Johann Christoph: *Abriss der Diplomatik*. Göttingen, Vandenboeck und Ruprecht, 1798. 8-r; jelzet: 7907.; Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*. Poss.: *Nagy Ferenc ref. tanár* (a címlapon).; Poss.: *'S. Benkő / Mart. 1800* (az előzéklapon).

(3). CICERO, M. Tullius: *Opera*. Ad optimas editiones collata Studiis Societatis Bipontinae III–IV, IX–X. Biponti, Ex Typographia Societatis, 1779, 1781. 8-r; jelzet 8155, 8156.; Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.; Poss.: *Nagy Ferencz pap* (a címlapokon).; Poss.: *Nagy Ferencz ref. tanár*.; Poss.: *Ex Libris Josephi Nagy / Anno 1783 Die Nona Novembris. Premium I-mum in Suprema Grammatius Scola 1781*, illetve *Premium primum in Suprema Humanitatis Scola 1783* (az előzéklapokon).

Az eddig felsoroltak közül tehát 6 tétel (8 kötet) volt korábban a Szigethi Gyula Mihály birtokában; egy kötetbe utóbb unokája, Nagy Sándor is beírta könyvtulajdonosi bejegyzését, kettő a veje, id. Nagy Ferencz possessorai bejegyzésével együtt maradt meg. Másik unokája, ifj. Nagy Ferencz 3 címet (5 kötetet) használt Kecskeméten, melyek korábban nagyapja és/vagy édesapja tulajdonában voltak.

Ezek mellett a Református Székely Mikó Kollégium 1899–1900-as értesítőjében közölt 100 tételes leltárban még további 45 tétel, 66 kötet

található, melyek utódai birtokába kerültek ugyan, de Szigethi Gyula Mihály (és esetenként felesége, Hollard Marianna) tulajdonosi bejegyzésén kívül más családtag nem írta rájuk a nevét. Ennek ellenére ezeket a könyveket ugyancsak veje (id. Nagy Ferencz) és unokája (Nagy Sándor) használta Háromszéken. Összesen tehát 74 kötetben található Szigethi Gyula Mihály tulajdonosi bejegyzése a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium Gróf Teleki Domokos Könyvtárában, ez 51 címet jelent. Az 51 címből 1 német, 17 latin, 33 pedig francia nyelvű.

Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) professzor 1797 és 1823 között volt az udvarhelyi református kollégium tanára. Életének és munkásságának mozzanatai ismertek, az önéletírása⁴³ közlésekor Csáki Árpád kiterítette az életút főbb állomásaira, illetve az erre vonatkozó korábbi közlésekre. Ez alkalommal nem kívánunk életrajzával foglalkozni, csupán a könyvtárára vonatkozóan emelünk ki néhány adatot. Jakó Zsigmond⁴⁴ 1976-ban kitért arra, hogy 1804–1810 között Udvarhelyen többször szerepelt napirenden Szigethi Gyula Mihály könyveinek megvásárlása, mert azok „*nem régiek, nem haszontalanok, nem Broschürek, nem Románok [regények, hanem] tudományokhoz, még azoknak is mostani systemájához való*”. A vásár végül nem jöhetett létre, mert a tanártársak csak a kollégiumi könyvtárból hiányzó művek megvételét javasolták. Szigethi Gyula Mihály 1200 kötetes becses gyűjteményét végül 1810-ben Bánffy László szerezte meg, tőle később a kolozsvári református kollégiumra maradt. Udvarhelyre a gyűjtemény kéziratok anyagából kerültek kötetek, részben évtizedekkel később Szigethi Gyula Mihály örököseitől.

Csáki Árpád utal⁴⁵ arra, hogy Szigethi halála után a családja örökölte a könyvtárának egy részét, a Román Nemzeti Levéltárban folytatott kutatásai nyomán felhívta figyelmemet Szigethi Gyula Mihály, id. Nagy

---

43 Csáki Árpád: Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) önéletírása. In: *Református Szemle*, 100. (2007) 4. sz. 931–965. A továbbiakban Csáki: *Szigethi...*

44 Jakó Zsigmond: A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár története. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Buk., 1976. 247.

45 Csáki: *Szigethi...*

Ferencz és Nagy Sándor Könyvjegyzékére.⁴⁶ Mivel azonban a Székely Mikó Kollégium Könyvtára a családi örökségnek is csak töredékét őrzi, az 1899–1900-as értesítő jegyzékét kell alapnak tekintenünk:

(1). FORMEY, Johann Heinrich Samuel: Abrégé de toutes les Sciences a L'Usage Des Enfants. 16-r (nagyon rongált); jelzet: 7816.

Az 1899–1900-as iskolai értesítőben közölt jegyzékben nem szerepel, talán az állapota miatt, ugyanis címlapja hiányzik.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(2). CHOFFIN, David Étienne: Nouveau Recueil De Fables En Prose Et En Vers Tirées Des Meilleurs Auteurs Anciens Et Modernes. A Halle, A la Maison des Orphellins, 1755. 8-r; jelzet: 2289.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 15. tétel.

Poss.: *Samuelis Pap comp. Mediae Anno 1773*.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(3). Coll. I.: BERNARD, Jaques: De l'excellence de la religion. A quoi on a joint quatre discours. Tome premier. Amsterdam, Chez R. et G. Wetstein, 1714. 8-r.

Coll. II.: BARBEYRAC, Jean: Discours sur la permission des loix, Ou l'on fait voir, que ce qui est permis par les Loix, n'est pas toujours juste et honnête. Amsterdam, Chez Pierre de Coup, 1716.

Coll. III.: BARBEYRAC, Jean: Discours sur le bénéfice des loix, Ou l'on fait voir, qu'un Honnête Homme ne peut pas toujours se prévaloir des droits et des privilèges que les Loix donnent. Amsterdam, Chez Pierre de Coup, 1717.; jelzet: 2073.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 8. tétel, de nem tér ki sem arra, hogy az első kötet valójában kolligátum, sem hogy kétkötetes munkának az első kötetét tartalmazza.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

A possessori bejegyzés a kolligátum első darabjának címloldalán található, a másik két munka nem tartalmaz tulajdonosi bejegyzést.

---

46 RNLKMH Fond 65/11, 67. iratcsomó.; Fond 65/11, 63. iratcsomó, 1–4.; Fond 65/11, 63. iratcsomó. 109–111.

(4). BERNARD, Jaques: De l'excellence de la religion. A quoi on a joint quatre discours. Tome Second. Amsterdam, Chez R. et G. Wetstein, 1714. 8-r; jelzet: 2075.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(5). BESSONET, Jacob: Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte. A Geneve, Chez Henri-Albert Gosse et Comp, 1748. 8-r (a kötet nagyon hiányos, valójában csak a címlap és az előszó maradt meg); jelzet: 7324.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 78. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(6). BURLAMAQUI, Jean-Jacques: Éléments du droit naturel. A Lausanne, Chez Francois Grasset et Comp., 1775. 8-r; jelzet: 2252.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 10. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(7). Coll I.: DU FRESNE, J. Melchior: Deux Sermons. A Lausanne et a Geneve, Chez Marc-Michael Bousquet et Comp, 1737. 8-r.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (a címoldalon).

Poss.: *Franc Salamon* (áthúzva, a címoldalon).

Poss.: *Salamon János* (az előzéklap verzóján).

Coll II.: Les Causes de la prospérité et de la chute des nations. Ou Sermon sur ces Paroles des Proverbes de Salomon. A Lausanne, Chez Marc-Michael Bousquet et Comp, 1738.; jelzet: 2122.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 30. tétel.

(8). DE CROUSAZ, Jean-Pierre: La logique, ou systeme de reflexions I–III. Seconde Edition revue, corrigée et argumentée considerablement. A Amsterdam, Chez L'Honore' et Chatelain, 1720. 8-r; jelzet: 2231, 2232, 7814.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 17. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (mindenik kötet címoldalán).

(9). DE CROUSAZ, Jean-Pierre: Cinq Sermons sur la vérité de la Religion Chrétienne. A Amsterdam, Chez Steenhouwer et Uytwerf, 1722. 8-r; jelzet: 2227.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 18. tétel.

Poss.: *Francois Rocca* (az előzéklap B. oldalán).

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (a címodalón).

(10). Essai de Psychologie; ou considerations sur les operations de l'ame, sur l'habitude et sur l'education. Londres, 1755. 8-r; jelzet: 2066.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 28. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(11). Coll. I.: LA CROZE, Maturin Veyssière: Abrégé chronologique de l'histoire universelle. Revu, continué et enrichi de remarques par FORMEY, Jean-Henri-Samuel. Cinquieme edition. A Amsterdam, Chez J. H. Schneider, 1767. 8-r; jelzet: 2239.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 19. tétel.

Poss.: *Szigethi Mihály*.

Coll. II.: Abrégé chronologique des epoques. A Amsterdam, Chez Schneider J. H., 1720.

(12). FRANZIUS, Wolfgangus: Historia animalium sacra in Qua Plerorumque animalium. Editio Altera. Wittenbergae, Sumtibus Zachariae Schureri et Iohannis Gormanni, 1616. 8-r; jelzet: 7228.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 96. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

Poss.: *Ex libris Joseph Ferentzy, 1821*.

(13). GRACIAN, Balthasar: L'homme de cour. Traduit et commenté Par le Sieur Amelot de la Houssale. Quatrieme edition. Paris, Chez la Veuve Martin, 1715. 8-r; jelzet: 2229

Az értesítőben közölt jegyzékben a 42. tétel.

Poss.: *Szigethi Mihály*.

(14). HEINECCIUS, I. Gottlieb: Elementa Iuris Civilis secundum ordinem Institutionum. Giessae, Apud Io. Philipp Krieger, 1767. 8-r; jelzet: 7747.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 38. tétel.

Poss.: *'S. Benkő*.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(15). Coll. I.: HORNIUS Georgius: Historia Ecclesiastica et Politica. Lugduni Batavorum, 1665. 16-r; jelzet: 7031, 7032.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 41. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

Poss.: *Csernatony Samuelis*.

Poss.: *Csernatony Adam*.

Coll. II.: PISETZKY, Adam: Dissertatio theologico-juridico-historico-politica. Francofurti, Impensis Christiani Bergonii, 1672.

(16). KALMÁR, Georgio: Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophicae sive universalis. Berolini et Lipsiae, Apud D. Iacobaeer, 1772. 4-r; jelzet: 2189.

Az értesítőben közölt jegyzékben az 51. tétel.

Poss.: *Szigethi Mihály*.

(17). LA PLACETTE, Jean: Traite' des bonnes Oeuvres en general. A Amsterdam, Chez Daniel Pain, 1700. 8-r; jelzet: 2261.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 74. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(18). LA PLACETTE, Jean: Traite' de L'orgueil. Seconde Edition. A Amsterdam, Chez Paul Marret, 1700. 8-r; jelzet: 2262.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 72. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(19). LA PLACETTE, Jean: Nouveaux Essais de morale I-II. A la Haye, Chez Henri Scheurleer, 1715. 8-r; jelzet: 2230, 2043.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 73. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (mindkét kötet címodalán).

(20). ESPRIT, Jacques: La Fausseté des vertus humaines. A Paris, Chez Andre' Pralard, 1693. 8-r; jelzet: 2236.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 27. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(21). LUCAS: Sermons sur la mort et sur le jugement. Traduits de l'Anglois par Elie de Joncourt. A la Haye, Chez Jean Neaulme, 1725. 8-r; jelzet: 7315.

Az értesítőben közölt jegyzékben az 55. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

Poss.: *Rocca Butininée*.

(22). MAKÓ P[aulus]: Compendiaria Matheseos Institutio. Vindobonae, Typis Ioannis Thomae Trattner, 1764. 8-r; jelzet: 2117.

Az értesítőben közölt jegyzékben az 57. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(23). MARMONTEL, Jean-Francois: Les Contes Moraux. Londres, 1771. II–III. kötet. 8-r; jelzet: 2042, 2290.

Az értesítőben közölt jegyzékben, az 58. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (mindkét kötet címlapján).

(24). DU MOULIN, Pierre: Decade de Sermons I–X. A Geneve, Pour Iaques et Pierre Chouet, 1647. 8-r; jelzet: 2300, 7242.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 63. tétel

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (mindkét kötet címlapján).

(25). NEUHEUSEL, Siège de: Histoire des troubles de Hongrie. I–III. kötet. A Amsterdam, Chez Duvillard et Changuion, 1722. 16-r; jelzet: 2210, 7824, 7825 (a negyedik kötet hiányzik).

Az értesítőben közölt jegyzékben a 99. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(26). Le NOUVEAU TESTAMENT, C'est-a-dire, la nouvelle Alliance de Notre Seigneur Jesus-Christ. A Lausanne, Chez La Société Typographique, et a Moudon, chez E. Henri Vincent, 1779. 8-r; jelzet: 2068.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 89. tétel.

Poss.: *Szigethi Mihály és Hollard Maria*.

(Hollard Mária (Marianna) Szigethi Gyula Mihály felesége volt. Szigethi a Teleki családban ismerte meg, mikor ő maga gr. Teleki József nagyobbik fia, László mellett volt olvasó s dolgozótárs. Hollard Marianna nevelőnőként dolgozott gr. Teleki Polixénia és Anikó kisasszonyok, gr. Teleki Ádám lányai mellett.⁴⁷)

---

47 Csáki: *Szigethi...*, 958.

(27). De Luc, Jaques Francois: Observations Sur Les Savans Incredulés. A Geneve, 1762. 8-r; jelzet: 7801.

Az értesítőben közölt jegyzékekben nem szerepel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(28). OSTERVALD, Jean Rodolphe: La Nourriture de l'ame. A Lausanne, Chez Jean Zimmerli, 1761. 8-r; jelzet: 2226, 2234.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 66. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(29). PICTET, Benedict: La Morale Chrétienne ou L'art de bien vivre. Nouvelle Edition. A Geneve, Chez La Compag. Des Libraires, 1709. 5 kötet maradt meg: a II., III., VI., VII. és VIII. 8-r; jelzet: 2041, 2045, 2291, 2292, 7217.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 71. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (mindenik kötet címlapján).

(30). PICTET, Benedict: Entretiens pieux, d'un fidele avec son Pasteur. A Geneve, Chez Fabri et Barrillot, 1710. 16-r; jelzet: 7225.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 69. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(31). PICTET, Benedict: Dissertation sur les temples, leur dedicace. A Geneve, chez Fabri et Barrillot, 1716. 8-r; jelzet: 2283.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 70. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(32). RIISENIUS, Leonard: Summa Theologiae I-II. Francofurti et Lipsiae, Apud Johannem Valerium Gottschall, 1731. 8-r; jelzet: 7123.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 81. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(33). COLLOT, Pierre: Conversations sur plusieurs sujets de morale. Par M. P. C. Docteur de Sorbonne. Nouvelle Edition. A Paris, chez Ganeau, 1738. 8-r; jelzet: 7818.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 85. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(34). ROLLIN, par l'abbé TAILHIE: Abrégé de l'histoire ancienne. Quatrieme edition. A Neuchatel, de l'Imprimerie de Samuel Fauche, 1776. I–V. kötet. 8-r; jelzet: 2072, 2257, 7808, 7809, 23599.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 87. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (a tulajdonosi bejegyzés nem mindenik kötetben található meg, mert hiányoznak a címlapok).

(35). PICHLER, Vitus: Compendium Juris Canonici I. kötet, 1736. 8-r; jelzet: 7054.

Az értesítőben közölt jegyzékekben nem szerepel, talán azért, mert hiányzik a címlapja.

Poss.: *Szigethi Mihály*.

Poss.: *Vörös Ignatz*.

(36). TILLOTSON, BARBEYRAC, Jean: Sermons sur diverses matieres importantes I-II. kötet. 8 r. A Amsterdam, Aux dépens de Jean Louis Brandmüller, 1738. 8-r; jelzet: 2233.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 2. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(37). TOMKA SZÁSZKY, Ioannis: Introductio in orbis antiqui et hodierni I. Posonii et Cassoviae, Impensis Ioannis Michaelis Landerer, 1777. 8-r; jelzet: 2330.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 90. tétel.

Poss.: *Ex Libris Josephi Nagy 1780*.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(38). TREMBLEY, Abraham: Instructions d'un pere a ses enfans, sur la nature et sur la religion II. A Geneve, Chez Jean Samuel Cailler, 1775. 8-r; jelzet: 8182.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 92. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(39). TURRETIN, J. Alphonse: Traité de la vérité de la Religion Chrétienne I–II., V–VI, VII. A Geneve, Chez Henri-Albert Gosse et Comp., 1740. 8-r; jelzet: 2116, 7316, 7317, 7318, 7319.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 93. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

(40). VITRINGA, Campegius: Observationum Sacrarum libri quintus, sextus et septimus (tomus II.). Amstelodami, Apud Fredericum Horreum, 1727. 8-r; jelzet: 7129.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 13. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály* (a címoldalon).

Poss.: *Samuelis Bodola Comparanty / Trajecti ad Rhenum* (az előzéklapon).

(Szigethi Bodola Sámuel követte Udvarhelyen a „filosophia, mathesis és fisica” tanszéken.⁴⁸⁾

(41). (GOTTSCHEDE, Johann Christoph): Vita fata et scripta Christiani Wolfii philosophi. Lipsiae et Vratislaviae, Apud Siegmundum Ehrenfriedum Richterum, 1739. 8-r; jelzet: 2048.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 97. tétel.

Poss.: *Alexandri Kovásznai, Lugduni 1761* (az előzéklap B. oldalán).

Poss.: *Szigethi Mihály No 87.* (a címoldalon).

(Kovácsnai Sándor Szigethi tanára volt, aki a külföldi akadémiára való útjának támogatását is megígérte.⁴⁹⁾

(42). WOLFF, Christian: Compendium Elementorum Matheseos Universae, in usum Studiosae Juventutis. Claudiopoli, Typis Coll. Ref., 1773. Editio Prima in Transilvania. 8-r; jelzet: 7750.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 95. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

Poss.: *Antonius Vajna*.

Poss.: *Samuel Nagy de Aivádfalva 1811*.

(43). WYTTENBACH, Daniel: Tentamen Theologiae dogmaticae I. Bernae, Ex Officina Emanuelis Hortini, 1741. 8-r; jelzet: 7197.

Az értesítőben közölt jegyzékben a 98. tétel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

Poss.: *Sigism. Benkő. Ad. 1721*.

Poss.: *Sam. Szabo Lejda 1773*.

---

48 Csáki: *Szigethi...*, 959.

49 Csáki: *Szigethi...*, 936.

(44). LULLIN, Amadeus: Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte I. A Geneve, Chez Cl. Philibert et Barthel. Chirol, 1770. 8-r; jelzet: 7320.

Az értesítőben közölt jegyzékben az 56. tétel.

Poss.: *Josephus Tompa*.

A Pápista Bálint Pista varga Legény által / agyon veretett Szegény jámbor / Tompa József ref. Senior könyvei közül / Licitatio után vette Hollard Marianna / két darabból áll.

(A bejegyzést Szigethi Gyula Mihály tette a könyvre, de csak az első kötet van meg.)

(45). ROBERTSON, William: L'histoire de l'Amerique II. kötet. A Amsterdam, Chez E. van Harrevelt, 1779. 8-r; jelzet: 7807.

Az értesítőben közölt jegyzékekben nem szerepel.

Poss.: *Szigethi Gy. Mihály*.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

**Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) jegyzetkönyvei
(Analitikus tartalomjegyzék)**

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára őrzi a református kollégiumi gyűjteményben, az 5296–5334. leltár-számok alatt, Nagy Sándor hídvégi lelkész, a szerző unokája jóvoltából, Szigethi Gyula Mihály kéziratos, 1776–1835 közti időszakból származó jegyzetkönyveit. Szigethi kéziratai közt az I–IV., VI–XIX., XXII–XXXII., XXXIV–XXXVII., XXXIX–XL., XLII–XLIV. köteteket találjuk.

Szigethiről jelent meg bővebb tanulmány az Areopolisz korábbi számában,¹ ezért most csak a tárgyalta jegyzetkönyveire összpontosítunk. A kötetek azért fontosak számunkra, mert lapjaik forgatásával nyomon tudjuk követni egy alakuló, tudatosan értelmiségi pályára készülő, annak élete végéig elkötelezett egyén szellemi fejlődését, mentalitásbeli változását, életfelfogását, életszerű meglátásait, elemző kritikai észrevételeit, szárnypróbálgató irodalmi megnyilatkozásait, az elkövetkezendő generációknak átadandó gyakorlati útmutatásait. A száraznak tűnő tudományos és módszertani adatrögzítésein túl, melyekben a korabeli vidéki tudományosságot próbálta felzárkóztatni az egyetemeshez, s nem is akármilyen szinten, verseiben lelki nagyságáról, vidámságáról is tanúbizonyságot tesz. Színdarabjai szentenciaszerű soraiban az egyetemes emberi, mindenkori érvényességgel bíró erkölcsi normák mellett teszi le a voksot. Ugyanakkor rögzíti kora helyi társadalmának viszonyait is.

1 Csáki Árpád: Szigethi Gyula Mihály: „A Nemes Udvarhely-Széki Rosás kertnek, vagy a Székel-Udvarhelyi Ref. Nemes Collégium Historiájának folytatása”. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII.* Szerk. Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsánna, Róth András Lajos. Székelyudvarhely, 2007. 82–97.

Jegyzetkönyveit többen és több szempontból is elemezték. Mindenki az éppen fontosnak tartott, vagy kutatott témát ragadta ki belőlük. Most először próbáljuk meg teljes tartalmi keresztmetszetét adni annak a több mint 5000 oldalnak, amelyet többnyire egyöntetű, de saját fejlődését, életkori sajátosságait is tükröző írásmodorban töltött meg. Teszszük ezt a további kutatások megkönnyítése érdekében. Mindazok, akik foglalkoztunk idáig a Szigethi jelenséggel, egyre inkább arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a 18–19. századforduló, de azt meghaladó székelyudvarhelyi szellemi nagyságnak tekinthetjük őt, akit mindenképp méltó hely illet meg a város és a székelység kulturális panteonjában. Mindenképp érdemes lenne írásaiból egy válogatást megjelentetni a jövőben.

A többnyire egyforma méretű (12/13 x 19 cm)² árkusokra vasgallus tintával írt jegyzeteit³ általában nagyobb tematikus csoportokba köttette (talán ő maga kötötte) oly módon, hogy – főleg egyetemi jegyzetei esetében – a lapok közé üres lapokat is illesztett, amelyekre lehet, hogy már akkor, a valós időben, vagy talán később párhuzamos javításokat, kiegészítéseket, megjegyzéseket fűzött. Jegyzeteit ritkán datálja. Néha a tulajdonbejegyzés mellett utal az évre, de nem következetes. Jegyzeteiben az általa fontosnak ítélt dolgokat aláhúzással, mintegy fejezet-címekként, kulcsszavakként kiemelte. Itt jegyezzük meg, hogy a tartalomjegyzék összeállításánál ezek nagy segítségünkre voltak, annál is inkább, mivel a tételek gyakran egybefolynak. Csak néha választja őket el egy-egy vonallal. Akik beleolvasnak az alább feltüntetettekbe, érezhetik majd azt, hogy milyen széles skálán mozgott érdeklődési köre. Elolvasott bizonyára mindent, amihez hozzájuthatott, és főleg ami érdekelt. Polihisztornak nem nevezhetjük, de mint költő, író, dramaturg, nyelvész, történész, irodalom- és társadalomkritikus, filozófus, pedagógus, természetmegfigyelő mindenképpen figyelemre méltó.

Szádeczky Lajos, aki az *Erdélyi Múzeum* 1899-es évfolyamában teljes terjedelmében közli Szigethi várostörténeti jegyzeteit, úgy értékeli személyiségét, mint aki „egy a századunk elején Udvarhelyt nagymérvű

---

2 Az általánostól eltérő méreteket külön jelezzük.

3 A magyar nyelvű címek átírása folyamán törekedtünk a nyelvi sajátosságok megőrzésére, de a jelenkori helyesírási szabályok tiszteletben tartására is.

tudományos munkásságot kifejtett professzor”, aki az őt körülvevő világot „*a collegium ablakából a tudós szemüvegén át*” nézte, a hangsúlyt a tanügyre, tanárookra, tanuló ifjúságra s a „*köztörténelemre*” helyezve. Hermann Gusztáv székelyudvarhelyi művelődéstörténetében Szigethit „*íz-ig-vérig humanus gondolkodású, a társadalmi igazságtalanságok ellen az írástudók felelősségével küzdő író*”-ként aposztrofálja.⁴ Hermann Gusztáv Mihály pedig, Zsombori Józseffel állítva párhuzamba, Szigethit is a felvilágosodás eszméi jeles terjesztőjeként tartja nyilván, akit „*az új eszmék iránti nyitottság, a magyar nyelv ápolása és művelése, a székely őstörténelem forrásainak kutatása*” jellemez.⁵ Gálos Rezső, Lukáts Istvánról (1796–1852) értekezve, „*kitűnő emlékü, derék férfiú*”-nak, Lukáts maga pedig „*lángérdemű*”-nek nevezi.⁶ Szigethi egy oly igazi nevelő volt, aki nemcsak az iskolában, de azon kívül is állandóan nevelő céllal nyilvánult meg. Mint pedagógus állandóan kísérletezett, gyakorlati megoldásait nevelési elveinek vetette alá. Módszertani lépéseiben nem állt meg az egyetemeken studiózottaknál, amennyire a kor kommunikációs eszközei lehetővé tették, kritikus módon felhasznált minden információt. A haladó eszméket nem csupán ismerte, de magáévá is tette és gyakran meghaladta azokat. Önmagát is próbára téve, ezekre a lapokra írta helytörténeti munkáit, didaktikai, módszertani feladatait, megjegyzéseit. Ezekre írta színdarabjait, (kép)verseit stb. Egykori sikeresebb tanítványainak fejlődését is nyomon követte, támogatta őket. Példa rá éppen Lukáts esete is, akinek verseskötetét az ő ajánló, „*az egészet kicímerező*” sorai vezetik be. A most közreadott „*tartalomjegyzék*” egyben egy kisváros kulturális szintjének megközelítését is lehetővé teszi, hiszen kiderül az, hogy mily információk ér(het)ték el Székelyudvarhelyt, s ezekből mit tartott feljegyzésre érdemesnek egy református kollégiumi tanár, miket tudott felhasználni saját okulására és oktató-nevelő munkájában.

4 Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Buk., 1993. 74.

5 Hermann Gusztáv Mihály: Az erdélyi felvilágosodás elfelejtett alakja: Zsombori József. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V.* Szerk. Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Szuszsánna, Róth András Lajos. Csíkszereda, 2006. 74–86.

6 Gálos Rezső: Lukáts István költeményei. In: *Erdélyi Múzeum*, új folyam, 3. (1908). 146. o. és 2. jegyzet ua. oldalon.

A tudományos és kulturális információáramlás, feldolgozás és továbbadás fokmérője is.

Közljük az egyes kötetek jelenlegi és egykori jelzeteit⁷, a kötésekre, könyvtestekre vonatkozó állapot-meghatározásainkat összevontan adjuk meg. A sorrendbe állított tartalmakat részletesen bontjuk ki. Szögletes zárójelben adjuk meg az íráskor lapjainak oldalakra kivetített terjedelmét (...r[ecto], ...v[erso]). Ott, ahol Szigethi maga látta el írásait címmel, azokat megőriztük, máshelyt [incipit]-tel vezetjük fel a kezdő sorokat. A nagyobb egységeken belüli, ő általa kiemelt kulcsszavak rögzítésének itt a terjedelem szab határt. A mindenkori kutató számára ezek viszont figyelemre méltóak, jó nyomkövetőnek bizonyulnak egy-egy téma korabeli tudományos tagolásának, felépítésének megértéséhez.

Egy pár kivételével a kötetek körbevégtelen ívfüzetkekből állnak, puha papírkötésűek, színes nyomómintás vagy egyszínű, gyakran szakadt és hiányos papírborítással. A kötetek ázásnyomokkal tarkítottak. Valamikor mindegyik külön papírra írt és felragasztott gerinccímmel rendelkezett. Ezeket még Szigethi maga írhatta, vagy talán a későbbi adományozó. Ezekből már csak egy pár maradt meg sérületlen. Viszont a fennmaradtak alapján megállapítható, hogy a régi katalóguscédulák ezeket a gerinc címeket rögzítették.

A kötetek majdnem mindegyike viseli a szerző kézjegyét. A gyenge, néha szakadt, helyenként egérrágta kötetek restaurálásra, esetenként újrakötésre szorulnak.

---

7 A kollégiumi könyvgyűjtemény rendezésének korábbi állapotait kétféle régebbi azonosító (leltárszám) is rögzíti. Korábbi jelzet típusok: 1346/E.9.VI.–1371/E.10.I., illetve a 151y–185y. Ezen utóbbiakat használta Szabolcsi Benke *A magyar zene évszázadai* című két tanulmánykötetében (Bp., Zeneműkiadó, 1959–1961.) és Stoll Béla *A magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjteményei bibliográfiája (1542–1840)* című munkájában (Bp., Balassi Kiadó, 2002.). Elszórtan, más tanulmányokban is előfordulhatnak még a régi jelzetek, ezért tüntetjük fel továbbra is azokat.

Tartalomjegyzékek

I. kötet⁸

Élő jelzet: 05296; régi jelzetek: 1346/E.9.VI., 151y; terjedelem: 129 lap.

1. Egyiptom históriájából való szedegetések [1r–40v]
2. [incipit] „*Praeclara gentis nostrae ornamenta!*” [41r–44r]
3. [incipit] „*Tiszteletes Benkő Sigmond⁹ uram béköszöntő oratóziójában...*” [44 v]
4. Jegyzések. A poesisban... a rhetoricában... [45r–45v]
5. [incipit] „*Az 1801 beli Magyar Kurir 42-dik száma alatt jegyeztett fel...*” [1801–1803 közti gazdasági, természettudományos érdekességeket jegyzi] [45v–48r]
6. Agrippa¹⁰ de vanitate scientiarum [48r–48v]
7. Az Erdély ország históriájában kell szólani... [6 módszertani pontba szedve] [49r]
8. [incipit] „*A Sz. Írás és a Természet szava a földnek és az emberi nemnek...*” [Szabó János katolikus pap írásából] [49r–50r]
9. [incipit] „*Christian Gotthilf Saltzman¹¹–Der Himmel auf Erden...*” [rövid tartalmi kivonat] [50r–52v]
10. Grundriss der allgemeinen Logik von kritische Anfangsgründe der allgemeinen Methaphisik von Ludwig Heinrich Jakob¹². Summa hujus operis. [52r–54r]
11. Ex Agrippa de vanitate scientiarum [54r–56v]
12. [incipit] „*Az aedilis directionak arról való kérdeződését: mi módon lehetne leg jobban a geometraságra készülő ifjakat készíteni...*” [Főkonisztórium utasítás] [57r–57v]

---

8 „*Szigethi Mihály mpr*”

9 Benkő Zsigmond (1762–1819), a székelyudvarhelyi református kollégium teológiatanára.

10 Agrippa (i. e. 64/63–i. e. 12) római államférfi, hadvezér, építész, földrajzi író.

11 Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) német evangélikus lelkész és pedagógus.

12 Ludwig Heinrich von Jakob (1759–1827) német közgazdász.

13. Gróf Bethleni Bethlen Imre¹³ Sz. Udvarhelyi Collégium fő curátora Küküllő v[árme]gyei fő ispánságra való installációjára 1812-ben [57v–58v]

14. Textusok [58v]

15. A Matskási várnak megvétele [vers] [59v–62v]

16. Egy magában küszködő szerelmesnek éneke [vers] [63r–68v]

17. Báró Henter¹⁴ főtiszti hivatalába beiktatásakor 1800ban [tenor, basszus, 4 „species”-re írt dal 5 versben] [68v–70r]

18. A gubernátor képe alá¹⁵ [70r]

19. A Gr. Teleki képe alá [70r]

20. B. Henter képe alá [70v]

21. M. consiliárus képe alá [70v]

22. A theatrum pontjára [70v]

23. Robert¹⁶ utazásának második darabjából kiszedegetett idegen szók [71r–72v]

24. Ad calcem operis Agrippae de vanitate scient [72v]

25. A nyest, görény s más bőrkök igen szépen festetnek e szerint [recept] [73r–73v]

26. Az ezüstet megtisztítani, mintha új volna [recept] [73v]

27. A fehér kecskeszört feketével megtarkázni [recept] [74r]

28. A balhát elveszteni [2 recept] [74r]

29. Ex Agrippa de vanitate scient [74v]

30. A gyapot művelésről készített egy kis calculus [75r–76v]

31. A szabad választás lehetséges [elmélkedés] [76v–77v]

32. De a szabad választás szükséges is, hasznos is [elmélkedés] [77v–78r]

33. Nemes Udvarhely anyja szék insurgensei emlékezet oszlopa... 1806. 22. jan. [vers] [78r–80 r]

---

13 Bethlen Imre (1698–1765), a székelyudvarhelyi református kollégium főgondnoka, könyvtáradományozó.

14 Báró Henter Ádám (1714–1781) Csíkszék főkirálybírója.

15 Nincs megnevezve a kormányzó (1787. január 9–1822. július 5 között Bánffy György volt gubernátor.)

16 Robert Townson (1762–1827): Magyarországot is felkereső angol utazó.

34. Második Ferentz Császár őfelsége császárra létekor... 1804. october 4-én [vers] [80v–81v]
35. Az 1805dik esztendő végén köttetett örökös békesség emlékeztére¹⁷ [vers] [82r–82v]
36. Avagy a jó énnékem halálos lett-é? [kisgyermek fölötti halotti beszéd] [83r–86r]
37. Austriai Mi Atyánk. [aktualizált „*Miatyánk ének*”] [86r–86v]
38. Credo [aktualizált „*Hiszekegy ének*”] [86v]
39. A napba öltözött Asszonyról a Sz. János Mennyei jelenésekről írt könyvében [87r–88r]
40. Szép magyar verselés példája [88r–89r]
41. Jegyzés. Az emberi test alkotmánya... [emberi test arányai] [89v]
42. [incipit] „*Cornelius Agrippa*¹⁸ *in prefatione operis de vanitate scientiarum*” [89v–94v]
43. Copia. Deductio et connotatio excepta anno 1533 per Andream Mátyás ... continens origines siculorum, et facta haeroum ac primor sedis Csík, Gyergyó, atque Kászón¹⁹ [95r–109v]
44. A székelekről [110r–110v]
45. [incipit] „*Quid est ... critica*” [111r–111v]
46. [incipit] „*Írnak-e a magyar krónikák a hungarokról*” [elmélkedés] [112r–113r]
47. Ex libro Agrippae de vanitate scientiarum [113v–114v]
48. [incipit] „*A politzeinak célja az, hogy belső bátorságot állítson fel s tartson meg*” [erkölcsi nevelés eszközei] [115r–117v]
49. Ex Agrippae de vanitate scientiarum [118r–122v]
50. A török császár koronázásának módja a Rósa című gyűjteményből [123r–124v]

---

17 Az austerlitz csata után a Francia Császárság és az Osztrák Császárság között megkötött különbéke. A vers mellett függőlegesen írva egy újabb szakasz „*Az ötödik vers helyett ezt tétették*” megjegyzéssel.

18 Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486–1534/35): *De incertitudine et vanitate scientiarum atque artium declamatio invectiva* (A tudományok hiábavalóságáról és bizonytalanságáról). Köln, 1527.

19 Az elhíresedett „Csíki székely krónika” másolata. Erre való utalást l.: Hermann Gusztáv Mihály: *Az eltérített múlt*. Csíkszereda, 2007. 86–90.

51. A Mekkába és Medinába való búcsújárás [125r–128v]
52. Ex Agrippa de vanitate scientiarum [128v–129v]
53. Harmadik (belső) borítón: „*Post visum ritus, post risum sit quoque tactus...*”

II. kötet²⁰

Élő jelzet: 05298; régi jelzetek: 1325/E.9.V.; terjedelem: 153 lap.

1. [incipit] „*Egy úr mikor házasodna, ily conditiokat teszen...*” [1r–1v]
2. Der Aufgeklärte, oder... ein Taschenbuch für alle Menschen²¹ [2r–5v]
3. Millers²² Sammlung kleiner Erzählungen aus den besten Kinderschriften [6r–6v]
4. Hufeland Christoph Wilhelm,²³ a jénai universitasban orvosi tudományt tanítónak macrobiotikája... [6v–21r]
5. „Hát az emberek életek ideje minémű s mitől függ” [„*életet sújtó régulák*”] [21r–47v]
6. Az életet hosszabbító eszközök [47v–58v]
7. Gr. Teleki Sámuel udvari cancellárius úr ő excellentiája temetésére készült énekek [59r–60r]
  1. ének [incipit] „*Szép az élet, de nyomorult*”, 2^{dik} ének [incipit] „*Isten háza*”, 3^{dik} ének [incipit] „*Tanuljatok tőlem élni*”
  8. Ferenc császár születése napja emlékezése. [60r–61r]
    1. ének [incipit] „*Hargita egész környéke*”, 2^{dik} ének [incipit] „*Nohát székel nemzet*”

20 Első borító belső oldalán: „*Kegyetele jeléül a Sz. Udvarhelyi Kollegiumnak tisztelettel küldi. Hidvég 1893. nov. 20. Nagy Sándor ev. ref. lelkész, az író unokája.*”

21 Fiatalok számára 1789-ben, Bécsben megjelentetett felvilágosító szöveggyűjtemény.

22 Joseph Millernek 1788-ban, Brünmben megjelent munkája.

23 Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836): német szabadkőműves, szociális ellátó orvos, pedagógus és szakíró. 1796-ban írt az élet meghosszabbításáról (makrobiotikáról) könyvet.

9. Jegyzések [61v–62r]

10. A keresztúri iskolába tanuló gyermekek számára készített versek a négy emberi korról [62r–63v] [A gyermeki idő kor, Az ifjúi idő kor, Az öreg idő kor, Más]

11. Udvarhely városának helyeiről s határáról, Udvarhely nevezetéről, Udvarhely városa privilégiumairól, Udvarhely városa nyomorúságairól, a várról, a religióról, a céhekről, a vásárvámról, korcsomáról, s a várhoz való szolgálatról, a véghelyekben lévő katonaság felállításának alkalmatosságával az városban. [Udvarhely története] [66r–121v]

12. 1558^{dik} esztendőől fogva 1777^{dik} esztendeig amennyiben kikereshettem Udvarhely városában bíróságot viselt embereknek némely személyes és közönséges jeles történt dolgoknak lajstroma [121v–147r]

13. Székely Udvarhelyi Ref. Ekkla T. papjai renddel [147r–147v]

14. A Sz-udvarhelyi Ref Kollégyomnak tanítói-professorai [148r–40v]²⁴

III. kötet²⁵

Elő jelzet: 05297; régi jelzetek: 1345/E.9.VI.; 152y; terjedelem: 170 lap.

1. A görög nyelvről [második belső borító]

2. Ex Agrippa de vanitate scientiarum [1r–14r]

3. Statisztikai jegyzések [Michael Lebrecht²⁶ adatait idézi] [15r]

4. De impressionis necessitate et origine [16r–16v]

5. [incipit] „*Egyenként éltek, laktak az emberek eleinten*” [elmélkedések] [17r–30r]

6. Partes Matheseos primum... post plures [30r–33v]

7. Az algebrában minden operatióban így kell menni [34r]

8. Amor antiquitatis... [34v]

9. Problemata numerus incognitae quantis... [35r–36v]

10. Notanda ad litteraturam graecam [37r]

11. Agrippa de precelleam feminei sexus supra virilem [37v–38v]

24 Hátsó borító belső lapján: folytatódó szöveg az előző lap verzójáról.

25 „*Szigethi Mihály*”

26 Michael Lebrecht (1757–1807) erdélyi szász evangélikus lelkész, író, folyóirat szerkesztő.

12. Antiquitates graecae [39r–39v]
13. Agrippa de precelearum femineis sexus supra virilem [40r–40v]
14. Matrimonium ad moralem philosophiam pluri [40v]
15. Antiquitates romanae [41r–41v]
16. [incipit] „*Fentebbi algebrai operatiokhoz tartozó példák*”
[42r–42v]
17. Antiquitates christianae [43r–50v]
18. Locum solis invenie in zodiaco quolibet die... [50v]
19. [incipit] „*Azoknak kik rectoroknak és udvari tiszteknek...*”
[51r–51v]
20. De geometria [53r–62v]
21. De nomine latino educationis [63r–77v]
22. Encyclopaedia educationis [70r–70v beszúrva]
23. [incipit] „*Germani a diversus regionibus derivant...*” [77r]
24. [incipit] „*Auctor anonymus*” [77r–77v]
25. De educatione erudita [79r–86v]
26. De educatione politica [87r–99v]
27. De educatione morali [101r–142v]
28. Az élet mesterségének régulái [173 tételbe foglalt gondolatsor]
[143r–146r]
29. Maxima juventibus preferibenda [146r]
30. Széles értelmű mondások [146v–148v]
31. [incipit] „*Der Herr und der Diener von Moser²⁷ geschrieben...*”
[148v]
32. [incipit] „*Der Prinz und sein Freund geschrieben von Eckartshausen²⁸...*” [148v–149r]
33. Andreas Illiae²⁹ Societate Jesu de ortu varias in Dacia religionum
[149r–152v]
34. Jegyzés a görög régiségekről [153r–155v]

---

27 Friedrich Carl Moser (1723–1798): *Der Herr und der Diener, geschildert mit Patriotischer Freiheit*. Frankfurt, 1759.

28 Karl von Eckartshausen (1752–1803) német filozófus, az okkultizmus és miszticizmus képviselője.

29 Illia András (?–1754) Jézus-társasági áldozópap és tanár (Zágráb, Kolozsvár, Pozsega, Zágráb és Nagyvárád).

35. Ex Andrea Ilia Soc. Jesu, de ortu religionum in Dacia [156r–157r]
36. [incipit] „*Prodict ab Anonymo A. 1595 festivum opus...*” [157r]
37. [incipit] „*Anonymus edidit systema theologicum, quo ex capite...*” [157r]
38. [incipit] „*Gr. Comens Szomorú történetének leírója*³⁰, *előljáró beszédében az asszonyi nemet dicséri ezekkel...*” [157r–158r]
39. [incipit] „*Klimius*³¹ *a föld alatt való utazásában, ha emberekre talált...*” [158r–158v]
40. Pro memoria [piaci árak, tarifák] [159r–160r]
41. Moralis dissertatiókra kiadandó materiák [160v–161r]
42. Egy jó reménységű ifjú felett mondandó halotti oráció materiája [161v]
43. [incipit] „*Azon tréfás könyvben, melynek titulusa Facetiae facetiarum*³²...” [161v–162r]
44. [incipit] „*De magia atque ingeniosis...*” [162r–162v]
45. [incipit] „*Lucians reise*³³ – *egy satyrius írása – ez a földről felutazik az aerbe...*” [162v–164r]
46. Reflexiones philosophico grammaticae [163v beszúrva]
47. [incipit] „*Schottus Gaspar*³⁴ *Pyrotechnica Magiájába elé adatnak minden tüzet, fényt mutató materiák*” [164r]
48. Toth Ferentz³⁵ keresztyén erkölcsi tudományának schemája [164v–166r]

---

30 Bacular d’Arnaud (1718–1805): *A szerencsétlen szerelmesek avagy gróf Comens*. Pozsony, 1793.

31 Az ismeretlen szerző szatirikus munkája „*Klimius Miklós föld alatti utazása*”, a veszprémi Györfi József fordításában jelent meg a Györi Kalendáriumban, 1783-ban.

32 *Facetiae facetiarum, hoc est jocoseriorum fasciculus novus*. Gelastinus Severus XVI–XVII. században többször kiadott, sikamlós témájú, népszerű, latin nyelvű német kiadványa.

33 Lukianosz (kb. 120–185) *Ikaromenipposz, avagy az úrhajós* című szatirájáról van szó.

34 Caspar Schott S.J., vagy Gaspar Schott (1608–1666) természettudós és pedagógus.

35 Tóth Ferenc (1768–1844) nevelő, tanár, ref. lelkész, esperes, majd 1827-től dunántúli ref. püspök.

49. Neuer Plutarch nevű könyvből kiszedett dolgok [166v–168v]
50. Kovatsoczi Ádám: a házi nevelés hibáiról³⁶ [6 pontban] [168v]
51. Batténak³⁷ az élet szakaszairól való tabellája [férfi és női életkorok sajátosságairól] [168v–168r]
52. Süssmilch³⁸ az emberi nemzet halandóságáról való tabellája [169v]
53. A halandóság listája Buffon³⁹ szerint [169v–170r]
54. [töredékes könyv és árlista] [harmadik belső borító]

IV. kötet⁴⁰

Elő jelzet: 05299; régi jelzetek: 1359/E.9.VI.; 153y; terjedelem: 198 lap.

1. Egy valakitől készített „*Schémára tett reflexiók a klassisokat illető tudományokra nézve*” [1r–6v]
2. Egy francia koronaügyvéd 1761-ben a parlament előtt mutatta meg a jezsuiták írásában... [6v]
3. A Föld legnagyobb folyói [7r–7v]
4. China lakossi provinciáival egybe 184 millió... [7v]
5. Az egész föld kerülete 9 261900 négyszegű mérföld... [7v]
6. A tímárok Ásiában kezdődnek... [7v]
7. De scientiae physicae [8r–138v]
8. De trigonometria [139r–143v]
9. De mechanica [143v–161]
10. De chemia [162–166v]
11. Experimentalis chimiae practicae notationes [167–174]
12. De oxidatione metallorum [174–175]
13. De praeparatione [175–177v]

---

36 Kovacsóczy Ádám: Észrevételek a házi nevelésben gyakran elkövetett hibákról. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 9. (1825). 31–47.

37 Charles Batteux (Abbé Charles) (1713–1780) francia filozófus és esztéta.

38 Johann Peter Süßmilch (1707–1767) poroszországi evangélikus lelkész népesedési adatai.

39 Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707–1788) francia természettudós, matematikus, demográfus.

40 „1801 Michael Szigethi”

14. De oleis expressis [177v]
15. De saponibus [177v–178r]
16. De oleis empyreumaticis [178r–178v]
17. De emplastris, unguentis et ceratus [178v]
18. De essentiis spirti, vini et elixiriis [178v–179r]
19. De resinis [179r]
20. De coesione calidae [179v–180r]
21. Infusio frigida, de extracto, de pilulis, de raub, de gelatinis, syrupus violarum, de melle despumato et oximelle, de syrupis, de consensus [179v]
22. Naphten und verfürste Geister [180r–181r]
23. Gaz Arten [181r]
24. Termini technici veteris modernae nomen [181v–182v]
25. A levegő magassága 14 vagy 18 mérföld [182v]
26. A levegőfajták kilenc félék [182v]
27. Időjárást mutató kalendárium 1701-től fogva 1830-ig és tovább [183r–197v; 199r–203r]⁴¹
28. Jegyzések (Európában universitások vagynak 105...; az állatok nemei...; egy istent imádók...) [198r–198v]

VI. kötet⁴²

Élő jelzet: 05300; régi jelzetek: 1358/E.9.VI.; 154y; terjedelem: 200 lap.

1. „Csúfolása a magyarizálónak” [1r–1v]
2. „Exordium historiae universalis crotomaticae” [2r–16r]
3. „Excerpta ex Lockio”⁴³ [Latin, matematika, geometria stb.] [16v–25r]
4. „Excerpta ex arte cogitandi”⁴⁴ [25v–54r]

41 Közölve: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IX.* Székelyudvarhely, 2009. 119–153.

42 „Szigethi Mihály pro anno 1790”

43 John Locke (1632–1704) angol filozófus és társadalomtudós gondolataiból jegyzések.

44 Friedrich Hoffmann (1660–1742) ma is pozitívan értelmezett német orvos, farmakológus, kutató, orvosi szakírónak Johann Andreas Eilers (1697–?) te-

5. A gusztusról [54v]
6. *Observationes ex physica Francisci Ridderi*⁴⁵ *Historia eruditionis; Theologia naturalis* [vegyes feljegyzések, érdekességek, érvelések, bibliográfiái adatok] [55r–58v]
7. *Assume duos numerus* [latin nyelvű matematikai bizonyítások, algebrai feladatok, egyenletrendszerek megoldásai levezetésekkel] [59r–87r]
8. Két barátomnak osztogattam almákat... [matematikai feladatok megoldásai levezetésekkel, magyar nyelven] [87r–88v]
9. *Si fuerit proportio numerorum geometricorum...* [88v]
10. *Scriptores de machinis* [89r–105r]
       clima [általános éghajlati tényezők felsorolása], *theoremata, artis libellandi, de machinis viventorum, de hydrostatica, de hydraulica, gnomonica, descriptio horologii*, [napóra, holdóra elvi leírása ábrákkal]
11. *Observationes (Optices objectum)*⁴⁶ [105v–108v]
12. *De politica*⁴⁷ [108r–112v]
13. *Annotata ex diss. de princ. rat. suff.* [112r–114v]
14. *Annotata ad astronomiam* [114v–115r]
15. *Paradoxa rationalia* [115r–115v]
16. *Illustratio exegetica in Josuam* [116r–140v]
17. *Annotationes ex epistola Pauli ad romanos* [140v–141r]
18. Aritmetikára való jegyzések [141v–142v]
19. *Resolutio capitis primi iudicium hebraica* [143r–150r]
20. Jegyzés a könyvek fordítása tehetségéről [150r–150v]
21. Text 3. Mos. v. 1 Görögországban volt egy templom, melyre egy tükör ki volt téve... [151r–152r]

---

ológus és Sigismund Jacob Baumgarten (1706–1757) vezetésével írt disszertációjának, Wolfgang Hannibal Lang (?–1785) Christian Gottfried Stentzel (1698–1748) vezetésével 1734-ben írt disszertációjának, valamint Johann Gottlob Krüger (1715–1759) német orvos és természettudós disszertációjának elemzése.

45 Franciscus Ridder (1620–1683) kálvinista teológus Rotterdamban.

46 A mikroszkopikustól az asztronómia világáig terjedő jegyzések.

47 Társadalom- és politikatudományi jegyzések.

22. A. 1784. die 17ma reggel egy óra tájban meghala december hónapban néhai T. Fogarasi Jósef⁴⁸ uram [szónoklatok – jelen esetben halotti búcsúztatók – szerkesztési elvei] [152r–156r]

23. Concio summatim elaborata communis. Text Esa 3. v 11. [156v–158v]

24. Felséges római császárné és borussai király ő felségek között való békesség tractussa. Anno 1779.⁴⁹ [159r–160v]

25. Felséges császárnénk palatinális electorral való conventioja [160v–161v]

26. Invocatio; conclusio, praefatio... [162r–162v]

27. Epistola Socini⁵⁰ cujusdam... [162v–163r]

28. Socino mastyx seu responsoriae [163r–164v]

29. Proemium, ex logica, ex metaphysica, ex phisica generali, ex physica particulari, ex ethyca, ex mathesi, ex jure [165r–167v]

30. Aut stellae... mutant [168r–171r]

31. „Egy vitéz halálakor való panasza” [171v–172r]

32. „Egy Papnak templomi szolgálat után töstént történt halála; gu-taütés által most harmadszor” [172r–172v]

33. „Az ország egy jó királyát siratja”⁵¹ [173r–173v]

34. „A változó szerencse” [173v–174v]

35. „Leopold királyné is Leopold után hamar meghala” [174r–174v]

36. „Hóra epochája, vagy Oláhok esztendejének kezdete” [175r–178r]

37. „Paradoxa Fogarasiana, az az: Néhai Tiszteletes Fogarasi Jósef uramnak halála után taníttatott hitelt meghaladó találmányok” [178v–179v]

38. A magyar szótár készítésére való vélemény. [179v–180r]

39. Injustum et servorum liberos nasci servos [181r–183r]

40. [incipit] „Jó dolog szemünkkel a Napot szemlélni...” [183r–184r]

---

48 Fogarasi Pap József (1744–1784) református lelkész (Szászváros), bölcész, középiskolai (Marosvásárhely) és egyetemi tanár (Bécs).

49 Az osztrák örökösödési háborút lezáró „Tescheni béke”.

50 Faustus Socinus (1539–1604) levelezéseiből.

51 1790-től II. Lipót néven ismert magyar király, német-római császár. 1792-ben meghalt.

41. „Magyar distichonok”, melyekből a quantitas observáltatik, 1783 [vers] [184r–184v]
42. „Tyúkok öröme Trenckből”⁵² [vers] [185r–186r]
43. „Új esztendei kívánság” [vers] [186r–192r]
44. „Sárlotta és a B. Banka” [vers] [192v–193v]
45. „A szerencsétlen Tengelit és a jószívű Pinty” [vers] [193v–195v]
46. „Ferentz hertzeg magyar király lészen” [vers] [195v–196r]
47. A királyné is magyar koronával megkoronáztatik [vers] [196r–196v]
48. „A hideg a plántákba károkat tészén...” [vers] [1830-as dátum, később melléírva] [196v–197r]
49. „Szomorú játék, három fel-vonásokban, ily nevezet alatt: Szerencsétlen vígságon-való kapás: Angliába játszódtatott.” (Nem drámaszöveg, csak szüzsé.)⁵³ [197r–198r]
50. „Logikára való jegyzések” [198v–199v]
51. N. B. Duae lineae diagonales in eadem figuram se...

VII. kötet⁵⁴

Élő jelzet: 05301; régi jelzetek: 1343/E.9.VI; 155y; terjedelem:

1. Az hazatért magyar koronának öröm innepére készített versek [1r–3r]
2. Epitaphium in perenem Josephi secundi⁵⁵ memoriam [3r–5r]
3. Recens hungariae epitaphium [5r–6r]
4. Dicsőült helyekre érkezett magyar Lajos király⁵⁶ dicsőséges éneke [6r–6v]
5. Régi titkos írásnak példája [7r–7v]

---

52 Franz von der Trenck báró (Franz Freiherr von der Trenck) (1711–1749), hányatott sorsú katona.

53 Szigethi Gyula Mihály saját írása.

54 „Szigethi Mihály”

55 II. József (1741–1790) Habsburg–Lotaringiai-házi német-római császár (1765–), magyar és cseh király (1780–)

56 II. Lajos (1506–1526), a mohácsi csatában életét vesztett magyar király.

6. NB. Következnék a második századbeli magyar királyok... [8r–64v]

7. Unalmas órákban való időtöltés melyet kiadott G. Gvadányi József,⁵⁷ magyar lovas generális 1795-ben [65r–65v]

8. Baróti Szabó Dávid professor úr harmadnap hidegleléssel bajlódik, s az író ezeket írja neki: „*Hideg! Látod, hogy már kinyílt a szép tavasz...*” [65v–66v]

9. Dido panasza. Vadasdi versei⁵⁸ [66v–68r]

10. Gyöngyösi versei⁵⁹ [68r–68v]

11. A prussus király vallástétele [68v–69r]

12. Ezen következendő három distichon is olyan, melyet visszafelé olvasva is versnek találsz, de éppen ellenkező értelemmel [69r–69v]

13. A kritika dicsérete Hemsterhuisban⁶⁰ [Rhunkenius⁶¹, Caraccioli⁶², Vogel⁶³, Guerner Neuhausen⁶⁴ műveit elemzi.] [70r–96r]

14. Yung éjtzakái, melyek angliai nyelven íratattak, Péczeli József által magyarra fordítattak⁶⁵ [96v–103r]

15. Már Aranka⁶⁶ úr egy munkácskát írt a nevelésről, mely az én kezemre is kerülvén, ezen jegyzésekre ada alkalmatosságot... [103r–105r]

---

57 Gvadányi József (1725–1801) kalandokra hajlamos generális, a magyaros iskolát képviselő költő.

58 Vadasdy István nagyenyedi diák 1790-ben megjelent versei.

59 Gyöngyösi István (1620–1704) jogász, alispán, költő.

60 François Hemsterhuis (1721–1766) németalföldi erkölcsfilozófiai író.

61 David Rhunkenius (1723–1798) német bölcsész, irodalomtörténész.

62 Louis-Antoine Caraccioli (1719–1803) francia apologetikus biográfus 1773-ban, Augsburgban megjelent kötete: *Die Reise der Vernunft durch Europa*.

63 Erhard Friedrich Vogel (1750–1823) német evangélikus pap 1787-ben megjelent műve: *Ach!!!, oder die Menschheit in letzten Zügen*.

64 Werner Neuhausen (18. századi német orvos) 1689-ben írt disszertációjából (*Homo melancholicus*) jegyzetel.

65 Edward Young (1681–1765) angol költő Péczeli József (1750–1792) fordításában több kiadást megért munkájáról van szó.

66 Aranka György (1737–1817) magyar író és tudományszervező, nyelvművelő.

16. Albertus Magnus⁶⁷: De secretis mulierum, virtutibus herbarum, lapidum animalium, egy könyvecskét írt, annak előljáró beszédébe mindjárt ily nevetséges demonstrációt tészén... [105r–110v]

17. Index librorum prohibitorum sanctissimi domino Scti Benedict XIV P... [110r–110v]

18. Fables choisies de la Fontaine [110v–111r]

19. Mr de Voltaire a tragédiát nem mind maga szülte... [111r–112v]

20. Voltaire⁶⁸ a Brutus nevű tragédia eleibe tett előljáró beszédében mylord Bolingbrokenak nem nagy complimentet tészén... [112v–113v]

21. Les crimes des rois de France... [113v–128v]

22. A jénai tudós újságból való jegyzések. Anno 1793 [129r–131r]

23. Az 1792^{dik} beli frankfurti s lipsiai [lipcsei] húsvéti sokadalom-kori vásárkor 2224 könyvekkel szaporodott... [statisztikai adatok] [131r–133v]

24. Megjegyzés. Ha valamely személynek csudálja a közönség a bibliotékáját... [134r]

25. A báró Trenk élete leírásába ezek a megjegyzésre méltók... [134r–138r]

26. A poesisről való jegyzés [*Acrostichon reticulatum, Rosa acrosticho constans, Programma, Anagrammata, Epigrammata* – képvversek] [138r–141v]

27. Jegyzések a jénai tudós újságból [141v–143v]

28. A tudósok ítélelsbeli vagy észbeli botlásairól prejudiciumairól jegyzések [144r–151v]

29. Teológiára való kritikai igazságok [152r–156v]

30. Filozófiára való igazságok [157r–157v]

31. Filozófiára való kritikai igazságok [158r–163v]

---

67 Albertus Magnus [Albert le Grande (saint)] (1193–1280?). Szigethi akár a kollégiumi könyvtárban található, 1489-es kiadású ősymotatványt is olvashatta.

68 François Marie Arouet de Voltaire (1694–1778) francia filozófus 1730-ban írt tragédiájában beszél az angol szabadságról és Henry St. John, első Viscount Bolingbroke (1678–1751) politikusról.

32. Különböző kritikai jegyzések⁶⁹ [164r–193r]
33. Nevezetes könyvek [193r]
34. [incipit] „Az Ovidius verselése mestersége abban áll, hogy...” [193r]

VIII. kötet⁷⁰

Élő jelzet: 05302; régi jelzet: 156y.

1. Bárklái Argenise⁷¹ [1r–7v]
2. Das Basedowische Elementarwerk⁷² [7v–8v]
3. Okoskodva tanító magyar nyelvemester...⁷³ [8v–42r]
4. Jegyzés a teológiáról [42r–44r]
5. Pétzeli József meséi...⁷⁴ [44v–50v]
6. Némely jegyzések a magyar nemzetben való babonáságról [50v–53r]
7. Mai időtöltések [53r–55v]
8. Micsoda megesmérítettő jegyei vagynak a következendő lágy időnek... [55v–56v]
9. Herrn von Buffon: Allgemeine Naturgeschichte...⁷⁵ [56v–172r]

---

69 Többek között Johannes Coccejus (1603–1669) holland teológus és Cristian Wolff (1679–1754) idealista filozófus bírálatán alapuló és saját tapasztalatából merített – történelmet, filozófiát, társadalom- és természettudományokat, lélektant, teológiát érintő – didaktikai, pedagógiai és módszertani feljegyzések.

70 „Szigethi Mihály”

71 John Barclay (1582–1621) skót író, költő. 1621 és 1644 között több nyelven és több kiadást megért *Argenis* c., gyakran aktualizáló történelmi allegória könyve.

72 Johann Bernhard Basedow (1724–1790) német reformer pedagógus.

73 Gyarmathi Sámuelnek Kolozsvárt és Szébenben 1794-ben, két kötetben megjelent munkája.

74 (Péczei) Pétezeli József: *Haszonnal mulattató mesék, melyeket rész-szerint Esópusból vett, rész-szerint maga tsinált...* Győrben, 1788.

75 Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707–1788) francia természettudós Berlinben, 1769-ben megjelent munkájának részletes kijegyzetelése: *Herrn*

IX. kötet⁷⁶

Élő jelzet: 05305; régi jelzetek: 1357/E.9.VI.; 157y; terjedelem: 179 lap.

1. Cursus philosophiae. De encyclopaedia philosophiae [2r–17v]
2. De stilo philosophiae [17v]
3. De Zomatologiae [17v–24r]
4. De psychologia generali [24r–30r]
5. De logica [30r–37v]
6. De 6° Organo fforio [37v–179r]

X. kötet⁷⁷

Élő jelzet: 05304; régi jelzetek: 1356/E.9.VI.; 158y; terjedelem: 118 lap.

1. De philosophia practica [jogtani kurzus] [2r–118v]

XI. kötet⁷⁸

Élő jelzet: 05303; régi jelzetek: 1355/E.9.VI.; 159y; terjedelem: 152 lap

1. Nemes Udvarhely anyaszéknek ns. Gyulaffi László főtiszt által készíttetett elé már egészen elviselt régi zászlaja helyében egy, a gróf Haller Karolina által Mts. Matskási Lajos királyi administrator úr igen kegyes hitvese tulajdon kezeivel hímezett új, igen becses zászló ünnepe emlékezetére készült versezet [1r–2v]

2. [incipit] „*Prof Karátson fiáról mondják...*” [anekdoták⁷⁹] [3r]

3. [incipit] „*Méltóságos Matskási Lajos úr fő tiszt méltóságába iktatásakor*” [3v–4v]

---

von Buffons allgemeine Naturgeschichte. Eine freye, mit einigen Zusätzen vermehrte Übersetzung nach der neuesten französische Ausgabe.

76 „Szigethi Mihály”

77 „Szigethi Mihály” Az utolsó lapon feltüntetett dátum: „A. 1799. Die 27 Julii”.

78 „Szigethi Gy. Mihály”

79 Karácsoni Sámuel (1776–1844) teológiát és természettudományokat oktató és Sylvester Dénes (1796–1851) jogtanárról van szó.

4. [incipit] „1834-ben áprilisban e mi hazánkban Ferentz császár és fejedelem képében bennjárt Ferdinánd hercegre terjesztett óhajításom” [4v]

5. [incipit] „Az én időmbeli fejedelmeinknek symbólumai” [4v–5r]

6. [incipit] „Hetvennyolc esztendőskoromban kérde egy professor, hány esztendőskor vagyok” [anekdota] [5r.]

7. De specialis physica [6r–152r]

8. [incipit] „1813-ban ápr. 16-án egy ifjú Holosi nevű úr Budán, az Ország házánál megmutatta mennyire ment a chemiában... 1810-ben Casselban egy Manlich nevű ember olly süveget készített...” [152v]

XII. kötet⁸⁰

Élő jelzet: 05306; régi jelzetek: 1364.E.10.I.; 160y; terjedelem: 126 lap.

1. Pántzél Dániel⁸¹ Magyarország statisztikájában ezeket írja [1r–1v]

2. Statistica⁸² [2r–125r]

3. N. B. Egy német mértföld 23629 lépés... [125r]

4. Egy németországi újság 1812-ben tette az európai bányákról ezt a jegyzést...⁸³ [125v–126v]

XIII. kötet⁸⁴

Ltsz/jelzet: 05307; régi jelzetek: 1365/E.10.I.; 161y; terjedelem: 231 lap.

1. De methodologia⁸⁵ [1r–43v]

---

⁸⁰ „Szigethi Mihály mpr”

⁸¹ Pántzél Dániel (1759–1827) hírlapíró és szerkesztő (*Magyar Kurír; Kedveskedő*).

⁸² Geológiával, demográfiával, vallással, társadalomszerkezettel, közigazgatással, kereskedelemmel, népszokásokkal, neveléssel kapcsolatos jegyzetek. A végén dátum: „In Anno 1811 Diebus Augusti”.

⁸³ Korabeli német, francia és orosz statisztikai adatok.

⁸⁴ „Szigethi Mihály”; 1797. április 28. és 1798. szeptember 13. közti dátumokon szereplő jegyzetek.

⁸⁵ Antropológiai, lélektani, filozófiatörténeti, jogi, metafizikai, kozmológiai, erkölcsstani, teológiai jegyzések.

2. De iudicio [44r–53v]
3. De arte syllogistica [53v–61v]
4. Brevis logicae conspectus [62r–64r]
5. Metaphysica [65r–157r]
6. De cosmologia [157r–170v]
7. De psychologia speciali et humanae [171r–212v]
8. Metaphysica Dei. De theologiae naturali [213r–231r]

XIV. kötet⁸⁶

Élő jelzet: 05308; régi jelzetek: 1366/E.10.I.; 162y; terjedelem: 173 lap.

1. Ex charlataneria eruditorum apud Menkenium⁸⁷ [2–4v]
2. Pars IV. metaphysic. Theolog. natur. [5r–133r]
3. Pro Anno 1793 [133 v]
4. A különböző írókból egybe szedezett magyar históriából való jegyzések [134r–171r]
5. Nota Bene⁸⁸ [171v–172r]
6. Ex charlataneria eruditorum apud Menkenium [172r–173v]

---

86 „Szigethi Mihály, pro anno 1779”

87 Johann Burkhard Mencken (1674–1732) *De charlataneria eruditorum declamationes duae, cum notis variorum. Accessit epistola Sebastiani Stadelii ad janum philomusum de dircumforanea literatorum vanitate* munkájának jegyzeteléséről van szó. A mű több kiadást ért meg angolul (1713, 1716, 1726). Németre is lefordították 1714-ben *Zwei Reden von der charlataneria* cím alatt. Az utolsó kiadásokhoz Christoph August Heumann (1681–1763), álnevén Sebastianus Stadelius, a lipcsei egyetem filozófus és teológus rektora írt kommentárt.

88 Jegyzékét kiegészítendő, hivatkozik a Mindenés Gyűjteményben megjelent ismertetőre, mely Joseph Deguignes: *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols, et des autres Tartares occidentaux* (A hunok, a türkök, a mongolok és más nyugati tatárok általános története) című, Párizsban 1756–58-ban megjelent ötkötetes munkáját elemzi.

XV. kötet⁸⁹

Élő jelzet: 05309; régi jelzetek: 1367/E.10.I.; 163y; terjedelem: 148 lap.

1. Notanda ad logicam [1–72r, 73r–99v, 101r–148v]

XVI. kötet

Élő jelzet: 05310; régi jelzetek: 1368/E.10.I.; 164y; terjedelem: 51 lap

1. Haza história⁹⁰

---

89 „*Michael Szigethi, pro anno 1784*” (dátum kihúzza)

90 Az első oldalon feltüntetett 1812-es évszám áthúzva. Címe ellenére inkább honismereti jegyzet 102 oldalon át. Az első nyolc oldalon történetírásról (historiográfiáról) általában, annak fajairól, módszertanáról, szerzőkről, a forrásokról, „kútfejekről” értekezik. Külön tárgyalja Magyarország (4v–11v) és Erdély (11v–16v) történetét. Megjelenik az ország megnevezése több nyelven, köztük románul is: „*Tzare unguraszke*”, fekvése, szomszédjai, természeti viszonyai, hegyvízrajza, közigazgatási felosztása, altalajkincsei, természeti gazdagságai: „*minerei*”, plánták, állatok országa, „*hungarikum*”-ai, (szarvasmarha, gödény, kócsag), lakossága, igazgatási, kormányzási formája, világi és egyházi rendjei („*státusai*”), kultúrája, vallásai és egyházi szerkezete, mesterségei, kereskedelme. Ugyanezt a szerkezetet követi „*a másik magyar haza*”, Erdélyország bemutatása is. Itt is elidőz a természeti és altalaji gazdagságok, gazdasági ágazatok bemutatásánál, az országot lakó népcsoportok jellemzésénél, majd ezután tér rá a történelmi események tárgyalására a bibliai időktől kezdve. Három korszakot különböztet meg. Az első a kezdetektől a „*hunnusoknak ide való beütéséig*” (4374 esztendő), a második az első törvényes magyar királyig (630 esztendő), míg a harmadik 1000-től napjainkig (800 és egy néhány esztendő). Az özönvíz Magyarországra vetíthető bizonyítékait keresi, többet foglalkozik a szkítákkal, gétákkal, gepidákkal latin szerzőkre hivatkozva, majd hosszasan elidőz „*dákusok*”-nál, azoknak településeivel, harcaival, vezérével, Decebalussal, a római hódítással, az oláh nép-név eredetével foglalkozva.

XVII. kötet⁹¹

Élő jelzet: 05311; régi jelzetek: 1369/E.10.I.; 165y; terjedelem: 198 lap; [az első számozatlan].

1. Antropológia [2r–150r]
2. Scientia matheseos [Mennyiség tudománya] [151r–162r]
3. De arithmetica [162v–178r]
4. Datur polemica matheseos [197 v]
5. Ordo propositionum mathematicas [198r–198v]

XVIII. kötet⁹²

Élő jelzet: 05312; régi jelzetek: 1370/E.10.I.; 166y; terjedelem: 110 lap.

1. Jegyzés a rhetoricáról [1r–1v]
2. Aesthetica a stylusnak a syntaxisra nézve [1v–3r]
3. Az anthropológiáról [3r–4r]
4. Jegyzés a poesistről [5r–9r]⁹³
5. [incipit] „*Mennyei karok örvendeznek*” [6r–7r]
6. I. Ferentz császárné temetésére [7r–7v]
7. Ferentz császár születése napjára [9v–10r]
8. Prolegomena ad philosophiam [11r–13r]
9. De somatologia [13v]
10. Conspectus logicae brevis [15r]
11. Conspectus Philosophiae criticae [16–108v]
12. Robertson⁹⁴ America históriájában meg van magyarázva ez a kérdés, honnan származhattak az amerikaiak? [109r]
13. A pestisről [109v]

---

91 „*Szigethi Mihály*” Feltüntetett dátum: „1812. die 18a febr.”

92 „*Szigethi Mihály*”

93 Kötéshiba miatt az 5. és 6. pont alatti szövegek közbeékelődve.

94 William Robertson (1721–1793) skót történész. Munkája: *The history of America*. Dublin, 1777.

XIX. kötet⁹⁵

Élő jelzet: 05313; régi jelzetek: 1371/E.10.I.; 167y; terjedelem: 158 lap.

1. [incipit] „*Jésus édesség, egyetlen egy gyönyörűség, a mi lelkeinknek reményisége...*” [1v–2r]

2. Praeces commun [incipit] „*Serkennyetek fel, oh mi lelkeink...*” [2r–3v]

3. Clausula testualis [incipit] „*Jó az Isten a mi úrunknak Attya...*” [3v–4r]

4. [incipit] „*Mely dicsőséges e mai nap!*” [4r–4v]

5. Rima Szombat városának gyászos esete. 1771. 22. April.⁹⁶ Nóta: „*Jaj néked Istennek hű eklésiája*” [Descriptit Michael Szigethi Anno 1773 diebus octobris] [5r–11v]

6. Littera ponatur qua saltem penna probatur / Dirige Christe manum ne scribam pollice vanum. Habet Michael Szigethi anno 1773 [*Invocatio; Oratio; Szent lecke; In nomine Domini; Exordium; Summa*] [12r–21v]

7. Praeces concioni praemittenda [*Invocatio; Textus concionis N. Anni novi; Documentum*] [21v–28r]

8. [Reggeli és esti imádságok, könyörgések a hét minden napjára] [28r–44r; 45r–47v]

9. Beteg ember könyörgése [44r–44v]

10. [incipit] „*27. Aug. Anni 1780 regg. T. Borosny. Pred. 2.4.5.*” [56r–71v]

11. [incipit] „*Mosheimi dissert. Ad Ariam...*”⁹⁷ [72r–72v]

12. Devotio Sacra concioni praemitenda [*Örökké való halmoknak gyönyörűsége...; Praeces matutina...; Clausula; Oratio Paschalis; Praeces Concioni Pentecostali praemittenda; Prédikáció előtt való könyörgés; Oratio Pentecostali; Clausula testualis; Invocatio; Praeces concionum; Oratio natalis; Oratio Vespertina*] [73r–79r]

---

95 Gerincen eredeti cím: „*Miscellanea Anno 1786*”

96 1771-ben Mária Terézia a felekezeti zavargásokra válaszul a kálvinista templomot leromboltatta.

97 Johann Lorenz von Mosheim: *Dissertationes ad historiam ecclesiasticam pertinentes*. Iversen, 1767.

13. [incipit] „*Jéhova! Atya Fiú és Szentlélek...*”⁹⁸ [*Sed vide documentum quod hoc est; Praeces Concioni Paschali praemittenda; Praeces communes; Invocatio*] [79v–94v]

14. [incipit] „*Oh Izraelnek szente, a te híveidnek oltalma...*”⁹⁹ [95r–99r]

15. [Különböző tézisek] [100r–141v]

16. Paradigma verborum perfectorum [142v–148v]

17. Verbi inflexio [héber] [152r–155v]

18. Versio Paeanii Libri V¹⁰⁰ [155v–158r]

XXII. kötet¹⁰¹

Élő jelzet: 05314; régi jelzetek: 1372. /E.10.I.; 168y; terjedelem: 111 lap.

1. [incipit] „*História. Kegyes olvasó! Ezen kis munkácskában elő akartam adni ...*”¹⁰² [1v–12 v]

2. Szent históriának rövid summája¹⁰³ [3r–19r]

3. Halotti versek [29v–30r]

4. [incipit] „*Következik Bod Péternek a bibliai históriácskákról írt szép traktája...*” [30r–43v]

5. Phrases ex tabulis Aesopi excerptae [44r–78r]

6. Phrases Ciceronis pro M. Marcello¹⁰⁴ [78v–79v]

7. Phrases ex oratione pro Ligario¹⁰⁵ [79v–83v]

8. Phrases Justinianae Lib. I. [84r–91v]

---

98 Könyörgés, címe olvashatatlan körbevágás következtében.

99 „1782 Karácson első napján írtam Sz. M.”

100 Klasszikus latin győzelmi, illetve hálaadó versek.

101 „*Szigethi Mihály pro anno 1776 partim sua, partim aliena. S. Sz. Györgyi Nagy Ferentz*”

102 Az igazság és a békeesség dialógusa hét részben.

103 Maróthi György könyvéből másolt részek.

104 Cicero híres védőbeszédeiből kiragadott mondatok [Marcus Claudius Marcellus (i. e 268–208), római politikus].

105 Cicero híres védőbeszédeiből kiragadott mondatok (Quintus Ligarius áru-lással vádolt római katona. i. e. 50).

9. Brevissum antiquitatum romanorum compendium erothematice conscriptum [92r–108r]

10. Annotationes rerum in patria historia... [108v–111v]

XXIII. kötet¹⁰⁶

Élő jelzet: 05315; régi jelzetek: 1374/E.10.I.; 169y; terjedelem: 192 lap.

1. [incipit] „*A mennyivel az halhatatlanság felyül múlja az halandóságot...*” [1r]

2. „*boves in quadra argentea*” [1v]

3. *Chriae Verbales XIII.* [2r–57r]

4. *Oratio Cirea Thema* [58r–63v]

5. *Oratio Valedictoria* [64r–80r]

6. *Annotationes rer. in Patriae historiae* [80r–96v]

7. *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum* [97r–116v¹⁰⁷]

8. [incipit] „*Vatibus ac superis sane est data contra facultas*”¹⁰⁸
[117r–120v]

9. *Vitae M. Sz. descriptio*¹⁰⁹ [120v–122r]

10. *Caput praeliminare de philosophia in gen...* [123r–144v]

11. *Annotationes matheseos* [144v–145r]

12. *Demonstrationes theoremat. logicorum* [145v–163v]

13. *Pertinant demonstrationes geometricas* [163v–164v]

14. *Annotationes philosophicae* [165r–166r]

15. *Geometriae questiones* [166r–166v]

16. *Argumentationum contra sectiones solutio* [167r–168v]

17. *Komédia. Mercurius* [169r–192v]

18. [incipit] „*Scipio. Amicus Plato amicus Aristoteles sed magis amica veritas*” [192r]

---

106 „*Szigethi Mihály pro anno 1775 partim sua, partim aliena*” (évszám ceruzával utólagosan kihúzva)

107 Ismeretlen mennyiségű (ívfüzetnyi?) laphiány.

108 Az első hat számozott, ötsoros szakasz hiányzik.

109 Szigethi latin versekbe foglalt élettörténete. „*Opus M. Sz. A. 1777. Mai, Agrop. C. R. M.*”; A „*Carmina Funebria*” (gyászének) címe felírva és két oldal (122r–122v) üresen hagyva.

19. [incipit] „*Hic ang. E est inveniendus...*” [mértani tétel magyarázata] [192v]

XXIV. kötet¹¹⁰

Élő jelzet: 05316; régi jelzetek: 1373/E.10.I.; 170y; terjedelem: 84 lap¹¹¹

1. [incipit] „...*a hunnusoknak, törököknek és mongoloknak és tatároknak eredeteket...*”

XXV. kötet¹¹²

Élő jelzet: 05317; régi jelzet: 1375/E.10.I.; 171y; terjedelem: 278 lap.

1. De lumine [1r–71r]
2. De ventis [71v–81v]
3. De electricitate [81v–94v]
4. De meteoris [94v–121r]
5. De universo ejusque systematibus [122v–162v]
6. De philosophia morali seu ethica [163r–278v]

XXVI. kötet

Élő jelzet: 05318; régi jelzetek: 1376/E.10.I.; 172y; terjedelem: 134 lap.

1. Notanda ad jus naturae [1r–75r]
2. Symbola quodam item emblemata et inscriptiones qua colliguntur ex variis autoribus [73v–78v]
3. Verzeichniss Anno 1789 Der Taeglichen Küchen bedürfnisse für den Herrn türkischen Gesamten [78v–81r]
4. Consolatoria ad comitem Nicolaum Forgats epistola¹¹³ [81r–83r]
5. Egy németes magyar ének [83r–84r]

---

110 „*K. Szabó Josef tanítványi szeretettel B. J. HS. és K. Gy... írta le s ezen formába be is köté 1818-ban 19a November*”

111 Csonka, az első oldalak hiányzanak.

112 „*Michael Szigethy pro anno 1783*” (évszám utólag ceruzával kihúzva)

113 Forgách Miklós (1731–1795) művészeti pártoló császári és királyi kamarás.

6. Horának képe alá írott versek [84r]
7. Kloska képe alá írott versek [84r–84v]
8. A buzás Bocsfárdi toronyban a nagyobb harangnak kerületin illye be-
tűk olvastatnak... [84v]
9. ...introductionem ad historiam... [85r–86r]
10. Epigrammata [86r–86v]
11. [incipit] „*Cartesius*¹¹⁴ *natus in Galliis seculo 15to...*” [86v–95v]
„*In dissertatione philosophica inaugurali de natura aeternitatis
successionis experte...*”¹¹⁵; „*Ex dissertatione Cl. Fog[arasi] de sensu
moralis haec annotavi...*”; Jo. Laur. Moshemii historia [Tartarorum]
ecclesiastica...¹¹⁶
12. Azon methodusok, melyeket követtem a n. g. B[ethlen] S[ándor]
úr fiait tanítva... *A theologiában...*, *A filosofiai erkölcs tudományban...*,
Ismét másszor azon erkölcsi tudományban..., *A logikában...* [95v–100v];
A trigonometriában..., *A tacticában...* [129r–134r]
13. Philosophia moralis [101r–113r]
14. Fontes cognoscendi officia nostra et viam felicitatis [113r–129r]

XXVII. kötet¹¹⁷

Élő jelzet: 05319; régi jelzetek: 1377/E.10.I.; 173y; terjedelem: 210 lap

1. De historia universali seu catholica... [3r–142v]
2. Pro anno 1793. Különböző panaszok és kívánságok, amelyekre ké-
szített vizsgálató feleleteket különböző állapotbeli nyavalyák ellen való
recipék követik¹¹⁸ [143r–156r]

114 René Descartes (Renatus Cartesius) (1596–1650) francia filozófus, termé-
szetkutató és matematikus.

115 Fogarasi Pap József (1744–1784) bölcsészdoktor, református főiskolai ta-
nár munkájára való hivatkozás.

116 Johann Lorenz von Mosheim: *Historia Tartarorum Ecclesiastica : Adjecta
est Tartariae Asiaticae secundum recentiores Geographos in Mappa
delineatio* című, 1741-ben Helmstadban megjelent munkára való hivatko-
zás.

117 „*Pro anno 1778 Szigethi Mihály*”

118 Szerelmes szív, ember, tudós, pap, katona, orvos, prókátor, kalmár panaszja.

3. Különböző kívánságok s feleletek [156–161v]
4. A francia nemzetről való jegyzések [162r–163]
5. Különböző állapotbeli nyavalyák ellen készített recipék¹¹⁹
[164r–166v]
6. Egy ének. Szapora tánc nótára, mely áll négy rendekből...
[167r–170v]
7. Más ének, melyben egy keményen bánó férfi beszélget igen engedelmes feleségével. A nóta ugyanazon... [170v–172r]
8. A módíró [172v–173v]
9. A nevelésről [173v–177r]
10. Következnek itt a magyar históriából való jegyzések Sz. István-tól fogva [178r–210r]

XXVIII. kötet¹²⁰

Élő jelzet: 05320; régi jelzetek: 1381/E.10.I.; 174y; terjedelem: 155 lap

1. Notanda ad arithmeticam [1r–8r]
2. Modi et regulae proportionum geometricarum [8r–13r]
3. De origine geometriae [13r–22v] [geometriai ábrákkal]
4. N. B. Ad arithmeticam [22v–23v]
5. Nem helyes a frantzia methodus [23v–24v]
6. Theoremae et demonstrationes [25r–31r] [geometriai ábrákkal]
7. Trigonometria [31v–34r]
8. Problemae geograph. Mathem. celebre [34r–36v]
9. Optica [36r–48v] [ábrákkal]
10. Addenda ad trigonometriam et opticam (*catoptrica, dioptrica*)
[48v–62v]
11. De astronomia [63r–66r] [ábrákkal]
12. Supplemeneta dioptrices [66r–67r]
13. A mostani tudományok ábrázattya [67r–68v]
14. De mechanica [69r–75v] [ábrákkal]

119 Embernek, öregnek, papnak, orvosnak, prókátornak, katonának, kereskedőnek, szerelmesnek készített receptek.

120 „*Szigethi Mihály, pro anno 1795*”

15. Vagyon a mai tudományok állapotjának is nyavalyája [75v–76v]
16. [incipit] „*Optica...*” [77r–106v] [ábrákkal]
17. Most Erdély országban tökéletesebb az értelem és állapot [106r–108v]
18. [incipit] *Astronomiae studium et utile...* [108r–120v]
19. Meg-jegyzések [120v–122r]
20. Regula vitae inscripta Romae in cancellaria papali [122r–122v]
21. [incipit] „*Praedia nobilium Lazar comes*” [122v]
22. [incipit] „*Kolosvár jó város...*” [122v–123r]
23. Brevis oratio penetrat orcum [123r]
24. Rossz és hibás beszéd nemei [123r–124r]
25. Jót kívánó oratio [124r–124v]
26. Addenda ad physicam [125r–130r]
27. Nevetséges írások [130r–132v]
28. Brevis ecclesiasticae historiae per quaestiones et responsiones delineatio [133r–154v]
29. Miért áll a magyarok közt a litteratura oly gyenge lábon? [154v–155v]

XXIX. kötet¹²¹

Élő jelzet: 05321; régi jelzetek: 1378/E.10.I.; 175y; terjedelem: 235 lap

1. Physica seu scientia naturalis

XXX. kötet¹²²

Élő jelzet: 05322; régi jelzetek: 1380/E.10.1.; 176y; terjedelem: 147 lap

1. Meditationes in canticum canticorum Salomonis concinnatae per celeberrimum ac clarissimum virum, dominum Stefan T. Vásárhelyi professorem solidissimum nuper in schola Areopolitanorum. Nunc vero

---

121 Előzéklap kitépve.

122 Mérete: 10 x 16 cm.

recenter exaratae calamom Clementis Ratz in officina suae anno 1719 N. Enyedini.¹²³

XXXI. kötet¹²⁴

Élő jelzet: 05323; régi jelzetek: 1388/E.10.I.; 177y; terjedelem: 39 lap

1. Collegium Enyediense [1r–2 v]
2. Magyarország historiájának summája Tsatári János által Smeitzel-ből fordítottatott¹²⁵, anno 1749 [3r–34v]
3. Emlékezetre méltó [35r–36v]
„...az 1715dik esztendőben a ref. vallásra megtért sido doktor által lett rendes leírása.”
4. Turkolly Sámuel levelének párja, melyet Szikszón lakó atyafiainak a régi Scythák lakó helyéről küldött. Anno 1745 [36v–39r]
5. Ezek az hármass dolgok [39v]

XXXII. kötet¹²⁶

Élő jelzet: 05324; régi jelzet: 1379/E.10.I.; terjedelem: 49 lap

1. [Magyar történelmi vázlatpontok] [1r–47v]
2. A magyar hazának, főképpen Erdélynek világ kezdetétől fogva a hunnuszok bėjöveteléig való rövid historiája [47v–48v]
3. [Napoleoni háborúkra vonatkozó feljegyzések] [49r–49v]

XXXIII. kötet¹²⁷

Élő jelzet: 05325; régi jelzetek: 1395/E.10.I.; 178y; terjedelem: 214 lap.

---

123 A latin nyelvű, pontokba és artikuluszokra bontott részek után következnek a meditációk, a „tudomány”-ok.

124 „*Szigethi Mihály pro anno 1776*” (évszám utólag ceruzával kihúzva)

125 *Magyarország historiájának rövid summája, melyet hazájához való szeretetéből írt.* Halle, 1749.

126 Kötés nélküli, első lapok sérültek.

127 Mérete: 18 x 22 cm. „*Szigeti Mihály Pro anno 1786 et 1787*”

1. Magnificus D. Prorector Michael Curtius¹²⁸ Statisticam exponere... [1r–32r]
2. Notanda in cursu Historiae ecclesiasticae seculi... 17 [33r–59v]
3. Cl. D. Endemann¹²⁹ 23. 8^{br} A. 1786. Dogmaticam auspicatus est... [61r–125v]
4. Cl. Endemann Caput de S. S. explicare adgressus est 24. 8^{br} 1786 [127r–145v]
5. Hermann Samuel Reimarus¹³⁰ professor Hamburgensis scripsit librum: De praecipuis veritatibus religionis naturalis [147r–161v]
6. Tentamen philologicum rogatu alterius consignatum [162r–162v]
7. Celebrimo D. Professori et principal alumnorum ephoro Francisco de Conig¹³¹ salutem ex officium Michael Szigethi... Viennae, Austriae, MDCCLXXXIX febr. 4ta Non. [163r–164r]
8. [Quadrat] meilen–Volksmenge [164v]
9. Statistische uebersicht von Europa in Neuem Vienerischen Taschen Kalendar Anno 1786. [165r–165v]
10. Ex doctrina arithmetice [166r]
11. Ex doctrina fortificationis [166v]
12. Ex physiologia Manheri [?] [167r–186v]
13. Comoedia [187r–187v]
14. Dicta egregia [188r–192v]
15. [incipit] „Egy asztalnál vagynak valami benedictusok...” [elmés mondások és cselekedetek] [193r–203v]
16. Az 1789-beli újságbéli jegyzések [204r–210r]
16. Sui jactantia [211r]
17. Rebus variis indolet [211v]
18. Quid religio in civitate seu societate fecerunt? [212r]
19. Quid non efficit amor? [212v]
20. Quam levis momenti res turbant amorem o verum? [212v]
21. Projecta [213r]

---

128 Michael Conrad Curtius (1724–1802) német filológus, történész és jogász.

129 Samuel Endemann (1727–1789) német teológus. 1782 és 1784-ben írta teológiai kézikönyveit.

130 Hermann Samuel Reimarus (1694–1768) német filozófus.

131 Egyelőre azonosítatlan személy.

- 22. Imago rustici [213v]
- 23. De justitia [214r]
- 24. Circa sermonem [214v]

XXXIV. kötet¹³²

Élő jelzet: 05326; régi jelzetek: 1362/E.10.I.; 179y; terjedelem: 226 lap.

- 1. Historia universalis.

XXXV. kötet¹³³

Élő jelzet: 05327; régi jelzetek: 1363/E.10.I.; 179y; terjedelem: 177 lap.

- 1. Az előző Historia universalis-nak a folytatása.

XXXVI. kötet¹³⁴

Élő jelzet: 05328; terjedelem: 87 lap.

- 1. Hazánk históriájának további folytatása
[incipit] *A magyarok első vezérek Árpád...; Magyarország állapotya István alatt; Erdély állapotya István alatt; Rend elejibe való legendák; Közbevetés; 1805–P.H. további folytatása; Erdély állapotya István alatt eddig.*

XXXVII. kötet¹³⁵

Élő jelzet: 05329; régi jelzetek: 1360/E.10.I.; 180y; terjedelem: [4],244,[3] o.

---

132 Mérete: 18 x 22 cm.

133 Előzéklap kiszakítva. Egy kis darabkán még kiolvasható: „*Szigethi Mihály*”.

134 Kötés nélküli.

135 „*Szigethi Mihály*”; Előzéklapon: „*Michaelis Teleki de Dálnok* [kihúзва], 1759 die 10 Junii.” Alatta ceruzával: Dálnoki Teleki Mihály kézírása. Mérete: 17 x 22 cm.

1. [Mutatóval ellátott, latin nyelvű jogi fogalmazványok Mária Terézia idejéből]

Utolsó, 247. számozatlan oldalon magyar nyelvű esküszöveg:

XL. kötet

Élő jelzet: 05331; régi jelzetek: 1382/E.10.I.; 182y; terjedelem: 55 lap

1. Q.D.B.V. Keresztyén paradicsom, melyben az Új Világnak hét emlékezetes és szentséges csudáji, a régi világ hét csudájának rendi szerént, a szent írásoknak és külső históriáknak világa mellett a keresztyén magyaroknak lelki multságára és idvességes vigasztalására értelmes magyar versekben foglaltattak és a nagy Isten sok formájú titkos bölcsességének és dicsőséges uralkodásának csudálására mindenek elejiben terjesztettek Dési Dési József által, somodi prédikátorságában, MDCCLXXVII^{dik} esztendőben.¹³⁶ [2r–54v]

XLII. kötet¹³⁷

Élő jelzet: 05332; régi jelzetek: 1385/E.10.I.; 183y; terjedelem: 129 lap.

1. A szegénység és a szeretet [színdarab]. Németből fordította, de sok helyeken bővítetett. Sz. M. Sz. Udvarhelyt 1802-ben augusztus első hetiben. [1v–37v]

2. Melyik már a nagyobb sidó? Egy néző játék, melyet formált három felvonásokban Lotich¹³⁸. Ki készített pedig Szigethi Mihály Sz. Udvarhelyi professor Sz. Udvarhelyt 1803-ban. [41r–87v]

---

136 Nyolcvan négysoros strófa.

137 „*Szigetpiel in 3 Aufzügen* mpr.”

138 Johan-Carl Lotich: *Wer war wohl mehr Jude?: Ein Schauspiel in 3 Aufzügen* című, 1783-ban Lipcsében megjelent darabjának fordítása. Szigethire vonatkozóan l.: Hermann Gusztáv: „Az ifjúság elméjét akarván világosítani” Szigeti Gyula Mihály iskoladramái. In: *Korunk*, 33. (1974) 1. sz. 124. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00439/pdf/EPA00458_Korunk_1974_01_121-126.pdf (Letöltve: 2013. 08. 28.)

3. Hosszú tapasztaláson fundált számvetés [népesedési statisztikai bölcselkedések] [89r–93r]
4. [Csillagászati felfedezések jegyzése 1803–1804-ből] [93r]
5. [Magyar nyelvhasználattal kapcsolatos megjegyzések (Pl. Szabó Dávid; Dugonics)] [93r–93v]
6. [természet(tudományos) megfigyelések jelzése 1804-ből. (Vezúv kitörése)] [93v]
7. Csodálatos férfiú Bonaparte [93v–95r]
8. [természet(tudományos) megfigyelések jelzése. (meteorhullás Oroszországban – 1807)] [93v]
9. 1809-ben máj. 23-dikán Bécs mellett a franciákon vett győzelem emlékezetére készült Hálaadó ének [felső és alsó kórusok harmóniájára írt 3 x 2 szakaszos ének] [96r–96v]
10. *Mikor Ferentz Ts. Austria tsászára lett* [hatszakasos dicsőítő vers] [97r–98r]
11. [Szabó Márton ördögösfüzesi pap könyvéhez írt latin nyelvű előszó] [97v–98r]
12. Nemes Udvarhely-Szék barátsági oszlopa 1808-ban. Juliánna napján [vers] [99r]
13. *Más azon alkalmatosságra* [vers] [100r]
14. [... rósás kert...] [iskolatörténeti összefoglaló 1804-ből] [101r–127r]
15. Az 1808 beli nagy drágaság példája [piaci árösszehasonlítás 1797–1804-ből] [127v–128r]
16. Egy ifjú személynek emlékezetire való gondolatok utolsó tiszteletekor [128v–129v]

XLIII. kötet¹³⁹

Élő jelzet: 05333; régi jelzetek: 1386/E.10.I.; 184y; terjedelem: 60 lap

1. A százszor szép. Egy vígjáték.¹⁴⁰ [1r–52r]

¹³⁹ „Szigethi Mihály”

¹⁴⁰ Részletes és értő elemzését lásd: Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Buk., 1993. 72–79.

2. [incipit] „*Néhai T. professor Fogarasi Pap Josef Maros Vasarhelyi professorságából királyi diplomával meg hivatván a Budai Kir. Universitasba... hirtelen... meghala... felesége van Wiebel asszony kérésére... ily levél választ írtam 1785.^{ben} Máj. 30^{dikán}*” [52r–52v]

3. [Remete]¹⁴¹ [53r–58v]

XLIV. kötet

Élő jelzet: 05334; régi jelzetek: 1384/E.10.I.; 185y; terjedelem: 173 lap.

1. [Incipit]: „*Quod Deus optimus maximus bene nobis vestat...*” [1r–100v]

2. De arte politica [102r–173r]

---

141 Csonka szindarab. Címét Hermann Gusztáv a szereplők között felsorolt remetéről adta, de tulajdonképpen „a remete” fizikailag és szövegileg is csak egyetlen egyszer, az első felvonás második jelenésében jelenik meg. Lásd: uo. 70–73.

BÁNYAI RÉKA

Az egykori székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtára a Teleki Tékában

Az egyházi iskolák 1948-as államosítását követően, központi intézkedés nyomán több egykori iskolai, kolostori és magánkönyvtár töredéke került a marosvásárhelyi Teleki Tékába, így a székelykeresztúri unitárius gimnázium egykori könyvtárának maradványa is. Teleki Sámuel könyvesháza és a marosvásárhelyi református kollégium nagykönyvtára mellett e gyűjteményekből jött létre az 1962-től Teleki-Bolyai Könyvtár néven ismert intézmény harmadik nagy állománya, az úgynevezett *vegyes* vagy *mixt* állomány, amely külön raktárhelyiséggel, állománynaplóval és cédulakatalógussal rendelkezik.

A keresztúri könyvtár Vásárhelyre való kerülésének háttéréről viszonylag kevés a dokumentálható adat, a Teleki-Bolyai Könyvtár irattárában mindössze két erre vonatkozó iratot találtunk. Egy kézzel írott román nyelvű jelentés szerint 1953. december 11-én egy háromtagú bizottság szállt ki Székelykeresztúrra. Itt az iskola igazgatónőjének és magyartanárának jelenlétében közös megegyezéssel válogatták szét a dokumentációs értékkel bíró anyagot azoktól a könyvektől, melyeknek az iskola továbbra is hasznát veheti. Hivatalos átadás-átvételi jegyzőkönyv azonban csak a következő év július 27-én készült.¹ Teherautókon, jó állapotban, három szállítmányban érkezett meg a kiválogatott régi anyag a Teleki Tékába, ahol a leltári napló tanúsága szerint már 1953. december 31-én nekiláttak feltárásuknak és állományba vételüknek.

Bár a töredékkönyvtárak közt a legnagyobb darabszámmal bír, ez a gyűjtemény csak a kisebbik, megmaradt része a valamikori székelyke-

---

¹ A két irat szövegét lásd a mellékletben.

resztúri tanári nagykönyvtárnak.² Az átadási jegyzőkönyv 338 db kézirát és 5619 db könyv átadásáról szól. Ezek legnagyobb részét 1953 végétől 1955 februárjáig dolgozták fel; néhány darabot csak a hatvanas években és 1981-ben. Az állománynaplóban 3475 keresztúri származású könyv szerepel, az eltérés az átadáshoz képest a többkötetes, illetve több példányban meglevő művek számában keresendő, ezeket ugyanis egy címként/leltári tételként rögzítették. A kézirátgyűjtemény 361 címet tartalmaz.

Nem teljesen tisztázott, hogy a marosvásárhelyi tartományi könyvtárba ugyanekkor, vagy egy későbbi alkalommal került-e be a keresztúri iskola könyveinek egy másik része. Az ide bekerült régebbi, értékesebb darabokat az 1980-as években a könyvtár vezetősége átadta a Tékának, egy részüket hivatalosan csak ekkor vették állományba és látták el raktári jelzettel. Mind az utólag a Tékába került, mind a mai Maros Megyei Könyvtár dokumentációs állományában maradt példányok kiszűrése problematikus, mivel nem kezelték külön állományként, hanem vegyesen, máshonnan begyűjtött könyvekkel együtt leltározták és tárolták őket.³ Így teljes bizonyossággal csak a pecsétellátott kötetekről állíthatjuk, hogy egykor a székelykeresztúri unitárius gimnázium tulajdonában voltak, ennek alapján a Tékába utólag került anyagban sikerült további 300 kötetet azonosítani.

A székelykeresztúri gimnáziumi könyvtár eredeti nagyságáról az utolsó pontos adatokat az iskolai értesítőkből találtuk. Ezek szerint 1944-ben 32 379 darabbal bírt a tanári, 2685-tel az ifjúsági könyvtár; a

-
- 2 A könyvtár történetére általában lásd: Sándor János: A székely-keresztúri unitárius középiskola könyvtára. In: *Keresztény Magvető*, 12. kötet. Kolozsvárt, 1877. 75–89. ; Uő: *A székelykeresztúri unitárius gymnasium történelme*. Székely-Keresztúr, 1896. 254–284. (A továbbiakban: Sándor, 1896.); *A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története*. Szerk. Fekete János. Kolozsvár, 1993. (A továbbiakban: *A székelykeresztúri Orbán Balázs...*)
  - 3 Feltételezhetően erre az állományrészre vonatkozik: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. 301. és *A székelykeresztúri Orbán Balázs...*, 49., miszerint 1957-ben szállították Marosvásárhelyre a könyvtárat.

segélykönyvtár 1943-ban 421 darabot számlált.⁴ Látható tehát, hogy viszonylag kis rész került Vásárhelyre és maradt meg napjainkig. Néhány általános következtetés az egykori téka nagyságáról és összetételéről azonban így is levonható.⁵

A Teleki-Bolyai Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógus-tételei alapján⁶ a székelykeresztúri állományban 347 darab antikva található. Jelen vizsgálatunk során még egy antikvát sikerült azonosítani. A 17. századi könyvek katalógusa még nem készült el teljesen, becsléseink szerint mintegy 1000–1500 db 17–18. századi kiadványról beszélhetünk; a fennmaradt rész 19. századi és 20. század eleji munkákat tartalmaz. Az 1793-ban alapított gimnázium gyűjteménye a kifejezetten iskolai használatra szánt művek mellett magánkönyvtárak értékes darabjait is őrzi: könyvtörténeti ritkaságokat, régi magyar könyveket, *unitáriumokat*, mint Jakab Elek nevezi az unitárius egyház- és kultúrtörténet emlékeit.

A híres hazai és külföldi nyomdatermékek között unikumként szerepel Philipp Melanchton *Grammatica Latina* munkája. Brassóban nyomtatták 1554–1556 között, címlapját és első oldalait kézírással pótolták, fatáblája is rongált, adatait Szabó Károly (1842–1890; egyetemi tanár, történész, bibliográfus) jegyezte be az első megmaradt nyomtatott oldal melletti lapra (1. kép).⁷

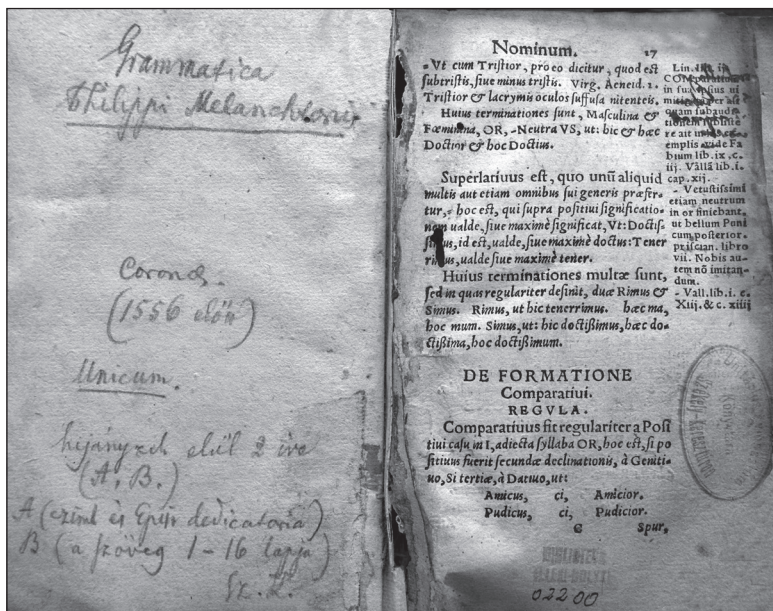
---

4 *A székelykeresztúri unitárius „Br. Orbán Balázs” Gimnázium és Unitárius Polgári Fiuiskola Évkönyve az 1943/44. iskolai évről.* Székelykeresztúr, 1944. 57.; *A százötvenéves székelykeresztúri unitárius „Br. Orbán Balázs” Gimnázium jubileumi évkönyve az 1942/43. iskolai évről.* Székelykeresztúr, 1943. 51.

5 A mellékletben közölt jelentés említi, hogy már az iskolától való átvételkor hiányoztak értékes régi könyvek („piese unice”).

6 *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai. Novum Forum Siculorum. Tom. I-II.* Összeállították: Spielmann-Sebestyén Mihály et al. Marosvásárhely, 2001.

7 Melanchton, Philipp: [*Grammatica Latina*]. [Coronae, typ. Wgner, 1554–1556]. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár.* I–II. Budapest, 1879–1885. (A továbbiakban: RMK) II. 305. tétel.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok.* I–IV. Budapest, 1971–2012. (A továbbiakban: RMNy) 119. tétel. Könyvtári jelzete: 02200.

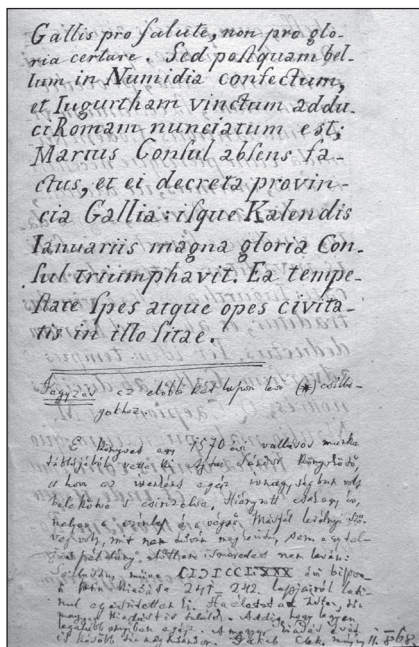
1. Philipp Melancthon: [Grammatica Latina]. [Coronae, 1554–1556].

Az 1711 előtt Magyarországon megjelent nyomtatványok többsége Jakab Elek (1820–1897; történész, művelődéstörténész, levéltáros) egykori gyűjteményéből származik.⁸ E kötetek már külsejükben magukon viselik a jeles könyvgyűjtő gondoskodását: keménytéblás, márványozott kötés, a fehér pergamengerincen aranyozott felirattal és diszekkel. A különösen becses példányok – így Dávid Ferenc két munkája⁹ – egészttéblás fehér pergamenkötést kaptak aranyozott sarok-, szél- és középdiszekkel, aranyozott élekkel. Az újrakötés alkalmával némelyiket restaurálták is.

- 8 Jakab Elek könyvadományáról a székhelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtárának lásd: Sándor, 1896. 261–270.
- 9 02142 és 02143 sz. jelzet alatt: *Az váradi dispytacionac avagy vetelkedesnec... elő számlalássá...* Kolozsvár, 1569/1570. RMK I. 75., RMNy 286., valamint: *Az egy ő magatol valo felséges Istenről és az ő igaz Fiarol... a szent írásbol vőt vallástétél...* Kolozsvár, 1571. RMK I. 85., RMNy 304.

Jakab Elek a hiányzó címlapokat, oldalakat kézíratos másolattal pótolta/pótolhatta, néhány esetben feljegyezte a könyvre vonatkozó ismereteket (2. kép).¹⁰ Jó néhány RMK példányban fellelhetők Szabó Károly saját kezű bejegyzései. Kötése alapján Jakab Elek adományából levőnek gondoljuk azt a Baranyai Decsi-kiadást is, melyet ezt megelőzően Dósa Gergely (1794–1826 között a marosvásárhelyi református kollégium jogprofesszora) adományozott az Erdélyi Nyelvemelő Társaságnak.¹¹

Erdélyben mindössze négy csonka példányban maradt fenn Méliusz Juhász Péter híres orvosi füveskönyve,¹² ezek egyike Jakab Elek tulajdonából az itt elemzett gyűjteményben. Címlapját az eredeti mintájára kézírással és rajzzal pótolták. A használat sűrű nyomait mutatja, sok kézírásos (recept)bejegyzéssel. Orbán Balázs 881 kötetet

2. Baranyai Decsi János:

Az Caivs Crispvs Salvstiusnac ket historiaia. Szeben, 1596.

10 Pl. Baranyai Decsi János: *Az Caivs Crispvs Salvstiusnac ket historiaia*. Szeben, 1596. RMK I. 286., RMNy 786. Jelzet: 02181.

11 Baranyai Decsi János: *Adagiorum Graecolatino-vngaricorum...* Bátfá, 1598. RMK I. 298. = RMK II. 277., RMNy 815. Jelzet: 02225. – Erre és az előző lábjegyzetre l. bővebben: Bányai Réka: Baranyai Decsi művei a Teleki Téka-ban. In: *Baranyai Decsi Csimor János emlékezete. Erdélyi Tudományos Füzetek* 235. Kolozsvár, 2001. 36–37.

12 *Herbarium az faknac fyveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Kolozsvár, 1578. RMK I. 141., RMNy 413. Jelzet: 02148.

tevő könyvadományának¹³ egyik értékes darabja Heltai Gáspár magyar történelmi tárgyú krónikája.¹⁴

Az unitárius egyházi irodalom számos jeles alkotása több helyről, több példányban is bekerült a keresztúri könyvtárba. Így Enyedi György (1555–1597) püspök főművének, bibliamagyarázatának mind eredeti latin nyelvű kiadása, mind magyar fordítása 5-5 példányban is megvan.¹⁵ A latin nyelvűek közül egyikben ifjabb Heltai Gáspár 1608-as tulajdonos-bejegyzése látható, egy másik példány eredeti kiadói, reneszánsz kötését is megőrizte.¹⁶

A legkorábbi fennmaradt unitárius énekeskönyvből ma mindössze két csonka példány ismert, ezek egyike szintén a keresztúri állományban található.¹⁷ Igen ritka Solymosi Koncz Boldizsár (1624–1684) unitárius püspök *Hetedszakai Reggeli s' Estvéli Könyörgések...* című munkája,¹⁸ vagy a Heltai-nyomdában megjelent, 1632-es kiadású unitárius katekizmus is: *Az keresztyeni vallásnak rövid tudománya*.¹⁹ A két előbbi – 7 db más könyvritkasággal együtt, melyek közül ma csak egy lelhető fel az állományban – szerepelt az 1882-ben Budapesten rendezett országos könyvkiállításon.²⁰

13 Sándor, 1896. 275.

14 *Chronica az magyaroknac dolgairol...* Kolozsvár, 1575. RMK I. 118., RMNy 360. Jelzet: 02120.

15 *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti...* [Kolozsvár, Heltai-nyomda, 1598.] RMK II. 281., RMNy 836. Jelzet: 02168, 2037/02168a-d. Illetve: *Az ó es új testamentum-beli helyeknek, melyekből az Háromságról való tudománt szokták állatni, magyarázattok.* Kolozsvár, 1619. RMK I. 494.; RMNY 1187. Jelzet: 02149. – Ugyanennek 1620. évi, Heltai-nyomdabeli kiadása: RMK I. 503.; RMNY 1222. Jelzet: 2034/02149a-d.

16 Bíró Emese: *Kolozsvári könyvkötészet 1550–1660 között.* Kolozsvár, 2002. 25. (Szakvizsga-dolgozat, kéziratban a Teleki-Bolyai Könyvtárban.)

17 *[Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló énekek.]* [Kolozsvár 1602–1615.] RMK I. 342., RMNy 983. Jelzet: 03180. (A másik ismert példány valaha a marosvásárhelyi református kollégiumé volt, ma ez is a Teleki-Bolyai Könyvtárban.)

18 Kolozsvár, Tótfalusi Kis Miklós nyomdája, 1695. RMK I. 1472. Jelzet: 02238.

19 RMK I. 622., RMNy 1542. Jelzet: 02229.

20 Sándor, 1896.

Unikum példány egy az 1632. évre kiadott brassói kalendárium, valójában egylevelés falinaptár, kissé megviselt állapotban, melyet szintén kölcsönadtak az 1882-es budapesti kiállításra.²¹

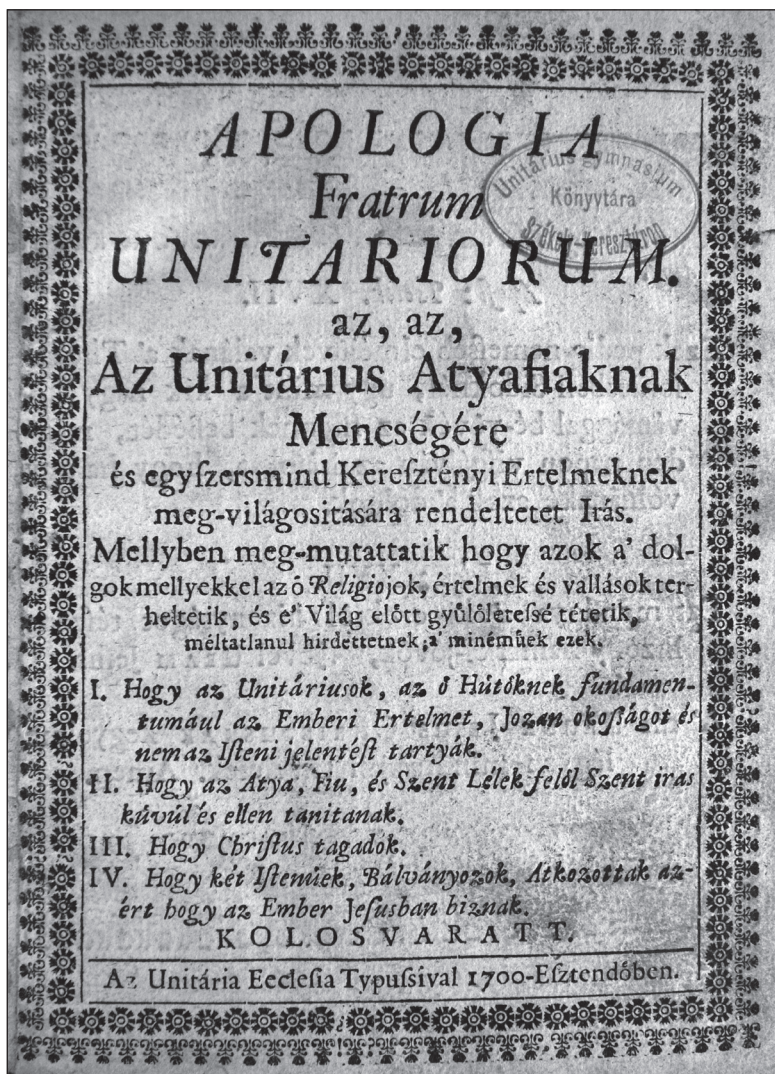
Nyolc példányban található meg Petrityevity Horváth Ferenc *Apo-logia fratrum unitariorum...* című műve, amely a kolozsvári unitárius nyomdában két egymást követő évben is megjelent: ebből 4 darab az 1700-as, 3 az 1701-es kiadásból való, a nyolcadik példány címlap hiányában nem datálható pontosan (3. kép).²²

A híresebb magyar bibliakiadások közül az első teljes katolikus bibliafordítás és az ún. *Váradi Biblia* két-két példányban lelhető fel a gyűjteményben.²³ Apáczai főművét, a *Magyar encyclopaédiát* mind Ja-

21 RMNy 1490.

22 RMK I. 1557., illetve RMK I. 1626.

23 *Szent Biblia. Az Egesz keresztyensegben bé-vött régi deák bötüböl magyarra fordította ... Kaldi György pap. Bécs, 1626. RMK I. 551.; RMNy 1352. Jel-zet: 02124 és 03177. – Szent Biblia az az Istennec O és Uy Testamentomaban foglaltott egész Szent Irás. (Trad. praef. Károli Gáspár) – Váradon*

3. Petrityevity Horváth Ferenc: Apologia fratrum unitariorum...

kab Elek, mind a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár egykori adománya (cserepéldánya?) megőrizte az iskola könyvtárában.²⁴

Érdekességgént említjük azt az 1692-es debreceni nyomtatványt, melynek előzők- és szennylapján hosszabb rovasírásos bejegyzés van, címlapján pedig Cserei Mihály possessorbejegyzését viseli (4. és 5. sz. kép).²⁵

A székeleykeresztúri állományban levő régi magyar könyvek száma a következő összegzésben látható:²⁶

Nyomtatási évek	RMK I.		RMK II.		Összesen	
	Cím	Db	Cím	Db	Cím	Db
RMNy I. 1473–1600.	13	13	15	20	28	33
RMNy II. 1601–1635.	19	24	2	3	21	27
RMNy III. 1635–1655.	10	14	13	25	23	39
RMNy IV. 1656–1670.	8	13	12	19	20	32
1670–1711	33	47	18	22	51	69
Összesen	83	111	60	89	143	200

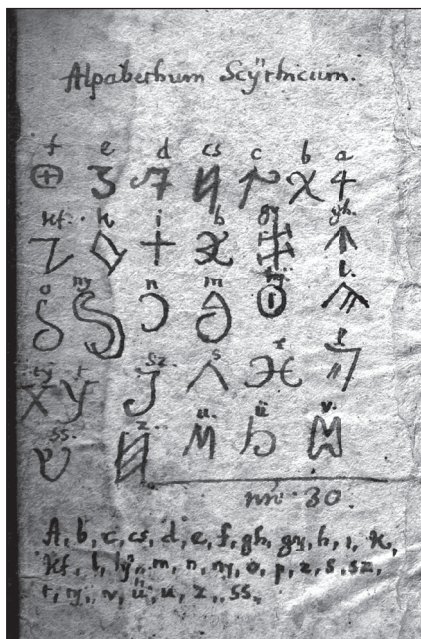
kezdetetett nyomtatása a veszedelem előtt és el-végeztetett Colosvárat, Szenci K. Ábrahám által, 1661. RMK I. 970., RMNy 2982. Jelzet: 02127 és 03176.

24 *Magyar encyclopaedia...* Utrecht, 1653–[1655]. RMK I. 876., RMNy 2617. Jelzet: 02230, 2045/02230.

25 Lisznyai Kovács Pál: *Magyarok Cronicaja...* RMK I. 1421. Jelzet: 02237.

26 Az adatokat a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* négy kötetének eredményeihez igazodva bontottuk korszakokra, az 1670–1711 közötti időszakra vonatkozóan a *Régi Magyar Könyvtár* köteteiben jelzett találatokat ellenőriztük. Az 1711–1800 közötti korszak hungarika példányaira vonatkozóan még folyik az adatgyűjtés. Sok a címlap nélküli, rossz állapotban fennmaradt nyomtatvány, ezek azonosításán is dolgozunk az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok osztályának munkatársai és a világhálón is elérhető katalógusok segítségével. Az 1670-ig megjelent nyomtatványok számszerűsítése többé-kevésbé véglegesnek tekinthető, bár néhány nem azonosított példány ezek között is felbukkanhat.

4. Lisznyai Kovács Pál:
Magyarok Cronicaja. (Előzéklap.)

Művelődéstörténeti szempontból gazdag a könyvtár gyászbeszédgyűjteménye. A számos főúri család tagjai fölött elmondott halotti prédikációk²⁷ fontos forrásanyagot jelentenek elsősorban a családtörténeti kutatások számára. Legrégibb ezek közül a Péchi Simon kancellár felesége, Kornis Judit fölött 1621-ben elmondott beszéd és az ezt kíséző gyászvers (6. kép).²⁸

A kéziratgyűjtemény legnagyobb értékét szintén az unitáriumok és szombatos kéziratok adják. Az egyházi beszédek, székfoglalók, iskola- és egyháztörténeti iratok, protokollumok mellett történeti és szépirodalmi munkák másolatai is szép számmal akadnak. De megtalálhat-

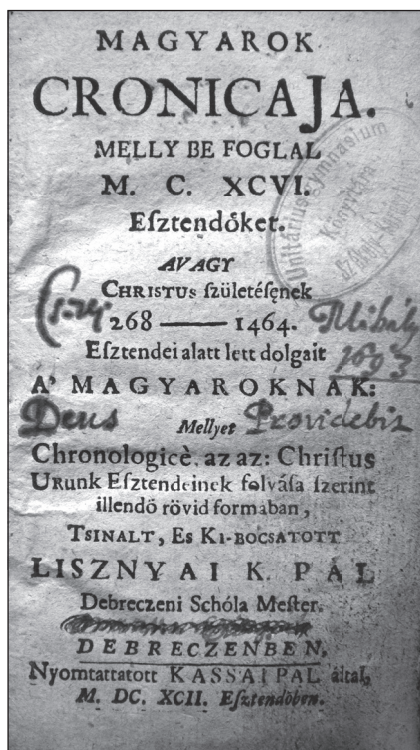
juk itt Jakab Elek lajstromát magánkönyvtáráról 1876-ból (MS 0352), a Mike Sándor által összeállított könyvtárlajstromokat (0355), Uzoni Fosztó István prédikációit (0432). A gyűjtemény talán legszebb darabja Péchi Simon zsoltárfordításának legrégibb egykorú másolata 1629-

27 A 18. századból pl. 90 személy fölött elhangzott halotti prédikációt sikerült feltérképezni: Nemes Adél-Aranka: *XVIII. századi halotti prédikációk repertóriuma*. Kolozsvár, 2000. Mesteri dolgozat, kéziratban a Teleki-Bolyai Könyvtárban.

28 Radecius, Valentinus: *Illustris feminae Ivdithae Kornisiae... funebris laudatio*. – Varsolci M. János: *Epicedium...* Kolozsvár, Heltai-műhely, 1621. RMK II. 418., RMNy 1253. Jelzet: 02169.

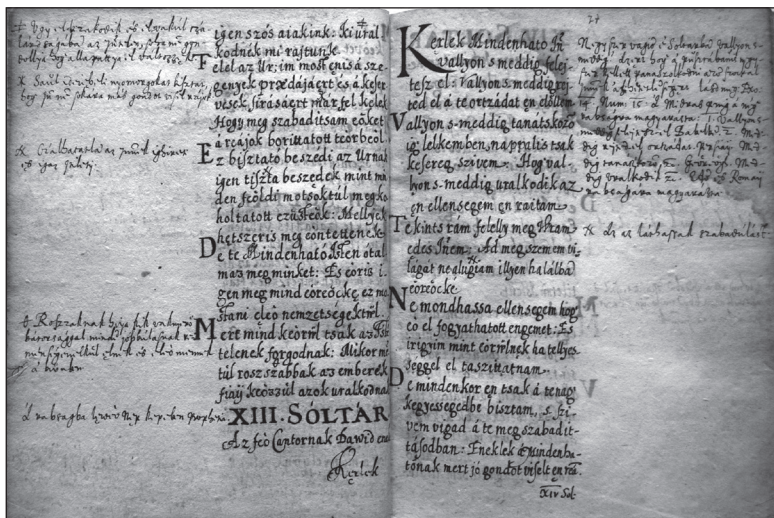
ből (MS 0448) (7. kép). Író-deákja, Bet János másolta a kancellár másik művét is: *Az Szent Atyától Ki Szedetgettetet Tanulságok Magyar-ra Sidóból Fordittatot mind magyarázattyával Egyetembe Petsi Simontól* (MS 0449).²⁹

A művelődéstörténeti értékkel bíró régi könyvek, ritkaságok mellett pár szót kell szólnunk kifejezetten az oktatás és szórakozás céljait szolgáló kiadványokról is. A tankönyveket és olvasmányokat láthatólag sokat forgatták, az eleve is gyengébb papír- és kartonkötésű könyvek így meglehetősen hamar elhasználódtak. Gyakran magára a könyv elejére vagy végére jegyezték be a kölcsönző diákok nevét (8. kép). Akár csak ma, a tanulók akkor is kommentálták az olvasottakat, egy szindarabokat tartalmazó kötetet pl. a következő ékes szöveggel: „*Ez nem ér egy pipadohányt az egész... Ne olvasd, mert*

5. Lisznyai Kovács Pál:
Magyarok Cronicaja. (Címlap.)

29 Sajnos a 472/1971. sz. országos rendelkezés értelmében – a Teleki Téka más kézirataival együtt – a Keresztúrról származó kéziratok egy részét is át kellett adni a Román Nemzeti Levéltár Maros megyei Hivatalának. – Deé Nagy Anikó: A marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára*. Szerk. Deé Nagy Anikó, Spielmann-Sebestyén Mihály, Vakarcz Szilárd. Marosvásárhely, 2002. 157–158.

7. Péchi Simon zsolrtárfordításának legrégibb egykorú másolata
1629-ből

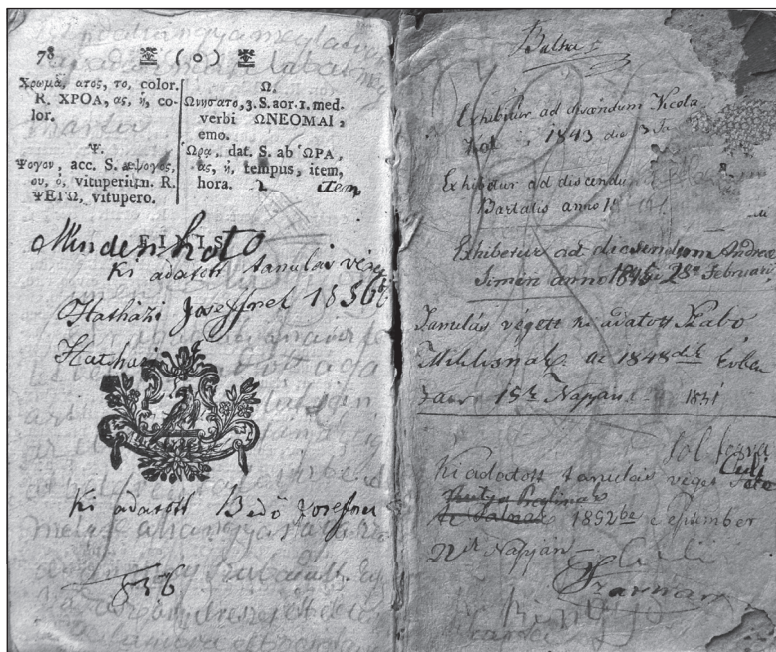
nem érdemes arra, hogy az ember fogyasztja szeme világát azzal. A műkedvelő társaság. [Utána más kézzel:] Te hitványság te ha buta számár vagy és szívedet érinteni nem tudja ez, tehát akkor ne írj ide, mert nagy csacsi vagy. Még írni se tudsz?????" Néhány könyv előzéklapjain (ugyanazzal a kézzel) a Nem vizsgálándó!

6. Radecius, Valentinus: Illustris feminae Ivdithae Kornisiae... funebris laudatio. – Varsolci M. János: Epicedium... Kolozsvár, 1621.

beírás látható, talán így próbálták óvni a tanulóifjúságot a „könnyebb” műfajú olvasmányoktól (pl. Eugen Sue: *A kalandor kékszakáll*, Fogarasi Nagy Pál vígjátéka: *A külső szín csak csalja a világot*).

Ma már nem teljesen elkülöníthető az ifjúsági könyvtár állománya a tanári nagykönyvtárétól. Nem minden könyvet láttak el ugyanis pecsétel, jó néhányban viszont kettő is szerepel (9. kép). Létezik egy későbbi pecséttypus is, amely már az unitárius főgimnázium könyvtárát jelzi. Az *Olvasó Egylet* vagy *Olvasó Társaság* 1837-ben létesült; az ifjúsági könyvtár nem csupán a gimnázium, hanem a város és vidéke számára is könyvkielcsönzési lehetőséget nyújtott.³⁰

8. Gyakran magára a könyv elejére vagy végére jegyezték be a kölcsönző diákok nevét

30 Sándor, 1896. 281–282.

MELLÉKLET

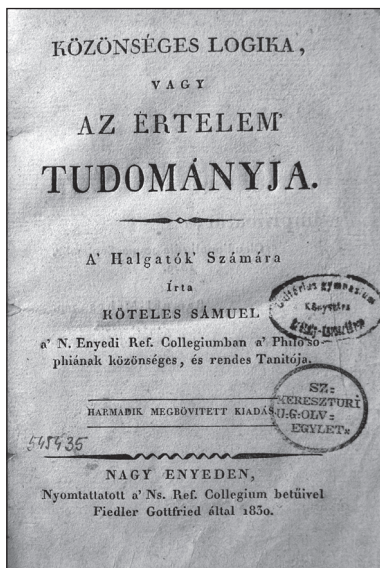
1.

Referindu-ne la adresa No. 44 din 1 Februarie a Presidiului Marii Adunări Naționale Vă comunicăm următoarele:

Transportul părții documentare din Biblioteca de la Cristurul Săcuiesc la Biblioteca documentară Teleki s'a făcut pe baza instrucțiunilor primite de la Ministerul Culturii cu adresa No....

La selecționarea părții documentare a bibliotecii numite a fost delegată o comisie compusă din tov. Balázs Ludovic directorul Bibliotecii Teleki, tov. Kónya Emeric bibliotecar principal al Bibliotecii Teleki și tov. Bükkösi Gheorghe bibliotecar al bibliotecii documentare Bolyai. Astfel comisia a fost compusă din tovarăși [*áthúзва*: cei mai] competenți. [*kihúзва*: din orașul nostru]. Această comisie s'a deplasat la Cristur în ziua de 11 decembrie 1953 și a procedat inventarierea părții celei mai valoroase a bibliotecii. Din partea școlii din Cristur au fost de față tov. directoare a liceului și un tov. profesor de limba maghiară. Un exemplar din acest inventar a fost lăsat la direcțiunea școlii din Cristur, partea mai puțin valoroasă din biblioteca a fost preluat numeric. Pe baza unei înțelegeri comune cărțile care pot folosite la liceu au fost selecționate [*áthúзва*: o parte] de către delegații liceului și acestea nu au fost preluate.

Transportul cărților la Tg. Mureș a fost efectuat cu autocamion și cărțile [*áthúзва*: au fost] au sosit în bune condițiuni. Imediat după sosirea cărților am procedat la prelucrarea științifică a materialului preluat. Aceasta prelucrare este în curs.

9. *Néhány könyvön
két pecsét is szerepel*

În aceste condițiuni socotim că piesele de valoare universală din bibliotecă susnumită se vor păstra în condițiuni mult mai favorabile decât s'ar fi putut păstra la Cristur unde lipsea cu totul personalul competent, [*beszúrva*: lipsea chiar un inventar,] și de unde – după cum a reușit cu ocazia inventarierii – s'au pierdut [*beszúrva*: în cursul vremurilor] câteva piese chiar unice.

[*áthúzva*: În cece privește colaborarea]

Întreaga acțiune s'a făcut [*áthúzva*: în colaborarea] cu știrea și în colaborare cu Direcțiunea școlii din Cristur. Nu s'a colaborat însă cu Biserica Unitariană din Cluj neavând instrucțiune în acest sens.

Acțiunea de transport a materialului documentar la biblioteca Teleki nu s'a făcut sub auspiciile Academiei R.P.R., deoarece acesta biblioteca [*áthúzva*: nu are legături oficiale cu Academia R.P.R.] aparține Ministerului Culturii.

Iktatva: 1953. dec. 11. Teleki-Bolyai Könyvtár irattára, Acte diverse, 1. sz. dosszié, 1946–1954. 159–160.

2.

Proces Verbal

dresat /sic!/ azi la 27 Iulie 1954 cu ocazia predării și preluării cărților documentare din biblioteca documentară dela Liceul Mixt din Cristur

Sunt prezenți: tov. directoara Űtő Edita, din partea școalei, și Nagy Ana bibliotecara școlii, în calitate de predători, tov. Balázs Ludovic directorul Bibliotecii Documentară Teleki, ca preluători, tov. Bartis Aradiu din partea Sect. De Inv. Al Sfatului Popular Reg. Al. Reg. Autonomă Maghiară, tov. Tolan Cornel din partea Sect. Culturale al Sfatului Popular Regional.

Predarea și preluarea celor 338 buc. manuscrise și 5619 buc. cărți tiperite ceea ce s-a făcut în trei transporturi conform instrucțiunilor Ministerului Culturii Nr..... și al Regiunii Nr....

Sarcina direcțiunii este de a pune biblioteca la dispoziția cercetătorilor științifice, iar pentru inventarierea se încredințează pe tov. prof. Kocziány Ladislau și Farkas Eugen.

Termenul executării lucrărilor de inventar este 31 Dec. 1954.

D.c.m.s.

Aláírások

Iktatva: 1954. júl. 27. Teleki-Bolyai Könyvtár irattára, Acte diverse, 1. sz. dosszié, 1946–1954. 167.

EGYHÁZI ÉS VILÁGI LEVÉLTÁRAK

Levéltártörténet, levéltári alapok, forráskutatás

NYÁRÁDI ZSOLT

Források

az udvarhelyszéki elpusztult templomok kutatásához

Székelyföld nyugati részén fekvő Udvarhelyszék egyike az egykori székely székeknek. Eredetileg *Telegd* néven esperességi területként említették 1235-ben, később terület megnevezéseként fordult elő, majd V. István király egyik oklevelében említik.¹ Az Udvarhelyszék megnevezés 1448-ban tűnik fel először.²

A szék településhálózata a 12. századtól kezdődően a Nagy-Küküllő, a Fehér-Nyikó, a Kis- és Nagy-Homoród, a Vargyas-patak, valamint ezek mellékvölgyei mentén alakult ki. Udvarhelyszék az erdélyi medence keleti szélén található, folyó- és patak völgyekkel erősen tagolt. A területi adottságok okán apróbb falvak tömege jött létre, így 128 helységével Udvarhelyszék a 17. századra a legsűrűbb településhálózatú székely székké vált. Területén ekkorra kialakult Erdővidék egy részéből Bardócszék, Székelykeresztúr vidékéből pedig Keresztúr fiúszék, amelyeket alkirálybírók és székbírák irányítottak.³

1876–77-ben, a kiegyezést követő közigazgatási átalakítások után a szék területéből létrejött Udvarhely vármegye, amelyhez még hozzácsatolták Felsőrákost, Petket, Homoróddarócot, Zombort, Benét és Erkedet, de régi települései közül Háromszékhez csatolták Bacont.⁴ 1968-ban a megyésítéskor létrehozott Hargita megye elveszítette Keresztúrszék

1 „*universitati Siculorum de Telegd*” Lásd *Székely Oklevéltár. IV. köt. 1264–1707.* Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1895. 117.

2 *Székely Oklevéltár. I. köt. 1211–1519.* Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872. 159.

3 *Székely Oklevéltár. III. köt. 1270–1571.* Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1890. 98–99.

4 Forró Albert: Udvarhely vármegye kialakulása. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IX.* Székelyudvarhely, 2009. 59–70.

északnyugati harmadát. A Kis-Küküllő vízgyűjtő területéhez tartozó kilenc települést (Bordos, Bözöd, Bözödújfalú, Csöb, Magyarzsákod, Rava, Székelyszállás, Székelyvécke, Szentdemeter) Maros megyéhez csatolták, Erdővidék egy része pedig Kovászna megyéhez került.

Középkori története során Udvarhelyszék egyházilag a Telegdi főesperességhez tartozott,⁵ amelynek székhelye Gyulafehérvár volt. Élén a telegdi *archidiaconus*, a főesperes állott, akiről az első írásos említésünk 1235-ből maradt fenn.⁶ A reformációt követően a domborzati szempontból tagolt terület felekezetiileg is nagyon színessé vált. Székelyudvarhely egy része és a tőle keletre eső falvak megmaradtak a katolikus valláson. A Homoród mente és a Nyikó mente egyes falvai unitáriusok lettek, a Küküllő mente és Erdővidék nagy része pedig református felekezetűvé vált.

A 17. században a járványok és a háborúk okozta népességvesztés orvoslására a földbirtokos nemesek elkezdtek telkeikre román jobbágycsoportokat telepíteni, kik két felekezethez tartoztak: görögkeleti és görög katolikus. Az egyre népesebbé váló közösségeknek a 18. század folyamán fokozatosan kiépült az egyházi szervezetük, anyaegyházaikban kisméretű, többnyire fából épített templomokat használtak.⁷

A 18. század első felében a politikai helyzetnek köszönhetően, a Habsburg berendezkedést követően⁸ erőteljes rekatolizáció vette kez-

---

5 Ez az elnevezés egészen a reformációig fennmaradt: 1545-ben *Magister Johannes de Tövis Archidiaconus Thilegdiensis*-t találjuk. Lásd Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, 1958. 187.

6 Az egyházszervezeti vonatkozásokat lásd Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegye*. Székelyudvarhely, 2008. 5–8. (A továbbiakban Juhász, 2008.)

7 Hermann Gusztáv Mihály – Kovács Piroska: Udvarhelyszéki románok: a betelepедéstől a beolvadásig. In: *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Szerk. Hermann Gusztáv Mihály. Csíkszereda, 1991. 158–168.

8 Biró Vencel: Az impériumváltozás kora (1690–1716). In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton, 1925. 105.

detét. Püspökségük visszaállítása után⁹ a katolikusok számos elvesztett templomukat visszakapták.

A 19. századra kialakult felekezeti megoszlás nyomán számos településen több egyház hívei éltek együtt, így egyes falvakban két vagy akár több templom is használatban volt. Jó példa erre Alsóboldogfalva esete, ahol református, unitárius, görög katolikus és görögkeleti templom is volt. A felekezeti sokszínűségnek és az egyházi berendezkedés változásainak köszönhetően a szék területén jelentős számú templomot építettek az évszázadok során.

Különbőféle tényezők hatására az udvarhelyszéki falvak templomai közül számos elpusztult. Sokukat alapjukig visszabontottak, új helyszínre költöztettek. Ezek romjai legtöbb esetben feledésbe merültek. Épített örökségünk elpusztult példái legtöbb esetben ismeretlenek a szakirodalom számára. Az elmúlt években a kutatásunk céljai között szerepelt ezek számbavétele, feltérképezése és adatok gyűjtése minden egyes olyan templomról, amely a 19. század végéig elpusztult, teljesen a föld alatt van, már csak régészeti módszerekkel kutatható. A források feltárása egyben alapkövetelménye és első lépcsőfoka a régészeti kutatásoknak.

Előzmények

A székelyföldi és udvarhelyszéki egyházi épületek első ismertetése Orbán Balázs nevéhez fűződik, aki még olyan épületeket, épületrészleteket írt le, mért fel, amelyek mára már elpusztultak. E leírások ismerete a jelenlegi kutatások elkezdésekor elengedhetetlen, hiszen sok esetben nélkülözhetetlen forrásai az egyes műemlékek történetének.¹⁰

---

9 Magyarai András: Az erdélyi katolikus püspökség helyreállításának körülményei a XVIII. század elején. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2004. 307–308.

10 Példaként említhetjük a székelyudvarhelyi Csonkavárat, ahol a belső kolostorépület alapos leírását olvashatjuk. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. I. Pest, 1868. 58–59.

Huszka József művészettörténész 19. század végén végzett kutatásait is meg kell említenünk. Ő főként falképeket tárt fel, illetve örökített meg színes akvarelljein. Ezek közül azóta több falkép el is pusztult, példaként említhetjük a homoródszentmártoni Szent László-freskó ciklusait.¹¹

Ezt követően az első világháborúig nem történt komolyabb kutatás. A világháború után Debreczeni László művészettörténész munkássága emelkedik ki, aki Erdély-szerte számos templomról gyűjtött adatokat, kegytárgyakat rajzolt le, alaprajzokat mért fel. Debreczeni 1928-ban Makkai Sándor püspöktől kapott megbízást. A munkába a harmincas évek elején bekapcsolódott Darkó Ákos egyházkerületi előadó-tanácsos is, aki főleg az egyes műemlékek és műtárgyak fényképezése terén végzett igen eredményes munkát. Udvarhelyszéken 1931–1935 között dolgoztak.¹²

Az udvarhelyszéki templomok kutatásával legmélyrehatóbban Dávid László foglalkozott, aki a több évtizedes gyűjtőmunka során nemcsak az épületplasztikai leírásokat végezte el, hanem az egyházi és történeti források segítségével felvázolta a templomok építéstörténetét is. Kutatása legfőbb forrását az álló emlékek tanulmányozása jelentette. Az elpusztult templomok esetében ő is részben Orbán Balázs leírásaira, az egyháztörténeti forrásokra, hagyományokra és a helynévanyag tanúságaira hagyatkozhatott. Ekkoriban a középkori templomok régészeti kutatása még a kezdeteknél tartott, az egyes templomfelújítások alkalmával tett megfigyeléseken kívül nem álltak rendelkezésre adatok.

Dávid László kutatásaiból értelemszerűen kimaradtak a középkori előzmény nélküli templomok. A fejedelemség korában és főleg az azt követő évszázadban az udvarhelyszéki felekezeti sokszínűségnek köszönhetően számos templom épült, amelyekről mindezidáig nem született átfogó, a forrásokat is feldolgozó összefoglaló munka.

A középkori és fejedelemségkori templomok régészeti kutatása Keresztúr fiúszékben a nyolcvanas évek közepén kezdődött el Benkő Elek

---

11 Huszka József: Homoródszentmártoni falképek. In: *Kolozsvári Közlöny*, 2. (1883. szeptember 7.) 203. sz.

12 Markos András – Kiss Ágnes: *A Darkó-Debreczeni gyűjtemény leltára és mutatója*. Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. 1971. Gépírat.

régész munkássága nyomán. Ezek közül a szentábrahámi elpusztult középkori templom régészeti feltárása kiterjedésében mindmáig kiemelkedő.¹³

A kutatások a kilencvenes években átmenetileg megtorpantak, de az új évezred kezdetétől egyre nagyobb lendületet vettek. A Sóvidéken Sófalvi András terepbejárásai helyeztek újabb megvilágításba egyes elpusztult egyházi épületeket.¹⁴ A kutatómunka ezt követően több elpusztult udvarhelyszéki templomra is kiterjedt. Először terepbejárásokkal derítettük fel egy-egy rég elbontott templom helyszínét, térképre helyezve őket. Példaként említhetjük a fenyédi, bethlenfalvi, lövétei, kadicsfalvi, patakfalvi, szombatfalvi stb. egyházas helyeket. Ezek közül többenél azóta régészeti ásatások is zajlottak, így Kányád, Szentimre, Lövéte, Fenyéd, Máréfalva és a homoródalmási Tatárkápolna lelőhelyeinél.

A feltárások és a korábbi régészeti kutatások eredményeinek az összefoglalása egy tanulmány formájában jelent meg, ismertette a Dávid László munkássága óta felszínre került ismereteket.¹⁵ A kutatás folyamatosan, egyre intenzívebben és célirányosan zajlik. A legfőbb célkitűzés: feltérképezni, számba venni az Udvarhelyszék területén elpusztult templomokat és kápolnákat, összegyűjteni a rájuk vonatkozó szakirodalmat, forrásokat, és a lehetőségekhez mérten elvégezni a topográfiai beazonosításukat, előkészítve a föld alatt levő romok konkrét kutatását.

E munka fontossága nemcsak tudományos szempontból jelentős, hanem adott esetben turisztikai, örökségvédelmi és nevelői vonzata is lehet. Esetenként a középkori elpusztult templomok a falvak első kőépületei, keletkezésük ideje visszanyúlhat a 12. századig is. A régészeti feltárásokat követően be lehet őket mutatni a nagyközönségnek, a falak földfelszín fölé való emelésével, konzerválásával egyedi és vonzó turisztikai pontokat lehet létrehozni.

---

13 Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Budapest, 1991. 208–241. (A továbbiakban Benkő, 1992.)

14 Sófalvi András: *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből*. Székelyudvarhely, 2005. 119–127.

15 Demjén Andrea – Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: *Cercetarea bisericilor medievale în Scaunul Odorhei (jud. Harghita)*. In: *Arheologia Medievală* 7. (2008). 79–119.

Mivel a pusztatemplomok jó részének topográfiája egyáltalán nem ismert, nagyfokú pusztításnak vannak kitéve, főként azok, amelyek szántott területen találhatóak (pl. Szentimre, Fenyéd, Homoródalmás stb.), de azok is, amelyek a ma is használatban levő temetőekben helyezkednek el (pl. Patakfalva, Szentmiklós, Szombatfalva).

Ezek megelőbbi beazonosítása és régészeti lelőhelyé váló nyilvánítása örökségvédelmi szempontból is igen fontos feladat. A munka közösség-építő vonzata a máréfalvi romtemplom feltárását követően vált nyilvánvalóvá, amikor is egy föld alatt levő templom a helyi értelmiség és önkormányzat által felkarolva vált a falu élő történelmének és büszkeségének a részévé.¹⁶ Hasonló kezdeményezés történt 2010-ben Lövétén, ahol szintén az elpusztult templom kutatását kezdeményezte a helyi közösség.

Új templomhelyszín választása

Mindezidáig a középkorból nincs adatunk arra, hogy egy felszentelt templom helyszínét a település lakói felhagyták volna. A templomok helyszíneinek mozgása a reformációval kezdődött el és a 18. században érte el csúcspontját.

A megszokott helyszín elhagyásának számos oka lehetett. Az egyik leggyakoribb ok a rossz helyszínválasztás, a süllyedő, mozgó talaj volt. Udvarhelyszék geológiáját tanulmányozva láthatjuk, hogy a terület üledékes kőzetekből áll, amelyet vastag agyagréteg borít. Ez a térség vízrajzának köszönhetően állandó mozgásban van, ezért ezen a területen nehéz volt egy alkalmas helyet találni a falu legméretesebb épülete számára. Ha sikerült is megtalálni a területet, az a századok alatt biztos mozgásnak indult, így a rajta található épület meghasadozott és lebontása nagyon sok esetben elkerülhetetlenné vált. Nyilvánvaló, hogy ezek után az egyház-község nem kockáztatta meg egy újabb épület emelését az adott területre, így újabb helyszín után néztek. De akadnak kivételek is. Hasonló eset a talajcsúszások miatt számos javítást megélt siklói templom, amelyet alapjaira visszabontottak, hogy néhány évtizeddel ezelőtt ugyanar-

---

16 Kovács Piroksa: „*Orczád veritékével*” *Máréfalva a történelem sodrában*. Székelyudvarhely, 2008. 74–75. (A továbbiakban Kovács, 2008.)

ra a helyszínre építsék újjá.¹⁷ Szintén a középkori templom romossá válásával bontották le Tarcsafalva és Homoródszentmárton templomát, viszont ragaszkodva a régi templomhelyhez, az új templomot, tengelyét elforgatva, ugyanoda építették vissza. Tarcsafalva esetében a helyszínhez való ragaszkodásnak súlyos ára volt, hiszen az 1898-ban épített új épület napjainkra teljesen összehasadozott, szintén használhatatlanná vált.¹⁸

Új helyszín választása abban az esetben is indokolt volt, amikor az önállósodó leányegyház a kisméretű templomát kinőtte, viszont tágasabb épület már nem fért el az adott területre. Hasonló példát találunk Hodgya esetében, ahol az 1752-es egyházi önállósodást követően fatemplomot építettek. Miután ez tönkrement, új templom építésébe kezdtek, de a szakvélemények nem találták alkalmasnak a régi helyszínt: „*a templomnak mostani helye nagy költség nélkül nem alkalmas arra, hogy oda kőből állandó templom építhessék, az minthogy oldalas lévén, megeshetik, hogy a föld meggyengülvén elsüllyed a patak felé, mint szintén a torony is, mely kőből lévén épülve leromlott.*”¹⁹

Szerencsésebb esetben a szűkös templomhelyet kibővítették. Ilyen Muzsna esete, ahol az unitáriusoktól elvett középkori templomot a reformátusoknak adták át 1647-ben.²⁰ Az unitáriusok elveszített templomuk helyébe a század folyamán fából építettek újat a Bán család által adományozott telken.²¹ A fatemplom 1795-re romos állapotba került, ekkor egy új templom építését határozták el, amely szintén a Bán család által kibővített telken került felépítésre egy tíz évre terjedő időszak alatt.

---

17 Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 253. (A továbbiakban Dávid, 1981.)

18 Kovács Árpád – Nyárádi Zsolt: A Tarcsafalvi Unitárius Egyházközség a 18–19. században az egyházközség levéltári forrásai alapján. In: *Acta Siculica*. Főszerk. Kinda István. Szepsiszentgyörgy, 2008. 486–488.

19 Derzsi Csongor – Nyárádi Zsolt: A Hodgyai Református Egyházközség levéltárának egyháztörténeti jelentősége. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII.* Székelyudvarhely, 2007. 102.

20 Koncz József: A musnai orthodox és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. században. In: *Keresztény Magvető*, 19. (1884). 94–97.

21 Szabó Dezső: Templomépítés az unitárius egyházban a türelmi rendeletet követő 30 esztendő alatt. In: *Keresztény Magvető*, 87. (1981) 3. sz. 170. (A továbbiakban Szabó, 1981.)

Egy másik ok a régi templomhelyek felhagyására az, amikor hajdanán több falu alkotott egy egyházközséget, amelynek közös templomát a települések határába helyezték. A későbbiekben, mivel a kisebb egyházak önállósodtak, a templomot beköltöztették a faluba. Hasonló példa ismeretes Kányád és Jásfalva esetében, ahol a két falu között felépülő templomot 1791-ben lebontották.²² Szintén a település határában találjuk a középkorban Patakfalva, Telekfalva és Sándorfalva templomát. A *Papdomb* tetején található templomot 1802-ben bontották le és költöztették Patakfalva központjába. Ekkorra már mindhárom falu önállósozott és saját templommal rendelkezett.²³ Egy másik példa Fenyéd esete, ahol félúton Keményfalvával egy domb tetején építették fel hajdanán az első templomot. Ez egészen 1763-ig volt használatban, majd elbontásra került és Fenyéd központjában építettek újat.²⁴

A régi templomhelyek felhagyására számos példát találunk. Hajdan virágzó egyházközségek néptelenedtek el, számolódtak fel, így ezek templomai hívek hiányában szintén elpusztultak (pl. Homoródkeményfalva, Homoródszentpéter, Székelyszentmihály stb.).

A felekezeti vitákban templomok nem semmisültek meg Udvarhelyszéken. Templom elpusztítására egyetlen példát ismerünk. Csöb falva, amely a reformációt követően unitárius vallásra tért, a 18. században erőszakos rekatolizációs tevékenység színtere lett. A faluban egyre nagyobb teret nyerő katolikusok 1825-ben a bordosi plébános, Lőrinc Mihály vezetésével elfoglalták és lerombolták a kis, boronafából készített oratóriumot és a fából készült haranglábat is. Az unitáriusok keresetet indítottak a szék tisztsége előtt. 1828-ban egy bizottság szállt ki a helyszínre a kárpótlás megállapítása végett. Az unitárius egyházat kárpótolták ugyan, de újabb templomocskát már nem tudtak építeni, amely az unitáriusok eltűnését eredményezte a faluból.²⁵

A régi templom helyszínének elhagyása az igények változásával is bekövetkezhetett. Beszédes eset erre a máréfalvi középkori templom,

---

22 Dávid, 1981. 177.

23 Uo. 238–241.

24 Uo. 130.

25 Végh Mihály: A csöbi oratórium elpusztítása és kápolnája. In: *Keresztény Magvető*, 30. (1895). 226–227.

amely a középkori szokásnak megfelelően a falu határában, egy dombon épült fel. A 18. században páter Lábás János egy panaszlevelében örököltette meg a problémákat: „*Máréfalvi plébániánknak Szent Imre tiszteletére épített temploma a falutól nagyon távol és hegyen van építve. A tiszteletre méltó oltári szentséget a betegekhez, máshová és még Fenyédre is csak a tiszteletlenség veszélyével kényszerülünk vinni. Különösen télen a templomtól leereszkedő utak és ösvények jegesek és csúszósak. Sötétben sietve felmenni vagy leereszkedni igen nehéz. Így sokan, az öregek, különösen az adventi időszakban, ez ok miatt istentiszteleten részt venni nem tudnak.*”²⁶ A kényelmetlen állapot felszámolására az amúgy is előregegett templomot lebontották, és 1763-ban új templom építésébe kezdtek a falu központjában.²⁷

A templomok pusztulását előidéző újabb tényező a kor divatja volt. A barokk térhódítása régi templomok tucatjait tüntette el nyomtalanul, létrehozva az új emlékek sokaságát. Hasonló esettel találkozunk Lövétén, ahol 1776-ban a falu között tágas, nagy templomot építettek, felhagyva a régi, szűkös területet, amelyen addig a már romossá vált középkori templom állott.²⁸ Az új templom helyszínének választása ebben az esetben összefüggött a falu népességének növekedésével is.

Az elpusztult templomok helyszínének tanulmányozása érdekes esetekre is fényt derít. A leletek gyakran utalnak arra, hogy a település régi templomának pusztulása után átmenetileg egy fából épült templommal pótolták a hiányt. Egy ilyen példára bukkantunk Kisgalambfalva egyháztörténetének kutatása során, ahol 1790-ben a faluban keletkezett hatalmas tűzvész idején leégett a templom.²⁹ Az újjáépítések a szegény anyagi háttérrel rendelkező egyházközségben elhúzódtak. 1794-ben kérvényezik, hogy egy esztendőre ne legyen papja a településnek, hogy annak a bérét tudják az építkezésekre fordítani. A vizitációs bejegyzésben a következőket olvashatjuk: „*az instáns eklézsia abbéli kívánságának eleget tenni, annyival inkább, minthogy csak haszontalanul a külső kő és fa templom, ha azonban a belső, eleven templom pap nélkül lévén, a lelkiek-*

---

26 Kovács, 2008. 80.

27 Uo. 203.

28 Uo. 196.

29 Uo. 221.

ben nagy és nevezetes károkat vallana, de emellett azzal még más egyéb nehézségek, sőt rossz következtetések is lehetnek egybenfoglalva, mindazonáltal tudva lévén a Szentszék előtt egy felől az instáns eklézsiának elpusztult temploma és tornya megépíttetése iránt való teljes lehetetlensége és templomának már néhány esztendőktől való teljes pusztn és félbe való állása.”³⁰ A kőtemplom újjáépítésének ideje alatt a gyülekezet tehát egy fából épített kis épületet használt, erre utal az irat által említett kő- és fatemplom.

A kőépület elpusztulása esetén ideiglenes fatemplom használatát máshol is megtaláljuk Udvarhelyszéken. Hasonló példát láthatunk Szentmiklós esetében is, ahol 1789-re a középkori templom igen romossá vált. A szegényes, kevés lélekszámmal bíró unitárius egyházközség kényszerűségből egy átmeneti megoldást alkalmazott, fából épített templomot, amelyet 1794-ben fejeztek be.³¹ Ennek nyomai a kerítőfal belső oldalánál, a templomtól északkeletre találhatók.³²

Hasonló esettel találkozunk Nagykádácson, ahol a középkori templom elpusztult, így az 1773-as egyházlátogatáskor sem a kőtemplomot, sem a tornyot nem említették: „*vagyon egy fatemplom, körülötte deszka cinterem. Ebben a cinteremben egy ágason vagyon egy középszerű nagyságú harang, öntetett az unitária eklézsia költségivel, ez az írás vagy rajta: 1681.*”³³ Az átmeneti jelleggel használt fatemplom 1785-ig állott, ekkor kőből újjáépítették.

Természetesen önmagában nem csupán egy tényező járulhatott hozzá egy-egy templom nyomtalanul való eltüntetéséhez, hanem az események és okok sorozatos összjátékának is jelentős szerepe volt. Az elhagyott templomhelyek sok esetben kikerültek az egyház tulajdonából, így teljesen a feledés homályába veszttek. Más esetekben a régi felszentelt te-

---

30 Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, Székelyudvarhely. *Az udvarhelyszéki református tractus protocolluma*. 1793. 105–106. (A továbbiakban UREL 1793.)

31 Szabó, 1981. 171.

32 Benkő, 1992. 206.

33 Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. *Matrix seu inventarium Bonorum Universorum [...] Parochialium, Ecclesiarum Unitariae Religionis in inclita Sede Siculicali Keresztur*. 1779. 61.

rületet a templom elbontása után is temetőnek használták. Ilyen példák-
kal találkozunk Szentmiklós, Szombatfalva, Lövéte, Patakfalva közép-
kori templomai esetében. Ezek a lelőhelyek egyben igen súlyos és hely-
rehozhatatlan károkat szenvedtek a folyamatos temetkezésnek köszön-
hetően, adott esetben elpusztítva még az épületek kőfalait is. Az új sírok
kegyeleti okokból egyben ellehetetlenítik ezeknek az egyházi épületek-
nek a régészeti kutatását.

Ritka példa, amikor maga a település pusztul el, templomát lebont-
ják. A néhai Udvarhelyszékből két elpusztult, felszámolt templommal is
rendelkező település ismeretes. A különféle tényezők miatt elnéptelene-
dett és elpusztult erdővidéki Dobó falunak az Árpád-korban épült temp-
loma volt.³⁴ A Székelyudvarhely közelében levő Szentimrét egy fejedel-
mi rendelet csatolta a városhoz, lakóit betelepítették, templomukat el-
bontatták, így egy szintén Árpád-kori templom vált a város terjeszkedé-
sének áldozatává.³⁵

Az elpusztult templomok forrásai

Az elpusztult templomokról alapján véve kétféleképpen nyerhe-
tünk adatokat. Az egyik, ha összegyűjtünk róla mindent írott forrásanya-
got, a másik, ha a föld alatt levő romokat kutatjuk régészeti módszerek-
kel. Természetesen egy épület kutatása akkor teljes, ha ez a két ismere-
ti eljárás kiegészíti egymást, így egy teljes történet rajzolódhat ki. Sajná-
latos módon az évszázadok alatt a háborúk, a természeti katasztrófák és
néha az emberi hanyagság sok templom teljes iratanyagát, történeti írott
forrásait megsemmisítette. Ezekben az esetekben csupán a régészeti ku-
tatómunkára alapozhatunk. Egy ilyen példával találkozhatunk Fenyéd el-
pusztult középkori templomának kutatása során, amikor az egyházi ha-
gyomány alapján kezdtük el keresni a falu határában a templomot. A te-
repbejárás során történő azonosítás után lezajlott régészeti ásatások egy-

---

34 Bordi Zsigmond: Dobó templomai. In: *Acta Siculica*. Főszerk. Kinda István.
Szepsiszentgyörgy, 2009. 227–261.

35 Nyárádi Zsolt: A perished medieval settlement in Udvarhelyszék. In: *Marisia*,
32. (2012). 161–163.

értelművé tették, hogy hol kell keresnünk a falu legelső templomát, amely már a 12. században létrejöhetett.

A **történeti források** a keletkezésüket tekintve kétfélék lehetnek. Az egyházi jellegűek teszik ki az esetek 90 százalékát. A fennmaradó részt a világi eredetű források jelentik, amelyek pereskedések, vitás ügyek bírósági eljárásai nyomán rögzítettek értékes adatokat a templomokról.

Az egyházi forrásokat további alcsoportra bontva, elkülöníthetjük a **középkori és fejedelemségkori forrásokat**, amelyek egyben a templomok meglétének első adatai.

A legtöbb udvarhelyszéki falu legelső fennmaradt írásos említését jelentik az 1332–1334 közötti **pápai tizedjegyzék** összeírásai.³⁶ Ezek egyben az egyházak, a templomok első írásos adatai, amelyek tanulmányozása rávilágít a 14. századi egyházi beosztásra is.

Ennek az adónemnek a szedését a pápaság a Szentföld felszabadításának céljaira rendelte el 1119-ben. Először az egyházi jövedelmek huszadát, majd annak tizedrészét gyűjtötték be.³⁷ Az összeírásból kiderül, hogy Udvarhelyszék az erdőháti esperesi kerülethez tartozott. Az adólista a település neve mellett tartalmazta az ott szolgáló plébános nevét és a befizetett összeget is. A pápai tizedjegyzékben szereplő adatok, azon kívül, hogy a székelyföldi települések egyházainak az első okleveles forrását jelentik, nem alkalmasak arra, hogy a befizetett összegekből következtetéseket vonjunk le akár a népességre, akár a belső egyházi berendezkedésre vonatkozóan. Az ezekben szereplő befizetett összegek olyan alacsonyak, hogy annak kulcsa mindmáig megoldatlan kérdés.³⁸

A szegényes középkori források egy másik csoportját jelentik a **búcsúengedélyek, templomszentelési iratok**, amelyek egy-egy templom történetének a legelső adatai.

---

36 *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I.* Bev. Fejérpataky László. Budapest, 1885. 115–116, 132–133.

37 Györffy György: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In: *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Szerk. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest, 1984. 141.

38 Uo. 156.

Hasonló forrással találkozunk Küsmödnél, ahol a középkori plébániatemplomot az 1446-ban kiadott pápai búcsúengedély segítségével építették vagy fejezték be.³⁹ Ez egyben az egyetlen templom, amelyet a 15. században okleveles adat említ. A már megépített templomok felszenteléséről is nagyon kevés adattal rendelkezünk. 1533-ban került sor a lengyelfalvi templom és két oltárának felszentelésére, amelyet Felvinczi János felszentelt püspök és gyulafehérvári kanonok végzett el.⁴⁰

A reformációt követően a megmaradt udvarhelyszéki katolikus egyházközségek fejedelemségskori történetének egyetlen forrásai a **missziós jelentések**, amelyeket Rómába küldtek.

A tridenti zsinatot követően VIII. Orbán pápa felállítja a Hitterjesztési Kongregációt, amelynek célja a protestánssá vált országok híveinek visszatérítése volt. Így Erdély is a hitetlenek földjévé, azaz missziós területté lett nyilvánítva, itt is létrehozták az Apostoli Missziót. A missziós tevékenységekről beszámolókat küldtek Rómába, ami azzal az előnnyel járt, hogy a helyi viszonyokat megismerve, pénzügyi és egyéb segítséget is nyújthattak a külföldi katolikus elöljárók. Ezek az első hivatalos felmérések a katolikus egyházközségek reformáció utáni állapotáról.⁴¹

A reformációt követő berendezkedésről igen kevés forrásanyaggal rendelkezünk. A kialakult egyházi berendezkedés és az egyházi állapotok megismeréséhez a legtöbb adatot a két példányban készült **vizitációs jegyzőkönyvek** szolgáltatják. Az egyik példány az esperesség irattárába, a másik pedig az egyházközség levéltári anyagába került. A reformátusok első jegyzőkönyve 1644-től kezdődően tartalmaz adatokat, falvankénti összeírás csak a század végén keletkezett.⁴² Ezek főként az egyházi birtokokra, az egyházi bérre, a templombelső berendezésére terjedtek ki, viszonylag kevés adatot szolgáltatnak a templomok megismerésé-

---

39 Dávid, 1981. 192.

40 *Székely Oklevéltár. II. kötet. 1520–1571.* Kolozsvár, 1876. 27.

41 Tóth István György: *Relationes Missionarium de Hungaria et Transilvania (1627–1707).* Róma–Budapest, 1994. 252.

42 Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, Székelyudvarhely. *Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existensis Anno verbi incarnati 1644.*

hez. A 18. századból 4, a 19. századból 23 vizitációs jegyzőkönyv maradt fenn az udvarhelyi református esperesség levéltárában.

Az unitárius felekezet két esperességbe tagozódott, amely nagyjából a szék területét fedte le. A Keresztúr köri esperesség legkorábbi vizitációs jegyzőkönyve 1785-ből maradt fenn, az irattárban összesen 11 kötetnyi jegyzőkönyv található. Az Udvarhely köri jegyzőkönyvek sorozata 1715-től kezdődően maradt fenn, az összesen 15 kötetet egészen 1914-ig terjed.⁴³

A 18. századi unitárius egyházlátogatások közül a forrásérték tekintetében kiemelkedik a Lázár István által készített 1789. évi jegyzőkönyv. Ez részleteiben kiterjed magának a templom állapotának, belső berendezésének, birtokainak, ingó és ingatlan javainak leírására, továbbá adatokat szolgáltat az iskoláról, a paplacról, a pap és tanító bérezéséről, a település híveinek számáról, a klenódiumokról, de építési és javítási feliratait, harangjait is leírta. Mindemellett értékes adatokat találunk benne a helyi egyházi életre, szokásokra vonatkozóan is.⁴⁴

A katolikus esperesség első vizitációs jegyzőkönyve 1711-ből származik, magyar nyelven íródott és szintén fontos adatokat szolgáltat magának a templomnak, birtokainak és az egész egyházközségnek a megismeréséhez.⁴⁵

A vizitációs jegyzőkönyvek számunkra legfontosabb részleteit azok a meghagyások, javaslatok, rendeletek jelentik, amelyeket a megyebírónak adtak ki. Ez rendszerint megörököltette a templomon esett károkat, nagyobb építkezéseket, egyben rögzítette az aktuális állapotokat.

Az egyházlátogatásokkor felvették a megyebíró pénzbeli elszámolását is. A **számadások** kezdetben a vizitációs jegyzőkönyvek kiegészítő részeként szerepeltek. A későbbiekben külön könyvekbe vezették őket.

43 Mindkét levéltár anyaga jelenleg Székelykeresztúron található az unitárius egyházközség ifjúsági házában. Az irattár rendezését és jegyzékének elkészítését 2009-ben végezte el Mikó Ferenc segédlelkész.

44 Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. *Az 1788 és 1789 években Torda-Aranyos, Keresztúr és Udvarhely körökben Lázár István püspök által tett Generális Visitatio Jegyző Könyve.*

45 A vizitációs jegyzőkönyvek évenként és falvanként való jegyzékéhez lásd Bernád Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II.* Gyulafehérvár–Budapest, 2006. 223–282.

A számadások lényegében az egyház pénzügyi bevételeit (*perceptum*) és kiadásait (*erogatum*) tartalmazta. Ezek a források rendkívül precíz és részletes adatokkal szolgálnak az egyházközség gazdasági életének megismeréséhez, ugyanakkor a kiadások részletesen beszámolnak a legkisebb javításról, felújításról, a templomot ért összes változásról is. Ezek jelentik az egyik legfontosabb forráscsoportot, hiszen sok esetben ezek a templomépítések egyetlen hivatalos adatai, amelyek tartalmazzák a kivitelező mesterek neveit, mindemellett nélkülözhetetlenek egy újkori templom építéstörténetének rekonstruálásakor.

A templomépítésekre vonatkozóan találhatunk adatokat a **parciális zsinati jegyzőkönyvekben** is. Ezek tanulmányozása elengedhetetlen, ha az egyházi berendezkedés alakulását, a leányegyházak anyaegyházakkal való viszonyait kutatjuk.

Az egyházi iratanyag egy része az egyházmegyei levéltárakban található, ezek tanulmányozása könnyen elvégezhető, hiszen a levéltárak mutatókkal vannak ellátva. Az itt tárolt anyagok az esetek nagy többségében a vizitációk és számadások adatait tartalmazzák.

Ha egy-egy templomról részletesebb adatokat szeretnénk megtudni, elengedhetetlenül fel kell keresnünk az egyházközség levéltárát is. Mivel ezek a levéltárak az esetek többségében nincsenek jegyzékkel ellátva és rendezve, így gyakorlatilag jelenlegi állapotukban kutathatatlanok. Ahhoz, hogy tudományosan feldolgozhatóvá váljanak, először rendezni kell őket. Az elmúlt években több levéltár teljes, a 19. század végével lezáródó anyagát rendeztük, leltároztuk, digitalizáltuk, feldolgoztuk, megírva az adott egyházközség történetét. Ezek az egyházközségi levéltárak zömmel 18–19. századi adatokat tartalmaznak. Az újkori források vizsgálata szintén elengedhetetlen, akár egy középkori épület tanulmányozásánál is, hiszen hiteles forrásokat adnak az épület életéről, változásairól, állapotáról, így azokat egészen az épületek pusztulásáig nyomon követjük. Ezeknek a fontosságára világított rá a homoródszentmártoni levéltár feldolgozása,⁴⁶ amely egyben fontos adatokat szolgáltatott a templom körül történő régészeti ásatások számára is.

---

46 Nyárádi Zsolt – Szász Hunor: Levéltári adatok a homoródszentmártoni unitárius templom történetéhez. In: *Keresztény Magvető*, 117. (2011) 4. sz. 385–406.

Az elpusztult templomok kutatásához hozzátételesek 60 egyház-község levéltári anyaga őrizhet értékes forrásokat. Ezek közül akadnak csonka levéltárak is, amelyek csak részben maradtak fent. További kutatást igényel megvizsgálni az erdővidéki egyházak levéltárainak megmaradt állományát, hiszen a begyűjtött egyházmegye iratait 1943-ban átadták megőrzésre a Székely Nemzeti Múzeumnak. Ezek, a múzeum többi anyagával való közös menekítés során, 1944 őszén elpusztultak.⁴⁷

Az egyházközségek levéltári anyagának számunkra legfontosabb iratai az **adományozó levelek**, amelyek tehetősebb családok által létrehozott új egyházközségekről mesélnek.⁴⁸ De említjük az új, építendő templom helyének adományozását tartalmazó iratokat is.

Egy külön forráscsoportot jelentenek a **kéregetőlevelek**, amelyek a Főkormánysház (Gubernium) által hivatalosan kibocsátott engedélyek az új templomok építéséhez való adománygyűjtésre. Ezek kérvényezése előtt az egyházközség be kellett jelentse szándékát az esperesnél, aki küldöttet mentetett az egyházközségbe, hogy felmérjék az építés szükségességét, az egyházközség anyagi állapotát. A forráscsoport jelentősége abban rejlik, hogy ezekben a jelentésekben részletesen beszámolnak a már pusztulófélben levő templomról. Példaként említhetjük Mátisfalvát, ahol 1792-ben „*az oculata revízióra kirendelt investigátoroknak hiteles relációjukból bizonyos az, hogy az instans eklézsiának mostani, fából való temploma nemcsak az, hogy nemsokára omló és romlófélben lészen, hanem a már megszorodott népnek mostani számához képest még csak fele részire nem elégséges. Ugyan az investigátorok relációjuk szerint bizonyos az is, hogy az harangjaik csak holmi alacsony állásokon lévén, sok helyre az ekléziában éppen nem hallatszódznak, következésképpen mind egy új, tágasabb kőtemplomnak, mind pedig egy toronynak is építésére nagy és elkerülhetetlen szükség vagyion, de minthogy azon építésnek végbevitelére csak maguktól teljes tehetetlenek és elégtelenek, ezért ezen reménykedő eklézia Partiális Sz. Synodusunktól az egész országban való kéregethetés szabadságának a felsőbbbségektől való kieszközlé-*

---

47 Juhász, 2008. 143.

48 Tóth Levente: Nemesi családok által alapított gyülekezetek az Udvarhelyi Református Egyházmegyében. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok X.* Székelyudvarhely, 2010. 61–103.

se és megnyerése végett kerületbéli Tit. külső és belső elöljáróknak hathatósan és buzgóságosan ajánltatik."⁴⁹

Az egyházközségi iratanyag igen gazdag csoportja a 19. században általánossá váló **egyházközségi gyűlések** során vezetett jegyzőkönyveké, amelyek sok határozatot, rendelkezést tartalmaznak a templomokra, azok építésére, karbantartására vonatkozóan.

További értékes adatokat gyűjthetünk a témakört illetően, ha az egyes családok **végrendeleteit** tanulmányozzuk, amelyekben klenódiumokat, birtokot, vagy akár nagyobb pénzösszeget is hagyhattak falujuk templomára. Hasonló eset történt 1635-ben Lövétén, ahol Balás Péterné halála utáni örökségét „*testamentomban hatta wolt az Templum zamara*”.⁵⁰

A templomokra vonatkozóan egy másik forráscsoport, a **klenódiumokon, harangokon és épületeken lévő feliratok** sok esetben segítségünkre lehetnek egy építéstörténet rekonstruálásában.

Szintén az egyházi források közé kell sorolnunk az egyházi **sematizmusokat**, amelyek fontos, középkori vonatkozású plébániatörténeti adatokat is tartalmaznak. Az egyik legteljesebb az 1882-ben latin nyelven kiadott, amely a gyulafehérvári levéltár adatait is feldolgozva elkészíti a katolikus egyházak történetét. A kiadvány anyagában sok, mára már elpusztult forrást és adatot találhatunk.⁵¹ Más sematizmusok az egyházak jogi állását és népességének számát tartalmazzák, amelyek szintén értékes kiegészítői kutatásunknak.⁵²

Az egyházakra vonatkozóan a **világi levéltári adatok** között is találhatunk templomokra vonatkozó feljegyzéseket. Az egyik leggazdagabb forráscsoport a **pereskedési jegyzőkönyvek** csoportja, amelyek 16. század végi anyaga a Székely Oklevéltárakban kiadásra is került.

---

49 UREL 1793. 185.

50 *Székely Oklevéltár. Új sorozat. V. Székely népesség-összeírások 1635.* Szerk. Demény Lajos. Kolozsvár, 1999. 208.

51 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transilvaniensis.* Albae Carolinae, 1882. 175–194.

52 *Universalis Schematismus Ecclesiasticus venerabili cleri romano et graeco catholici saecularis et regularis incliti regni Hungariae et partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae.* Budae, 1848–1849. 964–968.

Hogy egy érdekes példát említsünk: 1596-ban Tarcsafalván „*az Szentegihaz Mezejen Ambrus Gergeljek kerteltek be az esvent, hol az cheherxfaluiak templomhoz iartak, de azért az a hely ugjan a falue, Tarchafaluae.*”⁵³ Tehát Csehétfalva Tarcsafalva leányegyháza volt a 16. század végén, és annak még nem volt temploma.

További adatokat találhatunk a **határleírásokban, métális le-velekben, birtokösszeírásokban**. Így kerül tudomásunkra, hogy Homoródszentlászlón „*a Pap házán kívül vagyon a régi Templom helye a falu gyepűje keresztül vagyon rajta.*”⁵⁴

A 17. századból számos **fejedelmi rendelkezés** maradt meg, amelyek a felekezeti viták során készültek. Legtöbbjüket már a 19. század végén közzétették.⁵⁵

A gyűjtőlevéltárakban található anyag sok adatot szolgáltatott a templomok történetéről, de csak kevés esetben tudtuk meg, hogy a templom nem az eredeti helyszínén, hanem máshol épült újra fel. Csak abban az esetben lehettünk bizonyosak, hogy elpusztult templommal számolhatunk, ha szerződések maradtak fent az új helyszín megszerzésekor, vagy ha mind a régi, mind az új templom környezetének részletes leírását ismertük. Ez a bőséges forrásanyag az esetek nagy részében hiányzik.

Egy másik történeti forrás azonban némiképp pótolhatja a hiányt. Mária Terézia idejében, az erőteljes rekatolizáció következtében vidékünkön is jelentősen alábbhagy a templomépítések hulláma. Egyedül a katolikus felekezet építhetett szabadon templomot, akár állami támogatással, más felekezetek csak a Főkörmányszék által kibocsájtott engedéllyel építközhettek. Az 1727-ben született rendelet meghagyja „*min-den recepta religiön lévőknek, hogy senki királyi engedelem nélkül templomot, oratóriumot, scholát, kollégiumot*”⁵⁶ nem építhet.

---

53 Székely Oklevéltár. Új sorozat. II. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1591–1597. Bukarest, 1985. 276.

54 Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, Székelyudvarhely. *Protocolum seu matricula ecclesiarum reformatarum in Diocesi Udvarhelyiensi existentium...renovata anno 1779.* 202.

55 Ennek a legteljesebb összefoglalását Dávid Lászlónál találjuk. (Dávid, 1981.)

56 Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala, Kolozsvár. Fond Colecția unitarienilor, 16/1.

Mindez gyökeresen változott meg II. József trónra kerülésével, aki-
nek egyik első, legfontosabb intézkedése a türelmi rendelet kibocsátása
volt 1781-ben. Ez a rendelet megengedte, hogy minden településen, ahol
legkevesebb 100 nem katolikus család élt, ott azok saját költségükön
fenntarhták helyi gyülekezeteiket, sőt – torony és harang nélkül, nem
közútról nyíló bejáratral – templomokat is építhettek.⁵⁷

A leromlott templomok és az időközben bekövetkezett demográfiai
növekedés szükségszerűvé tették számos település számára az új templo-
mok építését.⁵⁸ Ekkor kerül elbontásra több középkori és fejedelemség-
kori templom, de sok fából készített, átmeneti jelleggel bíró egyházi épü-
let is. A türelmi rendeletet követő három évtizedben Udvarhelyszéken
mintegy 43 templomot alapjaiban újjáépítettek, 16 templom pedig fel-
újítás alá került. A sok új építkezés számos új helyszínt is eredménye-
zett. Ezeknek felderítésére a legjobb források az **osztrák katonai térké-
pek**. Mivel a legtöbb templom újjáépítése a 18. század végén kezdődött,
az 1769–73 között készített, II. József által elrendelt katonai térképen⁵⁹
sokuk még megtalálható.

Az I. katonai felmérés a munka volumenéhez képest rövid idő alatt
készült el, következésképpen pontossága nem felelt meg a várakozások-
nak. Mikor befejezték sok helyen már elavulttá vált. Nem összefüggő,
egységes felmérés volt, hanem az országok és tartományok részletfelmé-
réseinek sorozata, amelyek szilárd geodéziai alap, felsőrendű mérések,
vetületi alap nélkül készültek, ezért ha összességében nézzük, akkor a
pontatlanságuk eléri az egy kilométeres hibahatárt, de ha egymáshoz vi-
szonyítjuk a tereppontokat, akkor a hibahatár sokkal kisebb. A színes tér-
képeken jól láthatóan feltüntetik a települések templomait, így ezeket ta-
nulmányozva egy teljes listát nyerhetünk a 18. század második felének
állapotairól. Természetesen akadnak példák, amikor a forrásaink szerint
lennie kellene templomnak az adott településen, de a térképen nem ta-
láljuk. Az alaposabb kutatások azonban erre is magyarázatul szolgálnak.

---

57 Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*.
Budapest, 1939. 263–267.

58 Szabó, 1981. 157–177.

59 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Budapest. I. katonai felmérés.
Erdély. Jelz.: B IXa 1123. Lépték: 1:28.800.

Egy ilyen példa Siklód, ahol ismereteink szerint középkori templomot kellene ábrázolnia a felmérésnek, azonban nyomát sem találjuk. Ennek a magyarázata az lehet, hogy a templom számtalan alkalommal hasadozott meg a mozgó talaj következtében. Az első nagyobb felújítást 1761 körülre tehető, hiszen ekkor történt, hogy a siklói egyház tanítóját, aki szabályos kéregető levéllel Nagyvárad környékén adományokat gyűjtött templomépítésre, elfogták és bebörtönözték, mert engedélye csak Erdély területére szólt.⁶⁰ A felmérések ideje alatt pedig egy félig elbontott templomot találtak, amelyet nem tüntettek fel a felmérésen.

A katonai térképeken esetenként feltüntették a korábbi romokat, elpusztult templomokat. Így találjuk az elpusztult Dobó településnél az *Alte Kirche* megnevezést.⁶¹ A térképszelvényekhez országleírás is társult, amely tartalmazza a települések szilárd anyagú épületeit, ám többnyire csupán a templom létét és anyagát, erősségét adja meg.⁶²

Ha a 18. század közepének rögzített állapotait módszeresen összevetjük a két 19. századi felméréssel (a második 1853–1858 közötti, illetve a harmadik az 1869–1873-as években készült), valamint egy, a mai állapotokat tükröző térképpel, esetleg műholdas felvétellel, akkor jó arányban kiszűrhetjük, hogy mely falvak esetében kell elpusztult templomokkal számolni. Ezzel a módszerrel mintegy 52 elpusztult egyházi épületet sikerült kimutatni Udvarhelyszéken. A katonai felmérések nemcsak a pusztatemplomok kiszűrésében bizonyultak rendkívül fontosnak, hanem ezek terepen való beazonosításában is. A katonai térképek által szolgáltatott adatokat összevetettük az egyházi levéltárakból származó ismereteinkkel, a hiányzó részletek után így már célirányosan kutathattunk.

Az elpusztult templomok beazonosításában a **dűlőnevek** közvetlen módon tájékoztatnak. A helynévanyag (toponímia) tanulmányozása során egyházas helyekre utalnak a szentegyház, kápolna, templom, cintorom kifejezések. Ezek közül a már elpusztult egyházi épületre következ-

---

60 Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. köt. Bp., 1904. 106.

61 I. katonai felm. 210. térképszelvény.

62 *Anhang zu der Kriegs des Gross Fürstenthum Siebenbürgen. Drittes Buch vorinnen verschiedene Anmerkungen über Sectiones 151–159 und so weiter biss inclusive 208 enthalten*. Kézirat. Bécs, K. u. k. Kriegs-Archiv.

tethetünk, ha a Csonkatemplom, Kápolna mezeje, Kápolna bérc, Csonkaház, Pusztas stb. helynevekkel találkozunk.

A földrajzi névgyűjtést Pesty Frigyes kezdte, aki 1864–1865 között országos rendszerben kérdőíveket küldött ki, amelyekből számos értékes helytörténeti adat gyűlt össze.⁶³ Ennek a gyűjtésnek településenkénti részletes feldolgozása jelenik meg folyamatosan Janitsek Jenő közreműködésével a Magyar Névtani Dolgozatokban (szerk. Hajdú Mihály). Udvarhelyszékre vonatkozóan hatalmas történeti helynévanyagot találunk Szabó T. Attila gyűjtésében, amely már nyomtatásban is elérhető.⁶⁴

Az előző forráscsoportok által szolgáltatott adatokat hathatósan ki egészíthettük a demográfiai, statisztikai jellegű összeírásokból. Az egyik legfontosabb az 1784–1787 között készített első hivatalos népszámlálás,⁶⁵ amely megemlíti a településen lakó lelkészeket is. Ez egyben jól jelzi számunkra, hogy ebben az időszakban melyek voltak azok a települések, amelyek egyházilag önállóak voltak. Ezt az adatsort egészíthetjük ki Ignatz Lenk von Treuenfeld 1839-ben közreadott földrajzi lexikonja alapján,⁶⁶ amely az egyes településeknél felsorolja, hogy mely felekezetek lakják, melyeknek van templomuk, további adatokat szolgáltatva ezek egyházi státusáról is. Ez a földrajzi lexikon igen fontos forrása az egyházi állapotok újkori rekonstrukciójának.

Kiegészítő, de fontos forrásként használhatjuk a művészettörténeti felméréseket, állapotörögzítéseket. A 19. század végéről feltétlenül meg kell említenünk Huszka József nevét, akinek akvarellrajzai több udvarhelyszéki freskót is megörökítettek. A műemlékes felmérések egy másik nagy kutatója a már említett Debreceni László.⁶⁷

---

63 Pesty Frigyes helynévtörténeti gyűjteménye. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár és Régi Nyomtatványok Tára. Udvarhelyszék. Fol. 378.

64 *Udvarhelyszék. Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése* 6. Közzétette: Hajdú Mihály és Bárh M. János. Budapest, 2005.

65 Dányi Dezső – Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás*. Budapest, 1960. 363–365.

66 Lenk, Ignaz von Treuenfeld: *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orthographisches Lexikon*. Wien, 1839.

67 Markos András – Kiss Ágnes: *A Darkó-Debreczeni gyűjtemény leltára és mutatója*. Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. 1971. Gépírat.

Az említett forrásokból nyert anyagot egy adatbázis formájában rendszereztük. Emellett fontosnak tartottuk azt is, hogy egyes falvak felekezeti összetételét is vizsgáljuk, hiszen találunk olyan példát, hogy egy-egy közösség rövid ideig megerősödött, épített egy kis fatemplomot, *oratóriumot*, amely rövid időn belül elpusztult, s így nyoma adott esetben sem a levéltári forrásokban, sem a katonai térképeken nem maradt meg.

A forráscsoportok összevetése és elemzése tovább bővítette az elpusztult templomok sorát; ezek száma jelenlegi ismereteink szerint 81. Ehhez csatolódik még 33, szintén a föld alatt levő kápolnára utaló forrás.

Az átnézett történeti források sok esetben nagyon szegényesek, további adatok csupán **a régészet módszereivel** gyűjthetőek. Gyakran izgalmas kutatómunkát igényel egy-egy több száz éve elbontott templom helyének pontos beazonosítása. Ezekben főként a katonai térképek, a helyi hagyomány és a helynévanyag összevetése hozhat előrelépést.

A terepbejárásaink során szerencsés esetben, amennyiben nem beépített területen kutatunk és azt szántják is, hamar megtaláljuk az elbontott épület nyomait, környezetében ugyanis jelentős mennyiségű habarcsos kő- és téglanyag található. Amennyiben középkori épületről van szó, a temetkezésre utaló emberi csontok töredékei is gyűjthetőek a felszínről.

Mindezidáig a források által jelzett templomok mintegy felét sikerült bejárni. Ezek közül 12 egyáltalán nem azonosítható terepen, részben mivel beépítették ezeket a területeket, részben mert nincs elég forrásunk rá. Hat esetben sikerült meghatározni a helyszínt, de nem találtunk régészeti nyomokat. Ezeknél az eseteknél zömmel faépületekről volt szó, amelyeknek elbontásukat követően nem maradt a felszínen semmiféle nyoma. Egyértelműen épületre utaló nyomot 18 esetben sikerült találni.

A beazonosított helyszíneket térképre vetettük, ezt követően elkészítettük ezek felszínének geodéziai felmérését.

A soron következő régészeti munkálatok már nem képezik szorosan a kutatások tárgyát, hiszen a helyszínek topográfiai felmérése, geofizikai kutatása, légi fotózása, esetleges régészeti feltárása hosszú lezajlású projekt, a kivitelezéshez jelentős anyagi és infrastrukturális fedezet szükséges.

BERNÁD RITA**A Gyulafehérvári Káptalani Levéltár
története és felépítése**

Egy kilencszáz éve fennálló intézmény írásos tevékenységének termékei és azok védelmezési módja fölött reflektálunk ebben a rövid értekezésben. Gondos tevékenység körülhatárolni, hogy hogyan és miért született, de biztosra tudjuk, hogy az egyházigazgatás-történetben, az egyháztörténelemben és főként a magyarországi írástörténetben kiemelten fontos szerepet játszott.

Jelen pillanatban túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az egykori Magyar Királyság és utódállamai levéltárainak – mint az írott levelek tárházainak – születése és kialakulása a káptalanok, valamint a konventek írásbeli tevékenységével szoros összefüggést mutat.

A középkorban a káptalanok hiteleshelyként, irattárként is működtek, azaz egy adott terület, megye birtok- és társadalmi, kulturális viszonyairól állítottak ki okleveleket. Tulajdonképpen a mai közjegyzői funkciókat látták el, hiszen itt lehetett végrendeletet tenni, bevallást, nyugtát és hiteles másolatot kérni.

A káptalan mára egy olyan egyházi intézmény maradt – az egyházmegye vezetőjének (püspök vagy érsek) tanácsadó testülete –, melynek jellegét és szerepét az idő változásai nagymértékben befolyásolták. A káptalan Erdélyben létezik ma is, a Gyulafehérvári Főegyházmegyében jelenleg is működik, azonban kanonokjainak feladatai, szerepköre csökkent a közép- és a koraujkorihoz képest. A magyar királysági káptalanok, egyedi és különleges módon, az európai országok káptalanjaitól eltérően, közel 700 éven keresztül működtek hiteleshelyként, amely által kanonokjainak feladatköre is különbözött a más országokban tevékenykedő kanonokok feladatkörétől.

Jelen tanulmány által a gyulafehérvári székeskáptalan háromba szakadt levéltárainak működéstörténetét és felépítését ismerhetjük meg.

A káptalanokról általában

A káptalan (latinul capitulum) a katolikus egyházigazgatás testületi szerve, mely egy püspökséghez vagy egyházmegyéhez tartozik. Tagjai a kanonokok, vezetője a prépost. Nevét onnan nyerte, hogy amikor még a kanonokok a „canonica vitá”-hoz kötve voltak, a rendszabályok egy fejezetét (capitulum) naponta felolvasták nekik, ezért címük *Venerabile Capitulum* volt. Vannak székes- és társaskáptalanok aszerint, hogy székes- vagy egyéb egyház mellett működnek. Az érseki vagy püspöki egyházhhoz tartozó káptalant székes főkáptalannak nevezik. Társaskáptalanok voltak Magyarországon az aradi, a nagyszombati, a pozsonyi, a soproni, a vasvári, a fiemei, a nagyváradi latin szertartású káptalan és a császmái. A káptalanok nem vesznek részt a püspöki megye kormányzásában, mert az a püspök kizárólagos joga. A székeskáptalan a püspök tanácsadó testülete, ahogyan a bíbornoki testület a pápa tanácsadó testülete. A káptalan jogai csekélyebbek akkor, amikor van püspök (sede plena), nagyobbak olyankor, amikor a püspöki szék megürül (sede vacante), vagy a püspök akadályozva van (sede impedita). Belügyeit a káptalan önállóan intézi. A magyar jogéletben a káptalanok, mint úgynevezett hiteleshelyek, nevezetes szerepet játszottak.¹

A kanonokok a káptalan tagjai, nevük onnan ered, hogy eredetileg közös életre és különleges rendszabályok által előírt életmódra (vita canonica) voltak kötelezve. Egy időben kanonok volt minden pap, aki nem volt szerzetesrend tagja, mert mindegyiknek a káptalanhoz kellett tartoznia és alkalmazkodnia kellett a kánoni életmódhoz, idővel azonban a káptalanok meggazdagodtak, s tagjaikat egyre jobban zavarta az élet- és házközösség. Emiatt a káptalan tagjai felosztották maguk közt a káptalan javait, és mindegyik kanonok számára külön javadalmat (praebendas) hasítottak ki, vagyis kanonoki állomásokat szerveztek, így a káptalanok zárt testületekké (capitula clausa) váltak, ugyanis minden káptalan-nál csak annyi kanonok lehet, ahány javadalom, állomás van. Az egyház folytonos törekvésének köszönhetően sikerült néhol a közös élet visszállítását kérésztülvinni. Így támadt a különbség a közös élet szabályait

---

1 Bunyitay Vincze: *A váradi püspökség története*. I. Nagyvárad, 1883. 126–127. (A továbbiakban Bunyitay: *A váradi...*)

követő „szabályozott kanonokok” (canonici regulares) és az életközösségre vissza nem tért „világi kanonokok” (canonici saeculares) között.

Az életkort tekintve, a kanonokságra a betöltött 22-ik, káptalani méltóságra, például főnökségre, lelkeszettel vagy külhatósággal járó állomásokra a betöltött 25-ik életév volt szükséges. Tekintve a fontos szerepet, amelyet a káptalanok hiteleshelyekként játszottak, az 1741. évi 16. tc. rendelete szerint a kanonokoknak nemcsak a magyar nyelvben, de a jogtudományban is jártasnak kellett lenniük. Némely stallumokra előírták a nemességet.

Magyarországon a négy első állomású kanonok az ún. oszlopos kanonok (canonici columnares), éspedig: a prépost (nagyprépost), az olvasókanonok (lector), az éneklőkanonok (cantor) és az örkanonok (custos). A valóságos kanonokokon kívül vannak címzetes kanonokok is.

A nagyprépost a káptalan vezetője, kézbesítőcédulával vagy harangszóval ő hívta ülésre a káptalant. Ő volt egyben a káptalani iskola vezetője is. A prépost után következett az olvasókanonok, akit hivatala szorosan a székhelyhez kötött. Ő volt ugyanis a káptalan jegyzője, a hiteleshelyi tevékenység fő mozgatórugója. Ő fogalmazta meg és állította ki az összes hiteleshelyi oklevelet. A káptalani kiváltságleveleket ő pecsételte le és keltezte. Jogában állott segédet, sublectort alkalmazni, akit ő fizetett.² Az olvasókanonok után rangban az éneklőkanonok következett, akinek feladata volt az istentisztelet és a káptalani iskolában az énektanítás vezetése. Ő iktatta be az újonnan kinevezett kanonokokat, előtte vizsgáztak a felszentelendők énekből. Az örkanonok a káptalani levéltárnak és az összes egyházi szereknek volt az őre.

A káptalani méltóságok után következtek a rurális főesperesek, majd az ifjabb vagy a mesterkanonokok, akik között az első helyet a dékán foglalta el. A dékán feladata volt a káptalan jogi és gazdasági ügyeinek intézése. A káptalan tagjainak sorát az áldozó-, a karbeli papok és az ol-tárigazgatók zárták.³

---

2 Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan legrégebbi szervezete és tagjai. In: *Erdélyi Múzeum*, új folyam 1. (1930) 10–12. sz. 340–341.

3 Bunyitay: *A váradi...*, 129.

A hiteleshelyek. Az intézmény létrejötte, sajátosságai

A hiteleshelyek, régies nevükön biznyságtevő helyek (latinul loca credibilia/testimonialia), egyházi testületek (káptalanok és konventek) a feudalizmuskori Magyarországon a mai közjegyző szerepét töltötték be. A 13. század első fele óta a felek kérésére vagy hatósági megbízás alapján állították ki a hiteles pecsétjükkel ellátott közhitelű okleveleket.⁴ Közhitelűnek nevezték azokat az okleveleket, amelyeket úgynevezett autentikus pecséttel, vagyis minden ügyben tekintéllyel, hitellel bíró pecséttel erősítettek meg.⁵ A bizonyító erejű oklevelek kiadására és másolására hozták létre őket az írásbeliség iránt egyre növekvő társadalmi igény következményeként a 13. században. A hiteleshelyek tagjai végezték a peres ügyek esetén az idézést, a tanúkihallgatást, a helyszíni szemlét, a határjárást, az eskütételt vagy más, a perrel kapcsolatos teendőket. A 16–17. században a vármegyei és a városi hivatalok írásbelisége fokozatosan csökkentette a hiteleshelyek jelentőségét. 1858 után először átmenetileg, 1874-ben pedig véglegesen a közjegyzői intézmény vette át a hiteleshelyek feladatkörét.

Működésüknek kettős alapja van: az egyik az egyházi testületeknek már a 12. század végén meginduló oklevél-kibocsátó működése, a másik közhitelű biznyságként való elismerésük. Tevékenységük nem egyszerre és nem törvényes rendelkezés hatására kezdődött, hanem egy hosszas fejlődés eredménye. Kezdetben csak a tekintélyesebb egyházi testületek állítottak ki oklevelet az előttük megjelent felek bevallásáról vagy a káptalan előtt lefolyt istenítéletek ügyében, a későbbiekben a kisebb káptalanok és konventek is.

A püspöki, illetve érseki székhelyeken működő székeskáptalanok és társaskáptalanok, valamint a konventek voltak a nevezetesebb hiteleshelyek. Írásba foglalták az előttük megjelentek adásvételi, csere, zálogba adási szerződéseit, adományait, kölcsönügyleteit, végrendeleteit.

---

4 Papp László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban*. Budapest, 1936. 3. (A továbbiakban Papp: *A hiteles...*)

5 Endrényi Ferenc szerk.: *Levéltári ismeretek kézikönyve*. Budapest, 1980. 20.

it, birtokosztályait stb. A káptalanok és a konventek területi illetékességét törvényesen soha nem határolták el.⁶

A speciálisan magyarországi jellegű hiteleshelyek oklevélkiadó működése az egyházi testületek írástudásából fakad, amelynek következtében autentikus pecsétet nyertek a királytól és kiadványaikat közhitelű bizonyoságnak ismerték el. A hiteleshelyek mutatják a szervezett, ügyrendszerűen kialakult levéltárak legkorábbi példáját. Levéltáraikat a rendiség mindig mint a saját, az ország lakóinak levéltárát tekintette, ahol minden jogára biztosítékot kereshetett. A hiteleshelyként működő káptalanoknak és konventeknek, valamint a többi egyházi testületeknek a hiteleshelyi levéltártól elkülönített magánlevéltárai is voltak, melyeknek kialakulási folyamata nagyjában azonos a családi levéltárakéval.⁷

A történelmi Magyarországnak a 13. század előtti időszakból csekély mennyiségű oklevele maradt fenn, amely egyrészt a tatárjárasnak, másrészt a török hódításoknak tudható be. A magyar középkori jogéletben azonban jelen volt egy sajátos intézmény, még a hiteleshelyek keletkezése előtt, amely némi bizonyoságot kölcsönzött az oklevél nélkül végbe ment jogügyletnek. Ezt az intézményt poroszlónak (pristaldus) nevezték. A délszláv eredetű kifejezéssel illetett poroszló a jogcselekményt igazolta oklevél nélkül. A poroszló jelenthetett hivatalos bírói segédet vagy bizonyos esetekre megbízott személyt. Megbízatusuk az volt, hogy valamely jogügyletnél jelen legyenek és azt szükség esetén bizonyíthassák, egyféleképpen pótolták az oklevelet. A poroszló működését a fél fizette, neki kellett ellátásáról gondoskodni. A poroszlói intézmény hanyatlásához több ok is hozzájárult: a poroszlót tartó fél visszaélhetett annak eltarásával, aki könnyen szolgálhatott jogbizonyosságul peres ügyeiben, a szóbeli bizonyítás csupán a poroszló haláláig volt lehetséges stb.⁸ A poroszló intézményének hanyatlásával elterjedt a (hiteles) pecsét használata.

---

6 Teljes jegyzékükhöz lásd Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. 136–137. (A továbbiakban Szentpétery: *Magyar...*); Komjáthy Miklós: A hiteleshelyek. In: *História*, 4. (1982) 2. sz. 28.

7 Fekete Nagy Antal: A levéltárak kialakulása. In: *Levéltári Közlemények*, 14. (1936). 27–29.

8 Eckhart Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. In: *Századok*, 47. (1913). 645. (A továbbiakban Eckhart: *Hiteles...*)

Az írásbeliség elterjedésével a káptalanok és egyéb egyházi testületek készen álltak arra, hogy hiteles pecsétjükkel bizonyítsanak. III. Sándor pápa (1159–1181) egyik rendelete csak azon okleveleknek tulajdonított egyházi törvényszék előtt bizonyító erőt, amelyet *manus publica* írt, vagy amelyen *sigillum authenticum* található. A káptalani pecsét, a káptalani oklevél bizonyításával más esetekben is éltek. A váradi regestrum több olyan esetet jegyzett fel, amelyben a bíró a poroszlót a káptalan elé küldte, hogy mondja el a per lefolyását és eredményét, valamint kérjen oklevelet róla, hogy a per feledésbe ne vesszen. Az oklevelek hitelességét kizárólag a rájuk függesztett pecsét igazolta. Ha a pecsétnyomó elveszett vagy elpusztult, azt azonnal közhírré tették a visszaélések kizárása miatt.⁹

A hiteleshelyek kialakulásának szakaszában fordulópontot jelentett az 1231. évi 21. törvénycikk, amely a poroszlók hivatalos eljárásához előírta a megyéspüspök vagy valamelyik szomszédos konvent bizonyosságát, kötelezővé téve a káptalanok és konventek működését. Ez az aranybulla tulajdonképpen egy már meglévő gyakorlatot erősített meg és tett általánossá.

Az oklevelek a 13. század második felében már az egész ország területén meglehetősen egyöntetűnek mutatják a hiteleshelyi gyakorlatot. A káptalanok bizonyítási joga a 13. század első évtizedeiben fejlődött ki, ekkortól beszélhetünk hiteleshelyekről. Az írásba foglalás végett a felek szívesen fordultak a káptalanokhoz és konventekhez, hiszen írástudásuk, tekintélyük és könnyen hozzáférhető voltak miatt a legalkalmasabbak voltak erre a célra. A hiteleshely a felek bevallása (*fassio*) alapján bocsátotta ki az oklevelet.¹⁰

A hiteleshelyek között voltak országos hatáskörűek, valamint egy meghatározott területen működők. A hiteleshelyek területi hatásköre azt a területet foglalta magában, ahonnan a lakosok a testületet felkeresték bevallást tenni, illetve amelyben a kanonokok, szerzetesek kiszállásokat végeztek hites tanúbizonyiságként.¹¹ Az egyházi testületek, káptala-

---

9 Bunyitay: *A váradi...*, 132, 135.

10 Eckhart: *Hiteles...*, 650.; Szentpétery: *Magyar...*, 123.

11 Bilkei Irén: Hiteleshelyek a veszprémi egyházmegyében a középkorban és a kora újkorban. In: Hermann István – Karlinszky Balázs szerk.: *Megyetörté-*

nok előtt hajtották végre az istenítéleteket és tették le az esküt. A peres feleket a káptalan elé a poroszló vezette. Korábban az istenítélet lefolyását ő tanúsította, a 13. századtól azonban erről a káptalan adott ki írásbeli bizonyítványt.¹²

A középkori Magyarországon 16 székes- és 15 társaskáptalan létezett, így a konventekkel együtt 80 olyan intézményről tudunk, amely rövidebb-hosszabb ideig hiteleshelyi munkát végzett.¹³

A 14. század folyamán a hiteleshelyi oklevelek nagy tekintélyre tettek szert, jogügyleteknél nagyobb becsben álltak, mint a királyi oklevelek. A 13. században és a 14. század első felében minden konventnek, amely hiteles pecséttel rendelkezett, jogában állt mások ügyében hiteles oklevelet kiállítani.¹⁴

A hiteleshelyek másik tevékenysége az volt, hogy a király vagy a világi bíróságok parancsára (mandatum), mint hiteles bizonyság, küldött embere által részt vett valamely hatósági eljárásban és erről jelentést tett (relatio) a mandatumadó hatóságnak. A hiteleshelyi működés anyagi hasznot hajtott az illető egyházi testületnek, így érthető, hogy a 13. században kisebb konventek, sőt apácakolostorok okleveleivel is találkozunk. A hiteleshelyi működés megbízhatóságának szempontja a hiteleshelyek számának csökkentését kívánta, ezért az 1351. évi 3. törvénycikk a kisebb konventek működését visszaszorította, eltiltotta a birtokok öröklésétől (super perpetuatione possessionum) szóló oklevelek kiállításától. Ez a rendelkezés csökkentette a hiteleshelyek számát, egyes konventek elnéptelenedtek, kihaltak.¹⁵ Eckhart Ferenc szerint a Német-római Birodalomban minden pecséttel rendelkező intézménynek jogában állt bizonyító erejű oklevelet kiállítani a maga saját ügyében is. A magyar jogszokás ellenkezik ezzel, a hiteleshelyek saját jogügylete-

---

net. *Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 2010. 58–59.

12 Eckhart: *Hiteles...*, 649.

13 Bónis György: A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. In: *Levéltári Szemle*, 14. (1964) 1–2. sz. 125–142.

14 Eckhart: *Hiteles...*, 651–652.

15 Papp: *A hiteles...*, 4, 6.; Varga Árpád: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1980. 27.

ikben más hiteleshelyekhez fordultak oklevélért. Sem a francia eredetű officiolatust (az egyházi bíróság tekintélye adta meg az oklevél hitelességét), sem a római eredetű notariatust nem hasonlíthatjuk hatáskörében a kizárólagosan magyar hiteleshelyekhez. Létezett közjegyzői intézmény is, de mindig másodrendű maradt a káptalanokhoz és a konventekhez képest. A közjegyzői intézményt az egyházi törvényszék gyakorlata honosította meg Magyarországon, különösen a 13. század végén és a 14. század elején.¹⁶

A mohácsi vész következtében, 1526 után egyes hiteleshelyek teljesen megszűntek. Néhány hiteleshely még a mohácsi vész után is egy ideig fennmaradt, de rövid időn belül megszűnt. Ezek közé tartozik az aradi, a budai és a pozsegi káptalan, a székesfehérvári keresztes konvent, a kapornaki, a sági, a somogyi, a váradi premontrei és a turóci konvent. A török hódoltsági területen a hiteleshelyek nem működhettek, vagy megszűntek egy időre, vagy elmenekültek, mint pl. az esztergomi (Nagyszombatba) és az egri káptalan (Kassára, majd Jászóra).¹⁷ A török hódoltságban leginkább a levéltárak forogtak veszélyben, a sokszori menekülés, a kalandos utak nagy károkat tettek az iratanyagban.

A hiteleshelyi intézmény folytán a magyar okleveles gyakorlat sokkal egységesebb képet mutat a többi európai országhoz képest, diplomatikai szempontból a legjellemzőbb sajátossága, hogy saját pecsét alatt nem állított ki oklevelet.¹⁸ Az oklevél kiállításának feladatát a káptalanoknál az olvasókanonok (lector canonicus) végezte, de néhol már a 13. században is alkalmaztak jegyzőt (notarius) az írásbeli munkára. A konventeknél a perjel (prior) és az örkanonok (custos canonicus) intézte a hiteleshelyi működést. A hiteleshelyek által kibocsátott oklevelek külső és belső ismertetőjegyei megegyeznek a korabeli királyi oklevelekével, nyelvük a középkorban a latin.

A hiteleshelyek hanyatlása az 1722–1723. évi törvénykezési reformokkal kezdődött, amelyek csökkentették részvételüket a bíráskodásnál. Ezzel párhuzamosan csökkent az idézésről és tanúvallatról szóló oklevelek száma. Megmaradt a fassio-felvétel, a különböző jogügyleteknél,

---

16 Eckhart: *Hiteles...*, 654–655.

17 Papp: *A hiteles...*, 7.

18 Eckhart: *Hiteles...*, 655.

végrendelkezéseknél való tevékenység, a külső hiteleshelyi munkából pedig a statutio (a birtokba iktatásoknál hiteles bizonyoságként szerepeltek).¹⁹ A második támadást a hiteleshelyek ellen II. József intézte, aki levéltárait egy országos levéltárban kívánta egyesíteni, a hiteleshelyeket pedig új szervekkel pótolni. 1789-ben az összes hiteleshelyi levéltár egyesítését elrendelte, amellyel az elhanyagolt levéltárak rendezését mozdította elő. Halála előtt azonban visszavonta ezt az intézkedést is.²⁰ A hatalmas lendületű iskoláztatás az írásbeliség terjedésének biztosított nagyobb teret. A csekélyebb jelentőségű ügyekben megelégedtek az egyszerű írásba foglalással, amit a felek maguk is elvégezhettek. Szokássá vált az is, hogy a felek az otthon előre megfogalmazott bevallást nyújtották be a hiteleshelynek, ahol az anyanyelvű oklevelet a hiteleshely szóról szóra bevette a saját oklevelébe és csupán transzumálta azt, majd hitelesítette. A 19. században a hiteleshelyi tevékenység már csak ebből állott. Érdemei tekintetében az intézmény már 1848-ban megszűntnek tekinthető, amikor megszűnik a statutio, a birtokba iktatások régi jogi rendszere.²¹ Egyetlen tevékenységük maradt meg: a levéltárak őrzése, mivel iratanyaguk birtokukban maradt. A hiteleshelyek megszűnésével helyükbe lépett a magyar királyi közjegyzőség.²² Papp László szerint az erdélyi hiteleshelyek hamarabb hanyatlani kezdtek, mint magyarországi társaik. Az önálló állami berendezkedésű erdélyi területen a világi írásbeliség fellendült, így az írásbeli szükségleteket a két hiteleshely (Gyulaféhevár, Kolozsmonostor) már nem látta el többé.²³

---

19 Papp László: A hiteleshelyi intézmény megszűnése. In: *Regnum egyháztörténeti évkönyv 5. 1942–1943.* Budapest, 1943. 539–540. (A továbbiakban Papp: *A hiteleshelyi...*)

20 Uo. 553.

21 Uo. 545–546.

22 *Corpus Juris Hungarici.* CD-ROM. Szerk. Pomogyi László. Budapest, 2000. 1874. évi. 35 tc. (A továbbiakban CJH); Papp: *A hiteleshelyi...*, 553.

23 Papp: *A hiteleshelyi...*, 555.

A gyulafehérvári káptalani levéltár működése az alapításától a szekularizációig

Az első ezredforduló táján alapított erdélyi püspökség jelentős szerepet játszott a középkorban. Ennek megfelelően mind a püspökség, mind pedig a káptalan jelentős levéltári anyaggal rendelkezhetett. A magyarországi hasonló egyházi központok levéltári anyaga is óriási károkat szenvedett, de a párhuzamok alapján feltételezhető, hogy nagyszámú eredeti oklevél halmozódott fel a püspökségen: a hiteleshelyi tevékenység alapján egész Erdélyre vonatkozó hivatali (relationes) működéssel kapcsolatos iratok, a magánjogi (fassiones) tevékenységre vonatkozó egyéb iratok és családi letétek. E közjegyzői jellegű tevékenység mellett a káptalan saját birtokaira és működésére vonatkozó iratokat is itt őrizték.

A 13. század első évtizedeiben alapított gyulafehérvári káptalani hiteleshely abban a században kibocsátott okleveleiből összesen 86 darab maradt ránk. (Figyelembe kell vennünk ennél az oklevélmennyiség-nél, hogy ez a század két komolyabb csapást – 1241. és 1277. években – mért a levéltárra is.) Ezek közül az első ránk maradt okmány 1231-ben kelt, és a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található.²⁴

A gyulafehérvári káptalani levéltár Erdélyben maradt legkorábbi oklevele 1246. május 14-én kelt, és egy 1263-beli transsumptumban írták át, melyet ma a Batthyányi Könyvtárban őriznek.²⁵

Gyulafehérvár esetében a legtöbb adatunk már Mohács előtt is a pusztításokról szól, de ezeket is tanulságos megemlíteni. Az első székesegyházat a tatárok 1241. április elején elpusztították. A korabeli tanú, Rogerius erről így ír „siralmas énekében”: „Gyulafehérvár városába érkezünk, ahol semmit sem találtunk, csak a megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait, amelyeket szerfölött sok keresztény vér kiontásával mocskoltak be.”²⁶ A pusztítás nyilván megsemmisített minden addig összegyűjtött oklevelet és iratot.

---

24 Jakó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár. 1023–1300.* Budapest, 1997. 8.

25 Regesztában közléteszi Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt.* I. Budapest, 1890. 16. Ugyanő utal a korábbi közlésekre is.

26 Katona Tamás szerk.: *A tatárjárás emlékezete.* Budapest, 1981. 147.

Gál erdélyi püspök, illetve IV. Béla király így jellemezte a püspök székhelyét 1246-ban: „Mivel püspöksége a tatárok háborús pusztításakor oly mértékben elnéptelenedett, hogy a vész idejétől egész mostanáig püspöki székhelyén, Fehérvárott és más püspöki udvarhelyeken ... nincsenek, vagy alig vannak zsellérek, és nem is fognak odaköltözni, hacsak nem kegyeskedünk nagyobb szabadságban részesíteni őket.”²⁷ A 13. század végén meggyengülő központi hatalom időszakában, 1277. február 21-én a vízaknai szászok támadtak az éppen újjáépült püspöki székhelyre, ismét felégették a székesegyházat és feldúlták a várost.²⁸ Ebben az időszakban ez sem volt szokatlan, hiszen egy évvel korábban a nádor támadta meg a veszprémi püspök székhelyét és pusztította el az éppen kialakulóban lévő káptalani jogi iskolát és annak értékes könyvtárát. Sajnos feltételezhető, hogy ugyanez játszódott le Gyulafehérváron is.

A káptalan 1821-es évi vizitációs jegyzőkönyvében megemlíti, hogy a tatárjárás után 1242-ben összeszedték a hiteleshelyi maradék levéltári anyagot, ekkor az 1091-es, 1176-os, 1177-es és az 1200-as évek-ből maradtak meg oklevelek.²⁹ Sajnos ezekről ma nincsenek adataink, feltételezhetően a későbbi történelmi viszontagságok közepette megsemmisültek.

A hiteleshelyi működés megbízhatósága és pontossága megkövetelte, hogy kellő számú személy jelen legyen a hiteleshelyeken. Az 1492. évi 44. törvénycikk a hiteles pecséttel bíró konventekben tíz vagy nyolc, de legkevesebb hét pap jelenlétét írja elő. Az 1552. évi 41. törvénycikk csak olyan káptalanoknak és konventeknek engedi meg a hiteleshelyi tevékenységet, amelyben legalább öt egyházi személy van.³⁰

Mohács után nem sokkal, az ország három részre szakadása és a reformáció térnyerésének hatására Erdély politikai és társadalmi berendezkedése rendkívül gyorsan alakult át. A reformáció nyomán Erdélyben

---

27 Uo. 328. IV. Béla király oklevele Gál erdélyi püspöknek. 1246. május 6.

28 Vekov Károly: *Locul de adevire din Alba Iulia (secolele XIII-XVI)*. Cluj-Napoca, 2003. 137–138.

29 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉFKL), *Canonica Visitationes*, A gyulafehérvári székesegyház és káptalan vizitációja 1821. 40.

30 CJH, 1552. évi 41. tc.

ténylegesen befejeződött a szekularizáció. E folyamat nem volt erőszak-
tól mentes és 1556-ban, amikor Izabella királyné és János Zsigmond
visszatért Erdélybe kitiltották a születő fejedelemségből az erdélyi és a
váradai püspököt, valamint a katolikus szerzetesrendeket. Ettől kezdve
gyakorlatilag 160 éven át nem működhetett a római katolikus püspökség
Erdélyben. A püspökség és székeskáptalan, illetve más hiteleshelyi tevé-
kenységet folytató egyházi intézmények (a kolozsmonostori konvent, az
aradi társaskáptalan, a csanádi és a váradai székeskáptalan) addigi levéltá-
ra a szerveződő fejedelmi levéltár magja lett.

***A gyulafehérvári káptalani levéltár működése
a szekularizációtól az erdélyi püspökség
és a káptalan helyreállításáig***

A gyulafehérvári káptalan történetének egyik leggazdagabb korszaka
az 1556–1715 közötti időszak.

A 16. század első felében az erdélyi hiteleshelyek (gyulafehérvá-
ri káptalan és kolozsmonostori konvent) működése együtt haladt a ma-
gyarországi gyakorlattal. A hiteleshelyek szervezete, az okleveles gya-
korlat nem mutat eltérő formákat. A 16. század közepétől, az Erdélyi
Fejedelemség kialakulásával gyökeresen megváltozott a helyzet. A tör-
vényhozás magyar nyelven történt, így már a 16. században igen fejlett
magyar nyelvű okleveles gyakorlattal találkozunk.

Az 1557. évi tordai országgyűlés hozott döntést a szekularizált
hiteleshelyek további működtetéséről. „Elhatározatott, hogy négy kitű-
nő nemes férfiú választassék ki, akik a keresztyén hit és becsület által
köteleztetve, Gyulafehérvárott hatalmukban bírják a szentélyben, vagyis
az iratok őrzőhelyén található összes kiváltságleveleket és okleveleket, s
szorgalmasan gondozzák azokat. Tőlük vétessenek ki a régi szokás sze-
rint iratok másolatai iratkerestető vagy felszólító levelekkel.”³¹ Az or-
szággyűlés határozata alapján, lehetőség szerint minden bevett felekezetet

---

31 Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Budapest, 1973.
125 (Magyar Országos Levéltár – Levéltári leltárak 5.) (A továbbiakban
Trócsányi: *Erdélyi...*).

tagjai közül választották ki a requisitor, illetve conservator munkakörben dolgozó levéltárosokat.

Ebben a levéltárban kellett elhelyezni a királyi könyveket, a fejedelem kancelláriáján kiadott jogbiztosító oklevelekről vezetett másolati könyveket. Ide került a korábbi erdélyi vajdák, később a fejedelmek levelezése is. Szerepelt benne diplomáciai levelezés (portai követek jelentései, más külföldi országokban küldött megbízottak, magyar közjogi méltóságok, idegen államok uralkodói, török nagyvezérek, pasák stb. levelei a fejedelmekhez s azok levélfogalmazványai ezekhez), belföldi hivatali levelezés természetű anyag, pl. a fejedelem rendeletei kincstári szervekhez, várkapitányokhoz stb., nyílt parancsai, fontos végvárok kapitányainak jelentései, a fejedelmi katonaságot illető többrétű iratanyag, így esküminták és okmányok, lajstromok, fizetés-kimutatások, várinventáriumok.

A fejedelmi hatóságok ide került anyagának másik nagy csoportja a kincstári szervek terméke volt. Fiscalis uradalmak számadásanyaga, tisztjeik egymás közti és felsőbbbségeikkel való levelezése, bányaszámadások, termelési kimutatásaik, fizetési jegyzékeik, harmincadnyugták, számadások, tizedbérlet ügyek iratai. A fejedelmek és hatóságaik iratanyaga azonban erősen töredékes. A fejedelmek halála után ugyanis családjuk magával vitte levéltáruknak azt a részét, amelyet – törvények által kötelezve – nem kellett a levéltárban hagyniuk. Így egyes fejedelmek iratai ma családi levéltárakban találhatók.

A levéltár gyarapodásának további forrása volt a családok vagy magánszemélyek levéltárának a káptalani archívumba kerülése. Ez többféleképpen történhetett. Juthattak családok arra a meggyőződésre, hogy – kül- vagy belháború zavari közt – levéltáruk biztonságosabb helyen van a fejedelmi székhelyen, mint egy vidéki kúriában. Ilyenkor letétbe került a családi levéltár a hiteleshely archívumában, s esetleg végleg ott is maradt. Más ilyen természetű anyag feltehetőleg családok kihalásakor jutott ide. Gyarapodhatott még a levéltár fejedelmi kori anyaga részben későbbi ajándékozás folytán, részben a káptalani requisitorok levelezésének idekerültével.

Természetesen a gyulafehérvári levéltár állománya is megtizedelődött a 16–18. századi pusztítások során. A források 1565-ből és 1601-ből

is említik, hogy a felekezetváltás során kirabolták a gyulafehérvári székesegyházat. A levéltári anyagot nyilván már ekkor is kár érte. A későbbi pusztulásokról hiteles dokumentumokkal rendelkezünk. A 15 éves háború utolsó harmadában Erdély pusztító hadjáratok színhelyévé vált. Székely Mózes, majd Basta generális csapatai többször rabolták végig az országot, iszonyú pusztítást hagyva maguk után. Az első nagy kár 1601-ben következett be, amikor Basta és Vitéz Mihály keresztesmezei táborából a Rácz György vezette katonaság rátört Nagyenyedre és Gyulafehérvárra, „feltörték a levéltár ajtaját, szétszórták, karddal összevagdalták és magukkal hurcolták a levéltár anyagának egy részét.”³² Szamosközy a társaival együtt már 1602-ben kérte az országgyűlést, hogy „menekítsék el az iratanyagot a fejedelmi palota közeléből, a Szent Mihály-templom tornyában lévő őrzőhelyről, ahol védtelenül áll minden veszedelemmel szemben.”³³ Egy évvel később az ostrom során felrobantották a székesegyház egyik tornyát. 1604-ben a gyulafehérvári levéltárosok ismét segítséget kértek az országgyűléstől. Adatunk van arra is, hogy amikor Báthori Zsigmond 1598-ban távozott Erdélyből többek között „a török szultánokkal kötött szerződések titkos iratait, királyok, fejedelmek írását, nagy események emlékeit hordták halomba és égették el.”³⁴ Szamosközy említi meg azt is, hogy az Aradról Gyulafehérvárra menekített társaskáptalani levéltár is ekkor pusztult el.³⁵

Az erdélyi két hiteleshelyi levéltár lényeges különbözött a magyarországi hiteleshelyek úgynevezett országos levéltáraitól. Míg Magyarországon a hiteleshelyek megmaradtak a római katolikus egyház

---

32 Trócsányi: *Erdélyi...*, 128.

33 Szamosközy István: *Erdély története 1598–1599, 1603.* Bp., 1977. 15 (Sinkovics István bevezetője.)

34 Uo. 89.

35 Az aradi levéltárról a következő ismertetést olvashatjuk: „Itt (Gyulafehérváron) mindazt, amit a törökök dühe elől gondossággal sikerült megmenteni, a mi veszett századunkban a töröknél barbárabb keresztények semmisítették meg emlékezetes dűlásokkal ... az írásos emlékek ellen hadakoztak. Így történt, hogy a réges-régi okleveleket, amelyekből az illető századok biztos tanúságait meríthettük volna, és ahonnan a történetírás számára bőséges anyag állt volna rendelkezésre, ahonnan őseink dicső tetteit megismerhettük volna, széttépték, jóvátehetetlen pusztítással megsemmisítették.” Uo. 134.

kezésben, addig Erdélyben a reformáció szekularizálta azokat, és azok kezelését három-három, a fejedelem által kinevezendő világi emberre bízta, egyúttal pedig valóságos országos, vagyis állami levéltárakká tette.

Az 1556-os kolozsvári országgyűlésen a katolikus egyház javait szekularizálták, de a két hiteleshely ügyében a döntést a következő országgyűlésre halasztották. Ténylegesen az 1557. évi tordai országgyűlésen mondták ki, hogy négy kiváló nemes embert válasszanak a gyulafehérvári káptalani levéltár őrzésére és kötelelességükké tették, hogy az ott elhelyezett iratokról hiteles másolatot (par) adjanak ki. Ugyanennyi személyt választottak a kolozsmonostori konvent élére is.³⁶ Ezeket a világi személyeket nevezték requisitoroknak, vagyis levélkeresőknek. A káptalan és a konvent név megmaradt, de a kanonokok és a konventuálisok helyére requisitorok kerültek, úgyhogy ezután is káptalannak nevezték a levéltárat és a requisitorokat is. Az erdélyi hiteleshelyek szekularizációja után a két levéltár jó ideig elhagyatottan állt és rengeteg kárt szenvedett. Az 1557. évi határozatot nem hajtották végre, ez a következő országgyűlések panaszaiból és sürgető törvénycikkeiből is kitűnik. Sőt, egészen 1575-ig egyáltalán nem működtek hivatalosan requisitorok. Korábban, már 1561-ben felmerült a két hiteleshelyi levéltár egyesítésének a gondolata, de ez csak jóval később valósulhatott meg. 1571-ben a kolozsvári országgyűlés név szerint is kijelölte a kolozsmonostori requisitorokat, akik két év múlva sem foglalták el hivatalukat. Többszöri sikertelen próbálkozás után a kolozsvári országgyűlés (1575. július 25.–augusztus 6.) kinevezi őket Gyulafehérvárra és Kolozsmonostorra is.³⁷

A három egyaránt jelentős „állami” hiteleshely közül, már csak földrajzi fekvésénél fogva is, a kolozsmonostori és főként a gyulafehérvári bírt nagy tekintéllyel. Ez utóbbi esetében a fejedelemi székhelyen való működés és a fejedelem által is nagy becsben tartott és felügyelt királyi könyvek őrzése is nagyban segített.

---

36 Szilágyi Sándor szerk.: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. Budapest, 1876. 81.

37 Papp: *A hiteles...*, 57.; Sunkó Attila: Levélkeresők: a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent requisitorainak archontológiája a XVI–XVII. században. In: *Fons*, 11. (2004) 2. sz. 279–280. (A továbbiakban Sunkó: *Levélkeresők...*)

A hiteleshelyi levéltárak állami levéltárként való működését, az Erdélyi Fejedelemség fejlett levéltárügyét bizonyítja a királyi könyvek elhelyezéséről szóló törvény, amelyet I. Rákóczi György rendelt el és I. Apafi Mihály újított meg 1664-ben. Korábban ezeket a fejedelmi udvari levéltárban őrizték, 1581–1650 között összesen 25 kötet keletkezett, melyeket 1664-ben már a káptalani levéltárban találunk.³⁸

A levéltárak őrzéséről azonban ebben az időszakban is (1556–1575) valamelyest gondoskodtak. A kolozsmonostori konvent levéltárának őrzését Kolozsvár bírása vagy jegyzője végezte, a levélkeresésnél jelen volt egy kolozsvári esküdt polgár is. Később állandósult a levéltárőri tisztség, amely a requisitoroktól független volt, a neve *conservator*.³⁹

A requisitorok vagy levélkeresők a munkahelyként szolgáló intézmény után káptalannak is nevezett levéltárosok, akik elnevezésüket főként legjellemzőbb feladatukról, az iratoknak a hiteleshelyi levéltárból általában fejedelmi levélkerestető parancs (mandatum requisitorium) alapján végzett kikereséséről kapták. A requisitorok száma mindjárt a szekularizáció után négy volt, majd 1575-ben három a conservatorral együtt. A requisitori kinevezésnél a bevett vallásokra is tekintettel voltak.⁴⁰ Javadalmazásukról a fejedelem gondoskodott, amely 1576–1630 között 50 forintból, az elvégzett munkák után járó díjból, egy-egy járásban kijelölt dézsmából, évente megállapított természetbeni juttatásokból, meghatározott mennyiségű búzából, borból és élőállatból állt.⁴¹ Munkájuk két fő részből tevődött össze: a belső hiteleshelyi feladatokból (oklevelek kikeresése és visszahelyezése, hiteles másolatok és segédletek készítése, pecsételés, eskük, bevallások, tiltakozások felvétele, jegyzőkönyvek vezetése és őrzése, a fejedelmi kancellárián készült királyi

---

38 MOL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Lymbus. F 12 XIV./3. A káptalani levéltárat illető iratok. Nagyszeben, 1664. február 18. Lásd Sunkó Attila: A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent Levéltárának működésére vonatkozó iratok. In: *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények*. Budapest, 2003. 91–93. (A továbbiakban Sunkó: *A Gyulafehérvári...*)

39 Papp: *A hiteles...*, 58.

40 Papp: *A hiteles...*, 60–61.; Sunkó: *Levélkeresők...*, 280.

41 Sunkó: *Levélkeresők...*, 280.

könyvek őrzése) és a külső hiteleshelyi tevékenységből (birtokba iktatások, becsűk, idézések).

A requisitorok iránti komoly szakmai elvárások, a történeti forrásokban gazdag levéltárakban való búvárkodás magyarázza azt a tényt, hogy az erdélyi történetírás kiemelkedő alakjai, mint Bojthy Veres Gáspár, Szalárdi János vagy Szamosközy István életpályájuk egyik szakaszában valamelyik hiteleshely levéltárosaként működtek, a fejedelem elismerését is kiérdemelve mindkét minőségükben. Többségük közvetlenül a nagyobb kancelláriáról került ide legalább 5–6 éves írnoki szolgálat után.⁴²

Sunkó Attila, a MOL munkatársa 2004-ben megjelent tanulmányában név szerint közli a gyulafehérvári és a kolozsmonostori hiteleshelyek requisitorait. 1575–1705 között összesen 22 requisitor működött a gyulafehérvári káptalanban, míg a kolozsmonostoriban 21. A leghosszabb szolgálati időt Rákosi Nagy Boldizsár töltötte le, aki 47 évig volt hivatalban (1659–1705) Kolozsmonostoron, és aki egyben orvosdoktor is volt. A hiteleshelyi tevékenységek mellett egyes requisitorok más jelentős tisztséget is betöltöttek. Pl. Bárdi István (1647–1666) a fejedelem könyvtárosa, Bojthy Veres Gáspár (1623–1636) az udvari történetíró, hárman egyházi tisztséget is viseltek (Dési István, Dióssy Gáspár és Ilosvai Benedek). Taraczközy Ferenc (1652–1667) a debreceni iskola rektora is volt, valamint a gyulafehérvári kollégium tanára.⁴³

A gyulafehérvári káptalan régi pecsétje a szekularizáció után nem szerepel, valószínűleg elveszett. A káptalan a fejedelem nevében és pecsétje alatt állította ki okleveleit egészen 1575-ig, a requisitorok működéséig és az új pecsét elkészültéig, amelyet az 1575-ös évi kolozsvári országgyűlés rendelt el mindkét hiteleshely, mind a kolozsmonostori konvent, mind a gyulafehérvári káptalan részére.⁴⁴ Feltételezhetően a Basta alatti zavarokban ez az 1575-ben készített pecsét is elpusztult, mert 1609-ben és 1629-ben ismét új pecsétet rendelnek a gyulafehérvári requisitorok.⁴⁵

---

42 Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 76.; Sunkó: *Levéltárcsőrök...*, 286.

43 Sunkó: *Levéltárcsőrök...*, 277–327.

44 EOE II. 562.

45 Jerney János: A magyar országos káptalanok és conventek mint hitelmes és hiteles helyek története. In: *Magyar Történelmi Tár*, 2. (1855). 32–33. sz. rajzok.; Papp: *A hiteles...*, 111.

A szekularizáció után tulajdonképpen az erdélyi és a partiumi hiteleshelyek „állami hivatalokká” lettek. A hivatalnokok (requisitorok) fizetéséről a fejedelemnek kellett gondoskodnia, akárcsak a kinevezésükről. Az erdélyi hiteleshelyek az állammal sokkal szorosabb kapcsolatba kerültek, tekintélyük megnőtt. Ide helyeztek olyan állami iratokat is, amelyeket a magyarországi káptalanok soha nem őriztek. A hiteleshelyi levéltárakba kellett letenni a vámszabályokat (hogy a kereskedők ahhoz alkalmazkodjanak és a harmincadosok ne zsarolhassanak), adóösszeíráásokat (a dézsmások regestrumait), valamint az országgyűlési végzéseket és a királyi könyveket. Az erdélyi hiteleshelyi levéltárak őriztek egyéb állami iratokat is, mint például az új vármegyei beosztásokat vagy a portára küldött követek utasításait.⁴⁶

A gyulafehérvári káptalani levéltár a fejedelmi székhelynek köszönhetően nem került annyira elhanyagolt állapotba, mint a kolozsmonostori hiteleshelyé. A requisitoroknak szabályzatuk is volt 1575-ben, ennek II. pontjában a következőket írják a levéltár állapotáról: „Ha minden hasznos levelet most újonnan Protocolumba írnak, kétszáz tudós embert alkalmas ideig megtartana e munka: annyira nagy romlás és pusztaság vagon a Sacristiában a leveleknek gondviseletlensége miatt.” Ebben a szabályzatban utasítják a requisitorokat, hogy védjék az okleveleket az idegen szemektől, ne vigyék ki a conservatoriumból az okmányokat, ne tartásák a saját szállásukon. A régi kopott pecsét helyébe egy új készítését javasolják.⁴⁷ Egy másik utasításban leírják a pecsétet is: „A pecsét a régi formája legyen: de az esztendő szám meg legyen rajta csinálva, hogy valami különbség ismertessék a régi pecséttől. A pecséten való effigies, címer Mihály angyal képe ...”⁴⁸

A szabályzattal ellentétben a requisitorok tevékenységük jelentős részét szállásukon végezték, az ehhez szükséges levéltári anyagokat ott-hon tárolták. A fontos és a munka folytatásához szükséges iratokat így

---

46 Papp: *A hiteles...*, 62.; Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 76.

47 A Conventről és a Captalanról való instructio. Lásd Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 79–83.

48 A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent requisitorainak 1650. június 1. körül átirát és annotált 1575. évi utasításának töredéke. Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 84–87.

többnyire csak a levéltáros halála után lehetett a munkatársaiból létrehozott bizottság közvetítésével visszaszerezni, egyfajta jegyzőkönyv kíséretében.⁴⁹ Taraczközy Ferenc requisitor halálakor, 1667-ben munkatársai átvették a lakásán talált könyveket, de tudomásuk volt egy hosszú zöld ládában Déván őrzött káptalani oklevelekről és könyvekről is, amelyet Gyulafehérvárra szándékoztak szállítani. Az átvett káptalani könyvek további elhelyezése is gondot okozott, ugyanis a conservatorium hanyag állapota miatt nem volt hová helyezni őket, ezért a levéltár nyílászáróinak javítását és biztonságos tárolóeszközök (tékák, ládák) készítését kéri a fejedelemtől.⁵⁰ 1678-ban a fejedelem megparancsolja a gyulafehérvári káptalan requisitorainak, hogy mivel a levéltár őrzésére szolgáló ház rossz állapotban van, menjenek a helyszínre és mérjék fel a helyzetet.⁵¹

A gyulafehérvári káptalani levéltárat az említett 16. század végi dúlások pusztították nagyban. Az 1602. évi országgyűlések erőiesen léptek fel, hogy az elveszett okleveleket adják vissza. Amikor Basta kivonult Gyulafehérvárról, a török basa a széthányt könyv és levéltár láttára ezt mondta: „lám, ezt nem mi, pogányok, hanem ti, keresztények tettétek”.⁵²

A 16–17. század fordulóján az országos érdekű iratok megőrzését az erdélyi rendek a káptalani levéltár feladatkörének kibővítésével kívánták megoldani. Így a káptalani archivum regnicolare egy időre ismét Erdély országos iratvédelmi intézménye lett.⁵³

Szamosközy István és a többi conservator 1604-ben beadványt intézett az országgyűléshez, amelyben a káptalani levéltár pusztulásáról számol be. Levelében az értékes levelek fogatkozásáról ír, amiért a gondat-

---

49 Uo. 77.

50 MOL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Lymbus. F 12 XIV./3. A káptalani levéltárat illető iratok. Gyulafehérvár, 1667. február 14. Lásd Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 94–96.

51 MOL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Lymbus. F 12 XIV./3. Ebesfalva (?), 1678. január 7. Lásd Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 97–98.

52 Papp: *A hiteles...*, 64.

53 Jakó Zsigmond: *Az erdélyi fejedelmek levéltáráról*. In: Csúrka Enikő szerk.: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest, 1998. 109. (A továbbiakban Jakó: *Az erdélyi...*)

lanság a felelős, a levéltár mennyiségét három bőséges szekérnyire becsüli, amelyek sajnos a földön hevernek és rohadnak, ugyanis a torony leégése következtében az esővíz áztatja őket. Sőt betöréseket is említ levélében, miszerint a sekrestye ajtaját, annak ellenére, hogy megjavították, többször feltörték és több oklevelet elhordtak.⁵⁴

Bethlen Gábor fejedelem politikai bölcsességének köszönhető, hogy az adó- és dézsmaüggyekkel, kincstári jövedelmekkel, fiskális uradalmakkal, vámokkal kapcsolatos iratok, összeírások, elszámolások, a korábbi fejedelmek királyi könyvei (liber regiusai) átkerültek a káptalani levéltár őrizetébe. Ennek következtében a hiteleshelyi levéltár a fejedelmi korszak második felében, a 17. században a kamarai és fiskális levéltár szerepét is betöltötte. A fejedelem titkosnak nevezett külön levéltára is a káptalani hiteleshelyen tárolt anyagba került.⁵⁵

A káptalani levéltárat egy másik, nagyobb pusztulás 1658. szeptember 5–6-án érte, a török-tatár betöréskor. A levéltár egy részét már előtte Taraczközy Ferenc „főkáptalan”, azaz a káptalani levéltár vezetője, saját költségén szekereket fogadva, Nagyszebenbe és a dévai várba menekítette, és ott őrizték a 18. század elejéig. A székesegyház sekrestyéjében elhelyezett káptalani levéltár el nem menekített részét a helyiség befalazásával próbálták védeni. A város feldúlásakor Pápay Jánost, a legfiatalabb requisitort is befalazták a levéltárba, hogy majd személyesen óvhasza az iratokat. A fosztogatók a friss falazásokat kibontották, dühükben, hogy kincsek helyett csak papírokat találtak, a palotában őrzött iratokat és könyveket a terem közepén rakásra hányták és felgyújtották. Ezzel együtt a káptalan régi pecsétnyomója is tatár kézre jutott. Pápay Jánost a tatárok magukkal hurcolták és lófarkhoz kötve pusztították el. A nagyszebeni polgármester új káptalani pecsétnyomót készíttetett, amelynek ára 3 tallér volt, a pecsétmetszőnek 4 forint munkadíjat kellett fizetni.⁵⁶

---

54 Papp: *A hiteles...*, 64.

55 Jakó: *Az erdélyi...*, 109–110.

56 Szakály Ferenc szerk.: *Szalárdy János Siralmas magyar krónikája*. Budapest, 1980. 439–440.; A gyulafehérvári káptalan requisitorának elismervénye. Nagyszeben, 1658. szeptember 25. (F15 Protocollum Gabrielis Nagy de Árkos beragaszta a számozatlan bal első oldalra). Lásd Sunkó: *A Gyulafehérvári...*, 90.

A gyulafehérvári káptalani archívumban porosodó fejedelmi missilis és gazdasági iratokat Beke Antal (1838–1913) örkanonok, a levéltár egykori gondviselője fedezte fel. Ilyenképpen a gyulafehérvári Batthyaneum, a főkáptalan házi levéltára (archivum domesticum) és a Magyar Országos Levéltárban őrzött erdélyi káptalani archivum regnicolare jelentős mennyiségű töredéket megőrzött napjainkig a fejedelmi levéltár Gyulafehérváron maradt részéből.⁵⁷

A hiteleshelyi személyek tekintetében, amint már láttuk, a szekularizációt követő korszakban megjelenik a requisitorok intézménye. A két erdélyi hiteleshelyen, a gyulafehérvári káptalanban és a kolozsmonostori konventben, mindvégig megmaradt ez az állapot egészen a katolikus megújulásig. A magyarországi területeken azonban ez csak átmeneti állapot volt, az elnéptelenedett konventek hiteleshelyi működésénél a szerzetesek helyére az állam világi papokat vagy világi személyeket rendelt. Ilyen intézmény (requisitor) a jászói és a leleszi konventnél működött.⁵⁸

Az elpusztult hiteleshelyek levéltárai rendszerint más, még működő hiteleshelyek gondviselése alá kerültek. Ilyenképpen joga volt az őrző hiteleshelynek az elpusztult hiteleshely anyagából a saját neve alatt oklevelet kiadni.

Ezzel az időszakkal kapcsolatban azt is tudni szükséges, hogy a római katolikus egyház pápai tartományi zsinataikon többször is foglalkoztak a levéltárak ügyével. Borromei Szent Károly a tridenti zsinat szellemében kiadott rendeleteiben figyelt az egyházmegyei, káptalani, plébániai és más egyházi testületi levéltárak ügyére is. 1565-ben elrendelte az egyházmegyei levéltárak felállítását, azok biztonságos őrzését is szorgalmazta. 1573-ban a káptalani levéltárak ügyeit szabályozta. Elrendelte, hogy azokat két kulccsal zárják, külön kanonokok őrizzék a kulcsokat, felsorolta azokat az iratokat, amelyeket a káptalan levéltárában szükséges őrizni, szabályozta a levéltári másolatok kiadásának módját is.⁵⁹ XIII. Benedek pápa az 1725. évi római zsinaton ismét elrendeli a püspöki, a káptalani és a plébániai levéltárak felállítását. Amennyiben nem

---

57 Jakó: *Az erdélyi...*, 116.

58 Papp: *A hiteles...*, 26–27.

59 Bottló Béla: A római katolikus egyház levéltári szabályai: első közlemény. In: *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940–1941). 109–111.

volnának levéltáraik, irataik püspöki levéltárba történő átadását szorgalmazza. A Codex Juris Canonici életbelépéséig az egyházmegyék területén található levéltárak helyzetének alakulására XIII. Benedek pápának a „Maxima vigilantia” kezdetű konstitúciója volt érvényes.⁶⁰

A gyulafehérvári káptalani levéltár működése a katolikus megújhódástól napjainkig

A szatmári békét (1711) követő politikai fordulat az erdélyi katolicizmusra kedvező hatással volt. 1712-ben meghalt Illyés András, a bécsi udvar által támogatott, de Erdélyben működni soha nem tudó püspök. III. Károly Habsburg császár 1713. február 18-án a csikkarcfalvi származású báró Mártonffy Györgyöt nevezte ki erdélyi megyéspüspöknek. Visszaszolgáltatta a székesegyházat és a püspöki javadalmak egy részét, restauráltatta a püspökséget, Alvincről Gyulafehérvárra helyezte vissza a püspöki székhelyet. Mártonffy 1716 februárjában foglalta el a püspöki széket a Gubernium beleegyezésével, azóta a püspökség megszakítás nélkül működik.⁶¹ Ez a folyamatos egyházi hivatali tevékenység az irattár, majd a levéltár gyarapodásában is megmutatkozik, az események írásos bizonyítékokkal is követhetők.

Ekkor III. Károly király a róla Károlyfehérvárra keresztelt Gyulafehérváron visszaadta a várban lévő székesegyházat a katolikus egyháznak, ahol megkezdődött a normális hivatali ügyvitel végzése, s egyben a még fellelhető régi dokumentumok összegyűjtése, akár másolatok formájában. A Habsburg-uralom alá került Erdély új világi hatóságai ügyviteli irataikat saját irattáraikban, levéltáraikban őrizték. A hiteleshelyi országos levéltár már 1729-ben egyházi felügyelet alá került, majd ezt erősítette meg az 1743/44. évi országgyűlés 7. törvénycikke.⁶²

A 18. század első negyedében újrarendezték a hiteleshelyek működését. III. Károly király 1716-ban visszaállította a gyulafehérvári kápta-

---

60 Uo. 114–115.

61 Marton József – Jakabffy Tamás: *Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár, 2007. 52–53.

62 Trócsányi: *Erdélyi....*, 126.

lant és a két hiteleshelyi levéltárat a gondjaira bízta. A fejedelemség megszűnése után és még mielőtt a káptalanhoz került volna a levéltár az erdélyi Gubernium nevezte ki a requisitorokat. 1711-ben a Gubernium két requisitort küld a kolozsmonostori konventbe.

Magyarországon 1723-ban a törvénykezési reformok megszorították a hiteleshelyek szerepét a bíraskodásnál. Az 1723. évi 39-es törvény felújítja az a középkorban szokásos gyakorlatot, hogy az oklevelek végén a kanonokokat, illetőleg a konventi szerzeteseket név szerint sorolják fel, tehát a hiteleshelyek kancelláriai munkáját is részletesen szabályozták.

1724. május 19-én az Erdélyi Katolikus Státusnak az uralkodóhoz intézett felterjesztése harmadik pontjában a gyulafehérvári és a kolozsmonostori levéltárakat, valamint pecsétjeiket visszakéri hivatalosan is a káptalannak. A felterjesztés negyedik pontjában a kolozsmonostori levéltár kapcsán ugyanezt kérik, és azt, hogy egyesítsék a gyulafehérvári káptalan levéltárával. 1724-ben a káptalan kezelésébe került ismét az archivum regnicolare, és ugyanekkor egyesítették levéltárát a kolozsmonostorival.⁶³

A kolozsmonostori és a gyulafehérvári levéltárak ügyével az 1727. december 11-én kelt uralkodói leiratban foglalkoznak.⁶⁴ A levéltárak átadási ügye a káptalannak két év múlva megoldásra talált. 1729-ben III. Károly a két hiteleshelyi levéltárat a gyulafehérvári káptalanra bízta. A gyulafehérvári levéltárat 1729. április 1-jén, a kolozsmonostori konventét ugyanez év május 6-án adták át a világiak az egyháznak. A kézhezvétel után a káptalan egy kanonokot helyezett örnek a kolozsmonostori konventbe, aki később a mindenkori kolozsvári plébános, mint gyulafehérvári kanonok lett a levéltár conservatora. A világi requisitorok megmaradtak, hivatalukat azonban rendezték és állásukat betöltötték. Az 1729. évi leirat szerint a requisitorokat a káptalan terjesztette fel a Guberniumnak, ez pedig a királynak. Később a káptalan ajánlatára a Gubernium nevezte ki a requisitorokat.⁶⁵ A requisitorok kinevezésénél a bevett vallásokra tekintettel voltak, a három közül az egyik katolikus, a

---

63 GYÉFKL, Püspöki Hivatal Iratai, 4/1723.; Püspöki Hivatal Iratai, 5/1724.

64 Uo. Püspöki Hivatal Iratai, 10/1727.

65 Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok*. II. Gyulafehérvár, 1893. 230.; Papp: *A hiteles...*, 66.

másik református és a harmadik unitárius volt. Halál vagy lemondás esetén helyébe egy ugyanolyan vallását kellett kinevezni.

A levéltárnoki teendőket a gyulafehérvári káptalan esetében egy katolikus és egy református, a kolozsmonostori konvent esetében egy katolikus, egy református és egy unitárius világi requisitorra bízta.⁶⁶ Miután 1729-ben a gyulafehérvári káptalanra bízta a két hiteleshelyi levéltár őrzését, a mindenkori *custos* (*conservator*) kinevezése a káptalan joga volt, minden külső beavatkozás nélkül.

1756-ban bizottságot küldtek ki a gyulafehérvári levéltár állapotának megvizsgálásra, amely elhatárolást végzett az archívumban. Különválasztották egyrészt a csonka, töredékes s így jogbizonyításra már nem használható okleveleket, másrészt az egyéb „haszontalan” anyagot: a fejedelmek levelezését a portával, a fiscalis uradalmak urbáriumait, a fejedelmi jószágok stb. tisztjeinek utasításait, a gazdasági és egyéb vonatkozású levelezésanyagot.

A püspökség visszaállítása után Sztoyka Zsigmond püspök felújította és kibővítette a székesegyházat, de nem sokkal később, 1758-ban a székesegyház tetőzetének és tornyának véletlenszerű kigyulladására további, kevésbé jelentős károkat okozott.⁶⁷

Benkő Mihály olvasókanonok 1786 táján átalakította a levéltár berendezését, s a levéltári anyag egy részét a székesegyház előcsarnokába tette ki. Innen el is tűnt belőle jócskán, míg a káptalan többi tagjai észbe kapva, a káptalan felső sekrestyéjébe zárták el az iratokat. A levéltár anyagának csökkenését idézte elő az Erdélyi Fiscalis Levéltár felállítása is; melyet gyakorlatilag 1769-től hoztak létre a kincstári jogokat biztosító iratok őrzésére. Széles gyűjtőkört nyert: a gyulafehérvári levéltár-

66 Törvényjavaslat a gyula-fehérvári káptalani és kolozs-monostori conventi erdélyi országos levéltáraknak, a magyar országos levéltárral egyesítéséről. In: *Századok*, 16. (1882) 5. sz. 433.; A gyulafehérvári káptalan esetében a 19. század első felében két világi requisitorról van tudomásunk: Seelman Károly katolikus szenátor és Brinyi Sámuel református városbíró. Lásd. GYÉFKL, *Canonica Visitationes*, A gyulafehérvári székesegyház és káptalan vizitációja 1821. 43.

67 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transsylvaniensis*. Gyulafehérvár, 1882. 12.; Lestyán Ferenc: A gyulafehérvári római katolikus megyéspüspökség. In: *Erdélyi egyházaink évszázadai*. Bukarest, 1992. 11–12.

ból is kiemelhette a kincstári jogokat biztosító iratokat. Minthogy a segédkönyvekben nem jegyezték fel, hogy mi került át az új levéltárba, s ott sem rögzítették az iratok provenienciáját, pontos képünk nincs az átvett anyag mennyiségéről, de feltehető, hogy ez jelentős volt. Batthyányi Ignác erdélyi püspök négy vaskos kötetre való iratot válogatott ki, első-sorban a fejedelmek diplomáciai és egyéb titkos levelezését és udvartartásukat illetően. Ez az iratanyag később már nem került vissza a levéltárba.

A levéltárrendezés első feltétele volt, hogy a hiteleshelyek visszaállítása után visszaszerezzék a levéltári anyagot is. Az egyes hiteleshelyeket visszaállító törvények mindig külön rendelkeztek a levéltár visszaadásáról is: 1802/16. tc., 1827/26. tc., 1827/27. tc.

A 18. században nagyszabású levéltárrendezést hajtottak végre az újonnan visszavett iratanyagban. Indulásképpen a káptalan megpróbálta az elveszett iratokat visszaszerezni. A sérült okleveleket át kellett írni, hogy az enyészettől megmentsék. Ezzel kapcsolatban törvényt is hoztak, hogy a transsumptomoknak ugyanolyan bizonyító erejük legyen, mint az eredetieknek.⁶⁸ Különösen sok okmányt másoltatott le Batthyány Ignác püspök főként tudományos érdekből, mit Kemény József írásából tudunk.⁶⁹

A levéltárrendezés a szétszórt iratok lajstromozásával, elenchus- és indexkészítéssel kezdődött. A regisztrálás mellett a sérült oklevelek hiteles másolatait is elkészítették és protokollumokba jegyezték. Ezzel a tevékenységgel párhuzamosan a hiteleshelyek országos és magánlevéltárának különválasztását is elvégezték. Ugyanakkor az iratok kezelésére is nagyobb gondot fordítottak.

Az újkorban a hiteleshelyek az okleveleket oklevélfajok és területek vagy egyéb szempontok szerint szétválasztva, fasciculus és numerus sorrendben megszámozott ladullákban, capsákban vagy cistákban helyezték el. Az iratokhoz és a protocollumokhoz mutatókat készítettek.⁷⁰

---

68 CJH, 1753/55. évi erdélyi 3. tc.

69 Josephus Kemény: *Notitia historico-diplomatica Archivi Capituli Albensis Transilvaniensis*. I. Nagyszeben, 1836. 58–59.

70 Fekete Nagy Antal: A levéltárak kialakulása. In: *Levéltári Közlemények*, 14. (1936). 29.

A gyulafehérvári káptalani levéltár rendezésének esetében megemlítjük Huszti András munkásságát is, aki 1749–1750 között tevékenykedett a káptalanban mint digestor capituli. A néhány évvel korábban református hitről katolikusra tért családtörténész alkoholizmusa miatt csak rövid ideig működött Gyulafehérváron.⁷¹

A levéltári helyiség tekintetében is változást hozott a 18. század. Eddig a levéltárakat általában a sekrestyében őrizték. A barokk korban új székesegyházak épültek, illetőleg a régieket felújították, és ezekben a káptalani levéltárak számára külön emeleti helyiséget építettek a sekrestye fölé.⁷² A levéltárak berendezését is megújították. Nagyobb gonddal őrizték az okleveleket: száraz szekrényekben, fa- vagy bádorgfiókokban, esetleg felfüggesztett zsákokban, vagy capsákban, hogy a nedvesség és a rágcsálók ne ártsanak nekik.

Az 1744. évi 7. törvénycikk megszüntette a káptalani levéltárból a papságot kizáró rendelkezést.⁷³ 1748 szeptemberében az országgyűlés a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent levéltárának rendezésével foglalatосkodó requisitoroknak 120 rénes forintot rendelt. Ugyanebben az évben felmerült az is az országgyűlésen, hogy a törökök által elrabolt gyulafehérvári káptalani levéltári iratokat szerezzék vissza Konstantinápolyból. A főkormánysház az 1749 elején érkezett rendeletre adandó válaszát Kastal János, a gyulafehérvári káptalan nagyprépostjának véleményétől tette függővé.⁷⁴

---

71 Huszti András egyébként értékes munkát fejtett ki az erdélyi főúri családok (Wass, Kornis stb.) levéltárainak rendezésénél. Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. In: *Történelmi Tár*, 34. (1911). 403–404.; W. Kovács András: A levéltárrendező és családtörténész Huszti András. In: Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf szerk.: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2004. 262.

72 Lukcsics Pál: A veszprémi székeskáptalan levéltára. In: *Levéltári Közlemények*, 8. (1930) 3–4. sz. 152.

73 CJH, 1744. évi 7. tc.; Törvényjavaslat a gyula-fehérvári káptalani és kolozsmonostori conventi erdélyi országos levéltáraknak, a magyar országos levéltárral egyesítéséről. In: *Századok*, 16. (1882) 5. sz. 433.

74 Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. In: *Történelmi Tár*, 34. (1911). 404–406.

Mária Terézia 1763. április 21-én a rendek tudta és beleegyezése nélkül intézkedett, hogy a két hiteleshelyen őrzött adományi és inscriptonális levelek transsumptumait a guberniumi levéltárba adják be. Ez ellen a gyulafehérvári káptalan 1763. június 3-án a Guberniumhoz feliratot intézett, és kifejtette, hogy a karok és a rendek nélkül ez nem vihető végbe. 1763. szeptember 16-án az erdélyi Főkormánysház nevében Bajtay Antal erdélyi püspök utasítja a kolozsmonostori konventet, hogy a guberniális levéltár kiegészítése végett a levéltárban lévő donationalis és inscriptionalis levelek másolását folytassa, ne törődjön a káptalan ti-
lalmával.

Az erdélyi levéltárügy fejlettségét bizonyítja, hogy az erdélyi székek levéltáiról szóló jelentések két évvel megelőzik a magyarországiakét. 1769-ben a Főkormánysház kérdőívet bocsátott ki a vármegyék és a törvényhatósági joggal bíró városok levéltáaira, amelyben a levéltár állapota és rendezettsége mellett kitérnek a levéltár kezelők képességeire is.⁷⁵ Az erdélyi Főkormánysház a kolozsmonostori konvent levéltárának Gyulafehérvárra költöztetését és a requisitorok számának csökkentését sürgette. Ugyanekkor, 1807. szeptember 5-én maga a király elismerte, hogy a levéltárak ügyében minden intézkedések az országgyűlés elé tartoznak.

A Státus tehát a két hiteleshelyi levéltár Budapestre vitelében sérelmet látott, nemcsak az országra és a magánosokra, hanem a katolikus Státusra való tekintettel is, ezért utasítja a konzervátorokat, hogy amíg a törvényhozás nem intézkedik, addig tartsák esküjükhöz magukat.⁷⁶

A Státus tiltakozása következtében 1877-ben a két hiteleshelyi levéltárat nem sikerült Budapestre szállítani mindaddig, amíg az országgyűlés nem döntött ez ügyben. Az 1882. évi 23. törvénycikk kimondta, hogy „a gyulafehérvári káptalani és a Kolozsvárt lévő kolozsmonostori konventi erdélyi országos levéltárak a magyar országos levéltárral egyesítetnek és Budapestre szállíttatnak”. Az egyesítés 1884-ben meg is tör-

---

75 Illésy János: Az erdélyi levéltárak 1770-ben. In: *Századok*, 38. (1904). 435–436.

76 GYÉFKL, Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Státusgyűlések jegyzőkönyvei. 1877. július 18.

tént: a magánokiratokat kiválasztották, és ezenkívül még néhány irat engedély alapján ott maradt.⁷⁷

Az egyesítés indoklása között szerepelt a közigazgatási és a tudományos szempont, valamint a hozzáférhetőség megkönnyítése. A törvényjavaslatban a levéltárak gazdátlanságára is hivatkoztak (az öt requisitor közül három elhunyt, kettő 70 év fölött volt), az alkalmas munkahelyiségek hiányát (hideg templomokban tárolták mindkét hiteleshelyi iratanyagot) sérelmezték és a requisitorok alacsony fizetését (évi 84 forint) is emelni ajánlották.⁷⁸

Ami az egyes oklevélfajokat illeti, megmaradtak a középkorban kialakult elnevezések és felosztások: kiváltságlevelek (privilegium), nyílt oklevelek (litterae patentes) és zárt oklevelek (litterae clausae). A privilegiumok tárgya mindig valamely befejezett jogügylet, az oklevelet örökérvényűnek tartották. A litterae patentes legtöbbször ideiglenes érvényű intézkedést, míg a litterae clausae átmeneti jellegű intézkedést tartalmaz.⁷⁹

A gyulafehérvári káptalani levéltár mai szerkezete és felépítése

A káptalani levéltári anyag alapos rendezésére csak a 19. század harmadik negyedében került sor. A munka elsősorban Beke Antal (1838–1913) érdeme. A különböző intézmények anyagából összeállt, Gyulafehérvárott őrzött országos levéltár önálló története 1882-ben zárult le. Mint korábban említettük, az 1882. évi 23. tc. alapján egyesült a Magyar Országos Levéltárral. Mivel a levéltári rend tárgyi jellegű volt,

---

77 CJH, 1882. évi 23. tc.; Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. I.* Budapest, 1890. 3.

78 Törvényjavaslat a gyula-fehérvári káptalani és kolozs-monostori conventi erdélyi országos levéltáraknak, a magyar országos levéltárral egyesítéséről. In: *Századok*, 16. (1882) 5. sz. 434.

79 Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. 95.; Solymosi László: *Oklevéltan*. In: Bertényi Iván szerk.: *A történelem segédtudományai*. Bp., 1998. 184–185.

ezért nem volt mód az iratok proveniencia szerinti pontos elkülönítésére. A Gyulafehérvárott maradó anyagot Beke Antal választotta ki, melyeket összesen 166 ládába (ladullába) rendezett.⁸⁰ A Magyar Országos Levéltárba került anyagról pontos leltár készült. Máig megmaradt, tartalmilag azonban nem pontos megnevezése „*A gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi (országos) levéltára*”. A Gyulafehérvárott maradt iratanyag okleveleiről a szétválasztást végző Beke Antal tett közzé egy három részből álló közleményt.⁸¹

A gyulafehérvári káptalan levéltárának történetére vonatkozóan adatokat találunk a Beke Antal és Boros József (1883–1972) által készített káptalani levéltári indexek bevezetőiben is. A legrészletesebb ilyen jellegű leírás az 1940-es években Boros József által összeállított levéltári segédletben olvasható, 16 oldalon, alfejezeti beosztásokkal.⁸² Boros József kanonokot 1937-ben bízta meg a levéltári feladatokkal, ekkor látott hozzá a káptalani iratanyag újrendezéséhez. A káptalanhoz intézett leveleiben dicséri és elismeréssel nyugtázza elődje, Beke Antal munkásságát, és részletezi az általa elvégzett rendezői munkát. Egy 1940 májusában kelt levelében Boros arra kéri a székeskáptalant, hogy „... a megte-remtett rendet kis kényelem kedvéért ne bontsa meg...”⁸³

Napjainkban annak, aki az egykori gyulafehérvári levéltárról akar tájékozódni, legalább három fontos gyűjteményt kell átnéznie, eltekintve a családi levéltárakba vagy más közgyűjteményekbe került iratoktól. A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményébe is kerültek itteni oklevelek, míg ugyanitt külön egység a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára az 1505–1868 közötti évekből, 24,86 iratfolyóméter terjedelemben. A Batthyaneum Könyvtárban mintegy 90 doboznyi, 12 folyóméternyi iratanyag található, amely 1882 után maradt a káptalannál és 1912-ben csupán a jobb őrzési körülmények miatt helyezték el ideiglenesen a könyvtárban. Ez a gyűjtemény az 1246 és 1912 közötti évekből

---

80 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Káptalani iratok segédletei, (Boros József) Káptalani Levéltár, (1940). 122.

81 Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. I–III. Budapest, 1890, 1892, 1896.

82 GYÉFKL, Káptalani iratok, Segédletek.

83 GYÉFKL, Káptalani levéltár, Vezérokmányok: 137. dosszié.

tartalmaz okleveleket és iratokat. A Beke-féle lista alapján legalább 1897 darab olyan dokumentum van itt, amely 1715, a püspökség visszaállítására előtt keletkezett. Végezetül a harmadik gyűjtemény a Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárban található, amely 905 dokumentumot tartalmaz az 1716 előtti évekből, közülük 630 darab 1686 előtt keletkezett és nem kis hányaduk későbbi másolat.⁸⁴

Ami a káptalani levéltár elhelyezését illeti, a történeti forrásokból ismeretes, hogy az évszázadokon keresztül a székesegyházban volt elhelyezve. A sekrestye fölötti emeleti helyiséget még a 19. században is *conservatorium*nak hívták, ott őrizték a káptalani könyvtárat is, amelyet Mártonffy József püspök 1801. június elsején egyesített a teológiai szeminárium könyvtárával. A káptalani levéltár a 18. század közepén a székesegyház magasabb tornya alatt volt elhelyezve.⁸⁵

1924-ben a püspöki levéltár régi (1700–1800 közötti) anyagát a torony alatti káptalani levéltár üres szekrényeibe tették át.⁸⁶ Az 1940-es állapotok szerint a káptalani levéltár három helyen volt elhelyezve: a Batthyaneumban, a káptalani tanácsteremben és a déli torony alatt. 1937-ben a kolozsmonostori konvent levéltárát a Batthyaneumba szállították.⁸⁷ Ekkor nevezték ki káptalani levéltárórré Boros József kanonokot. A Beke Antal által a század elején elkészített indexek ezt az anyagot is tartalmazzák. A Beke-féle levéltári ládácskák (*ladullák*) szerinti rendezés a déli torony alatt helyet hagyott a kolozsmonostori hiteleshelyi anyagnak is. A Batthyaneum állami kézbe kerülésekor ez az anyag is – a káptalanihoz hasonlóan – a könyvtárban rekedt.⁸⁸

---

84 Bernád Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára 2., Oklevél és iratjegyzék – canonica visitatiók mutatója*. Gyulafehérvár–Budapest, 2006. 7. (A továbbiakban Bernád: *A Gyulafehérvári...*)

85 GYÉFKL, Canonica Visitationes, A gyulafehérvári káptalan vizitációja, 1743: „Subturri majori Ecclesiae Cathedralis, duplici porta ferreamunitum...”; GYÉFKL, Canonica Visitationes, A gyulafehérvári székesegyház és káptalan vizitációja 1821.

86 GYÉFKL, Püspöki Hivatal Iratai, 612/1924.

87 GYÉFKL, Káptalani levéltár, Vezérokmányok: 137. dosszié.

88 Csala Rita: A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár története és mai állapota. In: *Levéltári Szemle*, 54. (2004) 2. sz. 63.

A levéltár ismertetett állapota 1998/1999-ig tartott, amikor budapesti levéltáros-történész szakemberek javaslatára és az érsekség gondos hozzájárulásával modern körülményeket biztosítottak az iratanyag-nak. A korszerűsített raktárhelyiségek egy részében korábban is a jelenlegi levéltári anyagot őrizték. Az iratkötegek faszekrényekben és azok tetején álltak, konzerválási állapotuk megfelelő volt. A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár jelenleg a püspöki palota nyugati szárnyának földszinti részében, öt nagy és két kisebb raktárteremben található. Tudományos feltárása előzetes kutatási engedéllyel és a kutatási szabályzat előírásainak betartásával történik.⁸⁹

Ma a káptalani levéltár állományát – amint azt már fentebb említettük – három helyen őrzik: a Magyar Országos Levéltárban, a Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárban, valamint a Batthyányi Könyvtárban. Az alábbiakban ezeket részletesen is ismertetjük.

A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárban lévő káptalani levéltári anyag

A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárban található iratanyag az állomány II. számú fondját képezi, a fond neve Káptalani Levéltár, terjedelme 27,97 folyóméter.⁹⁰

A Szent Mihályról nevezett gyulafehérvári székeskáptalan alapítását és szervezését Szent Lászlónak tulajdonítja a történetírás. A Marostól délre eső területek hivatali ügyeinek intézésével és közjegyzői teendőinek elvégzésével a gyulafehérvári káptalant bízta meg László király, s ez évszázadokon keresztül hiteleshelyként működött. Közhitelű okleveleket készítettek, adtak ki itt, fogadtak el megőrzésre. Sajnos a káptalani levéltár legrégebbi okmányainak nagy része elpusztult a történelem folyamán.⁹¹

---

⁸⁹ Uo. 64.

⁹⁰ Bernád: *A Gyulafehérvári...*, 7.

⁹¹ A káptalan első, fennmaradt regisztrum-töredékéhez lásd Györffy György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának regisztruma. In: *Századok*, 117.

Magyarországon a római katolikus káptalanok és konventek voltak a hiteleshelyek (*loca credibilia* vagy *loca authentica*), ezek közhitelű pecséttel (*sigillum authenticum*) és országos levéltárral rendelkeztek. A történelmi Erdély területén két hiteleshely létezett: a gyulafehérvári székeskáptalan és a kolozsmonostori konvent. Az 1556. évi szekularizáció során megszüntették a hiteles pecsétek és levéltárak egyházi kezelését. A Kolozsváron tartott erdélyi országgyűlés a fejedelmi kincstár javára szekularizálta az erdélyi püspökség és a káptalan javait és birtokait.⁹² A káptalani levéltár a szekularizáció következtében országos jellegű (fejedelmi) levéltár szintjére emelkedett. A levéltár gyarapodásához hozzájárult továbbá a magánszemélyek és a családi archívumok letétbe helyezése is. A káptalan VI. Károly császár állította vissza 1729-ben. Az 1743–1744. évi országgyűlés eltörölte a katolikusok számára sérelmes törvényeket, visszaadta a gyulafehérvári káptalani és a kolozsmonostori konventi levéltárakat, s velük együtt visszaálltak a hiteleshelyi teendők is.⁹³ Ekkortól Gyulafehérvárra szálltak az egykori kolozsmonostori konvent hiteleshelyi feladatai.⁹⁴ Működésüket több állami törvény is szabályozta.⁹⁵ A hiteleshelyek tevékenysége 1874-ben szűnt meg, amikor a közjegyzői törvény, vagyis az 1874. évi 25. tc. elrendelte, hogy a hiteleshelyek a gondozásukban lévő okiratokról a jövőben is adhatnak ki hiteles kiadványt, de újabb hiteles okiratok kiállítására és őrzésére nincs joguk.⁹⁶

Az 1882. június 15-én megjelent 23. törvénycikk csak az országos vonatkozású iratok Budapestre szállítását írta elő, az egyházmegyével kapcsolatos iratanyagot Gyulafehérváron hagyták. Az országos és az egyházi vonatkozású iratok szétválogatását és jegyzékelését a gyulafe-

---

(1983). 5. sz. 1116–1134.; Marton József: *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*. Gyulafehérvár, 1993. 21.

92 *A magyar levéltártörténet kronológiája 1000–2000*. Budapest, 2000. 63.

93 Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Nagyvárad, 1915. 262.; GYÉFKL, Kéziratok, Boros József: *Az erdélyi egyházmegyére vonatkozó történeti adatok (kézirat)*, Gyulafehérvár 1964. 22.

94 Uo. 356.

95 CJH, 1764/65. évi 11. tc., 1807. évi 14. tc., 1868. évi 54. tc.

96 Uo. 1874. évi 35. tc., 9. fejezet, 214. art.

hévári káptalan esetében Beke Antal örkanonokra, a kolozsmonostori konvent levéltára esetében pedig Éltés Károly kolozsvári plébánosra, kolozsmonostori levéltárörre bízta.⁹⁷ A felszállított 29 ládányi levéltári anyag 1759 kilogrammot nyomott.⁹⁸ A következő év elején Beke Antal a kolozsmonostori levéltárnak a káptalanival való egyesítését javasolta. Erre csak 1937-ben került sor. A kolozsmonostori konvent levéltárát Beke Antal ismertette.⁹⁹

1906-ra Beke Antal elkészítette a káptalani levéltár ládák szerinti, időrendi és betűrendi mutatóit.¹⁰⁰ Ezek a mai napig jól használható segédletek az érsekségen őrzött iratanyag és a Batthyaneumban maradt káptalani levéltári anyag esetében is. 1912-ben biztonságosabb megőrzés végett a káptalani levéltár körülbelül 60 ládányi, legrégebbi, legértékesebb részét a gyulafehérvári Batthyaneumba vitték. Ezek ma is a könyvtár pánccsoszobájának vasszekrényeiben találhatók, időrendben dobozolva. Az átszállított iratanyag időhatára: 1246–1912.¹⁰¹

A Batthyaneum államosítása során ezek az iratok is a román állam tulajdonába kerültek. Ez rendkívül értékes anyag: magyar királyi és pápai okleveleket, portai követjelentéseket, erdélyi fejedelmi levelezéseket, püspöki és kanonoki hagyatékokat foglal magában. A Beke lista alapján minimum 2021 darabból álló gyűjtemény mennyiség szempontjából körülbelül 12 iratfolyóméterre (ífm) tehető. Az anyag legkorábbi részéhez segédletként jól használható a Beke Antal által közzétett regeszta-jegyzék.¹⁰²

---

97 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Káptalani iktatott iratok: 111, 122, 123/1882.

98 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Káptalani iktatott iratok: 39/1884.

99 Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Budapest, 1897. 1–167.

100 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Káptalani iktatott iratok, 88/1906.

101 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Káptalani iratok segédletei, (Boros József) Káptalani Levéltár, (1940). 123–125.

102 Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. I–III. Budapest, 1890–1896.

Az alább ismertetett levéltári jegyzékhez Szögi László repertóriumának vonatkozó fejezetét használtuk fel.¹⁰³ A fond- és állagismertetéseket további levéltári kutatások eredményeivel egészítettem ki.

II. 1. Gyulafehérvári Káptalan iratai

1176–1964

12,43 ifm

II. 1/a. Káptalani jegyzőkönyvek /*Protocollum capitulare*/

1759–1940

1 doboz, 18 kötet = 1 ifm

II. 1/b. Káptalani iktatott iratok

1800–1958

43 doboz = 5,59 ifm

II. 1/c. Káptalani vegyes iratok

1580–1940

14 doboz = 1,71 ifm

Segédletek

1176–1957

10 kötet = 0,52 ifm

II. 1/d. Külön kezelt iratok (vezérokmányok)

1684–1945

5 doboz = 0,65 ifm

II. 1/e. Káptalan anyakönyve

1848–1964

1 kötet = 0,02 ifm

II. 1/f. Periratok

1753–1950

11 doboz = 1,43 ifm

---

103 Szögi László: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára I., 1429–2000. Repertórium*. Gyulafehérvár–Budapest, 2006. 159–175.

II. 2. Alvinci uradalom iratai

1622–1975

3,88 ifm

II. 2/a. Alvinci uradalom iratai

(1622) 1700–1975

29 doboz = 3,75 ifm

II. 2/b. Jövedelem-összeírások

1760–1886

11 doboz = 1,43 ifm

II. 3. Alapítványok iratai

1698–1974

11,83 ifm

II. 3/a. Egyedi alapítványi nyilvántartások

1712–1947

44 doboz, 45 kötet = 7,19 ifm

II. 3/b. Összevont alapítványi nyilvántartások

1779–1973

2 doboz, 13 kötet = 0,76 ifm

II. 3/c. Alapítványokkal kapcsolatos gazdasági iratok

1759–1929

16 doboz = 2,08 ifm

II. 3/d. Alapítványi Hivatal iratai

1933–1977

7 doboz, 2 kötet = 0,88 ifm

A Magyar Országos Levéltárba szállított káptalani iratanyag

Az egységesítésre vonatkozó 1882. évi 23. tc. háromhavi határidőt biztosított arra, hogy az erdélyi felekezetek alapítványi és más magán- okirataikat kiválogathassák. A káptalani országos levéltár (archivum regnicolare) átadása 1882. október 20-én megtörtént. A Magyar Országos Levéltárban a káptalani levéltár 1526 előtti anyagát kiemelték, a MOL Mohács előtti gyűjteményében helyezve el.¹⁰⁴ Ugyanezt tették a kolozsmonostori konvent 1526 előtt kelt okleveleivel is.¹⁰⁵

Ezen iratok jegyzékét is Beke Antal ismertette és adta ki.¹⁰⁶ A gyulafehérvári káptalani és a kolozsmonostori konventi levéltár jelenleg a Magyar Országos Levéltár F szekciójában nyert elhelyezést, ahol az 1527–1881 időszak közötti iratokat tárolják. Ebben a szekcióban található az Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, melynek részét képezi a két regnicoláris gyűjtemény is.

Bekét követően a káptalani levéltárról 1973-ban jelent meg nyomtatásban részletes fondismertető Trócsányi Zsolt tollából. Adatait felhasználva közöljük a levéltár tizennégy állagát.¹⁰⁷

F 1. Librii Regii 1581–1680. Ez a 33 kötetből álló gyűjtemény a fejedelmi kancellárián készült királyi könyveket foglalja magában. Kiadásukat az Erdélyi Múzeum Egyesület munkatársai vállalták magukra, az első három királyi könyvet már megjelentették.¹⁰⁸

---

104 Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Budapest, 1973. 130.

105 Uo. 140.

106 Beke Antal: *A gyulafehérvári káptalani levéltárnak címjegyzéke a levéltárnak az 1882. évi XXIII. t.c. alapján a M. Kir. Országos Levéltárba történt felvitele alkalmából*. Budapest, 1884. 72.

107 Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Budapest, 1973. 133–148.

108 *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570.* (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1.) Mutatókkal és jegyzetekkel közlést teszi Fejér Tamás – Rác Etelka – Szász Anikó. Kolozsvár, 2003.; *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Kristóf Királyi Könyve 1580–1581.* (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 2.) Mutatókkal és jegyzetekkel közlést teszi Fejér Tamás – Rác Etelka – Szász Anikó. Kolozsvár, 2003.;

F 2. Protocolla 1540–1836. Hiteleshelyi jegyzőkönyveket, okmánygyűjteményeket és formuláskönyveket tartalmaz.

F 3. Centuriae 1527–19. század. Ebbe az állagba birtokjog-biztosító iratok kerültek, melyeket száz egységbe soroltak tárgyi, területi vagy időrendi szempont nélkül.

F 4. Cista Comitatum 1527–19. század. Ebben az állagban a törvényhatóságok szerint rendezett birtokjog-biztosító anyagok találhatóak.

F 5. Cista Diversorum Comitatum 1527–19. század. Itt is szintén birtokjog-biztosító okleveleket találunk, amelyek több törvényhatóságból való helységekre vonatkoznak, és ilyenformán nem voltak beoszthatók az F 4 állag egyik részébe sem.

F 6. Genealogiae 1527–19. század. Leszármazási táblákat és egyéb genealógiai vonatkozású iratokat tartalmazó állag, amelyhez segédkönyv is társul.

F 7. Armales 16–18. század. Címeres leveleket találunk ebben az állagban, egy részük iparművészeti értéket is képvisel.

F 8. Metales 16–18. század. Határjáró leveleket tartalmaz.

F 9. Miscellanea 16–18. század. Többnyire közjogi vonatkozású okmányokat találunk ebben az állagban, amelyek nem birtokjogi vonatkozásúak.

F 10. Cista appendicis 16–18. század. Ez az állag tulajdonképpen a Miscellanea kiegészítése.

F 11. Articuli Dietales 1505–1868. Az állag az erdélyi törvények gyűjteményét tartalmazza.

F 12. Lymbus 16–18. század. Ez az állag a gyulafehérvári káptalan országos levéltárának azt a részét foglalja magában, amelyet az 1658-as évi menekítést követő rendezés és lajstromozás során jogbiztosítási célokra alkalmatlannak minősítettek. Legfontosabb részét az uralkodók, illetve a fejedelmek levelezése teszi ki. Már Izabella királyné és János Zsigmond levéltárának töredéke is szerepel itt. A Lymbust Beke Antal rendezte, ő elsősorban időrendi csoportosítást végzett, majd az adott korokon belül tárgyi csoportokat alakított ki.

Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyve 1582–1602. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3.) Mutatókkal és jegyzetekkel közzéteszi Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. Kolozsvár, 2005.

F 13. Az 1819–1820-i úrbéri összeírás másodpéldányai Majláth György biztosi kerületéből. Ebben az állagban találhatók Alsó-Fehér, Hunyad, Küküllő, Torda, Zaránd vármegyék és Aranyosszék úrbéri összeírásainak másodpéldányai.

F 14. Segédkönyvek. A 23 kötetből álló gyűjtemény 1658-tól kezdődik darabszintű leltárakból (elenchus), valamint személy- és helynévmutatókból áll.

A Batthyányi Könyvtárban található káptalani levéltári anyag

Az erdélyi főpapok (püspökök) személyi irathagyatékai és egyes plébániai levéltártöredékek mellett – biztonsági okokból – 1912-ben a Batthyányi Könyvtárba került elhelyezésre a káptalani levéltár régebbi, értékesebb és okleveles része. Ez akkoriban 60 ládányi mennyiséget jelentett a székesegyház déli tornya alatt található levéltárból. A könyvtárba való iratszállítás folyamán felbolydult a levéltár addigi rendje, úgy a helyben maradt iratoknál, mint az átkerült okleveleknél. Ez utóbbiakat ugyanis időrendbe szedték, megbontva az addigi láda szerinti tematikus rendszert. A dátumok feloldásában is tévedéseket ejtettek, ezt Boros József örkanonok is részletesen taglalja az általa készített káptalani levéltári segédlet bevezetőjében.¹⁰⁹

A Batthyaneumba szállított hiteleshelyi levéltári anyag a Majláth-teremben nyert elhelyezést. Az átvételt követően a Batthyányi Könyvtár akkori igazgatója, Szentiványi Róbert 1914. január 22-én kimutatást készített az átvett irategyüttes hiányairól. Ugyanebben a levélben kérte a káptalant egy írásos megbízatás kiállítására is a mindenkori könyvtár-igazgató részére, amelyben a káptalani levéltár őrzését a püspök írásban is az igazgatóra bízta. Az iratanyag tudományos használatának módját és idejét illetően kutatási szabályzat-tervezetet készített, melyhez a kápta-

---

109 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Káptalani iratok segédletei, (Boros József) Káptalani Levéltár, (1940). 124.

lan jóváhagyását kérte. A káptalani levéltár kezelési szabályzatában fontos helyet foglalt el a tűz- és betörésvédelem.¹¹⁰

Az alábbi kimutatás a Beke Antal által a 20. század első évtizedében készített, *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*¹¹¹ című, káptalani ladullák szerint összeállított korabeli levéltári segédlet felhasználásával készült. A jegyzék csak a káptalan által létrehozott, a káptalanra és tagjaira vonatkozó irategyütteseket foglalja magában, valamint a káptalannál letétbe helyezett gyűjteményes jellegű állagokat is tartalmazza. A levéltár rendje ma is ezt tükrözi, kutatásához az egykorú segédleteket használhatjuk. Ebből az összeállításból jól követhető a Boros kanonok által is felbecsült 60 ladulla tartalma.

Láda sz.	Iktatószám és tárgykör	Évkör
1.	1–240. A régi gyulafehérvári országos levéltárból itthon maradt iratok. (Beke Antal: <i>Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt</i> . Budapest, 1889. I. kötet. A továbbiakban Beke.)	1246–1407
2.	241–480. A régi gyulafehérvári országos levéltár itthon maradt iratai. (Beke, I.)	1409–1531
3.	481–584. A régi gyulafehérvári országos levéltár itthon maradt iratai. (Beke, I.)	1531–1770
4.	585–603. A régi gyulafehérvári országos levéltár itthon maradt iratai. (Beke, I.)	1772–1819
5.	604–780. A régi gyulafehérvári országos levéltár itthon maradt iratai. (Beke, II.)	1269–1501
6.	781–942. A régi gyulafehérvári országos levéltár itthon maradt iratai. (Beke, II.)	1501–1733
7.	943–1015. A régi gyulafehérvári országos levéltár itthon maradt iratai. (Beke, II.)	1734–1865

110 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Vezérokmányok: 133. dosszié.

111 GYÉFKL, Káptalani Levéltár, Segédletek: 5. kötet. Káptalani levéltár ladullák szerinti segédlete. 1176–1900.

Láda sz.	Iktatószám és tárgykör	Évkör
8.	1016–1199. Magyar királyok és római pápák régi levelei. (Beke, III.)	1293–1597
9.	1200–1350. Erdélyi fejedelmek (Szapolyai János, János Zsigmond, Báthori István, Báthori Kristóf, Báthori Zsigmond és Bethlen Gábor) levelei. (Beke, III.)	1598–1636
10.	1351–1499. Erdélyi fejedelmek (I. és II. Rákóczi György, Barcsai Ákos, Kemény János, Apafi Mihály) levelei. (Beke, III.)	1636–1644
11.	1500–1699. Apafi Mihály fejedelem és Bornemissza Anna fejedelemné levelei. Ali pasa, Bethlen István, Eszterházy Miklós, Mágocsi Ferenc, Mikes Kelemen, Thurzó Szaniszló, Róthi Orbán, Ibrányi Mihály, Alvinci Péter, Basire Jakab, Bethlen Ferenc, Bornemissza János, Gávai Péter, Kassai István, Medgyesi Pál, Udvarhelyi György, Cseffei László levelei. Portai követjelentések. (Beke, III.)	1644–1663
12.	1700–1899. -/- (Beke, III.)	1663–1670
13.	1900–2021. Portai követjelentések. Erdélyi főtisztek levelei. (Beke, III.)	1670–1690
14.	2022–2191. I. és II. Rákóczi György, Apafi Mihály némely levelei, követjelentések. Mágocsi Ferenc, Eszterházy Miklós nádor, Kassai István fejedelmi tanácsos levelei.	1380–1673
15.	2192–2312. Regio Gubernalia	1763–1792
16.	2314–2475. Regio Gubernalia	1793–1867
17.	2476–2590. Erdélyi püspökök: Náprágyi Demeter, Illyés András, Mártonffy György, Antalfi János, Klobusiczky Ferenc, Sztoyka Zsigmond, Batthyányi József, később esztergomi hercegek levelei.	1612–1760
18.	2591–2929. (+2974) Bajtay (József) Antal erdélyi püspök levelei.	1759–1772
19.	2930–2979. Bajtay Antal erdélyi püspök hagyatéka.	1773–1788

Láda sz.	Iktatószám és tárgykör	Évkör
20.	2980–3025. Manzador Pius erdélyi püspök levelei. 3026–3056. Kollonitz László erdélyi püspök levelei.	1756–1774 1774–1817
21.	3057–3295. Batthyányi Ignác erdélyi püspök levelei	1773–1787
22.	3296–3508. Batthyányi Ignác erdélyi püspök levelei	1787–1798
23.	3509–3518. Batthyányi Ignác erdélyi püspök levelei	1764–1794
24.	3519–3700. Batthyányi Ignác erdélyi püspök hagyatéka	1798–1801
25.	3701–3886. Batthyányi Ignác erdélyi püspök hagyatéka	1802–1824
26.	3887–3958. Batthyányi Intézet. Könyvtár. Astronomia.	1776–1854
27.	3959–4176. Mártonffy József erdélyi püspök levelei.	1781–1815
28.	4177–4290. Rudnay Sándor erdélyi püspök levelei. 4291–4404. Szepeßy Ignác erdélyi püspök levelei.	1810–1831 1820–1827
29.	4405–4447. Kovács Miklós erdélyi püspök levelei. 4448–4462. Haynald Lajos erdélyi püspök levelei. 4463–4525. Fogarassy Mihály erdélyi püspök levelei.	1828–1852 1852–1864 1826–1871
30.	4526–4532. Fogarassy Mihály erdélyi püspökök iratai	1838–1870
31.	4533–4538. Fogarassy Mihály erdélyi püspökök iratai	1830–1872
32.	4539–4542. Fogarassy Mihály erdélyi püspökök iratai	1846–1880
33.	4543–4565. gróf Bethlen Mihály Archibenefactor iratai	1855–1887
34.	4566–4579. gróf Bethlen Mihály Archibenefactor levelei	1821–1885
35.	4580–4618. gróf Bethlen Mihály Archibenefactor levelei	1855–1891
36–48.	Erdélyi kanonokok iratai. 4619–7005.	
36.	4619–4842. Erdélyi káptalani tagok levelei.	1758–1816
37.	4843–5035. Béla József kanonok levelei.	1752–1803
38.	5036–5125. Benkő Mihály kanonok levelei.	1760–1808

Láda sz.	Iktatószám és tárgykör	Évkör
39.	5126–5640. Beke Antal kanonok levelei. 5641–5648. Kövesdi Boér Imre kanonok levelei.	1850–1900 1775–1776
40.	5649–6183. Erdélyi káptalani tagok levelei: 5649–5698. Burján Mihály. 5699–5714. Cseresnyés András. 5715–5726. Csűrös János, Demeter Márton, Erős Sándor. 5727–5734. Fancsali Dániel kanonok levelei. 5734 a–6183. Fancsali Dániel kanonok okmánymásolatai.	1772–1813 1777–1835 1758–1851 1800–1830 1176–1800
41.	6184–6251. Fangh István kanonok levelei.	1759–1825
42.	6252–6328. Hene Ferenc kanonok levelei, iratai. 6329–6347. Hubacsek Ádám és Ivuly Károly kanonokok levelei. 6348–6401. Kardos Ignác kanonok levelei. 6402–6412. Keserű Mózes kanonok levelei. 6413–6424. Keve Károly, Ponczin Teodor, Torma István kanonokok levelei. 6425–6433. Kovács Imre és Kun Mihály kanonokok levelei.	1581–1835 1812–1874 1840–1885 1854–1873 1742–1753 1780–1820
43.	6434–6451. Kastal János kanonok (prépost) levelei. 6452–6465. Lányi Ferenc, Létai István, Losteiner János kanonokok levelei. 6466–6477. Lukács János kanonok levelei.	1741–1760 1738–1848 1769–1794
44.	6478–6489. Mártonfi Antal kanonok levelei. 6490–6503. Mártonfi Péter kanonok levelei. 6504–6520. Mihálcz János és Nagy József kanonok levelei. 6521–6536. Orosz Mihály, Reinisch Lajos, Szabó János kanonokok levelei. 6537–6548. Szabó Mihály kanonok levelei. 6549–6608. Szereday András kanonok levelei. 6609–6625. Szereday Mihály kanonok levelei. 6626–6633. Tamási György kanonok levelei.	1769–1811 1799–1809 1768–1824 1821–1857 1779–1789 1758–1810 1771–1825 1763–1782

Láda sz.	Iktatószám és tárgykör	Évkör
	6634–6657. Tamási József kanonok levelei. 6658–6666. Veszprémi Pál kanonok levelei. 6667–6675. Winkler Ignác kanonok levelei.	1806–1841 1822–1848 1782–1829
45.	6676–6688. Ráduly János kanonok levelei.	1825–1875
46.	6689–6855. Szereday Antal kanonok levelei.	1520–1799
47.	6856. Fangh István, Szereday Antal és más kanonokok fogalmazványai egybegyűjtve. (Kivonat az index 783–787. lapjain).	
48.	6857–7005. P. berivaji Boér Imre S. J. levelei	1742–1812
49.	7006–7069. Seminarium Clericorum.	1768–1810
50.	7070–7105. Seminarium Clericorum.	1755–1856
52.	7148–7199. Gyulafehérvári Székesegyház.	1552–1877
53.	7200–7242. Káptalani statútumok. Katolikus Státus.	1472–1876
54.	7243–7260. Régi Káptalani Országos Levéltár emléke.	1728–1882
55.	7261–7269. A gyulafehérvári káptalan canonica visitatioi.	1436–1830
56.	7270–7289. Erdélyi egyházmegyei konstitúciók	1657–1822
57.	7290–7371. Erdélyi káptalani és kolozsmonostori konventi kiadványok	1437–1852
58.	7372–7475. Erdélyi káptalani kiadványok	1715–1855
64.	7534–7627. Királyi oklevelek.	1263–1841
65.	7628–7711. Pápák oklevelei.	1512–1864
67	7713–7779. Kolozsvár, Nagyszeben, Szamosújvár plébániák iratai. Hátszeg parochia iratai.	1738–1854 1584–1886
68	7780–7789. Felvinc, Torda, Aranyosszék kiváltságai. 7790–7796. Némely papi hagyatékok iratai.	1609–1806 1786–1870
154– 166.	Indexek	

TÓTH LEVENTE

Református parókiái levéltárak Háromszéken

A felmérés célja, lebonyolítása

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, majd a Tiszántúli Református Hittudományi Egyetem irányításával 2007 és 2011 között zajlott le az a kutatás, melynek elsődleges célja a háromszéki református gyülekezetek ingóságainak szakszerű leltározása és katalogizálása volt.¹ A helyszíni felmérések során a kutatócsoport² a történeti Háromszék területén egykoron szerveződött négy (ma három) református egyházmegye (Erdővidéki, Kézdi, Orbai, Sepsi) gyülekezeteiben fennmaradt tárgyi emlékanyagot rögzítette. Első szakaszban az Erdővidéki Református Egyházmegye gyülekezeteinek felmérése és feldolgozása folyt, majd ezt követte a Sepsi Református Egyházmegye anyaga, végül a Kézdi-Orbai Egyházmegyéhez tartozó eklézsiáké.

Célját tekintve hasonló jellegű munkát végzett a két világháború között Debreczeni László, akit 1928-ban bíztak meg az erdélyi református egyház műemlékeinek, műtárgyainak feltérképezésével, és akinek gyűjtése – bár hiányos, hiszen a háborús események miatt abbamaradt – mind a mai napig kiindulópontot jelent a művészettörténeti, építészeti és iparművészeti kutatások számára. Segítőjével, Darkó Ákossal együtt dokumentálták az egyházi épületeket, klenódiumokat, textíliákat, szőnyeget, rajzokat, fényképeket készítettek a tárgyakról, részletekről.

---

1 Az *Egyházi műkincsek felmérése a Kárpát-medencében* c. felmérést az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) 68849. számú pályázata támogatta.

2 A kutatómunkát Kovács Mária Márta (klenódiumok, ötvös- és ónmunkák, épületek), Tamás Iringó (textíliák, épületek) és Tóth Levente (parókiái levéltárak, harangok) végezte.

A két világháború közötti időszak körülményei között nem kerülhetett sor az írott források leltárba vételére, másolására. Az azóta eltelt időszakban egy-egy igényesebb egyházközség-történetnek, falumonográfiának köszönhetően szerezhettünk tudomást a gyülekezeti levéltárakban őrzött dokumentumok forrásértékéről, de még mindig jórészt ismeretlen és feltáratlan gyűjteményekkel, hagyatékokkal számolhatunk. 1989 után elkezdődött ugyan az erdélyi református egyház központi irattermelésének felkutatása és feldolgozása (zsinati iratok, esperesi vizitációk és parciális zsinati jegyzőkönyvek),³ a falusi parókiák iratanyagának tartalma, sorsa azonban továbbra is mellőzött maradt. Felmérésünk alkalmával – épp ezért is – kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy a parókiái levéltárak többségében ismeretlen iratanyagát alaposan, szakszerűen feltérképezzük, pontosan rögzítsük az állapotokat.

Jelen írásunkban a kutatómunka és az azt követő feldolgozás során szerzett benyomásainkat foglaljuk össze a vidék parókiális levéltáraidról és könyvtári gyűjteményeiről. Úgy gondoljuk, hogy a több mint 70 településen látottak és tapasztaltak elegendő alapot szolgáltatnak a háromszéki viszonyok és állapotok reális bemutatásához. A helyszíni leltározás alkalmával a gyülekezetek levéltári állományának pontos rögzítését tűztük ki célként. Számba vettünk minden olyan jegyzőkönyvszerű kötetet (anyakönyvek, gyűlési, iskolai, magtári, számadási jegyzőkönyvek stb.) egészen napjainkig, amelyet az egyházközség levéltárában, szekrényében megtaláltunk. Kivételt csak azok a kötetek képeztek (pénztárnapló, kepefizetők névsora, lelkészi munkanapló, postakönyv stb.), amelyek a lelkész mindenkori adminisztrációs munkáját segítették és segítik, de néhány év, esetleg évtized elteltével relevanciájuk elvész. A jegyzőkönyvek vizsgálata alkalmával azok kezdő és végdátumait jegyeztük fel, a számozottak esetében az oldal- vagy lapszámot, illetve minden esetben a jelenlegi és korábban használatos levéltári leltárszámot, jelzetszá-

---

3 Az elmúlt tizenöt évben a *Pokoly Társaság* körül kialakult, fiatal történészekből, teológusokból és művészettörténészekből álló csoport hiánypótló felméréseket végzett az egyházkerület több mint 180 gyülekezetében, többkötetes forráskiadások révén tárta a szakma elé a református egyházi iratok sokszínűségét, a gyülekezetek tárgyi emléktárájának gazdagságát, de a tapasztalt pusztulásokat is folyamatosan dokumentálta, dokumentálja.

mot. A kötetek és jegyzőkönyvek pontos beazonosítását sok esetben segítették a mindenütt megtalálható levéltári lajstromkönyvek.⁴ A 20. század elején, pontosabban 1911-ben felfektetett *Levéltári lajstromkönyvek*-be minden gyülekezet lelkipásztora az előre megszabott és útmutatásként közölt csoportosítást követve lajstromozta az archívumban szereplő jegyzőkönyveket, anyakönyveket, majd ezt követően a szálas iratokat (az egyházközség jogbiztosító iratait, adományleveleket, díjleveleket, szerződések, különböző gazdasági, iskolai iratokat stb.). Ez utóbbiakat nevezték „ügyiratok”-nak. Öt jól elkülöníthető csoportot állapítottak meg: anyakönyvi (A), számadási (B), vagyoni (C), közigazgatási (D) és iskolai (E) ügyiratot. Ezek mellett külön részben leltározták a parókiális könyvtár köteteit.

Helyszíni felmérő munkánk során digitalizáltuk a legfontosabb levéltári dokumentumokat (az 1850 előtti jegyzőkönyveket, szálas iratokat), de azokat is, amelyek állapotát és őrzési helyét veszélyesnek ítéltük, illetve az irattárként szolgáló helységeket és bútorokat (szekrények, polcok, polcrendszerek, ládák, dobozok), akárcsak az iratcsomók, kötetek elrendezését.

Levéltárak

2007 és 2011 között összesen 78 gyülekezeti levéltárat leltároztunk fel a háromszéki református egyházmegyékben (Erdővidéki Egyházmegyében 16 db, Kézdi-Orbai Egyházmegyében 33 db, Sepsi Egyházmegyében 29 db). Kimaradt a helyszíni felmérésből Dálnok, Bodola, Brassó és Hosszúfalu (ezek esetében csak az anyakönyvekkel kapcsolatos adatokat ismerjük). Néhány új keletű egyházközség kivételével (Barót, Mikóújfalú, Bodola, Hosszúfalu) mindegyik gyűjteményben találtunk 18. századi forrásokat, gyakran 17. századiakat is. A gyűjtemények képe egységes, kialakulása és gyarapodása általában tükrözi a központi egyházi szervek szándékát, elképzelését. A 18. század előtti anyag

---

4 A gyülekezetek túlnyomó többségében mind a jegyzőkönyvek, mind a szálas iratok jelzete a 20. század eleje óta változatlan, a felújított vagy átirított lajstrom- és leltárkönyvekben megőrizték a korábbi jelzetszámokat.

többségét történeti (pl. Bölönben, Alsócernátonban), számadási feljegyzések (Uzonban 1648, Zabolán 1693), javak összeírása (Aldobolyon és Angyaloson 1694), adománylevelek (Gidófalván 1692), szerződések (Szárazajtán 1645) képezik. Elterjedt szokás volt már a 17. század végén, hogy egyetlen kötetbe minden fontosnak vélt iratot bemásoltak, így az eredeti, szálas irat pusztulása, elkallódása esetén is megőrződtek a gyülekezet számára értékes információk. Az 1700-as évek első felétől már folyamatosan nyomon követhetjük néhány nagyobb egyházközség gazdálkodását a fennmaradt számadási jegyzőkönyvek segítségével (pl. Aldobolyé 1708-tól, Nagybaconé 1720-tól, Kézdialbisé 1727-től, Lécfalvái 1728-tól, Sepsiszentgyörgy és Zágóné 1736-tól, Feldobolyé, Torjái és Papolcé 1757-től). Zágónban 1632-ből, Olaszteleken 1693-ból, majd a 18. század első felében egyre gyakrabban (Sepsiszentgyörgyön 1714, Kovásznán és Szotyoron 1715, Sepsibodokon 1727, Hidvégen 1742) bukkannak fel az esperesi vizitációk határozatai, parciális és generális zsinati végzések, határozatok (Szotyoron 1744, Karatnán 1745, Kovásznán 1772), lelkészi díjlevelek, valamint az igen fontos bonumösszeírások (Szotyoron 1715, Sepsibodokon 1727, Hidvégen 1742, Bitán 1746, Sepsikőröspatakon 1772). Az esperesi vizitációk fennmaradt másolatai azért is érdemelnek külön figyelmet, mivel a háromszéki – főleg Sepsi és Erdővidéki – egyházmegyék vizitációs emlékanyaga a második világháború alkalmával teljesen megsemmisült, mindössze néhány év összeírása maradt ránk.⁵

Az ún. vegyes protokollumok (elnevezésük változó – diarium, urbarium, liber ecclesiae, album ecclesiae stb.) az egyházközség életével kapcsolatos történéseket, határozatokat, fontos eseményeket őrizték meg. Gyakran ugyanezeknek a köteteknek másik felébe, más esetben külön protokollumba jegyezték fel az egyházközség éves számadásait, a megyebírói számadások letisztított, pontos változatát (nevezték diariumnak, libellusnak, liber ecclesiae-nek, rationak). A legteljesebb és következetesen vezetett ilyen jegyzőkönyvek Uzonban, Aldobolyon, Alsócernátonban, Zabolán, Kézdialbison maradtak ránk. A vizsgált gyülekezetekben összesen 51 ilyen típusú kötetet sikerült azonosíta-

5 Kiadta Kolumbán Vilmos József: *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790. Aldoboly – Zalán*. Kolozsvár, 2005.

ni. Ezek jellege általában gyülekezetről gyülekezetre változik, találtunk olyant, amelybe évente vezették az egyházközség bevételeit és kiadásait, de olyant is, amelybe a gondnok (curator) csupán a hivatali idő végén – általában 2–3 évente – másolta be a letisztázott változatot. Ezeket vizsgálta és láttamozta évente az esperesi vizitáció, javaslatokat fogalmazott meg, korrekciót kért abban az esetben, ha hibásnak találta.

A 18. század második felétől a számadási jegyzőkönyvek egyre letisztultabb formát mutatnak, a formai jellemzőket szintén központilag határozták meg. Részletes kimutatás jelenik meg az éves bevételről, összetételéről, egyre pontosabban könyvelik a kölcsönügyleteket, számon tartják az adósokat és tételesen feljegyzik a kiadásokat. Ezzel párhuzamosan néhány eklézsiában gyűlési jegyzőkönyvet (protocollum consistoriale) indítanak, amelybe vegyesen jegyzik a konzisztórium (presbitérium, egyháztanács) és a közgyűlési (teljes eklézsia gyűlése) határozatokat. A vizitációk alkalmával ezeket a köteteket is megvizsgálták, a jegyző láttamozta őket, javaslatokat, megjegyzéseket fűzött hozzá. Forrásértéküket bizonyítja, hogy gazdaságtörténeti (hitelügyletek, kereskedelem, tőké, gabonaügyletek, terméseredmények, árak, árfolyamok), építéstörténeti (építkezések, renoválások, anyagbeszerzés, mesteremberek), művészettörténeti (harangöntés, orgonaépítés és javítás, klenódiumok és textíliák leltára, adományozása), művelődéstörténeti (lelkészi, tanítói névsorok, oktatástörténeti adatok, albizálás, falusi iskolák), népesedési adatokat (családok, bérfizetők összeírása, iskolai statisztikák, kimutatások) egyaránt találunk bennük.

Később, a század második harmadában általános gyakorlattá vált a differenciált jegyzőkönyv-használat. 1782-től központi utasításra bevették a felsőbb rendeletek másolatait tartalmazó protokollumokat. Ezekbe jegyezték fel az egyházi felsőbb hatóságok (püspök, Főkonzisztórium, esperes, főkurátor) körleveleit, akárcsak a Gubernium egyházakat és közügyeket érintő intézkedéseinek másolatait (egészségügyi intézkedések, általános érvényű határozatok stb.). A háromszéki gyülekezetek mindegyike alkalmazkodott az előíráshoz, felfektették az új kötetet (elnevezése általában Felsőbb rendeletek jegyzőkönyve, Protocollum guberniale). A 18. század végétől, de leginkább a 19. század első harmadától jelennek meg szinte minden eklézsiában a gyűlésjegyzőkönyvek. A presbiteri

és közgyűlések jegyzőkönyvei kezdetben ugyanabba a kötetbe kerültek. A legkorábbi ilyen jegyzőkönyvek Szotyoron (1752), Sepsiszentgyörgyön (1780), Kovásznán (1790), Olaszteleken (1795), Lécfalván (1796), Zabolán és Maksán (1798) kerültek elő, a 19. század első évtizedéből Bardocról, Alsócsernátonból, Bibarcfalváról, Pákéból maradtak fenn teljes kötetek vagy töredékek. A presbiteri gyűlések és közgyűlések jegyzőkönyveit csak a század második felében kezdték külön-külön kötetekbe jegyezni.

A gazdasági és demográfiai fejlődés következtében egyre nagyobb potenciállal rendelkező közösségek gyakran építkeztek, felújítottak. A költségek előteremtésére különböző alapokat szerveztek (magtáralap, kepealap, orgonaalap, iskolai alap, harangalap stb.). Főként a 19. század második harmadától, végétől jelennek meg a különböző tőkekezelési könyvek (előfordulásukat az írásunk végén található táblázatban lehet nyomon követni). Mondhatni ezekkel azonos időben jelentek meg az iskolai jegyzőkönyvek is. A 19. század folyamán a falusi oktatás kizárólag az egyházközség keretében zajlott, a tanítást az egyházközség által fenntartott iskolamester végezte. Nagyobb községekben iskolaszék is működött, ennek jegyzőkönyvei is több helyen megőrződtek.

A 19–20. század fordulóján jelentek meg a különböző vidéki testületek, körök, egyesületek. Több gyülekezetben ezek tevékenységével kapcsolatos jegyzőkönyvek maradtak fenn (pl. Zágonban nőegylet 1871-től, férfiegylet 1873-tól). Jelentős szervező tevékenységet folytatott az egyház a két világháború között: nőszövetséget, leányegyletet, ifjúsági köröket, Ifjúsági Keresztyén Egyletet, olvasóegyletet, énekkarokat, dalárdákat, zenekarokat működtetett, irányított a gyülekezet lelkésze, tanítója vagy éppen kántora. A levéltárak többsége jelentős mennyiségű iratanyagot őrzött meg ezek tevékenységével kapcsolatosan is (jegyzőkönyvek, emléklapok, fényképek, újságcikkek, programfüzetek). Ugyanitt említjük meg, hogy néhol olyan írott források is fennmaradtak, amelyek nem kapcsolódnak az egyházközség tevékenységéhez. Falugyűlések jegyzőkönyveit találtuk Zalánban (1770–1871) és Orbaiteken (1853–1905), erdőgazdálkodási jegyzőkönyvet Zabolán (1825-től).

Anyakönyvek

A levéltárak történeti fejlődésének bemutatása mellett foglalkoznunk kell az anyakönyvek kérdésével is. Többségük jelenleg nem az egyház kezelésében található (állami levéltár, községi anyakönyvi hivatal), mégis úgy tekintünk rájuk, mint a gyülekezeti levéltárak egyik legfontosabb darabjára, annál is inkább, mivel az 1950-es és 1960-as években kényszerűségből kellett őket átadni az akkori hatalom képviselőjének. Az egyházi anyakönyvek 1968 után kerültek a Román Nemzeti Levéltár megyei hivatalainak raktáraiba. A háromszéki falvak anyakönyveit jelenleg Sepsiszentgyörgyön őrzik, a gyűjtemény kutatható, fényképezhető. A teljességre való törekvés érdekében a felmérés és feldolgozás során a gyülekezeti levéltárak szerves részeként kezeltük az állami megőrzésben lévő egyházi anyakönyveket is.

Vizsgálatuk megállapította, hogy a háromszéki református egyházak túlnyomó többsége már a 18. században rendszeresítette az anyakönyvezést. A 78 egyházközség közül 68-ban már 1800 előtt létezett matrikola. A későbbi történetíró és székelyudvarhelyi professzor, Benkő József már diákként felhívta apja, Benkő Mihály erdővidéki esperes figyelmét az anyakönyvezés fontosságára és hasznára⁶, talán ennek is köszönhető, hogy egész Erdővidéken már a 18. század 60-as és 70-es éveiben elindították a matrikolákat. Az erről szóló körlevél fogalmazványa a középpajtai anyakönyv első oldalán maradt fenn 1764-ből. Itt részletezte az esperes, mit és hogyan szükséges feljegyezni a kötetekbe.⁷ Háromszék legkoráb-

---

6 Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Hivatala F12. 12. kötet fl.v.: „*Én még collegiumban való tanulásomot folytattam akkor; midőn az ebbéli fogatkozást (ti. az anyakönyvek, anyakönyvezés hiányát) látván az Erdővidéki Tractusban, ösztönöző beszéddel arra indítottam tiszteletes öreg atyámat, középpajtai Benkő Mihály uramat mint erdővidéki esperestet és középpajtai papot, hogy minden eklézsiákban ilyen forma albumokat csináltasson, mint e jelenvaló könyv, aminthogy parancsolván a tractusban, többire mindenhol kötettek ily könyveket.*”

7 Uo. fl.r.: „*1. A szent ecclesianak functioiban lévő papja ki légyen, írja le maga. 2. Kiket (név szerént), mellyik esztendőben, holnapban s napon copulált. 3. Kiket, micsoda név alatt, hányadik eszt[endőben], holnapban és napon keresztelt. 4. Kiket (aetassát is feljegyezvén), hányadik eszt[endőben],*

bi anyakönyvi feljegyzései Alsócsernátonból és Zaboláról származnak, mindkét gyülekezetben már 1702-ben jegyezték fel keresztelest, esketést vagy temetést, ezek a feljegyzések azonban nem folyamatosak. Későbbi, de 1750 előtti anyakönyve maradt fenn Szárazajtának, Feldobolynak, Kovásznának és Kézdivásárhelynek. Alábbi táblázatunk az anyakönyvi feljegyzések kezdetét szemlélteti a háromszéki gyülekezetekben.⁸

1. táblázat

Anyakönyvezés Háromszéken

Periódus	Gyülekezetek száma
1750 előtt	6
1751–1760 között	18
1761–1770 között	21
1771–1780 között	8
1781–1790 között	10
1791–1800 között	2

---

holnapban és napon temetett. 5. Kikkel reconciliáltatott és micsoda okokonn! Az libellusnak hátulsó részében purumot hagyván jegyezgessék fel a tiszteletes ministerek: oskolamesterek és megyebírák kik voltak idejekben, és mint fungáltak. Micsoda fátumjai eshetnek idejében az ecclesianak, a tiszteletes loci ministerek providenter írják fel emlékezetre. [...] Ezen csekély praefatiót concipialta és az erdővidéki reformatus ecclesiának, hogy imitállyák, transponálta az erdővidéki v[enerabilis] reformatus dioecesisnek méltatlan esperestye, Középpajtai Benkő Mihály pro tunc középpajtai reformatus pap öreg, beteges és reszkető kézzel, anno currente 1764. 24. Julii.”

- 8 Különbséget kell tennünk a tényleges anyakönyvezés és a legkorábbi anyakönyvi feljegyzés között, hiszen utóbbi gyakran lényegesen korábbi is lehet, mint a konkrét anyakönyvezés. Minden jel szerint a korabeli lelkészek az elvégzett kazuális szolgálatokat saját füzetekbe, könyvecskéikbe jegyezték fel. Így tartották számon azok számát, ennek alapján kérhették később a stóladíj kifizetését. Ezeket a feljegyzéseket később ideális esetben átvezették a tulajdonképpeni anyakönyvbe.

Jól látható, hogy a közösségek zöme 1751–1770 között rendszeresítette az anyakönyvek vitelét. Az anyakönyvezés kezdetben nagyon szűkszavú volt, csupán a legfontosabb adatokat jegyezték föl (pl. kereszteléskor csak az apa nevét), a század végétől és a 19. század elejétől azonban egyre részletesebbé, alaposabbá vált. Az első kötetek vegyes jellegűek, általában külön részt nyitottak bennük a születéseknek, házasságoknak és temetkezéseknek. Akadt azonban olyan is, ahol külön csoportosítás nélkül, egymás után vegyesen találjuk a kazuális szolgálatokat. Más-ahol a megnyitott oldalt három részre osztották, így külön részben kapott helyet a keresztelés, az esketés és a temetés. II. József idejében központilag próbálták szabályozni, egységesíteni az anyakönyvek vezetését, ennek módszertanát minden egyházmegyében körlevél által közölték a lelkészekkel. A gyülekezetek többsége átvette az új formát, azonban néhány év elteltével visszatértek a korábban meghonosodott módszerre.

A 19. században újabb tartalmi változások következtek: az anyakönyvi bejegyzések mellé egyre több információt jegyeztek fel (keresztszüllők, esketési tanúk, halál oka, halott életkora stb.), külön részt nyitottak az eklézsiakövetéseknek, konfirmálásoknak és a beoltottak jegyzékének. A század közepétől már táblázatszerűen, tisztán folyt az anyakönyvezés. 1895 októberétől ugyan bevezették a polgári anyakönyvezést, de az egyházi anyakönyveket továbbra is folyamatosan vezették. Ekkor már külön kötetekbe jegyezték a kereszteleseket, esketéseket, temetéseket. Az egyházi hatóságok a 20. század elején típusnyomtatványt jelentettek meg, külön anyakönyveket fektettek fel az áttérőknek és kitérőknek, a tanköteleseknek és a konfirmálóknak. Legutóbb a beköltözöttek és kiköltözöttek számára nyitottak új jegyzéket.

Veszteségek

Felmérésünk eredményeit összehasonlítottuk azokkal az adatokkal, melyeket a 19. században készült leltárak, jelentések, valamint az 1911-ben elkészített lajstromkönyv tartalmazott. Ezáltal pontosan megállapíthattuk, hogy az elmúlt több mint egy évszázadban milyen jellegű és mekkora mértékű pusztulás következett be a levéltári anyagban. A pusztu-

lás körülményeit vizsgálva három főbb csoportot lehet elkülöníteni: természeti csapás okozta kárt (tűzeset, árvíz, földrengés), háborús veszteséget (1848-as dúlás, I. és II. világháború pusztításai) és ismeretlen okból származó hiányt (elkallódás, lappangás). Tizenkét esetben bizonyítható írott forrásból, hogy valamely levéltár kárt szenvedett természeti csapás miatt, ezek többségét égés, tűzeset okozta. A 18–19. század lakás-körülményei miatt szinte elkerülhetetlen volt a parókián tárolt iratok sérülése, pusztulása. Így pusztult el pl. Árkos 1800 előtti matrikolája. A 2. táblázat második és harmadik oszlopába emeltük ki az eklézsiák anyakönyvi és jegyzőkönyvi állományának kezdő évszámát. Előbbiek esetében az 1896-os névkönyv adatait,⁹ utóbbiaknál a levéltári lajstromkönyvek 1911-es adatait viszonyítottuk a mostani állapotokhoz. Nem tudjuk, mi lett a sorsa a magyarhermányi (Rozsonday Ádám helybeli lelkész 1943-ban még használta¹⁰), felsőcsernátoni (Sólyom Ferenc helybeli lelkész 1943-ban még használta¹¹), ikafalvi (Szőke Miklós helybeli lelkész 1943-ban még használta¹²), székelyszáldobosi (Kertész Lajos helybeli lelkész 1943-ban még használta¹³) és szacsvai (Kocsis Sámuel helybeli lelkész 1943-ban még használta¹⁴) korai anyakönyveknek. Hasonló mértékű hiányt tapasztalunk a gyűlésjegyzőkönyvek és a számadási naplók esetében is. Legnagyobb mértékű pusztulást a szálas iratok között tapasztaltunk. Akadnak olyan levéltárak, ahol gyakorlatilag teljesen megsemmisült a 17–19. századi iratanyag (pl. Bibarcfalva, Árapatak, Étfalvazoltán, Felsőcsernáton). Habár többségük a természeti csapások vagy háborús dúlások következtében enyészett el, minden bizonnyal tovább rontotta helyzetüket az is, hogy gyakran nem megfelelő körülmények között tárolták.

9 Molnár Lőrincz (szerk.): *Az Erdélyi Református Egyházkerület névkönyvei*. Kolozsvár, 1896. 228–267.

10 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Személyi adattár (1943-ban összeállított lelkésznévsorok). (A továbbiakban TREkL I. 8.) 185. csomag.

11 TREkL I. 8. 88. csomag.

12 TREkL I. 8. 112. csomag.

13 TREkL I. 8. 309. csomag.

14 TREkL I. 8. 288. csomag.

Mai állapotok

Kíváncsún lenne kijelenteni, hogy a háromszéki református egyház-községi levéltárak a múlt viszontagságai után immár biztonságban vannak, de ez önámítás és a tények szándékos ferdítése lenne. Tapasztalatunk szerint a gyűjtemények többségét elfogadható körülmények között tárolják (nedvességtől, fertőzéstől mentes környezet, védelem a természeti csapásoktól, esetleges betörőktől), de szép számmal akad olyan parókia is, ahol az egyházközség múltját megőrkítő elsőrangú források rendezetlenül, magukra hagyottan pusztulnak valamelyik melléképület nedves, szemetes, egérrágta sarkában. Meggyőződésünk, hogy ideális megoldást a veszélyeztetett gyülekezeti levéltárak számára a vidéki gyűjtőlevéltárak jelentenének, ahol megfelelő körülmények között, biztonságban lehetne elhelyezni az iratokat. Emellett a lelkészek, teológusok, vagy akár a gyülekezeti tagok számára szervezett figyelemfelkeltő és oktató tanfolyamok révén lehetne elérni, hogy a helyi közösségek körében és azok vezetői (lelkész, gondnok, presbitérium) között tudatosuljon az írott örökség eszmei értéke, megőrzésének, továbbadásának fontossága.

2. táblázat

Háromszéki református egyházközségek levéltárai

(Táblázatunkban kiemeltük az anyakönyveket és a gyűlésjegyzőkönyveket. Előbbieknél az 1896-os névkönyvben jelentett adatokat hasonlítottuk össze a 2011-es állapotokkal, utóbbiak esetében az 1911-ben készített levéltári lajstromkönyvekhez viszonyítottuk a 2011-es adatokat. Használt rövidítések: NA = nincs adat; jkv. = jegyzőkönyv; ak. = anyakönyv; sz. = század; lajstr. = lajstromkönyv; lvt. = levéltár.)

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjkw.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Erdővidéki egyházmegye					
Bardoc	NA	1768	1801	1801	iskolaszéki jkw. 1861-től; számadások, építkezési iratok, szerződések (18–19. sz.); cseszerszódás (1705); összeírás (1815)
Barót	NA	1860	1860	1860	iskolaszéki jkw. 1886-tól; legény-, leányegyleti jkw. 1935-től; dalárda jkw. (1907–1938); megyebírói számadások 1855-től
Bibarcfalva	1782	1782	1819	1806	lvt. elpusztult a II. vh-ban; nőszövétségi jkw. 1930-tól;
Bodos	1770	1770	19. sz. eleje	1827	vegyes jkw. 1814-től; számadási jkw. 1733-tól; magtárkönyv 1862-től; feltár (1837, 1838)
Bölon	1770	1770	1818	1818	iskolaszéki jkw. 1862-től; számadások (18. sz.); adománylevelek, szerződések, építkezések, egyháztörténeti feljegyzések (17–19. sz.); orgonaépítés (1816, 1881)
Erdőfüle	1770	1764	1810	1810	lvt. elpusztult 1764-ben; iskolaszéki jkw. 1865-től; magtárkönyv 1864-től; számadási jkw. 1860-tól; feltár (1808)
Kisbacon	1796	1853	NA	1838	1769–1853 közötti ak. elpusztult 1837-ben; feltár (1840); megyebírói számadások (1838–1851); toronygomb-iratok (1796); Biblia (1730)
Kőpec	1764	1764	1847	1847	lvt. károsodott az 1767-es tűzvészben és 1848-ban; iskolai jkw. 1856-tól; számadási jkw. 1849-től; vegyes jkw. 1767-től (számadások, adományok); magtári jkw. 1863-tól; erdőgazdálkodási jkw. 1793-tól; megyebírói számadások (1791–1848);

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
					toronyépítés (1845, 1881); díjlevelek (1849); peres iratok (18–19. sz.); adománylevelek, testamentumok (19. sz.); Biblia (1660)
Miklósvár	NA	1816	NA	NA	a lvt. Köpecen található; anyakönyv 1888-tól; közigazgatási ügyek (18–19. sz.); leltár (19. sz.); peres iratok (19. sz.)
Középajta	1764	1764	1839	1902	számadások 1877-től; leltár (1777, 1796, 1805); megyebírói számadások (1783–1851); személyi ügyek (19. sz.); egyháziak rendszabása (1714); vásári szerződések, birtokügyek (18–19. sz.); építkezések (18–19. sz.); harangöntés (1814)
Magyarhermány	1762	1869	1841	1852	könyvtára nagyon rossz állapotban (több mint 40 db 17–19. századi fertőzött, penészes, nedves kötet); orgonajavítás (1843, 1880); díjlevél (1867); leltár (1815, 1818, 1838, 1848)
Nagyajta	1770	1770	NA	1888	Tőkekönyvek 1863-tól; adománylevelek (18–19. sz.); adóslevelek, kezeslevelek (18. sz.); birtokügyek (18. sz.); építkezések, tervrajz (19–20. sz.); templomépítés, javítás (18–19. sz.); megyebírói számadások (19. sz.); Cserei Mihály iratai, számadási naplója (1724–1750); leltárak (1819, 1870, 1904); canonica portio (1824); harangszerződés és építés (1871, 1906, 1929); Biblia (1661);
Nagybacon	1755	1755	1837	1837	iskolai jvk. 1893-tól; számadási jvk. 1720-tól; leltár (1794, 1799, 1805)

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Olasztelek	1810	1810	1805	1795	korábbi anyakönyv eltűnt; iskolai jkv. 1854-től; számadási jkv. 1836-tól; magtári jkv. 1863-tól; leltár (1799, 1849, 1887); adománylevelek, peres ügyek, építkezések, szerződések (18–19. sz.); személyi ügyek (19. sz.); orgonaeépítés (1860); iskolai ügyek (19. sz.); ülérend (1742); vizitációs feljegyzések (1693–1744); Biblia (1661)
Szárzajta	1749	1749	NA	1822	iskolai jkv. 1869-től; árverési jkv. 1868-tól; vegyes jkv. 1840-től; számadáskönyv 1791-től; esereszerződés (1645); adománylevelek (Ajtai Abod Mihály és Máhnási László felajánlásai – 18. sz.); harangöntés (1815)
Székely-száldobos	1762	1807	NA	1866	1795-ös tűzvészben károsodott a lvt.; vegyes jkv. 1828-tól; vagyonleltár (1834); Biblia (1842)
Sepsi egyházmegye					
Aldoboly	1758	1758	1780	1832	számadási jkv. 1703-tól; leltár (17. sz., 1777, 1815, 1832, 1839); szerződések (18. sz.); építkezések (18–19. sz.); alaprajzok (20. sz.)
Angyalos	1830	1827	1836	1973	1827-ben tűzvészben elpusztult a lvt.; iratok nedvesek; vizitáció (1836), leltár (1694, 1802, 1840, 1841, 1887); adománylevelek (18. sz.); építkezések (18–19. sz.); orgona (1802); szerződések (18–19. sz.); alaprajzok (20. sz.); levelezés felsőbb szervekkel (18–19. sz.); periratok (19. sz.); Biblia (1661)
Árapatak	1775	1775	1861	1862	I. vh. alatt károsodott a lvt.; számadások 1873-tól

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Árkos	1800	1800	1862	1862	1862-es tűzvészben elpusztult a korábbi ak. és lvt.; számadások 1869-től
Bikfalva	1782	1782	1826	1826	1765–1782 közötti ak. elégett 1782-ben; bíraskodási jkv. 1760-tól; számadási jkv. 1726-tól
Bodola	1793/1793		1856/NA		lvt.-ban csak 1859-től
Brassó	1822/1822		1822/NA		lvt.-ban csak 1868-tól
Erősd	1787	1787	1849	1878	1856–1859 közötti ak. a parókian; számadási jkv. 1806-tól
Étfalva-zoltán	NA	1831	NA	1862	Imreh család és Baktsi család birtokaival kapcsolatos iratok (19. sz.); Biblia (1661)
Fotos-martonos	1771	1770	1825	1825	számadási jkv. 1879-től; 1762-től vezetett jkv. eltűnt
Gidófalva	1767	1767	1812	1807	1842–1865 közötti ak. a parókian; számadási jkv. 1720-tól; adománylevél (1692, 1716); adóslevelek (18–19. sz.); építkezések (18–19. sz.); orgona (1817)
Hidvég	1790 k.	1785	1841	1841	vizitációk és összeírások 1742-től; számadások 1850-től; leltár (1846, 1871, 1903)
Hosszúfalu	1882	1882	1873	1873	jegyzőkönyvek 1873-tól
Illyefalva	1752	1752	1851	1851	számadási jkv. 1857-től (1713–1856 közöttiek hiányoznak); iskolai jkv. 1842-től; magtárkönyv 1863-tól; leltár (1778, 1799, 1833, 1842); orgonajavítás (1831); szerződések (19. sz.); harangöntés (1879)

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Kálnok	1760	1760	1839	1872	számadások 1742-től; Biblia (1837)
Kilyén	1767	1767	1857	1857	számadások 1857-től; magtárkönyv 1859-től; adománylevelek (18. sz.); peres iratok (18–19. sz.)
Komolló	1764	1760	1821	1826	számadási jkv. 1827-től
Kőkös	1792	1785	1808	1808	számadási jkv. 1745-től; birtokpercek (18. sz.); építkezések (18–19. sz.); összeírás (1816, 1840); alapítványlevelek (19. sz.); orgonavásár (1810); adománylevelek (19. sz.); ülésrend (18. sz.); népesség (1797)
Lisznyó	1764	1794	1844	1891	lvt. hiányos, rendezetlen; 1744–1897 közötti számadási jkv. hiányzik
Málnás	1755	1757	1836	1836	számadási jkv. 1741-től
Mikóújfalú	NA	1942	NA	20. sz.	20. századi jkv.-ek
Oltszem	1756	1760	1868	1868	számadási jkv. 1826-től
Réty	1760	1760	1867	1867	lvt. elégett a 18. sz. végén; 1832–1859 közötti anyakönyvek a parókian; számadási jkv. 1742-től (vegyes feljegyzésekkel)
Sepsibodok	1755	1755	1825	1825	számadási jkv. 1727-től (számadások, vizitációk, összeírások); díjlevelek (19. sz.); építkezések (19. sz.); adománylevelek (18–19. sz.); leltár (1848); Biblia (1661, 1764)
Sepsi-kőrőspatak	NA	1835	NA	1840	számadási jkv. 1772-től (összeírások); leltár (1848); Biblia (1868)

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Sepsi-magyarós	1780	1771	1873	1873	számadási jkv. 1752-től (vegyes jegyzésekkel)
Sepsi-szentgyörgy	NA	1759	1780	1780	számadási jkv. 1755-től (urbárium, vegyes jegyzések); gondnoki számadások 1736-tól; iskolai jkv. 1863-tól; alapítványi jkv. 1863-tól; Biblia (1660, 1661)
Sepsi-szentgyörgy-Szemerja	1761	1761	1827	1827	vegyes jkv. 1766-tól; magtári jkv. 1867-től; építkezési jkv. (1835–1841); vizitáció (1714, 1746, 1775); levelezés (18–19. sz.); számadások (18–19. sz.); gyűjtőgető könyvek (1830-as évek); orgonavásár (1854); építkezések, szerződések (1854–1855); tervek, rajzok (1848, 1864); megyebírói számadások (1759–1847); Biblia (1704)
Sepsi-szentkirály	1804	1760	1804	1823	1760–1870 közötti anyakönyvei a parókian; tervrajzok (1873, 1877, 1910); harang-adományok (18. sz.); templomépítési jkv. (18–19. sz.)
Szotyor	1766	1764	1792	1792	számadási jkv. 1715-től (összeírások); gyűjtőgető könyvek (1814); vizitáció (1715, 1728, 1756); egyházmegyei zsinati jkv. (1744); birtokpercek (18–19. sz.); építkezések, szerződések (19. sz.); leltár (1847); földcsere (1775)
Uzon	1761	1761	1849	1849	szálas iratok az I. világháborúban elpusztultak; számadási jkv. 1648-tól; vegyes jkv. 1701-től

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Zalán	NA	1785	1785	1832	1745-ben leégett a parókia; vegyes jkv. 1736-tól; falugyűlési jkv. (1770–1871); iskolai jkv. 1868-tól; leltár (1736); építkezések (19. sz.); tervrajz (1902); zálogszereződések (19. sz.)
Kézdi-Orbai egyházmegye					
Alsó-csernáton	1790	1702	1802	1801	II. világháború alatt elpusztult az iratok egy része; 1702–1883 közötti anyakönyvei a parókian (hiányos); számadási jkv. 1707-től; iskolai jkv. 1842-től; építkezések (19. sz.); orgona (1803, 1870); harang (1829)
Barátos	1773	1770	1846	1846	vegyes jkv. 1759-től (számadások, történeti feljegyzések); iskolai jkv. 1870-től; leltár (1810)
Bita	1803	1803	1867	1868	vegyes jkv. 1746-tól (számadások, összeírások, történeti feljegyzések)
Cófalva	1794	1794	1807	1835	anyakönyv (1787–1800) a parókian; számadási jkv. 1754-től; törvénykezési jkv. (1807–1815); magtári számadás 1861-től; leltár (1810, 1901)
Csoma-kőrös	1765	1764	1846	1883	dalárda jkv. 1909-től
Dálnok	1772	1772	1772?	NA	NA
Egerpatak	NA	1761	1822	1822	számadási jkv. 1789-től; magtári tőkekönyv 1863-tól; orgona (1864); építkezések (18–19. sz.)

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Eresztevény	NA	1811	1849	1849	Ivt. a gondnoki lakásban, 1811–1858 közötti ak.; számadási jkv. 1861-től; leltár (1873)
Feldoboly	1797	1746	1809	1823	vegyes jkv. 19. sz. (töredék – számadások, összeírások)
Felső-csernátón	1754	1869	1820	1852	korai ak. eltűnt; megyebírói jkv. (1679–1723) nincs a parókán; IKE jkv. (1908–1920); leltár (1851, 1912)
Ikafalva	1753	1804	1820	1820	szálas iratok hiányoznak; 1753–1804 közötti ak. eltűnt; számadási jkv. 1753-tól; leltár (1880, 1904); Biblia (18. sz., 1871);
Karatna	1787	1787	NA	1848	Ivt. a zabolai parókán; számadási jkv. 1756-tól; zsinati levelezés (1744–1745); harangöntés (19. sz.); csereszertődések, testamentumok (18–19. sz.); esperesi vizitáció (1756); számadások (1835–1848); leltár (1850)
Kézdialbis	1758	1757	1828	1828	Ivt. sérült 1830-ban tűzvészben; vegyes jkv. 1727-től
Kézdimárkosfalva	1759	1759	1818	1818	vegyes jkv. 1794-től; iskolai jkv. 1856-tól; dalárda jkv. 1905-től; számadási jkv. 1816-tól; vegyes levelek, szerződések, leltárak, adósjegyzékek (18–19. sz.)
Komandó	NA	1966	NA	20. sz.	20. századi jkv.
Mátisfalva	1783	1784	1829	1874	iratai Márkosfalván; kéregető füzet (1816); vegyes levelek, szerződések, leltárak (18–19. sz.)
Kézdimartonfalva	1754	1754	1857	1857	1835-ös tűzvészben elpusztult a lvt.; számadási jkv. 1774-től

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Kézdí-vásárhely	NA	1734	1835	1835	1834-ben a lvt. elpusztult; hirdetési jkv. 1870-től; számadási jkv. 1831-től; iskolai jkv. 1845-től; magtári napló (19. sz. eleje); leltárak (1842, 1861, 1877); országgyűlési napló (1794–1795); parókialis könyvtár (17–18. századi kötetek kb. 120 db); Biblia (1660, 1805)
Kisborsnyó	1800	1801	1801	1833	számadási jkv. 1867-től; magtári jkv. 1860-tól; építkezések, költségtervek, alapítványi levelek, árverési iratok (19–20. sz.); leltár (1864, 1901); orgonaszerződés (1900); levelezések (19. sz.)
Kovácszna	1737	1747	1790	1790	1747–1851 közötti ak. a parókian; Orbai egyházmegye vizitációs jkv. (1714–1755); vajnafalvi családi jkv. 1847-től; nőszövétségi jkv. 1909-től; számadási jkv. 1840-től; leltárak (1810–1855); vizitációk (1715, 1788, 1790, 1792); egyházmegyei zsinat (1772, 1787, 1789); végrendeletek (18–19. sz.); orgonaeépítés (1794); megyebírói számadások (19. sz.); építkezések, javítások (19. sz.)
Lécfalva	1760	1760	NA	1796	számadási jkv. 1728-tól; konfirmálási ak. 1844-től; iskolai jkv. 1864-től; alapítványi jkv. 1864-től; magtárkönyv 1862-től; adósjegyzék 1862-től; egyházfegyelmi ügyek (1810–1817); peres ügyek (19. sz.); orgonajavítás (1837); tervrajz (19. sz.); adománylevelek (19. sz.); leltár (1863); építkezések (18–19. sz.); rangbeszerzés (1815)

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Maksa	1773	1773	1783	1798	számadási jkv. 1739-től; tökekezelési jkv. 1844-től; megyebírói számadások (1820–1825); vagyonügyek (19. sz.); leltár (1814); építkezések (19. sz.); segélygyűjtés (1819, 1820)
Nagyborosnyó	1766	1766	1828	1822	szálas iratok elpusztultak; számadási jkv. 1863-tól; dalárda jkv. 1921-től; Biblia (1794)
Orbatelek	1801	1801	1840	1840	1916-ban a szálas iratok többsége elégett; számadási jkv. 1831-től; faljegyzőkönyv (1853–1905); egyházközségi gyűlések ki-vonatai (19. sz.); megyebírói számadások (1824–1964)
Páké	1779	1779	1811	1811	számadási jk. 1879-től; dalkör és olvasóegylet jkv. 1900-tól; magtári jkv. 1865-től; leltárak (1810, 1888, 1900); díjlevelek, személyi ügyek (19. sz.)
Papolc	1761	1761	1838	1838	1761–1831 közötti ak. a parókián; számadási jkv. 1756-tól; magtári jkv. 1864-től; dalkör jkv. 1883-tól; szerződéses (18–19. sz.); Biblia (1842)
Páva	1757	1757	1820	1820	iskolai jkv. 1871-től; tökejvk. (1860, 1872); peres iratok (19. sz.); Biblia (1842)
Sepsi-besenyő	NA	1769	1832	1890	1769–1844 közötti kötet a parókián; számadási jkv. 1724-től; tő-kekönyv 1869-től; gazdasági iratok (19. sz.); esperesi vizitáció (1837); díjlevél (1844); személyi ügyek (19. sz.)
Szacsva	1766	1859	1872	1837	a lvt. az egerpataki parókián található; 1766–1859 közötti ak. el-tűnt; számadási jkv. 1861-től

Település	Anyakönyvek		Gyűlésjvk.		Levéltár
	1969	2011	1911	2011	
Székely- tamásfalva	NA	1781	1859	1859	vegyes jkv. 1785-től (gyűlések, összeírások, adományok); magtári jkv. 1868-tól
Szőrcse	1775	1765	NA	1824	1765–1824 közötti ak. a parókián; vegyes jkv. 1767-től; számadási jkv. 1847-től; szerződéses, csereszerződések, építkezések (19. sz.); adománylevelek (19. sz.); harangöntés (1802)
Torja	1757	1757	1801	1831	a gyűjtemény hiányos; leltár (1834, 1880); peres iratok Karatnával (19. sz.); templomi ülésrend (1745); adománylevelek (19. sz.)
Zabola	1757	1757	1798	1798	1757–1798 közötti ak. (töredék) a parókián; erdőgazdálkodási jkv. 1825-től; számadási jkv. 1693-tól (benne anyakönyvi feljegyzések 1702-től)
Zágon	1783	1782	1819	1841	vegyes jkv. 1736-tól (számadások, adományok, listák); nő-, férfi-egyleti jkv. 1871-től; iskolaszéki jkv. 1858-tól; dalköri jkv. 1921-től; esperesi vizitáció (1632–1732 – másolatok); leltarak (1810, 1872, 1879, 1904, 1910); adománylevelek, adóslisták, peres iratok, levelezések (18-19. sz.); orgonakészítés (1834, 1836, 1841); harangöntés (1808); Csiszér-téka (több mint 700 kötet)

BICSOK ZOLTÁN

A csíkszeredai levéltárban őrzött „Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye”¹

Az 1918-ban Romániába szakadt erdélyi földbirtokosok ellehetetlenülését – majd sok esetben a szó legszorosabb értelmében pusztulását – három egymást követő csapás okozta: az 1921. és 1945. évi román agrártörvények és az 1949. évi államosítás és kitelepítés.

Alig ocsúdott fel Trianon okozta megrázkódtatásából az erdélyi földbirtokos osztály, hamarosan egy újabb traumával kellett szembenézzen. Az 1921. évi földbirtoktörvény tendenciózus voltát kortársak és elemzők egyaránt hangoztatják. Nagyrománia politikai elitje, bár kimondatlanul, de a magyar birtokos réteg (és emellett természetesen az egyházak és közbirtokosságok) gazdasági erejének megtörését célozta a törvény. Nyilvánosan ugyan azt hirdette, hogy a reform célja egy egészséges kisbirtokos társadalom kialakítása, ennek örve alatt azonban az erdélyi magyar elitet próbálta ellehetetleníteni olyan megfontolásból, hogy erős gazdasági háttér hiányában a magyar közösség kevesebb súllyal tudja majd hallatni a hangját Romániában.² Az erdélyi földreform magyarelle-

- 1 A Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala (a továbbiakban: RNLHmH), F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye (évkör: 1650–1949; terjedelem: 9,65 f.m., 980 levéltári egység; magyar, román, német és francia nyelvű iratok).
- 2 A törvényalkotó célzatosságát jelzi, hogy míg a regáti földtörvény 2 millió hektárban maximalizálta az összes kisajátítható földbirtok mennyiségét, addig Erdélyben a kisajátított összterület nagysága nem volt korlátozva. Durva különbségtétel volt továbbá, hogy a kisajátítás alá nem eső földterületet Erdélyben a hegyvidéken 50, a dombvidéken 100, lapályos vidéken pedig 200, illetve 500 holdban szabta meg, attól függően, hogy mennyi a földigénylők száma. Óromániában viszont a kisajátítás alól mentesültek a hegy- és dombvidéki 100 hektárnál (174 hold) és a síkvidéki 150, 200, 250 hektárnál kisebb birtokok, attól függően, hogy mennyi a földigénylők száma. Ráadásul

*Id. Angi Istvánné
Sáska Anna 1917-ben*

nes jellege még a magyarság elleni elfogultságáról közismert Scotus Viatornak is feltűnt: „Az agrárreform nemcsak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt, és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette.”³

Az 1921-es törvény nem volt képes teljesen felszámolni Erdélyben a magyar tulajdonosi dominanciát, így a folyamat az 1945. évi 187. számú földbirtokrendezési törvénnyel teljesedett ki. A jogszabály kisebbségellenes, főként magyar- és németellenes élet a törvény indoklása, még ha burkoltan is, de deklarálta, amikor kimondta, hogy „a

földreform országunk részére nemzeti, gazdasági és társadalmi szükség-

---

a törvény nem határozta meg, hogy mit jelent a hegy- és dombvidék, ez pedig számtalan visszaélésre adott alkalmat. Óromániában a földek megváltási árát az 1917–1922-es évek átlagos árából számították ki, míg Erdélyben az 1908–1913-as évek áraiból, ami a háború utáni infláció miatt a tényleges értéknek alig 5%-át tette ki. Emiatt a törvény végrehajtásának következményét tekintve Erdélyben sokkal inkább vagyonelkobzásról beszélhetünk, mint kisajátításról. – Vincze Gábor: Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös romániai földreform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében. In: *Magyar Kisebbség*, 2. (1996) 4. (6.) szám. – <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=5&cikk=m960427.html> (Letöltve: 2013. július 21.)

- 3 Robert William Seton-Watson skót publicista nyílt levelét idézi Mikó Imre: *Huszonkét év*. Budapest, 1941. 37–38.

szerűség”.⁴ Az 1945. március 23-án elfogadott agrártörvény értelmében kisajátításra került a fasiszták, háborús bűnösök, az „abszontisták”⁵ (távollévők) és a „kollaboracionisták” (együttműködők) földje, valamint az 50 hektárt (87 hold) meghaladó földbirtokok. A frissen hatalomra jutott kommunisták agrártörvénye nemcsak amiatt volt jóval szigorúbb, mint az 1921. évi, mert 50 hektárban határozta meg a maximális földbirtokot, hanem azért is, mert kisajátította a mezőgazdasági gépeket és berendezéseket is.

Az 1948 júniusában elfogadott 119. számú törvénnyel a kommunista hatalom előbb államosította a nagyipari, a szállítási és a bányavállalatokat, majd következő év tavaszán sor került a földtulajdon államosítására is. 1949. március 2-án a Földművelésügyi Minisztérium kiadta a 83. számú rendeletet, amely módosította az 1945. évi 187. számú földtörvény egyes rendelkezéseit. Eszerint államosításra kerültek az agrártörvény által 1945-ben meghagyott birtokok, mindenféle ingó és ingatlan javaikkal együtt. A törvény 4. szakasza arról rendelkezett, hogy akik megakadályozzák, vagy megpróbálják megakadályozni a kisajátítást (eltitkolják vagy elrejtik javaikat, félrevezetik a hatóságokat, hamis adatokkal szolgálnak, kárt tesznek vagyoniukban vagy elidegenítik azt), 5–15 évi kényszermunkára és vagyonelkobzásra ítéltethők. *„1949. március 2-áról 3-ára virradóan, húshagyókedd utáni éjjelen, az egész országban,*

-
- 4 Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.). In: *Magyar Kisebbség*, 7. (2002) 2. (24.) szám. – <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m020220.html> (Letöltve: 2013. július 21.)
- 5 A távollévők közé sorolták: azokat az észak-erdélyieket, akiket a front közeledtekor – főleg a Székelyföldről – kiűritési parancssal távolítottak el lakóhelyükről a magyar hatóságok; az 1944. augusztus 23-a előtt ideiglenesen Magyarország más részére távozottakat; mindazt a nagyszámú besorozott észak-erdélyi magyart, aki a csapatával hagyta el szülőföldjét, vagy már éppen hadifogságban volt; továbbá mindazokat a dél-erdélyi magyarokat, akik Antonescu terrorja elől délről Észak-Erdélybe menekültek és azokat a dél-erdélyi magyar közalkalmazottakat is, akiket a bécsi döntést követő napokban a hatóságok délről Észak-Erdélybe helyeztek át, de birtokuk Dél-Erdélyben maradt.

ugyanazon időben összeszedték és kényszerlakhelyre hurcolták a földbirtokosokat. Az elhurcoltak között újszülöttől kezdve 80 éves öregekig minden korosztály képviselve volt.”⁶ Az érintett családokat az öt erdélyi kényszerlakhely-központ valamelyikébe szállították: Marosvásárhelyre, Sepsiszentgyörgyre, Nagyenyedre, Gyulafehérvárra vagy Balázsfalvára, esetünkben leginkább az első kettő valamelyikébe.

Nem azért kellett eltávolítani a falvakból az egykori földbirtokosokat, mert osztályellenségként valakinek is ártottak volna, vagy megmaradt 50 hektáros jószágaik meghiúsították volna a kollektivizálást, hanem mert pusztá létük és ottlétük emlékeztette a környezetüket egy hagyományos világra, műveltségük és szakmai képzettségük folytán pedig a falu első emberei voltak és maradtak.⁷ A kényszerlakhelyre hurcolás országosan kb. 3500 családot érintett – ezek jelentős része erdélyi (fő)nemesi család volt, de számos kisbirtokos- és kereskedőcsalád is hasonló sorsra jutott. Többségüknek a 83. számú rendelet törvény alkalmazása teljes vagyonek Kobzást és kényszerlakhelyet jelentett, a háromszéki földbirtokosokkal azonban még súlyosabban elbántak: másfél évi sepsiszentgyörgyi kényszerlakhely után őket a Dobruzsai rizsföldekre, kényszermunkára hurcolták. Az intézkedés „jogi alapja” a rendelet fent említett 4. szakasza volt, azzal az indoklással, hogy akadályozták a szocialista mezőgazdaság megteremtését, erre bujtogattak a parasztok körében is.

A kényszerlakhelyre hurcoltak hosszú éveken keresztül nyomorogtak egészségtelen lakásokban, fűkamrákban, pincékben. Állami munkahelyet nem kaptak, így a szerencsésebbek nyelvórákat adtak, mások WC-t tisztítottak, cselédnek álltak, napszámosként dolgoztak. Gyermkeiktől megvonták a továbbtanulás lehetőségét, vagy a már sikeresen felvételizett egyetemistát pusztán a származása miatt kirúgták az egyetemről. Tízennégy év után, az 1963. augusztus 23-án megjelent 469. számú belügyminisztériumi rendelet hatálytalanította az 1949. évi 83. számú rendeletet, feloldva a kényszerlakhelyet.

A Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala által őrzött, alább ismertetésre kerülő iratgyűjtemény az 1949. március 2-án ottho-

---

6 Gál Mária: *D. O. (Kényszerlakhely). Az erdélyi föld és földbirtokosság sorsa a második világháború után.* Kolozsvár, 1996. 24.

7 Gál Mária: *i. m.* 27.

*Dájbukát Dávidné Fejér Mária
1930-ban*

naikból elhurcolt és kényszerlakhelyre telepített székelyföldi (fő)nemes, földbirtokos, kereskedő és értelmiségi családok egy részének a levéltárait (illetve a legtöbb esetben csupán levéltártöredékeit) tartalmazza. Az iratok eredetileg a marosvásárhelyi levéltár őrzésében voltak, 1992-ben kerültek a csíkszeredai levéltárba, a következő években történt a rendezésük és cédulázásuk, majd sokévi szünet után elkészült a leltárjegyzék is. Most válnak először kutathatóvá.

A gyűjtemény hivatalos, román nyelvű megnevezése (*Colecția de acte ale unor*

familii de nobili secui) két pontatlanságot is tartalmaz, hiszen a családok egy része nem nemes és származását tekintve nem székely. A magyar elnevezés (*Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye*) is csak egy fokkal találóbb, és közel sem fedi a teljes, igencsak komplex valóságot. Az iratokat részben létrehozó, részben összegyűjtő családok ugyanis mind társadalmi helyzetük, mind etnikai származásuk tekintetében színesebb képet mutatnak annál, hogysem azt egy tömör, 2-3 szavas elnevezéssel hitelesen lehetne leírni. A paletta a sokszázholdas nagybirtokkal rendelkező, országosan is meghatározó közéleti egyéniségeket adó főrangú családtól, a középbirtokos köznemesi családokon át a mindössze néhány holdon gazdálkodó lófő és armalista famíliákig, illetve a nemzedékeken keresztül kereskedelemmel foglalkozó örmény családokig terjed. Ami közös bennük, hogy amikor választaniuk lehetett, akkor Erdély mellett döntöttek, elszenvették a két agrártörvény alkalmazását és birtokaik módszeres szétverését – sokszor többet vesződve a helyi, velük

*Horthy Miklós
és a kenderesi székekaput készítő
erdővidéki mesterek (1942)*

egyazon anyanyelvet beszélő, új keletű hatalmasságokkal, mint a központi tisztségviselőkkel – és végül 1949. március 2-án éjszaka otthonaikból is elhurcolták őket. A bűnük a legtöbb esetben csupán az volt, hogy a helyi közösség felnézett rájuk, főleg vagyionuk, tanulmányaik, a világban való tájékozottságuk, kapcsolatrendszerük miatt. És ezért gyanúsnak, veszélyesnek, eltávolítandónak számítottak az újonnan felkapaszkodott elit számára.

A kilakoltatottak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy lakásaik lefoglalásával ingóságaiak nagyobb részét is elveszítették, a legtöbb esetben családi levéltáraik is szétszó-

ródtak. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy néhány családi és személyes archívum(töredék) mégis megmaradt. Ezek gyűjteménye kerül ismertetésre az alábbiakban. Eltérő életformájú és társadalmi pozícióban lévő, más-más anyagi háttérrel és kulturális színvonallal rendelkező családok iratai kerültek egymás mellé, így nemcsak az irattípusok tekintetében sokszínű a gyűjtemény, de az egy családtól származó iratmennyiség és az iratok dokumentumértéke tekintetében is nagyon változatos a kép. A 29 család/személy iratait felölelő gyűjteményben egyaránt megtaláljuk a két folyómétert is elérő családi archívumot és a csupán néhány iratot tartalmazó levéltárcsonkokat is. A sokféleség minőségi tekintetben is érvényes: az értékes jogbiztosító és birtokigazgatási iratok, kinevezési okiratok, családi levelezések és családtörténeti feljegyzések, önéletrészek mellett szép számmal fordulnak elő olyan irattípusok is, amelyek

csupán mérsékelt érdeklődésre tarthatnak számot. Az archívumok némelyikében családi fotók, képes levelezőlapok, fényképes igazolványok is előfordulnak, az illusztrációként használt fényképek zömét ezen utóbbiak közül vettem.

1. A szárhegyi Angi család iratai (1917–1949)

A viszonylag kisszámú irat szárhegyi Angi István (1888–?) földbirtokosnak a két világháború közötti és a második háború utáni életébe enged bepillantást. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának hallgatójaként 1919 januárjában szerzett oklevelet. Egy gyergyószentmiklósi örmény kereskedőcsalád leányát, Sáska Annát (1893–?) vette feleségül, gyermekeik ifj. István (1918–?) és Edit (1920–?) voltak. A két világháború közötti időszakban id. Angi István a romániai Országos Magyar Pártban politizált, tagja volt a párt intézőbizottságának is, majd a második bécsi döntést követően, 1940-ben tagja lett a budapesti Országgyűlésnek. Két évig az Erdélyi Pártot, 1943–1944-ben pedig a Független Kisgazdapártot képviselte a magyar parlamentben. 1945 nyarán visszatelepült Szárhegyre, ahol azonban birtokai kisajátítása várta. A jogtalan kisajátítás nyomán írt fellebbezési beadványa sok értékes adalékot tartalmaz politikai nézeteire vonatkozóan.⁸ A magánjellegű iratok sorában a két

*Id. Angi István földbirtokos
1929-ben*

8 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A szárhegyi Angi család iratai, 12. iratcsomó (a továbbiakban: cs.) 8. lap.

gyermek, a Magyarországon élő Angi Edit és a Szárhegyen maradt ifj. Angi István levelezéseit érdemes megemlíteni.⁹

2. A kászonimpéri Balási család iratai (1855–1948)

Kétséges, hogy valóban a Balási családtól kerültek lefoglalásra az álag iratai (hiszen a család ezen ága már jóval 1949 előtt Érkörtvélyesen élt), sokkal inkább a csíktaplocai Lázár család iratai közül lehetnek elkülönítve, a két család ugyanis szoros rokoni kapcsolatban állt. A két iratcsomóba rendezett, zömében birtokügyi és jogbiztosító iratok (szerződések, nyilatkozatok, elismervények, egyezséglevelek, telekkönyvi kivonatok, birtokívek) leginkább az egykori Balási Lajos-féle kászonjakabfalvi Salutaris ásványvízforrásra és a fürdőtelepre vonatkoznak. Az 1916 augusztusában román csapatok által tönkretett palackozó üzem és az üdü-lőövezet az államosítás előtti évtizedekben fele részben a Tasnádon és Érkörtvélyesen birtokos Balási Józsefné Bujanovics Augusztia (1889–1961) és gyermekei: Balási József, Béla, Ilona, Stefánia és Mária, illetve fele részben csíktaplocai Lázár Miklós, majd annak halála után leányai: Lázár Berta és Hanna tulajdonában voltak. A „kászonjakabfalvi savanyúvíz-források védterületéről” Balási Lajos (1826–1898) fürdőtulajdonos és Geczell Sándor m. kir. bányatanácsos, főgeológus által 1890-ben készített térképvázlat, sajnálatos iratrendezési hiba folytán, a gyergyóalfalvi Lukács család iratai közé került,¹⁰ a Balási család több, a tasnádi birtokot illető irata pedig a vargyasi br. Daniel család iratai közé.¹¹

3. A korondi Bertalan család iratai (1924–1949)

Az állag a családi archívumok jellegzetes irattípusait vonultatja fel. A személyes iratok alapján vázolhatóak a családi kapcsolatok: Bertalan György (1857–?) és Gere Mária (1865–?) házasságából származott a két világháború közötti időszak korondi edénygyárosa, Korondfürdő utolsó tulajdonosa, Bertalan Áron (1896–?). Ő 1922-ben vette feleségül Lőrincz Erzsébetet (a családi levelezésben Eliza), házasságukból szület-

---

9 Uo. A szárhegyi Angi család iratai, 5. cs.

10 Uo. 6. cs. 2. lap.

11 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 2. cs. 23. lap, illetve 53. cs. 44–47. és 71–74. lapok.

*Bertalan Béla diákkorában,
1938-ban*

tek Béla (1923) és Erzsébet (Erzsike, 1925) nevű gyermekeik. A családi levelezés szép számban megmaradt darabjait olvasva, megelevenednek a 1930–1940-es évekbeli mindennapok: Béla és Retezár Antónia diákkori szerelme, Erzsike kolozsvári diákévei, a korondi edénygyár virágkora a „kis magyar világ” idején. Néhány megrendítő darab is fennmaradt a családi levelezésben, amelyek Erzsike férje, dr. Silay Ferenc (1919–?) kolozsvári ügyvéd 1947. évi pitești-i politikai fogságának időszakát dokumentálják: kopott levelezőlapok, megsárgult füzetlapok, rajtuk alig olvasható, grafitceruzával írt üzenetek az ott-honiaknak. Az elsők még román nyelven íródtak, nehogy kellemetlen részletekről értesüljön a külvilág. Mindeniken gondosan rájegyezve: „Văzut” vagy „Cenzurat”. Különös érzés olvasni a fiatal feleségéért, pár éves kisleányért aggódó apa „Draga Mea”, „Dragă Erzsike și Părinți” kezdetű leveleit. A megmaradt iratok alapján nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, miért is került börtönbe Silay Ferenc 1947-ben. Letartóztatása előtt pár héttel még a Román Szociál-Demokrata Párt korondi szervezetének elnökeként a március 15-i helyi megemlékezést szervezte, melyen – az ünnepség programja szerint legalábbis – beszédet mondott.¹²

12 Uo. A korondi Bertalan család iratai, 12. cs. 1. lap. Nem sokkal szabadulása után, 1949-ben kényszerlakhelyre hurcolták, lakása, könyvtára, minden értéke odaveszett. 1950-ben újból börtönbe került pár hónapra; 1965-ben államellenes izgatásért öt évre ítélték. – <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Silay%20Ferenc> (Letöltve: 2013. június 25.)

4. A betfalvi Bíró és olaszteleki Bíró családok iratai (1858–1948)

A két család közötti esetleges rokoni kapcsolat a fennmaradt iratok, illetve az elérhető szakirodalom alapján nem igazolható, ennek ellenére a gyűjteményt rendező levéltáros a két, összesen 0,30 folyómétert kitevő állományt ugyanazon család levéltáraként kezelte, darabjait összevegyítette, így az egyik vagy másik Bíró család múltja iránt érdeklődő olvasó mindenik iratsomót át kell vizsgálja.

A fennmaradt iratok alapján a homoródszentmártoni nemes Bíró (Birró) család betfalvi ágából öt 19–20. századi nemzedék rekonstruálható több-kevesebb pontossággal: a 19. század elején a betfalvi birtok ura Bíró Mihály (†1818) és felesége, gr. Ibarra Terézia (†1830) voltak. Házasságukból hét gyermek származott: Pál, Antal, István, Rozália (magyargyerőmonostori Kabos Sámuelné), Terézia (kadicsfalvi Török Miklósné), Sára (csíkszentkirályi Bors Györgyné) és Mária (csíkszentkirályi Bors Lázárné). Pál, aki a főkormánysezéki levéltár igazgatója volt, valamint Antal nem hagytak utódokat, azonban a családot a Bíró István és balogfalvi Czóbel Viktória házasságából született nyolc gyermek (köztük öt fiú) fenntartotta: László, György, Domokos, Pál, Mihály, Eulália, Mária és Karolina. A gyermekek közül a betfalvi birtok története szempontjából minket Mihály (1851 k.–1915) érdekel, aki Kedei Ilonával kötött házasságot. Az ő gyermekei voltak István, „az utolsó betfalvi földesúr”, Gabriella (a családi levelezésben Ella), Margit és Ilona. Bíró István Kiss Máriát vette feleségül, házasságukból származott Bíró György (1912–1996) országos magyar bajnok atléta,¹³ agrár-mérnök, az 1940-es évek elején a kolozsvári Gazdasági Akadémia adjunktusa. A család utolsó két generációja erősen megszenvedte a 20. század viszontagságait: Bíró István és felesége előbb földbirtokaikat, majd betfalvi udvarházukat és maradék javaikat is elveszítve, marosvásárhelyi kényszerlakhelyre kerültek, Bíró György pedig az egyetemi karrier helyett a szentágotai állami gazdaságban kapott munkát.

A jogszolgáltatási iratok, valamint Bíró Margit és Ilona magánlevelei mellett a család irathagyatékából az 1921. és 1945. évi agrártörvények

---

13 1941-ben országos bajnok volt kalapácsvetésben, a kolozsvári Atlétikai Club színeiben.

nyomán történt birtok-kisajátításokra vonatkozó jegyzőkönyvek,¹⁴ határozatok, adóügyi iratok, és két, kézzel írott végakarat bír nagyobb jelentőséggel. Ezek sok hézagpótló adatot tartalmaznak a család 19–20. századi történetére vonatkozóan.

Néhány anyakönyvi kivonat, oklevél, jegyzőkönyv segít megvilágítani a baróti születésű, olaszteleki földbirtokos Bíró István (1878–?) családi hátterét, tanulmányait és pályafutása néhány állomását. Szülei Bíró Albert (1841–?) baróti állami felső népiskolai tanár és Dánér Anna voltak, apai nagyszülei pedig Bíró András (1811–1896) parajdi, majd középajtai református pap és Imre Juliánna. Főiskolai tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte, majd állami közép- és reáliskolai tanárnaként működött. Az első világháborúban főhadnagyként vett részt, utóbb pedig tartalékos huszárszázadosi rangot viselt. A két világháború közötti időszakban kivette részét a romániai magyar érdekvédelemből: az Országos Magyar Párt helyi szervezetének elnöke és az Udvarhely megyei intézőbizottság, illetve az elnökség tagja, majd 1939–1940-ben a Magyar Népközösség olaszteleki

*Olaszteleki vitéz Bíró István
1942-ben*

14 Egy 1930-ban felvett jegyzőkönyv szerint Bíró István betfalvi birtoka 130 hold volt, ebből kisajátításra került az állam javára 56 hold. – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A betfalvi Bíró család iratai, 5. cs. 71. lap.

*Horthy Miklós kormányzó és vitéz Bíró István
a kenderesi székegykapu felállításakor (1942)*

szervezetének elnöke és a megyei tagozat alelnöke volt. A második bécsi döntést követően, 1940 októberében örökös tagja lett a Magyar Országgyűlés felsőházának, 1941-ben Horthy Miklós Nemzetvédelmi Keresztet adományozott számára és ugyanezen évben tagja lett a Vitézi Rendnek is. A háború utolsó időszakában Budapesten érte, de 1945 februárjában visszatért Romániába. Nagy Margittal (1883–?) kötött házassága gyermektelen volt, így 1929-ben örökbe fogadták a törvénytelen származású Ötvös István Andrást (1922–?), akit három hónapos kora óta neveltek.¹⁵

A személyes jellegű (anyakönyvi, tanulmányi) iratok mellett jó néhány származik vitéz Bíró István 1940–1946 közötti közéleti tevékenységéből. Ezek közül meg kell említeni a magyar hadsereg fogadásá-

15 1922-ben a kisgyermek édesanyját, Ötvös Vilmát is elvesztette. Ifj. Bíró István középfokú tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban végezte 1940-ben, majd a budapesti Magyar Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen állatorvosnak tanult. Tanulmányai végeztével Olasztelek község jegyzőjeként kezdett dolgozni.

ra 1940-ben Olasztelek határában – illetve a Horthy Miklós kormányzó kenderesi birtokán 1942-ben – felállított székelykapu elkészítésének költségeiről készült számadásokat¹⁶ és a Székelyföldi Villamosítási Baráti Kör tevékenységére vonatkozó iratokat, mely szervezetnek Bíró István volt a vezetője, és még 1946-ban is azon tevékenykedett, hogy a Székelyföld villamosításának ügyét előrevigye. Irathagyatékából figyelmet érdemel az a néhány archív fotó is, amelyek közéleti tevékenységét örökítik meg: az Országgyűlés munkálatain, Horthy Miklós kormányzóval való találkozáskor 1942-ben, vagy a Székelyföldi Villamosművek Rt. alakuló ülésén, ugyanazon évben.

5. A csíkszentimrei Bodó család iratai (1927–1945)

Mindössze néhány irat maradt meg a Csíkszentimrén italkereskedéssel foglalkozó Bodó István (1906–?) családi levéltárából. A személyes iratok alapján kilétéről annyi állapítható meg, hogy szülei Bodó József, a Csíki Magánjavak hivatalnoka és Balló Katalin voltak; 1931-ben nősült, Jakab Juliannát (1908–?), csíkszentimrei Jakab Ferenc leányát vette feleségül, akinek családjáról lennebb még lesz szó. Irataik között fellelhető pár birtokügyi irat (adásvételi és bérleti szerződések) és Bodó Julian-na levelezésének néhány darabja.

6. A csíkszentimrei Csató család iratai (1848–1938)

A csatószegei nemes Csató család csíkszentimrei ágának három nemzedékére, a 19. század második, illetve a 20. század első felében élt és tevékenykedett tagjaira vonatkoznak a megmaradt iratok. Ünnepegyesége és díszes kivitele révén kiemelkedik a családi levéltár egyéb, szokványos darabjai közül két kinevező okirat, kedvezményezettje egy testvérpár: az első még 1848-ban kelt, ezzel V. (Habsburg) Ferdinánd király ügyvéddé nevezi ki csatószegei Csató Mátét,¹⁷ a második 1867-ből való, amellyel I. (Habsburg) Ferenc József tiszteletbeli gyulafehérvári kano-nokká nevezi ki Csató József (1818–1870) addigi baróti, nagykászoni, csíkszentgyörgyi, majd székelyudvarhelyi plébánost, gimnáziumi tanárt,

---

16 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A betfalvi Bíró család iratai, 6. cs. 118–119. lap és 9. cs. 2–3. lap.

17 Uo. A csíkszentimrei Csató család iratai, 2. cs.

alcsík-kászoni esperest.¹⁸ Kérdéses, hogy milyen rokoni kapcsolat fűzte az említettekhez azt a Csató István (1843–1916) kisbirtokost, akinek családjától az iratok nagyobb része származik. Ezek alapján Csató Istvánnak négy gyermeke volt: Zenóbia (1869–1928), Ida (1875–?), Ágnes (1878–?) és János (1885–1915). Zenóbia első férje Csató Mihály volt, másodjára pedig Demes Mihályhoz ment nőül, ez utóbbi házasságról még lesz szó alább, a Demes család kapcsán. Ida férje Szopos Imre volt, Ágnes pedig Benedek Gáborhoz ment nőül. A család levéltárából néhány birtokügyi irat maradt meg: adásvételi szerződések, telekkönyvi bekebelezési kérelmek, végzések és egy hagyatéki jegyzőkönyv 1922-ből

7. A szépvízi Dájbukát család iratai (1844–1949)

*Dájbukát Jakab hadnagyként,
1918-ban*

A viszonylag nagy, 1,00 folyóméternyi iratanyag egymással ugyan rokonságban álló, de két különböző Dájbukát család levéltára. A szövevényes rokoni szálak felfejtésében, a két család leszármazásának megállapításában és iratainak beazonosításában a nagyszámú anyakönyvi kivonat segít némi képp.

A gyimesbükki lakhelyű Dájbukát Jakab (1897–?) örmény kereskedő és földbirtokos Dájbukát István és Zakariás Margit házasságából származott. Elemi és gimnáziumi tanulmányait Csíkszeredában, Marosvásárhelyen

18 Uo. A csíkszentimrei Csató család iratai, 3. cs.; Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Szent István Társulat – Verbum. Budapest–Kolozsvár. 209.

és Brassóban végezte, majd 1914-ben a brassói Állami Felső Kereskedelmi Iskolában érettségizett. 1915-ben önkéntesként vonult be katonai szolgálatra és 1918-ig a m. kir. 24. gyalogezredben zászlósként szolgált az orosz és az olasz fronton, majd hadnagyként szerelt le.¹⁹ 1918-tól a kolozsvári Kereskedelmi Akadémián tanult, tanulmányai befejeztével pedig kereskedelemmel foglalkozott Gyimesbükkön. Felesége Öry Jolán volt, gyermekeik: István (1923), Gábor (1925),²⁰ Jolán (1927), Margit (1936) és Pál (1945). Dájbukát Jakab nevét 1942 decemberében Dályay-ra magyarosította,²¹ és éppen egy évvel később, Horthy Miklós kormányzó vitézzé avatta. Katonai szolgálatot teljesített a második világháború idején is, 1941–1943 között, ekkor már főhadnagyi rangban. A háború alatt családja Sopronban élt, és annak ellenére, hogy utóbb vissztelepültek, 1945 júniusában gyimesbükki lakóházukat a CASBI²² lefoglalta,²³ szeptemberben pedig a kommunista párt járási szervezetének székházát alakították ki abban.

19 Katonai érdemeiért 1917-ben bronz vitézségi érmet és 2. osztályú ezüst vitézségi érmet, 1918-ban pedig 3. osztályú katonai érdemkeresztet hadidíszítményekkel és kardokkal, majd Károly-csapatkeresztet kapott.

20 A gyermekek közül Gáborra vonatkozóan van a legtöbb információ: apjához hasonlóan elemi és gimnáziumi tanulmányokat Csíkszeredában és Brassóban folytatott, majd 1944-ben Marosvásárhelyen érettségizett. Ezt követően beiratkozott a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre (hogy diplomát szerzett-e arra nincs adat), 1947-ben a kolozsvári Bolyai Egyetem jogi és közgazdasági karának hallgatója volt. – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A szépvízi Dájbukát család iratai, 9. cs.

21 A névmódosítást az 1944 utáni román hatóságok nem vették figyelembe, a hivatalos iratokon újból Dájbukát néven szerepel, esetenként „volt Dályay” megjegyzéssel.

22 CASBI = Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenőrzéses Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár).

23 A kisajátítás indoklásában nemcsak távollétére, hanem háborús bűnösségére is hivatkoznak: „*Dájbukát Jakab gyimesbükki lakost a községi agrárbizottság, a szerzett bizonyítékok alapján egyhangúlag, az agrártörvény 3. szakaszának b. bekezdése értelmében, háborús bűnösnek kellett kimondani, mivel fent nevezett öntevékenyen és felettesi parancs nélkül, teljesen indoktalanul, a front mögött agyonlőtte Berszán András gyimesbükki községi illetőségű la-*

Dájbukát Antal kereskedő 1929-ben

A második család Dájbukát Jakab (1942–1944 között Dályay) második unokatestvérének,²⁴ a szépvízi lahelyű Dájbukát Dávid (1886–?) kereskedőnek és földbirtokosnak a családja. Ő id. Dájbukát Dávid és Fejér Veronika házasságából származott, kereskedelmi tanulmányait Brassóban végezte. Az első világháború idején a 82. székely gyalogezrednél szolgált és érdemeiért ő is Károly-csapatkeresztet kapott. Testvérei voltak Dájbukát Gerő kolozsvári kereskedő és ifj. Dájbukát Antal – ez utóbbival Dávid 1910-től kezdődően Szépvízen közös vegyeskereskedést

tartott fenn, majd Antal halálát követően önállóan vitte a vállalkozást. 1941-től ő volt a szépvízi Önkéntes Tűzoltó Egyesület elnöke.²⁵ Első felesége Fejér Mária (1892–1932) volt, gyermekeik: Sára (1916), Rozália (1918), Mária (1920), Ilona (1923), Éva (1927, egyes iratokban Elvira) és Anna (1928). Második, Fejér Juliánnával (1893–?) kötött házasságából született Vera (1934) nevű leánya.

---

kost.” – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A szépvízi Dájbukát család iratai, 25. cs. 18. lap. Dájbukát Jakab ügyében a marosvásárhelyi Táblabíróság 1947-ben felmentő ítéletet hozott.

24 Dájbukát Jakabnak dédnagyszülei, míg Dájbukát Dávidnak nagyszülei voltak Dájbukát Antal szépvízi kereskedő és Dávid Katalin.

25 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A szépvízi Dájbukát család iratai, 105. cs.

Dájbukát Dávid kereskedő (é.n.)

Mivel mindkét család fő kereskedelmi tevékenységet folytatott, az iratok jelentős része ilyen vonatkozású: pénztárnaplók, fizetési meghagyások, elismervények, szerződések, számlák, nyugták, adóívek, fuvarlevelek, leltárjegyzékek, hivatali levelezés. Mindkét család tagjai részt vettek a szépvízi Szentháromság Segélyegyesület tevékenységében, így nem meglepő, hogy az iratok között megtalálható az egyesület 1903. és 1923. évi alapszabályzata is.²⁶

A birtokügyi iratok sorában említést kell tenni id. Dájbukát Dávid (felesége Fejér Veronika) teleknyilván-

tartó jegyzőkönyvéről a 19. század második feléből, amelyből kiderül, hogy kiterjedt birtokai a szépvízi, csíkszentmihályi, csíkszentmihályi, vacsárcsi, göröcsfalvi, madarasi és dánfalvi határookban húzódtak.²⁷ A család következő nemzedékének anyagi erejére vonatkozóan 1921 novemberéből van adat, eszerint a kisajátítások előtt Dájbukát Antal és Dávid csíki viszonylatban jelentős, 565 hold terjedelmű birtokkal rendelkezett.²⁸ Ugyanitt találhatóak – vélhetően iratrendezési hiba folytán – kénosi Sándor Lajos és Miklós, valamint özv. Hollaki Ferencné br. Jósika Thekla nagy- és kistrátpolti (Hunyad m.) birtokainak kataszteri ívei is.

26 Uo. A szépvízi Dájbukát család iratai, 98. és 100. cs.

27 Uo. A szépvízi Dájbukát család iratai, 50. cs.

28 Ebből 161 hold volt rét, 170 hold legelő és 235 hold erdő. Uo. A szépvízi Dájbukát család iratai, 51. cs.

8. A vargyasi báró Daniel család iratai (1716–1946)

A 18. század derekán a család két ága is bárói címet szerzett: 1737-ben Daniel István emlékiró, 1751-ben pedig Daniel Lőrinc,²⁹ azonban mindkét ág még a 18. század végén kihalt. Harmadjára id. Daniel Gábor (1824–1915) részesült rangemelésben, ő 1912-ben szerzett bárói címet.³⁰ A család ősi birtokai Vargyason, Olaszteleken, Baróton, Felsőrákoson és Székelyszáldoboson terültek el, az első két településen épült kastélyaik ma is állnak. Az 1,00 folyóméter terjedelmű családi archívumot vélhetően br. Daniel Ferenc (1887–1976) vargyasi földbirtokostól foglalták le a hatóságok – hiszen ő volt a vargyasi birtok ura az államosításkor –, az iratok zöme azonban nagyapja, id. br. Daniel Gábor udvarhelyi főkirálybíró, majd főispán, unitárius főgondnok személyével kapcsolatos.

A tekintélyes terjedelmű levelezés nagyobb részét a családi és baráti levélváltások sora jelenti. E körből a legjelentősebb id. Daniel Elek (1783–1848), ifj. Daniel Elek (1857–1900), ifj. br. Daniel Lajos (1855–1955) és a már említett id. br. Daniel Gábor levelezése. Közülük az utóbbi volt a legmeghatározóbb egyéniség, fontos politikai, gazdasági és egyházigazgatási tevékenységet fejtett ki, így érthető módon kiterjedt kapcsolatrendszerrel bírt, gazdag levelezést hagyva maga után. Levelezőpartnerei között megtaláljuk a magyar arisztokrácia színe-virágát, de néhány országos jelentőségű politikust, író, történészt is (Berde Mózes, gr. Bethlen Gábor, id. gr. Bethlen János, Cserey Gábor, Gyárfás Domokos, br. Huszár Károly, br. Jósika Samu, br. Kemény Béla, Korányi Frigyes, gr. Kornis Victor, Kövály László, Kriza János, gr. Kún István, gr. Lázár Miklós, Lónyay Menyhért, Maurer Károly, br. Orbán Balázs, Pálffy Dénes, gr. Teleki Domokos, Thaly Kálmán, Ugron Gábor, Zeyk Károly). A levelezés kisebbik részét id. Daniel Gábor hivatali levelezése teszi ki. Itt az udvarhelyi főkirálybíróként, majd főispánként hozza került közigazgatási vonatkozású iratok (széki és vármegyei közgyűlési munkálatok iratai, beszédek fogalmazványai, költségvetési tervek, statisztikai kimutatások, levelezés), továbbá a magyarországi Unitárius Egyház főgondnoki minőségében levéltárába került egyházügyi ira-

---

29 Illéssy János – Pettkó Béla: *A Királyi Könyvek*. Budapest, 1998 (reprint). 254.

30 Gerő József: *A Királyi Könyvek*. Budapest, 1998 (reprint). 40.

tok (egyháztanácsai és zsinati jegyzőkönyvek, tanulmányi alapok iratai, levelezés) említhetők.

Az állag másik jelentős iratcsoportját a család birtokügyi iratai jelentik: jogbiztosító iratok (adásvételi, bérleti, csere- és zálogszerződések, egyezséglevelek, végrendeletek, osztálylevelek), birtokigazgatásra vonatkozó iratok (intézői számadások, nyugták, fizetési meghagyások), illetve peres ügyek iratai (idézések, intő- és becsületek, tanúvallomások, jegyzőkönyvek, ítéletek). Terjedelmi korlátok miatt nincs mód ezek részletes taglalására, csupán jelezni tudok egy-egy érdekesebb darabot, ilyen vargyasi Daniel János székelyföldvári birtokos 1747. évi végrendelete;³¹ Daniel Sámuel halála után, a család ősi birtokaira vonatkozóan felvett tanúvallatási jegyzőkönyv 1809-ből;³² a családi tanács 1860–1866 közötti üléseinek jegyzőkönyvei felsőrákosi birtokügyekben;³³ az olaszteleki kastély átalakítási munkálataira (1884) és a család vargyasi sírboltjának építésére (1889) vonatkozó iratok (költségvetések, számadások).³⁴ A birtokigazgatási iratok kapcsán említést érdemelnek br. Daniel Lajos baróti és br. Daniel Ferenc vargyasi, valamint bizonyos Ilyés Victor récekeresztúri (Kolozs m.) szeszgyárainak iratai is, ez utóbbi részletes műszaki leírással, tervrajzokkal.³⁵

Az állagban megtaláljuk a Danielekkel rokonságban álló családok (plankensteini br. Rauber, ozsdolai gr. Kún, nagyajtai Cserey, hatolykai Pótsa) néhány birtokügyi iratát is, ezek közül a br. Rauber Miklós, Károly és Nándor száldobosi, fülei, olaszteleki és felsőrákosi birtokait illetőek vannak nagyobb számban.³⁶

Végül szólni kell néhány művelődéstörténeti jelentőségű darabról – ilyenek mezőkövesdi Újfalvi Krisztina (1761–1818) költőnő ver-

---

31 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A vargyasi br. Daniel család iratai, 7. cs.

32 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 51. cs.

33 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 65. cs.

34 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 1. cs. 60–74., 80–90., 93–94. lapok és 2. cs. 65–67. lapok.

35 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 5. cs.

36 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 4. cs.

sei és levelezése a 18–19. század fordulójáról,³⁷ az özv. Daniel Györgyné Petrichevich-Horváth Borbála (†1806) asszony temetésén elhangzott búcsúbeszéd,³⁸ továbbá id. Daniel Gábor 1913-ban papírra vetett visszaemlékezése Marosvásárhely 19. századi nemesi társadalmáról.³⁹

9. A csíkszentimrei Demes család iratai (1855–1947)

A kisszámú irat a fennebb már említett Demes Mihály (1869–?) csíkszentimrei kisbirtokos és felesége, Csató Zenóbia (1869–1928) családi levéltárából származik. Házasságukból nem született gyermek, így 1921-ben örökre fogadták Zenóbia húgának, Idának a törvénytelen leányát, Csató Ida Reginát (1893–1922), akit kislány kora óta neveltek. A család megmaradt iratai közül néhány birtokügyi irat említhető: teleklönyvi bekebelezési kérelmek, végzések, adásvételi és ajándékozási szerződések, nyilatkozatok.

10. Az alsóboldogfalvi Gagyhy család iratai (1774–1944)

Az etédi Gagyhy (Gagy) család alsóboldogfalvi ágának 0,30 folyóméternyi levéltárát – eltekintve attól a néhány jogbiztosító irattól,⁴⁰ amelyek a rokoncsaládok (Halmágyi, Szilveszter, Szentpáli) különféle birtokügyleteire vonatkoznak – jobbra családi levelezés alkotja. A család fő, Gagyhy László (†1938) ifjúkori levelezése feleségével, Sylvester Rozáliával (1876–?), illetve a gyermekeik által küldött levelek – túl a családtörténeti adatokon, illetve magánéleti vonatkozásokon – hűen ábrázolják a két világháború közötti, majd a háborús évek magyarországi és erdélyi közhangulatát. A gyermekek közül Jenő és ifj. László (†1935) is

37 Az Újfalvi Krisztinához írt levelek írói között találjuk Csizi István főstrázsamestert és Kászoni Trézsiát. – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A vargyasi br. Daniel család iratai, 53. cs. Ugyanezen iratcsomóban található még jó néhány, többségében ismeretlen szerzőtől származó pasquillus (gúnyvers) a 18–19. századból.

38 Uo. A vargyasi br. Daniel család iratai, 55. cs.

39 Uo. 60. cs.

40 Az iratok e csoportjából meg kell említeni Halmágyi Éva vargyasi br. Daniel Istvánnal 1774-ben, Marosbogáton kötött zálogszerződését a dátosi (napjainkban Marosdátos, Kuttyfalva község része, Maros m.) birtokra vonatkozóan. Uo. Az alsóboldogfalvi Gagyhy család iratai, 2. cs. 1–2. lap.

Magyarországon tanult (Jenő Magyaróváron és Debrecenben, László pedig Budapesten), majd mindketten ott is dolgoztak (vagy inkább tengődtek), Albert (1897–?) a szülei mellett maradt és – különösen apja halála után – a családi gazdaságot próbálta fenntartani. A szétszóródott családot a második bécsi döntés is tragikusan érintette, hiszen alsóboldogfalvi birtokuk Romániában maradt, az Erdélyben tartózkodó családtagok így néhány kilométerre egymástól, mégis különböző országokban éltek: az anya Székelykeresztúron, Albert pedig az alsóboldogfalvi birtokon.

11. A csehétfalvi Gothárd család iratai (1650–1861)

A családi levéltárban szerencsésen megőrződött egy sor régi (huszonkét 18. századi és majdnem kétszer annyi 19. századi) irat, főleg helytörténeti jelentőséggel bíró jogbiztosító (adásvételi, csere- és zálogszerezések, elismervények) és jogszolgáltatási iratok (tanúkihallgatások, jegyzőkönyvek), továbbá kimutatók a család birtokaira vonatkozóan. Személyes vonatkozású iratokat (anyakönyvi, tanulmányi iratok, levelezés) nem találunk a hagyatékban, de az anyagot haszonnal kutathatják mindazok, akik Csehétfalva és környéke helynévanyaga iránt érdeklődnek.

12. A homoródszentpáli Gyarmathy család iratai (1904–1949)

A két Homoród völgyében (Szentpálon, Karácsonyfalván, Almáson, Székelyszomborban) birtokos család egykori levéltárából mindössze 0,15 folyóméter irat maradt meg, amelyek id. Gyarmathy Dezső (1857–1935) és felesége, szemerjai Szász Anna (1871–?), valamint fiaik: ifj. Dezső (1903–?) és András (1905–?) életének fontosabb mozzanatait örökítik meg.⁴¹ A család számára az első nagyobb megrázkódtatást az 1921. évi agrártörvény és az azt követő kisajátítás okozta: 325 holdas birtokuk kétharmadát, 221 holdat veszítettek el, éppen akkor, amikor a fiúk iskoláztatásáról kellett volna gondoskodni. A két fiú közül Andrásra vonatkozóan van több adat: ő 1918–1921 között Déván és Székelyudvarhelyen tanult (felsőbb iskoláiról nincs információ), majd Bencze Klárát vette feleségül. A két világháború közötti időszakban a szentpáli birtokon gaz-

---

41 A család leánygyermekére vonatkozóan (Juliánna, Karay Lajosné Anna és Felméri Sándorné Magdolna) kevés adatot tartalmaznak az iratok.

dálkodott, a faluban len- és gyapjűfeldolgozó szövetkezetet szervezett. A „kis magyar világ” idején az ONCSA⁴² Udvarhely vármegyei igazgatójaként dolgozott, emellett a vármegyei EMGE⁴³ választmányi tagjaként számos tanfolyamot szervezett az udvarhelyi gazdák részére. 1944 szeptemberében, engedelmeskedve a katonai parancsnak, a magyar hadsereggel együtt távozott Észak-Erdélyből. A nyilasok munkaszolgálatra osztották be, így esett fogságba. Előbb a sorokpolányi (Vas vm.), majd a jászvásári táborban raboskodott. 1945. augusztus 23-án szabadult és tért vissza Homoródszentpálra. Távollétében 50 holdas birtokát a helyi agrárbizottság kisajátította és 1945-ben szétosztotta az igényjogosultak között. 1948-ban letartóztatásban volt, az egyetlen irat azonban, amely erre vonatkozik, nem nevezi meg a letartóztatás okát.⁴⁴ Bátyja, ifj. Gyarmati Dezső életéről kevés adat áll rendelkezésre: Orbán Gizella tanítónőt vette feleségül, az 1930-as években székelyzsombori birtokán gazdálkodott. A háborúban hadnagyként vett részt, 1944 szeptemberében szerzett súlyos sebesülése maradandó rokkantságot okozott. Előbb kórházba, majd orosz fogságba került, ahonnan 1945 szeptemberében tért haza. Távollétében 53 holdas birtokából a helyi agrárbizottság 36 holdat kisajátított. Ügye 1946-ban a Földművelésügyi Minisztérium elé került és a központi agrárbizottság kellett róla döntsön.⁴⁵

A személyes iratok mellett a családi levéltár jelentős mennyiségű birtokügyi iratot tartalmaz, ezek részben jogbiztosító iratok (haszonbérleti, adásvételi és ajándékozási szerződések, nyugták, számlák, kataszteri birtokívek), részben az agrártörvények alkalmazására és a birtok-kisajátításokra vonatkozó hivatali levelezés. Említésre méltó a családi levelezés is, a két Gyarmathy-fiú és feleségeik levélváltásai, jellemzően az 1940-es évekből.

---

42 ONCSA = Országos Nép- és Családvédelmi Alap.

43 EMGE = Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület.

44 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A homoródszentpáli Gyarmathy család iratai, 13. cs.

45 Uo. 3. cs. 16. lap.

13. A csíkszentimrei Jakab család iratai (1847–1948)

A Jakab Ferenc csíkszentimrei kisbirtokos és felesége, Bardócz Mária családi levéltárából fennmaradt nem túl nagyszámú irat a házaspár és gyermekeik: Margit (1905–?) és Juliánna (1908–?) életébe engednek bepillantást. A lányok közül Margit a hajdúböszörményi, csíkszeredai és brassói polgári leányiskolákban tanult, Juliánna pedig az utóbbi tanintézetben. Amint arról már volt szó, 1931-ben Jakab Juliánna csíkszentimrei Bodó István felesége lett. A családi levéltár jellemző darabjai a birtokügyi iratok (adásvételi és csereszerződések, egyezséglevelek, bekebelezési kérelmek és végzések), amelyek sorában érdeklődésre tarthat számot Csíkszentimre község arányosított közhelyeinek térképe 1913-ból.⁴⁶ Említést érdemelnek továbbá a Jakab Ferenc és felesége által az 1907.

Jakab Margit 1928-ban

évi sepsiszentgyörgyi Székely Kiállításon kapott érdemoklevelek.⁴⁷

Bizonyára iratrendezési hiba folytán került három, a családtól teljesen idegen iratcsomó az állagba: a vargyasi jobbágyság 1847. évi adónyilvántartása, illetve az erdélyi (kolozsvári, tordai, székelykeresztúri, torockói) unitárius tanügyi alapok 1902. évi leltárjegyzékei – mindannyi a vargyasi br. Daniel család levéltárába tartozik.⁴⁸

46 Uo. A csíkszentimrei Jakab család iratai, 20. cs.

47 Uo. 17–19. cs.

48 Uo. 14., 15–16. cs.

14. A csiktaplocai Lázár család iratai (1827–1948)

Az egykor jelentős közéleti szereppel bíró, Csikszéknek több tisztviselőt is adó nemes család levéltárból 0,30 folyóméternyi irat került a gyűjteménybe, nagyjából a család csiki ágának utolsó férfitagja, Lázár Miklós (1874–1922) kormánybiztosi megbízott és leányai levéltára. A családfő halálával a csiki jószágok és a birtokigazgatás nehézségei feleségére, Svaiczter Borbálára és két lányukra, Bertára (1909–1994) és Hannára (1915–2014) maradtak. Anyjuk 1935. évi elhunytával a lányok tasnádi birtokokat is örökölték, és egy ideig ott is éltek, ezért van az, hogy a család levelei között feltűnnek az aranyidkai Svaiczterek tasnádi és a kászonimpéri Balásiak érkörtvélyesi ágának iratai is. A három rokon családnak közös csiki érdekeltsége is volt: a kászonjakabfalvi Salutaris borvízforrás és fürdőtelep, melynek két világháború közötti működtetésére vonatkozóan ugyancsak találunk iratokat a családi levéltárban.⁴⁹ A birtokügyi iratok között néhány igazán figyelemre méltó darab is előfordul: ilyen Lázár Miklós 1922. évi fellebbezése csiktaplocai és csikcsicsói birtokainak kisajátítása ügyében, a Kiss Géza ügyvéddel folytatott levelezés darabjai a birtok-kisajátításra vonatkozóan, valamint a két lány osztályos egyezsége 1941-ből és Lázár Berta fellebbezési beadványai 1945–1947-ből az újabb kisajátítások ügyében. A családi levelezés köréből Lázár Miklós és Svaiczter Borbála néhány levele említhető a századforduló éveiből, valamint a Lázár-lányok levelezései az 1917–1948 közötti időszakból.

15. A gyergyóalfalvi Lukács család iratai (1822–1948)

Az örmény eredetű kereskedőcsalád több generációra visszamenően Gyergyóalfaluban élt, id. Lukács Istvánnak (1863–?), az iratanyag központi szereplőjének apja, Lukács Márton (†1897) is kereskedelemmel foglalkozott a faluban. Lukács István a brassói Felső Kereskedelmi Iskola elvégzése után lépett a pályára; az örmény származású Ávéd Irént (1888–?) vette feleségül, gyermekeik: Teréz (1911–?), ifj. István (1914–?), ifj. Antal (1916), Ilona (1918), Magda (1919), Gábor (1921), Erzsébet (1927), János (1931). Id. Lukács István előbb testvérével, id. Lukács Antallal (†1931) tartott fenn közös fakitermelő és értékesítő vál-

---

⁴⁹ Uo. A csiktaplocai Lázár család iratai, 1. és 3. cs.

lalkozást – gőzfűrészeit Gyergyóalfaluban, Sötétputnán, Székpatakon és Karcfalván működtették –, majd mikor fiai felcseperedtek ők is beszálltak a cégbe (előbb Lukács István és Fia Fakereskedelmi Rt., utóbb Lukács István és Fiai Fakitermelő Rt. néven). A jól menő üzletnek az államosítás vetett véget 1948-ban.

A család levéltára mintegy 0,50 folyóméter terjedelmű. Nagyobbrészt a kereskedelmi tevékenységből származó irattípusok fordulnak elő: szerződések, egyezséglevelek, leltárjegyzékek, fuvarlevelek, számlakönyvek, kereskedelmi partnerekkel való hivatali levelezés; továbbá telekkönyvi iratok: kataszteri ívek, végzések, bekebelezési kérelmek; és ahogy az egy nagy forgalmat bonyolító cég esetében nem meglepő: peres ügyek iratai, ügyvédekkel való levelezés. A családtagok magánlevelezése csak kis hányadát teszi ki az iratoknak, főleg Lukács István és ifj. Antal levelezése említhető.

16. A gyimesközploki Mihók család iratai (1865–1948)

A kisszámú irat egy gyimesi kiskereskedő család levéltártöröredéke. A zömében kereskedelmi tevékenységből származó, illetve jogbiztosító iratok id. Mihók Péter „Fehér” (1880–?) és fia, ifj. Mihók Péter (1914–?) személyéhez köthetők: egyezséglevelek, haszonbérleti és adásvételi szerződések, fizetési meghagyások, nyugták, adóívek, hagyatéki jegyzőkönyvek, határozatok.

17. A gyergyószentmiklósi Miklósy Viktorné Lázár Stefánia iratai (1929–1948)

Elenyészően kevés irat származik az állagnévben szereplő asszony hagyatékából. Az iratok zöme özv. Vákár Józsefné Sáska Erzsébettel kapcsolatos. Az örmény származású nőről annyit árulnak el az iratok, hogy 1942-ben házasodott össze férjével, aki Kolozsváron műszaki tanácsosként dolgozott. 1944-ben a férjet Budapestre vezényelték, az ottani harcok során pedig súlyos sebesülést szenvedett, majd 1945 októberében elhunyt. Sáska Erzsébet tehát nem önszántából távozott Észak-Erdélyből, hanem a kiűritési parancsnak engedelmeskedve, majd férje ápolása miatt maradt Magyarországon 1945-ben is, ennek ellenére itthon vagyonát a CASBI zárolta és kisajátítás alá esett. Hiába fellebbezte meg ügy-

védje a kisajátítást, hiába fordult Kurkó Gyárfáshoz, a Magyar Népi Szövetség elnökéhez, illetve Bakcsi Ádámmal, a párt parlamenti képviselőjéhez, hogy interpelláljon az ügyben, 1948-ban véglegessé vált a két évvel korábbi kisajátítási határozat.

Az állag nagyjából birtokügyi iratokat tartalmaz: adásvételi szerződéseket, telekkönyvi kivonatokat, határozatokat, főleg a két világháború közötti időszakból.

18. A székelyudvarhelyi Mirtse család iratai (1898–1948)

A pákói születésű Mirtse Dénes (1876–?) református kántortanító, iskolaigazgató valószínűleg nem nagybirtokai és gazdasági befolyása, hanem művelődésszervező tevékenysége révén hívta fel magára a figyelmet. A lelkes pedagógus egykori levéltárából megmaradt kisszámú irat életútjának csak néhány állomását világítja meg: Mirtse Ferenc és Nagy Berta fia 1902-ben vette feleségül az ugyancsak pákói Mirtse Máriát (1881–1936); az első világháborút követő közvetlen időszakban a pákói állami iskola igazgatója volt, majd még ugyanazon évben bekerült Sepsiszentgyörgyre, ahol a Székely Mikó Kollégium keretében működő Tanítóképző Intézet gyakorló iskolájának lett a tanítója, majd 1923–1924-ben igazgatója. Ezzel párhuzamosan, 1921-ben a Sepsiszentgyörgyi Magyar Dalárda szervezésénél is közreműködött. 1926-ban a feldobolyi református népiskola kántortanítója lett, ahol énekkart alapított, de az ő nevéhez fűződik a szemerjai dalárda alapítása is 1928-ban. Az anyakönyvi és munkaviszonyt igazoló iratok mellett az állag a család néhány birtokügyi iratát és magánlevelét tartalmazza.

19. A székelyudvarhelyi Orbán család iratai (1907–1948)

Az állag nagyjából gazdasági vonatkozású iratait lapozva a székelyudvarhelyi Orbán kereskedőcsalád két világháború között tevékenykedő tagjai, Orbán András (Endre), Balázs, Miklós és Szabó Viktorné Orbán Berta alakjai tűnnek fel. Mindannyian a húsiparban voltak érdekeltek – hentes és mészáros vállalkozásokat működtettek – András és Balázs közös céget vitt Orbán Testvérek néven. Az iratok központi szereplői az 1940-es években ital-nagykereskedelemmel is próbálkozó Orbán András (1891–?) és felesége, Sántha Anna (1903–?), minden bizony-

*Orbán András
hentesvállalkozó 1916-ban*

nyal az ő levéltárukból származnak a kisebb részben személyes vonatkozású, zömmel inkább a család kereskedelmi tevékenységével kapcsolatos iratok: üzleti partnerekkel és pénzügyintézetekkel folytatott hivatali levelezés, iparrendelvények, haszonbérleti szerződések, részvények.⁵⁰

20. A székelyszenterzsébeti Orosz család iratai (1857–1948)

A gyűjtemény legnagyobb terjedelmű állaga, az eredetileg Ung, majd Szatmár vármegyében birtokos csicseri nemes Orosz család szenterzsébeti ágának levéltára, közel 2,00 folyómétert tesz ki. A helyi viszonyok között nagy mennyiségűnek mondható iratanyag is jelzi, hogy tekintélyes, szerteágazó kapcsolatrendszerrel bíró családdal van dolgunk. Az archívum iratai viszonylag pontosan dokumentálják a család két generációjának mindennapjait: feltűnik Orosz Lajos⁵¹ (1867 k.–1906) huszárcapitány, császári és királyi kamarás alakja, aki 1895-ben magyargyerőmonostori br. Kemény Annát (Nánika, 1875–1969)⁵² véve feleségül vált szenterzsébeti

50 Megtalálhatóak az Első Székelyudvarhelyi Bőrgyár Rt. részvényei 1918–1922-ből, a marosvásárhelyi Agrár Takarékpénztár Rt. részvényei 1920-ból, a székelyudvarhelyi Hangya Szövetkezet részvényei 1928-ból és az Udvarhelymegyei Takarékpénztár Rt. részvényei 1941–1944-ből.

51 Orosz Lajos csicseri nemes Orosz Sándor (1833–?) és alsóboronkai Boronkay Ilona fia volt.

52 Br. Kemény Anna magyargyerőmonostori br. Kemény Béla (1844–1902) pusztakamarási és székelyszenterzsébeti földbirtokos és hallerkői gr. Haller Berta (1849–1929) leánya volt.

Orosz Károly 1918-ban

birtokossá és Udvarhely vármegye törvényhatósági bizottságának tagjává; alig több mint tízéves házasságukból született Orosz Károly (1896–?) és Orosz Pál (1904–?), a szenterzsébeti birtok (illetve a kisajátítások és az eladósodás nyomán maradt birtokcsont) urai a 20. század első felében. Az apa halálát követően a család br. Kemény Józsefnek, Kemény Anna testvérbátyjának adta haszonbérbe a szenterzsébeti és küllőőrsárdi birtokot, majd a dél-tiroli Brixenbe költözött. Károly Kalksburgban és Linzben, Pál pedig előbb Brixenben, majd Kolozsváron és Brassóban ta-

nult. Károly a középiskola befejeztével önkéntesnek jelentkezett, a háború alatt hadnagyként szolgált a légierőnél, majd 1918-tól a kolozsvári egyetemen közgazdaságot és jogot tanult. Pál az érettségi után Budapesten közgazdaságot hallgatott és doktori címet szerzett. 1928–1930 között tanulmányait a belgiumi Louvain Katolikus Egyetemén folytatta, ahol a bölcséleti doktorátust is megszerezte.

A fiúk taníttatása és a kisajátítások erősen megnyirbálták a szenterzsébeti birtokot, Károly házasságkötése a segesvári magyar-szász, református-evangélikus családból származó Vándory Viktóriával pedig újabb feszültségforrást jelentett a családban, öv. Orosz Lajosné ugyanis sehogy sem tudta megemészteni, hogy fia nem katolikussal, ráadásul százzal kötötte össze az életét. Az anya és az ifjú pár közötti feszültség odáig fajult, hogy a fiatalok 1925-ben Magyarországra költöztek, haszonbérbe véve az Orosz család dombrádi (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.) birtokát. A gazdasági válság beköszöntével Károly egyre rosszab-

bul boldogult a birtokkal, majd 1930-ban arra kényszerült, hogy felesége nagybátyjához, a csehországi Teplitz-Schönau-ba költözzenek, ahol betársult a nagybácsi cégébe. Az állandó anyagi bizonytalanság mellett Károly egy sor családi jellegű nehézséggel is meg kellett küzdjön: a szenterzsébeti birtok miatt anyjával mindegyre kiújult a régi viszálykodás, öccsétől fokozatosan elhidegült, felesége folyamatosan betegeskedett, két kisgyermeküket is elvesztették (Ilonát 1926-ban és Károlyt 1932-ben), életben lévő kislányuk, Erzsébet erősen halláskárosult volt. Cégük csődbe ment, így gazdaságilag teljesen ellehetetlenülve, végül arra is rákényszerült, amit maga „ultima ratio”-nak nevezett: 1936-ban családjával együtt visszaköltözött Szenterzsébetre. Időközben Pál befejezte tanulmányait, megszerezte második doktorátusát is, és messze túlképzetten hozzálátott a szenterzsébeti birtok (vagy ami még megvolt belőle) talpra állításához, gyógy- és haszonnövények (borsmenta, kamilla, valeriana, komló, len, kender) termesztésével és Németországba való exportálásával próbálkozott.

A családi levelezést olvasva, úgy tűnik a kisebbik fiú és anyja könynyebben megtalálták a közös hangot, Károly viszont (és felesége) nehezen boldogult velük – a hazaköltözést követően viszonyuk egyre feszültebb, mindegyre felemlegetik évtizedes sérelmeiket, végül odáig jutnak, hogy szerződésben szabályozzák a birtokon való mozgásukat és kölcsönösen perrel fenyegetik egymást. Mindannyian belátták, hogy a birtok nem tud megélhetést biztosítani mindkét fiúnak, ehhez a felismeréshez adódtak a személyes ellentétek, ezzel magyarázható, hogy 1937 őszén Pál a maga birtokrészét áruba bocsátotta. Az 1939 júniusában, a korporációs választótörvény szerint tartott román parlamenti választásokon Orosz Károlyt Maros megyei képviselőnek választották, politikai pályafutása azonban alig egy évig tartott, az országgyűlést ugyanis nemsokára feloszlatták.

A családtagok háború alatti és utáni életére vonatkozóan kevés irat maradt meg, így nehéz pontosan rekonstruálni ezen évekbeli tevékenységüket. Valamikor a második bécsi döntést követően Orosz Pál közigazgatási pályára lépett: 1942 tavaszától Szolnok-Doboka vármegye Közföldügyi Szövetkezetének szociális előadójaként a kisajátított zsidó birtokok bérbeadását végezte sokgyermekes családok részére. A román köz-

Orosz Pál 1944-ben

igazgatás idején, 1944 decemberében előbb Szamos megye szociális osztályáról a megyei árvaszék kötelékébe helyezték, majd 1945 márciusában a Dés városi Tisztogató Bizottság vétkesnek találta antidemokratikus viselkedésben („comportare antidemocratică”), büntetésül állásából elbocsátották azzal a tilalommal, hogy valaha is bármilyen köztisztviséget betölthessen.⁵³ Ezt követően orvosi tanulmányokat folytatott a kolozsvári (majd marosvásárhelyi) egyetemen. Orosz Károly, úgy tűnik, a háború idején Dél-Erdélyben maradt és Szentterzsébeten gazdálkodott.

Az Orosz család hagyatéka a családi levéltárak hagyományos szerkezetét mutatja, a szokásos irattípusokkal: anyakönyvi iratok, tanulmányi helyzetet és katonai szolgálatot igazoló okmányok, családi és hivatali (ügyvédekkel, pénzintézetekkel, gazdasági partnerekkel folytatott) levelezés, jogbiztosító iratok (adásvételi, haszonbérleti és csereszerződések, tanúsítványok, egyezséglevelek), birtokigazgatással kapcsolatos iratok (számadások a birtok jövedelméről és a kiadásokról, zsellérszerződések, egyezséglevelek, pénztárnaplók, főkönyvek, kiadási naplók, betétkönyvek, cselédfizetési nyilvántartások), peres ügyek iratai, a birtok-kisajátításokkal kapcsolatos iratok. A családi levelezés körében fontos kiemelni a fiúk édesanyjukhoz írott leveleit, amelyek más forrásból el nem érhető adalékokkal szolgálnak a családi viszonyok alakulására, a család-

53 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A székely-szenterzsébeti Orosz család iratai, 41. cs. 44. lap.

tagok gazdasági tevékenységére, illetve a birtok(ok) mindennapi életére vonatkozóan.⁵⁴ Külön említést érdemelnek Orosz Pál részben gazdasági jellegű, részben mindennapi tevékenységeit megörökítő, naplószerű feljegyzései az 1931–1942 közötti időszakból, melyek némelyikébe az időjárási viszonyokat is feljegyezte.⁵⁵

21. A máréfalvi Pap család iratai (1840–1949)

Az egykori családi levéltár mindössze 0,10 folyóméter terjedelmű töredéke ifj. Pap János (1870–?) földbirtokos, malomtulajdonos és fia, László (1915–?) életébe engednek némi betekintést. Az apa máréfalvi Pap Dávid és Olasz Mária házasságából született és id. Pap János (1842–1913) altorjai, sepsikőröspataki, jobbágyfalvi, majd nyárárdremetei plébános,⁵⁶ alapítványtevő⁵⁷ unokaöccse volt. Adorjáni Rózával kötött házasságából született Pap László, aki a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium elvégzése után, az 1940-es években a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen jogot hallgatott. A birtokügyi iratok (egyezség- és osztálylevelek, kataszteri ívek, hivatali levelezés) szerint a család gazdasági ereje – helyi viszonylatban legalábbis – nem volt elhanyagolható, hiszen 1943-ban az apa és fiú osztatlan közös tulajdonában összesen 267 holdnyi földterület volt, részben a máréfalvi, részben a fenyédi és székelybetlenfalvi határookban.

Pap László családi levelezésében megtalálható néhány, Pap Mózes által fiához, a tragikus sorsú Gyallay-Pap Sándor (1906–1944) kolozsvári költőhöz, szerkesztőhöz írt levél is.⁵⁸

---

54 Uo. A székelyszenterzsébeti Orosz család iratai, 117–120. és 126–129. cs.

55 Uo. 22., 26., 31., 33., 37–38., 53. cs.

56 Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest–Kolozsvár. 370. Születési évként itt 1843 szerepel.

57 Ő létesítette a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium egyik tanulmányi alapítványát, amelyre Pap László is pályázott 1927-ben. – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A máréfalvi Pap család iratai, 2. és 16. cs.

58 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A máréfalvi Pap család iratai, 14. cs.

22. A ditrói Prahács család iratai (1887–1949)

Indokoltabb lenne talán a ditrói Szathmáry család iratairól beszélni, hiszen a hagyaték Szathmáry János (1838 k.–1906) ditrói gyógyszerész két házasságából származó gyermekeinek (István, Mária, Béla, Erzsébet, Irén, Ilona) levelezését és a család birtokügyeire vonatkozó iratokat tartalmazza. Igaz ugyan, hogy az anyag jelentős része Prahács Gyuláné Szathmáry Erzsébettel kapcsolatos, és a családi levelezésben fennmaradt a nyugalmazott alezredes néhány levele is, de az iratok zömének keletkezése idején, az 1940-es években Prahács Gyula feleségétől különválva, Magyarországon élt, a családdal nem tartott fenn kapcsolatot. Az iratok nagyobb része az 1945. évi birtok-kisajátítások kapcsán, a család ditrói és sepsiszentgyörgyi ingatlanai ügyében keletkezett: jegyzőkönyvek, panaszbeadványok és természetesen családi, illetve ügyvédekkel folytatott levelezés.

23. A csíkszentimrei Sándor család iratai (1881–1949)

Tulajdonképpen a farcádi Sándor család csíkszentimrei ágának – pontosabban Sándor Gergely földbirtokos és fia, dr. Sándor Gábor csíkszeredai ügyvéd – levéltártöredékéről van szó. Az első világháborúban főhadnagyként harcoló, majd az orosz hadifogságból 1921-ben hazatért Sándor Gábor iratainak nagyobb részét az ügyvédi munkájával kapcsolatos hivatali levelezés teszi ki. A családi jogbiztosító iratok sorában pár haszonbérleti és adásvételi szerződés, illetve néhány cselédszerződés érdemel említést, a családi levelezés köréből pedig a Csepelen rendőrfőtanácsosként működő Sándor József levelei.

24. A kénosi Sándor család iratai (1894–1947)

Úgy tűnik, a nagy múltú család levéltárából e gyűjteménybe csak a kénosi Sándor Mózeshez (1851–?) és családjához kötődő iratok kerültek be. Néhány személyes vonatkozású irat segít a családi kapcsolatok vázolásában: Sándor János és Juliánna fia, Mózes 1881-ben Czerjék Veronikát (1864–?) vette feleségül, házasságukból született Sándor Juliánna (1888–?). A lány előbb Vass Dénes (1881 k.–1918) pénzügyi ellenőr-

höz ment férjhez,⁵⁹ majd annak korai halála után Szabó Dezső kereskedő felesége lett – ez utóbbi házasságról alább, a kénosi Szabó család kapcsán még lesz szó.⁶⁰ A körjegyzőként működő Sándor Mózes „*emlékének fennmaradása céljából*” több községben, így Kénosban, Telekfalván és Homoródremetén is alapítványt tett a helyi községházak építési, vagy javítási munkálatainak költségére.⁶¹ Sándor Mózes 1918-tól az udvarhelyi unitárius egyházkör tanácsosaként tevékenykedett, feleségével együtt pedig egyházuk hűséges támogatói voltak. Több alapítványt tettek a kénosi templom fenntartására, illetve 1924-ben a helyi unitárius temető kialakítására gyümölcsös kertjüket – a család temetkezési helyét – és a mellette fekvő legelőt ajánlották fel.⁶²

25. A kénosi Szabó család iratai (1896–1947)

A kénosi Sándor családnál említett Sándor Juliánna második házasságának időszakába és családja 1945 utáni anyagi romlásába engednek betekintést a kénosi Szabó család iratai. A megmaradt anyakönyvi iratok alapján úgy tűnik, a Szabó család első generációs volt Kénosban, hiszen Szabó Dezső (1885–?) Abafáján született Szabó Gábor (1856–1920) hivatalnok és Milósi Vilma gyermekeként. A családi gazdaság alapját képező 122 holdas birtok Sándor Juliánna hozománya volt – legalábbis ez derül ki 1945. évi beadványukból, mellyel a kisajátítás ellen tiltakoztak.⁶³ Természetesen hasztalan volt a tiltakozás, a kisajátított mintegy 35 holdnyi földterületet az agrárbizottság 12 kénosi család között osztotta szét 1947-ben.⁶⁴ A megmaradt iratok zöme gazdasági vonatkozású levelezés, adóügyi iratok, gazdasági partnerekkel folytatott peres ügyek iratai.

---

59 Az első házasságból három lány származott: Vass Irén (1909–?), Sarolta (1913–?) és Júlia (1910–?).

60 A második házasságból született Szabó Éva (1921–?) és Márta (1924–?).

61 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A kénosi Sándor család iratai, 16. cs.

62 Uo. 15. és 17. cs.

63 Uo. A kénosi Szabó család iratai, 5. cs. 19. lap.

64 Uo. 5. cs. 29. lap.

26. A bikafalvi Szakáts család iratai (1841–1948)

Az állag a székelyszenterzsébeti nemes Szakáts család bikafalvi ágának 0,30 folyóméternyi levéltárát, pontosabban Szakáts Péter (1851–1947) földbirtokos, okleveles közgazdász és fia, Szakáts Zoltán (1892–?) gazdasági felügyelő, vállalkozó iratait tartalmazza. Amint az iratokból kiderül, Szakáts Péter a Nyitra vármegyei Alsószőlősen látta meg a napvilágot id. Szakáts Péter és Szakáts Rákhel házasságából. Ábránfalvi Ugron Gáspár házasságon kívül született és utólag törvényesített leányát, Rozáliát vette feleségül, házasságukból született István (1886–?) és a már említett Zoltán. Az apa, Szakáts Péter a marosvásárhelyi Református Főgimnáziumban érettségizett, majd Budapesten jogot hallgatott és állatorvosi oklevelet, a kolozsmonostori főiskolán pedig közgazdász oklevelet szerzett. Két évig ez utóbbi helyen, majd újabb két évig Debrecenben tanított. 1895–1918 között ő volt a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára, emellett az Erdélyi Gazda főszerkesztőjeként is működött. 1918-ban nyugalomba vonult és a bikafalvi családi birtokon kezdett gazdálkodni. Az Országos Magyar Párt Udvarhely megyei szervezete és az Udvarhely megyei EMGE is elnökévé választotta. 1926-ban szenátorként képviselte a magyar érdekeket Bukarestben, a román parlament pedig díszelnökké választotta. 1879 óta a philadelphiai Kereskedelmi Múzeum kultánácsosa, 1906-tól pedig a Román Csillagrend lovagja volt. Fia, Szakáts Zoltán okleveles közgazdász, 1940–1944 között az Erdélyi Párt Udvarhely vármegyei elnökeként, az EMGE megyei vezetőjeként és a magyar Országgyűlés felsőházának tagjaként tevékenykedett. Ezekben az években szeszgyárat működtetett Székelyudvarhelyen – ennek iratai is a családi levéltárban találhatók.⁶⁵ 1944 szeptemberében, a kiürítési rendelet értelmében elhagyta Észak-Erdélyt, emiatt összes ingatlan vagyonát (mintegy 100 holdnyi földterületet) a CASBI lefoglalta, így arra kényszerült, hogy saját lakóházát vegye bérbe. Két éven keresztül harcolt – eredménytelenül – a helyi és járási hatalmasságokkal tu-

---

65 1941-ben az általa alapított szövetkezet megvásárolta a székelyudvarhelyi Florián–Szőlősi–Csák-féle szeszgyárat (új nevén Mezőgazdasági Szeszgyár Szövetkezet), amelynek Szakáts Zoltán lett az igazgatója. – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A bikafalvi Szakáts család iratai, 9–12. cs.

lajdona visszaszerzéséért. Felesége Rátz Piroska (1895–?) volt, gyermekeik: Gáspár (1919–?), ifj. Zoltán (1920–?) és Klára (1922–?).

Az igencsak szerteágazó, népes család ágai közötti eligazodásban sokat segít a szép számú anyakönyvi kivonat és tanulmányi helyzetet igazoló irat, továbbá a nyomtatott családtörténeti vonatkozású feljegyzések, családfák, nemzedékrendi táblázatok. Ugyanitt kell megemlíteni, hogy az állag egyszerű, utólagos másolatban tartalmazza a család 1618-ban, Bethlen Gábertól kapott címeres nemeslevelét is.⁶⁶ A családi archívum iratai közül azonban minden bizonnyal Szakáts Péter 1936 környékén papírra vetett többkötetes élettörténete,⁶⁷ valamint az 1941–1945 közötti feljegyzései számíthatnak a legnagyobb érdeklődésre.⁶⁸

Kérdéses, hogy eredetileg is része volt-e a családi levéltárnak, vagy utólag, iratrendezési hiba folytán kerültek az állagba a bethleni gr. Bethlen Gábor keresdi birtokának igazgatására vonatkozó iratok (bizonyosság-levelek, cselédszerződések) az 1878–1899 közötti időszakból.⁶⁹

Ifj. Szakáts Zoltán 1940-ben

66 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A bikafalvi Szakáts család iratai, 1–3. cs.

67 Uo. 17–21. cs.

68 Uo. 22–25. cs.

69 Uo. 6. cs.

27. Szász Ágnes naplója (1913–1916)

A kétkötetes, 1913–1916 között íródott napló szerzője Szász Ágnes (1889 k.–?), aki saját feljegyzései szerint négy évig volt Budapesten bölcsészhallgató, majd szülővárosába (?) hazakerülve, a református tanítónőképző német nyelv és irodalom tanára lett. Naplója főleg személyes, magánjellegű feljegyzéseket tartalmaz, elenyészően kevés közéleti vonatkozással.

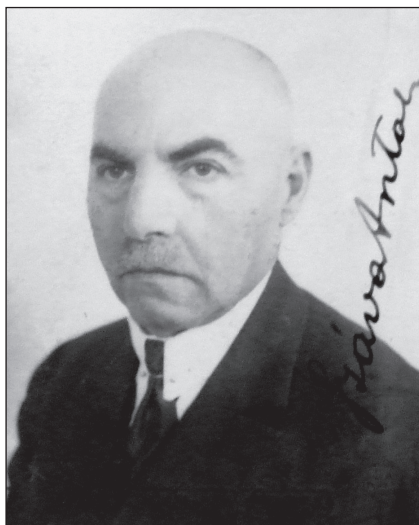
28. A csíkszeredai Száva család iratai (1866–1949)

A közel 0,50 folyóméternyi irat az örmény származású, Szépvízről Csíkmadarasra elszármazott, majd Csíkszeredába települt kereskedőcsalád tagjainak, pontosabban a család két nemzedékének életét dokumentálja. A központi figura kétségtelenül a jogi végzettségű id. Száva Antal (1870–?), a m. kir. járásbíróból lett kereskedő, haszonbérelő, ecetgyáros,⁷⁰ háztulajdonos. Csíksomlyón, a Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1892-ben, majd a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karán szerzett oklevelet 1896-ban. Előbb a csákgorbói, majd a szolnoki m. kir. járásbíróság aljegyzője, 1901-től a csíkszeredai kir. törvényszék, 1904-től pedig a kir. járásbíróság albírója volt. 1908-ban kapta meg csíkszeredai járásbírói kinevezését, majd 1915-ben áthelyezték Erzsébetvárosba. Az impériumváltást követően megtagadta a hivatali eskü letételét, így pályáját sem folytathatta. Ettől kezdve gazdasági tevékenységgel foglalkozott. Felesége a szintén örmény származású Fejér Ilona (Katalin, 1886–?) volt, gyermekeik: ifj. Száva Antal (1909–?) és Száva Já-

---

70 Id. Száva Antal 1934-ben megvásárolta a két évvel korábban alapított Fejér Albert-féle ecetgyár berendezését és 1938-ig működtette is azt (Brătianu/Apafi utca 64., ma Petőfi u.), amikor kénytelen volt tevékenységét felfüggeszteni. Az ecetgyártást 1941-ben dr. Verzár Mór (1891–?) brassói vállalkozó indította újra. A második gyár már a Száva-telken (Ferdinand/Kossuth u. 32.) működött és műszaki irányítója id. Száva Antal volt. Mivel ő 1944 őszén elhagyta Észak-Erdélyt, Verzár pedig előbb a frontra, majd orosz hadifogságba került, a gyárat a CASBI lefoglalta és ideiglenes működtetője Strul Emanuel lett. Utóbb Száva és Verzár is visszakért a gyár élére, amely 1948-tól már Hargita Ecetgyár néven működött. Mindkét ecetgyárra vonatkozóan találni iratokat a család levéltárában. – RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A csíkszeredai Száva család iratai, 18. és 19. cs.

nos (1916–?). A nagyobbik fiú a csernyivci egyetemen végzett jogi tanulmányokat, rövid ideig ügyvédként működött Csíkszeredában, de az 1930-as évek második felétől ő is gazdasági tevékenységet folytatott. Felesége László Rozália volt. A kisebbik fiú Kolozsváron szerzett orvosi oklevelet, az 1940-es években klinikai adjunktus volt ugyanott. Orbók Évát vette feleségül.

*Id. Száva Antal kereskedő
1940-ben*

A család már a 19. század második felében és a századfordulón is kiterjedt birtokokkal rendelkezett Felcsíkon – id. Száva Antal apjának, Jánosnak és ez utóbbi testvéreinek, Istvánnak és Kristófnak főleg Csíkmadarason, Csíkszentmihályon, Vacsárcsiban és Göröcsfalván voltak érdekeltségeik – birtokügyleteiket számos adásvételi és haszonbérleti szerződés, egyezséglevél, adományozási szerződés tanúsítja.⁷¹ A Száva-testvérek osztatlan közös birtoka a világháború után 126 hold volt, így az nem esett kisajátítás alá, mi több, birtokállományukat újabb szerzeményekkel is tudták bővíteni: 1922–1927 között gr. Somssich Tivadarné gr. Vay Olga kiskendi földbirtokostól több madarasi földet is megvásároltak.⁷² Ezek egy része utóbb a Száva-fiúkra maradt, 1934-ben ugyanis, nem sokkal halála előtt, Száva Kristóf birtokait unokaöccseinek, ifj. Antalnak és Istvánnak adományozta. A család 1944 szeptemberében elhagyta Észak-Erdélyt, emiatt 170 holdnyi birtokukat a CASBI lefoglalta, a helyzet tisztázása még 1946-ban is folyt.

71 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A csíkszeredai Száva család iratai, 5. cs. 54–55. lapok.

72 Uo. 5. cs. 21., 23., 29., 35. lapok.

Az iratanyag jelentős részét a család gazdasági tevékenységéből származó iratok (szerződések, számlák, leltárjegyzékek, adóívek, hivatali levelezés) teszik ki. A családi levelezés köréből id. Száva Antal és sógora, dr. Fejér Gerő (1869–1958) kanonok 1931–1944 közötti levelezése tart hat számot nagyobb érdeklődésre.⁷³

29. A fiatfalvi Ugron család iratai (1683–1948)

Az archívumban az ábránfalvi nemes Ugron család több ága is (szombatfalvi, záhi, fiatfalvi, és az utóbbiból származó bögözi ágazat) képviselteti magát, bár az anyag nagyobb része a fiatfalvi Ugronokra vonatkozik. A kb. 0,50 folyóméter terjedelmű iratanyag zöme három nagy téma

*Ugron István okleveles közgazdász
1936-ban*

köré csoportosítható: személyi iratok (anyakönyvi kivonatok, tanulmányi helyzetet vagy katonai szolgálatot igazoló okmányok), jogbiztosító és birtokigazgatási iratok (adásvételi, haszonbérleti, zálog- és csereszerződések, osztálylevelek, végrendeletek, egyezség, kérelem- és bizonyáglevelek, elismervények, nyugták), valamint családi levelezés.

Az első iratcsoport darabjait forgatva körvonalazódik a fiatfalvi ág 19–20. század fordulóján élt tagjainak alakja: ábránfalvi Ugron Zoltán (1865–1928) földbirtokos, országgyűlési képviselő és felesége, káli Nagy Margit (1879–?), valamint gyermekeik: Anna (1898–?), Já-

73 Uo. 33. és 36. cs.

nos Dénes (1899–?), István (1900–?), Mária (1901–1986) és Pál Zoltán (1902–1967). Az apa Székelyudvarhelyen, Nagyszebenben, illetve Budapesten tanult. Mindhárom fiú a székelykeresztúri unitárius főgimnáziumban kezdte tanulmányait, majd János a magyaróvári, Pál pedig a keszthelyi Gazdasági Akadémián tanult tovább. István a soproni honvéd főreáliskola, a mödlingi Műszaki Katonai Akadémia, majd a kolozsvári és keszthelyi Gazdasági Akadémia, illetve a budapesti Kereskedelmi Akadémia hallgatója volt és 1943-ban gazdasági felügyelői államvizsgát is tett.

Ugron Pál földbirtokos 1944-ben

A családi levéltár legrégebbi darabjai a második iratcsoportból, a jogbiztosító és birtokigazgatási iratok közül kerülnek ki, több becses irat is megőrkíti a család különböző ágainak 17–18. századi birtokügyleteit.⁷⁴ A későbbi jogbiztosító iratok közül külön figyelmet érdemel Ugron János (1856–1919) özvegyének, oroszfájai Mikó Margitnak 1919-ben, Marosvásárhelyen kelt végrendelete a bögözi birtokra vonatkozóan,⁷⁵ valamint az 1930-ban – Ugron Zoltán halálát követően – készített osztályos megállapodás.⁷⁶ Lévéen, hogy házassági kötelékek által az ábránfalvi Ugron család számos erdélyi nemesi családdal állt rokonságban, néhány, a rokonsaládok birtokára vonatkozó irat is fenn-

74 Uo. A fiatfalvi Ugron család iratai, 22–24. cs.

75 Uo. 58. cs. 1–3. lap.

76 Uo. 54. cs. 2–5. lap.

maradt az archívumban – ezek közül az ozsdolai gr. Kún család algyógyi (Hunyad m.) és báboçi (Kolozs m.) birtokaira vonatkozó iratok érdemelnék említést.⁷⁷ A családi levelezés köréből elsősorban Ugron Zoltán, valamint felesége, Nagy Margit, és gyermekeik: Ugron János, Pál, István és Mária levelezései tarthatnak számot érdeklődésre. Az igen népes, kiterjedt család különböző ágai és ágazatai közötti eligazodásban sokat segítenek az állag elején található családfák és nemzedékrendi táblázatok.⁷⁸

---

77 Ezek: osztálylevelek 1794-ből és 1834-ből, egyezséglevél 1822-ből, adásvételi szerződések 1845-ből és 1862-ből, zálogszerződés 1854-ből.

78 RNLHmH, F 591 Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye – A fiatfalvi Ugron család iratai, 1. cs.

LÁSZLÓ MÁRTON

A Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa iratai (fondismertető)

Azon kutatók számára, akik a Székelyföld 1945 utáni történetével kívánnak foglalkozni, létezik néhány megkerülhetetlennek minősülő levéltári fond. Ezek közül jelen írásunkban a Maros Tartomány / Magyar Autonóm Tartomány / Maros–Magyar Autonóm Tartomány fondot ismertetjük röviden, melyet a Román Nemzeti Levéltár Maros megyei Hivatala őriz.

Az említett levéltári anyag által tartalmazott adatok értékeléséhez, kutatásához elengedhetetlen a közigazgatási változások, illetve az iratokat kibocsátó intézmények és azok működésének alapos ismerete.

Közigazgatási változások

Közigazgatási átszervezések történtek 1950-ben, 1952-ben, 1956-ban, 1960-ban és 1968-ban. Az 1950. szeptember 8-i átszervezés során megszüntették a megyéket és a járásokat, helyettük az addigi megyék-nél valamivel kisebb területű ún. rajonokat (raioane) hoztak létre, amelyeket tartományokba (regiuni) foglaltak.¹ Addig szinte mindegyik falu önálló községi státusszal rendelkezett. Az átszervezéskor a centralizáció jegyében a falvakat községekbe vonták össze, községközpontoknak rendelve alá őket.

Székelyföld területén Sztálin (később: Brassó) és Maros tartományokat alakították meg. Ez utóbbi Gyergyó, Ludas, Régen, Erdőszentgyörgy, Dicsőszentmárton és Marosvásárhely rajonokból állt. Sztálin (Brassó) tar-

---

1 *Buletinul Oficial* (Hivatalos Közlöny, a továbbiakban: BO), (1950. szeptember 8.) 77. sz. 5/1950. sz. törvény,

tomány túlnyomórészt magyarok lakta tartományokból állt (Udvarhely, Csík, Rákos, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely), kivételt képezett Sztálin rajon a Brassó körüli falvakkal.

1952. szeptember 27-én szovjet nyomásra² egy újabb közigazgatási átszervezéssel létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt (MAT), amely Maros tartomány helyett létesült.³ Sztálin tartománytól átsatolták a magyar lakosságú Csík, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely rajonokat a MAT-hoz. A Felső-Maros völgyében lévő, többségében románlakta településekből létrehozták Hévíz rajont, a román többségű Dicsőszentmárton és Ludas rajont Sztálin, illetve Kolozs tartományhoz csatolták.

A következő közigazgatási átszervezés 1956. január 10-én történt, ekkor a MAT-on belül létrehozták Székelykeresztúr rajont, illetve belső rajonhatárokat módosítottak.⁴ Ez az átrendezés szerencsés módon viszonylag kismértékű „külső” határmódosítást jelentett, ezért a tartományi szintű statisztikák folyamatosan használhatóak.

Az 1960. decemberi 27-i közigazgatási átrendezéssel Maros–Magyar Autonóm Tartományra (MMAT) nevezték át a tartományt, emellett nagyarányú területmódosulás is történt, aminek legfontosabb következménye a tartomány tömbmagyar jellegének megszűnése. Brassó tartományhoz csatolták Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely magyar lakosságú rajonokat, a MMAT-hoz csatolták a román többségű Ludas (Kolozs tartománytól) és Dicsőszentmárton (Brassó tartománytól) rajonokat.⁵

A következő nagyarányú közigazgatási átszervezés 1968. február 17-én történt, ekkor megszüntették a szovjet típusú közigazgatási rendszert és visszatértek a megyerendszerhez. Feloszlatták a rajonokat és tarto-

---

2 Lásd: Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, 2008. 21–45.

3 BO (1952. szeptember 27.) 50. sz. 331/1952. sz. Rendelet. Ludas rajont Kolozs tartományhoz csatolják, Dicsőszentmárton rajont Brassó tartományhoz. Más tartományoktól átsatolják Csík, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Udvarhely, Székelykeresztúr rajonokat.

4 BO (1956. január 10.) 1. sz. 12/1956. sz. rendelet.

5 Lásd Pándi Lajos, Bárdi Nándor: *Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény)*. Bp., 1997. 562–563.

mányokat, helyettük újra megyéket hoztak létre. A Székelyföld területén Maros, Hargita és Kovászna megyék jöttek létre.⁶

Intézmények működése

1949. április 9-én hagyták jóvá az ideiglenes bizottságok működési szabályzatát.⁷ Ugyanekkor nevezték ki a községi, városi és megyei ideiglenes bizottságok tagjait is.⁸ Az ideiglenes bizottságok 1950 végéig működtek, amikor az 1950. december 3-án tartott választások eredményeképpen kijelölték a néptanácsok személyzetét. Az így létrejött néptanácsok 1950. december 16. és 22. között alakultak meg, működésbe lépésükkel az addigi ideiglenes bizottságok megszűntek.⁹

A néptanácsok működését 1950. december 28-án szabályozták.¹⁰ Ezek szerint a néptanácsok az államhatalom helyi alkalmazói.¹¹ A néptanácsok a képviselőket négy évre választották. Tevékenységükben az állandó bizottságokra és állampolgári bizottságokra kellett támaszkodniuk, de ezekről részletesebben nem szólt a jogszabály.

A néptanácsok ülősszakokat tartottak (sesiuni), ezek lehetnek rendes (ordinari) vagy rendkívüli (extraordinari) ülősszakok. A tartományi, rajoni és tartomány rangú néptanácsok ülősszakait évente négyszer hívhatták össze, a rajon rangú városok és községi néptanácsok rendes üléseit havonta egyszer tartották. A néptanácsok az ülősszakok időszakára egy elnököt és egy titkárt választottak az ülősszak levezetésére.

A néptanács végrehajtó szerve a végrehajtó bizottság volt, amelyet a néptanácsok tagjai közül választottak. A felsőbb közigazgatási szintű végrehajtó bizottságok és néptanácsok semmisnek nyilváníthatták az alájuk tartozó végrehajtó bizottságok és néptanácsok határozatait és utasításait (17., 18. cikkely). A néptanácsok ügyosztályai (sectiuni) kettős alá-

---

6 BO (1968. február 17.) 17-18. sz. 2/1968-as törvény.

7 BO (1949. április 9.) 18. sz. A Minisztertanács 321/1949-i határozatával.

8 BO (1949. április 9.) 18. sz. A Minisztertanács 322/1949-i határozatával.

9 BO (1950. december 14.) 115. sz. 260/1950. sz. rendelet.

10 BO (1950. december 28.) 122. sz. A Minisztertanács 259/1950. sz. rendelete.

11 „exercită puterea de stat”

rendeltségben dolgoztak: egyrészt az illető néptanács, másrészt az illető ágazati minisztérium alárendeltségében (20. cikkely).

A 6/1957-es törvénnyel¹² újból szabályozták a közigazgatás működését. Megmaradt az előírás, mely szerint a felettes hatóság semmisenek nyilváníthatja az alárendelt néptanács határozatait, de csak akkor, ha azok nem egyeznek a kötelező érvényű utasításokkal, azaz a törvényi előírásokkal.¹³

A törvény szerint a tartományi, rajoni néptanácsok ülészeit évharmadonként egyszer, a tartományi és rajoni alárendeltségű városokét kéthavonta, a községeké és városokét havonta egyszer kellett tartani. Üléseik vezetésére a néptanács egy prezídiumot kellett alakítson. Az üléseken felvett jegyzőkönyv egy példányát az üléstől számított 5 napon belül el kellett juttatni a felettes hatóságoknak. Az a felettes végrehajtó bizottság, amely az alárendelt néptanács határozatát felfüggesztette, köteles volt a felfüggesztési határozatot kivizsgálásra azon néptanács ülése elé terjeszteni, amely a felfüggesztett határozatot hozta. Ha az illető néptanács továbbra is fenntartotta saját határozatát, az a végrehajtó bizottság, amely a felfüggesztést elrendelte (amely továbbra is érvényben maradt), a saját néptanácsa elé kellett terjessze az ügyet. Ha a felfüggesztett határozatot támogatták e néptanács szintjén is, akkor a felfüggesztés azonnal érvényét veszítette.

A tartományi és köztársasági alárendeltségű néptanácsok határozatait, amelyek nem álltak összhangban a vonatkozó kötelező érvényű szabályozással, a Minisztertanács is megsemmisíthette.

A néptanács kizárólagos hatásköre volt:

- a végrehajtó bizottság kinevezése és visszahívása
- az állandó bizottságok megválasztása, megszervezése, tevékenységük kiértékelése
- a helyi költségvetési terv jóváhagyása, pénzügyi év lezárása
- a végrehajtó bizottság ügyosztályainak megszervezése
- a végrehajtó bizottság tevékenységének időszakos ellenőrzése
- a népi ülnökök (asesori populari) megválasztása

---

12 BO (1957. március 28.) 11. sz.

13 „care nu sunt conforme dispozițiilor cu caracter normativ”

A néptanácsron és a végrehajtó bizottságon kívül még léteztek az ún. „állandó bizottságok” (comisii permanente), ezeket a néptanácsokat támogató szervként határozták meg.¹⁴ Az állampolgári bizottságokat (comitete cetățenești) közgyűléseken választották utcák, községek, választókörikeretek szerint, feladatuk a lakosság mozgósítása volt közügyekben.

Alábbiakban osztályonként (szervezeti egységenként) ismertetjük az említett levéltári fondban előforduló témákat, tartalmakat.

I. Titkárság – Adminisztrációs Osztály

(Secția Secretariat – Administrativ)

Tartalma:

– *megyei, rajoni ideiglenes bizottságok és néptanácsok, tartományi néptanács*: működési szabályzatok, ülések jegyzőkönyvei, határozataik, tagjaik nyilvántartása; tartományi néptanács iktatókönyvei

– *községi és városi néptanácsok*: statisztikai adatok, azok levéltárainak helyzete

– *levelezés* a Minisztertanáccsal és más központi szervekkel

– *kulák problematika*: kulák névjegyzékek területi egységekre, kulákság alóli felmentési kérések, azok elbírálása

– *üzemek*: éves beszámolók

– *egyházak, vallás*: levelezés velük, egyházi egyesületek

– *sajtó*: sajtóhoz eljuttatott anyagok, sajtóban megjelent észlelések

– *vegyes*: kitüntetések odaítélése, utcák és gyáregységek nevei és azok megváltoztatása, volt kizsákmányolók nevei (1953), anyakönyvezéssel kapcsolatos utasítások

---

14 „... sunt organe de sprijin ale sfaturilor populare, organizate în scopul studierii problemelor de interes obștesc și elaborări de propuneri ...”

„... a Néptanácsokat támogató szervek, amelyeket a közösséget érintő problémák tanulmányozására és javaslatok kidolgozására hoztak létre ...”

II. Mezőgazdasági Osztály (Secția Agricolă)

Tartalma:

- *saját apparátus*: a tartományi és rajoni Mezőgazdasági Osztály szervezeti felépítése
- *kollektív gazdaságok*: költségvetések összeállítása, statisztikai adatok, szervezeti felépítés, vezetőség, földterületek, talajjavítás, pénzügyi ellenőrzések
- *kötelező beszolgáltatás*: körlevelek, levelezés, munkálatok
- *állategészségügy*: tartományi és rajoni állategészségügyi központok munkatervei, állategészségügyi rendelők működése
- *Állami Gazdaságok*: termelési tervek, eredmények
- *mezőgazdaság*: termésadatok
- *vegyes*: lakossági létszámadatok

III. Pénzügyi Osztály (Secțiunea Financiară)

Tartalma:

- *saját apparátus*: személyzet, évenkénti beszámolók, rajoni és rajon rangú városok pénzügyi osztályainak éves beszámolói
- *tartományi Néptanács*: éves költségvetés
- *kapcsolattartás felettes szervekkel*: körlevelek, levelezés
- *kötelező beszolgáltatás*: kimutatók, levelezés, utasítások,
- *malmok*: kimutatók, működési utasítások
- *szerveződéses felvásárlás*: utasítások, felvásárlási tervek
- *szövetkezetek*: bejegyzések, működési szabályzatok,

IV. Értékesítési Osztály (Secțiunea de Valorificare)

Tartalma:

- *saját apparátus*: Értékesítési Osztály iktatókönyve
  - *kapcsolattartás felettes szervekkel*: utasítások, levelezés, körlevelek
- a Pénzügyminisztériumtól
- *tervek*: éves, féléves, negyedéves munka- és pénzügyi tervek
  - *kulák problematika*: névjegyzékek
  - *vállalatok*: éves mérlegek
  - *árak*: ipari és kereskedelmi árak jegyzéke

– *vegyes*: tartományi és rajoni néptanácsok, tanügyi egységek alkalmazottainak jegyzéke, tartományi Néptanács költségvetése

V. Községi és Helyiipar Osztály (Secțiunea Gospodărie Comunală și Industrie Locală) – 1953-tól szétválak: Helyiipari Ügyosztály (Secția Industrie Locală) és Községi Ügyosztály (Secția Gospodărie Comunală).

Tartalma:

– *üzemek*: termelése, termelékenysége, üzemanyaggal való ellátásuk, alkalmazottak és fizetéseik kimutatása, üzemek összevonása, beruházások, kimutatások, vállalatok éves mérlege, szervezeti felépítés, nyersanyagszükséglet, munkanormák

– *malmok*: kimutatások

– *államosítás*: malmok

– *beruházások*: víz- és csatornahálózat kiépítése, tervek, helységek villamosítása

– *munkabalesetek*: levelezés, éves jelentések

– *élelmiszer-ellátás*: jelentések

VI. Út- és Vízügyi Osztály (Secțiunea Drumuri și Ape)

Tartalma:

– *infrastruktúra*: gátépítések, hídépítések, ezek költségellenőrzése

VII. Közüzemek Igazgatósága (Direcția Intreprinderilor Comunale)

Tartalma:

– *villamos erőművek* építése (Gyergyószentmiklós, Borszék)

– *munkavédelem*

– *államosítás*

– *kultúrotthonok* építése

– *az infrastruktúra fejlesztése és karbantartása*: vízvezetékek építése

VIII. Oktatás és Kultúra Osztály (Secția Învățământ și Cultură)

Tartalma:

– *tanszemélyzet*: kinevezések, áthelyezések, továbbképző tanfolyamok, kimutatások, névszerinti táblázatok, tanítóképzőt végzetek nevei, kihelyezések

- *iskolák*: kimutatások, javítások, költségvetések, iskolai könyvtárak könyvtárlományának kimutatása, szakiskolák
- *kultúra*: művészi és kultúrmunka, kimutatások, rajoni és rajon rangú városok működési jelentései

IX. Egészségügy, Munka- és Szociális Előirányzatok Osztály (Secțiunea Sănătate, Muncă și Prevederi Sociale)

Tartalma:

- *saját apparátus*: az osztály üléseinek jegyzőkönyvei, költségvetés, ellenőrzések, átadás-átvételi jegyzőkönyvek
- *egészségügy*: körlevelek, kinevezések, működési jelentések, munkatervek, egészségügyi körzetek, költségvetés, ellenőrzések, betegség-megelőzés, kórházak tervrajzai
- *gyermekvédelem*: árvaházak megszervezése
- *személyzet*: egészségügyi személyzet, annak elosztása
- *vegyes*: tudományos ülésszakok

X. Tervezési Osztály (Secția Planificare). 1950-ben: Maros Megyei Tervközpont (Centrul Județean al Planificării Mureș).

Tartalma:

- *ügymenet*: körlevelek, utasítások a felettes szervtől, helyi tervek összeállítása
- *tervek*: beruházási-, fejlesztési/termelési tervek üzemenként, éves tervek
- *jogszabályok*: törvények, rendeletek, minisztertanácsi határozatok, utasítások, végrehajtási utasítások

XI. Begyűjtési Bizottság Maros tartományi Megbízottja (Comitetul de Stat pentru Colectarea Produselor Agricole – Împuternicitul Regiunii Mureș) (Csak 1951-ben van ilyen rész).

Tartalma:

- *begyűjtés*: tervek, utasítások, levelezés

XII. Szervezési Osztály (Secțiunea Organizatorică) (1953-tól)

Tartalma:

- *választások*: választókörizetek elhatárolása, választások lebonyolítása
- *kollektivizálás*
- *rajoni néptanácsok*: ülészakok jegyzőkönyvei, tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsági ülések

XIII. Ár- és Díjtétel Hivatal (Oficiul de Prețuri și Tarife) (1958-tól)

Tartalma:

- *árak*: árjegyzékek, határozatok az ákról

XIV. Jogügyi Hivatal (Oficiul Juridic)

Tartalma

- *földterület*: felajánlások, elfogadás, kiutalás, kisajátítás
- *rajoni néptanácsok*: határozatok
- *vegyes*: szociális védelem

A fentebbiekben jellemzett levéltári fondot tartalma alapján bizalommal ajánlunk a Székelyföld 1945 utáni időszakát kutatni szándékozók-nak. Figyelmeztetésként jegyezzük meg, hogy bizonyos problémakörök (pl. infrastruktúrafejlesztés, kulák névjegyzékek) több ügyosztály irat-anyagában is előfordulnak. Következésképpen bizonyos témák kutatása-kor több osztály iratanyaga átnézendő.

REZUMATE

KOVÁCS MÁRIA

Istoria unei biblioteci private transilvănene: achiziția cărților și obiceiurile de lectură ale lui Cserei Mihály

În această lucrare ne-am propus să reconstituim istoricul bibliotecii lui Cserei Mihály, să prezentăm sursele, documentele referitoare la biblioteca și lecturile sale, având ca scop principal punerea în valoare a fondului bibliotecii, căutând răspunsuri la problemele privind: istoricul bibliotecii, componența tematică a fondului, și obiceiurile de lectură ale posesorului.

Cercetarea s-a realizat mai ales prin analiza surselor necunoscute de public: manuscrisele și cărțile vechi din biblioteca lui Cserei identificate cu ajutorul însemnărilor lui Cserei. Însemnările de posesiune din cărțile bibliotecii lui Cserei ne oferă posibilitatea să reconstituim atât cronologia achizițiilor, cât și istoricul bibliotecii după moartea lui Cserei. Ca să ne dăm seama de amploarea și bogăția bibliotecii sale, pe lângă manuscrise și cele 100 de tipărituri identificate prin *autopsie*, am considerat necesar să urmărim și listele de cărți alcătuite de Cserei în diverse etape ale vieții sale. Constituirea și dezvoltarea bibliotecii i-a revenit în totalitate lui Cserei Mihály. Pe baza însemnărilor de posesiune din cărțile identificate putem să tragem concluzia că majoritatea cărților din biblioteca lui Cserei Mihály au fost cumpărate de el sau primite în dar, doar cinci volume poartă însemnările de posesor al tatălui său. La marcarea cărților din proprietatea sa Cserei nu a folosit *ex libris* sau *supralibros*, ci un motto, un simbol luat din Biblie, din Geneza capitolul 22 versul 8, acesta fiind: *Deus providebit*. Cel mai complet registru al cărților, cel din 1741, înșiră 231 de titluri. Dacă adăugăm volumele identificate atât prin *autopsie*, cât și acele volume, care au fost identificate cu ajutorul bibliografiilor și a cataloagelor putem să afirmăm că biblioteca lui Cserei a cuprins în jur de 320 de volume. Numărul mare de volume a fondului bibliotecii lui

Cserei Mihály ne arată că această bibliotecă este a unui om de știință, a istoricului, și nu a unui om provenit din rândul nobilimii mijlocii. Prin cercetarea noastră am intenționat nu doar să completăm pete albe în viața și activitatea lui Cserei Mihály, ci și să oferim și o sintetiză a unei mari cantități de informații, atât editate cât și inedite, din perspectiva istoriei cărții și a lecturii, a istoriei bibliotecilor, și să punem la dispoziția cercetătorilor din domeniile istoriei dreptului, a istoriei bisericii și a istoriei culturii în general, un suport documentar solid.

CSIKÓS JÚLIA

Inventarul unei părți a bibliotecii lui Szigethi Gyula Mihály ajunsă în Biblioteca Gróf Teleki Domokos a Colegiului Székely Mikó din Sfântu Gheorghe

O parte a cărților aparținând colecției lui Szigethi Gyula Mihály (1758–1837), profesor din Odorheiu Secuiesc a fost moștenită de ginearele acestuia, preotul reformat Nagy Ferencz seniorul, respectiv de cei doi fii ai acestuia, preotul reformat Nagy Sándor și Nagy Ferencz junior, profesor la Kecskemét. Fiind unul din preoții întemeietori ai Colegiului Reformat Székely Mikó, Nagy Sándor a decis ca după moartea sa o parte a colecției sale de cărți să revină școlii. Și fratele său mai mic a donat Colegiului biblioteca sa personală. Din cele două colecții au ajuns în Colegiul Mikó în total 51 de titluri însumând 74 de volume, în care se regăsesc inscripții de posesor ale lui Szigethi Gyula Mihály. Deoarece cărțile lui Szigethi sunt păstrate în mai multe biblioteci din Transilvania, credem că inventarierea acestora ar constitui o addendă interesantă în vederea unor studii mai aprofundate.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Volumele în manuscris ale lui Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) păstrate în Biblioteca Științifică din Odorheiu Secuiesc

De la Gyula Mihály Szigethi, profesor la școala reformată din Odorheiu Secuiesc ni s-a păstrat mai multe volume în manuscris ale căror cuprins este prezentat în cadrul unui index analitic. Trecând în revistă notițele (cursuri universitare, prelegeri școlare, metodologii didactice, bibliografii adnotate, însemnări de interes public și personal, încercări literare etc.) ne dăm seama de nivelul cultural și orientarea intelectuală al profesorului, dar și a societății locale odorheiene de secol 18/19. Pe parcursul întocmirii cuprinsului le-am folosit titlurile sau cuvintele de cheie originale date de autor, iar la locurile relevante cu „incipit” am semnalat rândurile de început. Pentru a se putea orienta în spațiul cultural-științific european, am încercat în limita posibilităților identificarea persoanelor la care Szigethi face referiri.

BÁNYAI RÉKA

Cărțile liceului unitarian din Cristuru Secuiesc în fondul Bibliotecii Teleki-Bolyai

Biblioteca profesorală a fostului gimnaziu unitarian din Cristuru Secuiesc (fondat în 1793) posedă peste 30 000 de volume. În 1953, în urma instrucțiunilor centralizate partea documentară a bibliotecii a fost selectată și transportată la Biblioteca Teleki din Târgu Mureș. Astăzi, în fondul mixt al Bibliotecii Teleki-Bolyai se regăsesc peste 4000 de titluri de cărți provenite de la Cristur, printre care 348 cărți tipărite în secolul 16, 200 cărți vechi maghiare; manuscrise și rarități valoroase din epoca manufacturării a tiparului. Lucrarea prezintă datele numerice și exemplarele cele mai valoroase ale acestei colecții.

NYÁRÁDI ZSOLT

Surse referitoare la cercetarea bisericilor demolate în Scaunul Odorhei

Istoria monumentelor istorice medievale din Scaunul Odorhei a fost deja prezentată într-o carte cu caracter monografic scrisă de istoricul Dávid László. Din această lucrare însă lipsesc descrierile acelor clădiri eclesiastice care au fost construite după perioada studiată.

Începând cu reforma religioasă în Scaunul Odorhei au fost edificate o serie de clădiri eclesiastice. Aceste construcții într-o primă fază deseori erau din lemn, mai târziu fiind reconstruite (câteodată în alte locuri) din materiale mai solide. În consecință, mai întâi localizarea, apoi cercetarea sistematică a acestor clădiri necesită atât studierea surselor arhivistice, toponimice, cartografice etc. cât și cercetarea arheologică în vederea obținerii datelor care să conducă la cunoașterea istoriei monumentului respectiv.

Studiul din față prezintă acele surse și metode (ilustrate prin exemple concrete) prin intermediul cărora pot fi depistate și studiate bisericile demolate până la sfârșitul secolului al 19-lea. Sursele trecute în revistă oferă date privind istoria clădirilor supuse cercetării, deseori putem urmări șirul renovărilor și aflăm și cauzele demolării.

BERNÁD RITA

Arhiva Capitlului de Alba Iulia

Episcopia de Transilvania, înființată în jurul primului mileniu, a jucat un rol însemnat în evul mediu. Atât episcopia cât și capitlul au dispus de arhive semnificative. În ciuda faptului că materialele arhivistice ale centrelor eclesiastice asemănătoare din Ungaria au suferit daune uriașe, se presupune că și la episcopie s-a acumulat un număr însemnat de diplome originale, de asemenea în urma activității locului de adeverire s-au creat documente privind întreaga Transilvanie de tip oficial (relationes) și de drept particular (fassiones), precum și depuneri de arhive personale. Pe

lângă activitatea cu caracter de notariat public, aici s-au păstrat și actele privitoare la posesiunile proprii ale capitlului.

Studiul prezent este dedicat analizei Arhivei Capitlului de Alba Iulia, cel de al doilea fond din arhiva ecleziastică catolică. Autorul prezintă istoricul arhivei împărțit în trei perioade. Prima etapă, cea care a urmat înființării locului de adevierire, încorporează aproape trei secole, a doua perioadă cuprinde răstimpul între Reforma religioasă și restaurația episcopiei, prezentând istoria bogată a unui interval de timp de 160 de ani, iar cea de a treia și totodată ultima perioadă face referire la dezvoltarea arhivei pe parcursul a încă 160 de ani. În cea de a doua parte a studiului este prezentat starea și structura actuală a Arhivei Capitlului de Alba Iulia în locurile actuale de păstrare a fondurilor sale: în Arhiva Arhidiecezană și Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, precum și în Arhiva Națională Maghiară din Budapesta.

TÓTH LEVENTE

Arhive parohiale reformatе în regiunea Trei Scaune

Studiul prezintă rezultatele preliminare ale programului de inventariere desfășurat în regiunea Trei Scaune în perioada 2007–2011. Inventarierea arhivelor și bibliotecilor parohiale, prelucrarea datelor într-un catalog amplu și cuprinzător reprezintă o încercare unică și singulară până acum. Cu toate că în perioada interbelică a existat un demers pentru inventarierea și catalogarea sistematică a patrimoniului bisericesc reformat, cercetările lui Debreczeni László și Darkó Ákos nu s-au concentrat asupra documentelor scrise păstrate în arhivele bisericești. Studiul prezintă structura și istoria succintă a colecțiilor de documente, axându-se pe detalierea celor mai importante categorii arhivistice (matricole, protocoale, dări de seamă). Autorul face analiza matricolelor confesionale, pornind de la apariția primelor volume și până la modificările de structură survenite în secolul al 19-lea. După aprecierea condițiilor actuale de păstrare a documentelor, tabelul de la sfârșitul studiului enumeră succint conținutul fiecărei arhive, remarcând cele mai importante documente aflate în colecția parohiei.

BICSOK ZOLTÁN

Colecția de acte ale unor familii de nobili secui, administrată de SJAN Harghita

Preluată în anul 1992 de la Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Statului și prelucrată în anii următori, Colecția conține arhive ori fragmente de arhivă ale unor familii de aristocrați, nobili, proprietari de pământ, comercianți ori intelectuali din fostele județe Ciuc și Odorhei, evacuați cu forța din locuințele lor în noaptea de 2 martie 1949, în urma Decretului nr. 83 din anul 1949, și cărora li s-a impus domiciliu obligatoriu.

Cele 29 de arhive familiale/personale conțin preponderent acte de proprietate, acte privitoare la administrarea unor domenii, acte judiciare, de stare civilă și de studii, ori scrisori particulare, dar și corespondență oficială ce rezultă din activitatea publică a unora dintre membrii familiilor. Dintre toate, trei arhive au o însemnătate aparte, și anume: arhivele familiilor Daniel baron de Vârghiș, Ugron de Obrănești și Orosz de Csicsér (ramura din Eliseni).

LÁSZLÓ MÁRTON

Fondul Sfatul popular al regiunii Mureș Autonomă Maghiară

Pentru cei care sunt interesați în cercetarea istoriei Ținutului Secuiesc în cea de-a doua jumătate a secolului 20 există câteva fonduri de arhivă care trebuie luate în considerare. Un astfel de fond este fondul Sfatul popular al regiunii Mureș Autonomă Maghiară care se află în custodia Direcției Județene Mureș a Arhivelor Naționale. Studiul trece în revistă conținutul și structura fondului, prezentând pe scurt tipurile de documente ce pot fi întâlnite de către cercetători. Autorul atrage atenția asupra faptului că în vederea înțelegerii informațiilor oferite de fondul mai sus numit cercetătorul este nevoit să studieze șirul reorganizărilor administrative (1950, 1952, 1956, 1960, 1968) precum și funcționarea organelor locale de specialitate ale administrației de stat, în primul rând sfaturile populare și comitetele executive ale sfaturilor populare.

CUPRINS

Colecții speciale, izvoare, cercetări	5
---	---

Colecții speciale

Bibliofili, donații, colecții	7
--	----------

KOVÁCS MÁRIA

Istoria unei biblioteci private transilvănene: achiziția cărților și obiceiurile de lectură ale lui Cserei Mihály	9
--	---

CSIKÓS JÚLIA

Inventarul unei părți a bibliotecii lui Szigethi Gyula Mihály ajunsă în Biblioteca Gróf Teleki Domokos a Colegiului Székely Mikó din Sfântu Gheorghe	45
--	----

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Volumele în manuscris ale lui Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) păstrate în Biblioteca Științifică din Odorheiu Secuiesc	69
---	----

BÁNYAI RÉKA

Cărțile liceului unitarian din Cristuru Secuiesc în fondul Bibliotecii Teleki-Bolyai	107
---	-----

Arhive ecleziastice și laice

Istoricul arhivelor, fonduri, cercetări	123
--	------------

NYÁRÁDI ZSOLT

Surse referitoare la cercetarea bisericilor demolate în Scaunul Odorhei	125
--	-----

BERNÁD RITA

Arhiva Capitlului de Alba Iulia 147

TÓTH LEVENTE

Arhive parohiale reformatate în regiunea Trei Scaune 191

BICSOK ZOLTÁN

Colecția de acte ale unor familii de nobili secui,
administrată de SJAN Harghita 213

LÁSZLÓ MÁRTON

Fondul Sfatul popular
al regiunii Mureș Autonomă Maghiară 253

Rezumate 262

TARTALOMJEGYZÉK

Különleges gyűjtemények, források, kutatások 5

Különleges könyvtári gyűjtemények

Könyvgyűjtők, hagyatékok, tékák 7

KOVÁCS MÁRIA

Egy erdélyi magánkönyvtár története:

Cserei Mihály könyvgyűjtési és olvasási szokásai 9

CSIKÓS JÚLIA

Szigethi Gyula Mihály könyvgyűjteményének

a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium

Gróf Teleki Domokos Könyvtárába került kötetei 45

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) jegyzetkönyvei

(Analitikus tartalomjegyzék) 69

BÁNYAI RÉKA

Az egykori székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtára

a Teleki Tékában 107

Egyházi és világi levéltárak

Levéltártörténet, levéltári alapok, forráskutatás 123

NYÁRÁDI ZSOLT

Források az udvarhelyszéki elpusztult templomok

kutatásához 125

BERNÁD RITA

A Gyulafehérvári Káptalani Levéltár története és felépítése 147

TÓTH LEVENTE

Református parókiái levéltárak Háromszéken 191

BICSOK ZOLTÁN

A csíkszeredai levéltárban őrzött

„Székely birtokoscsaládok iratgyűjteménye” 213

LÁSZLÓ MÁRTON

A Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa iratai

(fondismertető) 253

Román nyelvű kivonatok 262

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL
Gyergyószentmiklós